

Āṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Ekakanipātaṣṣa Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantasāriputtatherena katā

Sāratthamañjūsā nāma

Āṅguttaraṭīkā

(Paṭhamo bhāgo)

Buddhavasse 2552

Marammavasse 1370

AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1961

© Buddhasāsanasamiti

Ṭikā Series 18

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

Nidānakathā

Sirimatā amhākaṃ Buddhena Bhagavatā Arahatā Sammāsambuddhena sakalalokapatthaṭamahākaruṇāsinehasiniddhahadayena sabbattha appaṭihatasabbaññutānāvarenaḍiñāṇobhāsasamujjalitena sanarāmaralokagurunā sadevakassa lokassa atthāya hitāya sukhāya dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so pariyaṭṭipattipattipattivedhavasena vibhattesu tīsu saddhammesu pariyaṭṭisaddhammo nāma, tadeva ca sāsanaṭṭhitiyā pamāṇaṃ, satiyeva hi tasmim itare uppajjanti, nāsati, vuttañhetam **Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ**— (Am-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe)

“Suttantesu asantesu, pamuṭṭhe vinayamhi ca.
Tamo bhavissati loko, sūriye atthaṅgate yathā.
Suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā.
Paṭipattiyam ṭhito dhīro, yogakkhemā na dhamasati”ti.

Teneva ca saddhammaciraṭṭhitikāmino theravarā Mahākassapādayo pariyaṭṭisaddhammasaṅkhātāṃ Tepiṭakāṃ Buddhavacanāṃ saṅgītimāropetvā Buddhasāsanāṃ samrakkhimsu, taṅkālikā ca rājāno saddhammābhivuddhikāmā tesam saṅgītikārānamanubalappadānena sahāyattamupāgamuṃ.

Tathā hi catūhādhikatimāsaparinibbute Bhagavati Mahākassapattherappamukhehi pañcahi arahantasatehi Rājagahe **paṭhamā dhammasaṅgīti** katā rañño Māgadhassa Ajātasattuno visesānuggahamādāya.

Vassasatparinibbute ca Bhagavati Mahāyasattherappamukhehi sattahi arahantasatehi Vesāliyam **duṭṭiyā dhammasaṅgīti** katā, tadā ca Kālāsoko mahīpati tesam sahāyattamupāgato.

Tathāgataparinibbānato pana dvinnam vassasatānamupari pañcattimsatime vasse Mahāmoggaliputtatissattherappamukhehi arahantasahashehi Pāṭaliputte **tatiyā dhammasaṅgīti** katā sakalalokapatthaṭayasassa Dhammāsokassa bhūpatino niratisayānuggaham laddhāna.

Sammāsambuddhapariniḅbutito pana catunnaṃ vassasatānamupari paṇṇāse vasse Laṅkādiṇe Vaṭṭagāmaṇirājino kāle Mātulajanapade Ālokaleṇe **catutthī dhammasaṅgīti** katā pañcahi arahantasatehi Mahādhammarakkhitattherappamukhehi, yā loke “pothakāropanasaṅgīti”ti pākaṭā.

Buddhavasṣe pana catussatādhikadvisahassānamupari pannarasamasāṅkhyāṃ sampatte imasmimṇi Marammaraṭṭhe **Mindonnā**massa mahādhammarājino kāle Mandalay itipākaṭe Ratanāpuñjanagare **pañcamī dhammasaṅgīti** katā catussatādhikadvisahassattherehi Dakkhiṇārāmaṃvāsītipiṭakadharabhadantaṇāgarattherappamukhehi tasseva rañño anavasesānuggahamādāya, yā loke “selakkharāropanasaṅgīti”ti vuccati.

Itthaṃ sudāṃ Buddhassa Bhagavato sāsanāṃ iddhañceva hoti phītañca vitthārikāṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāvajjatanā.

Cirakālato panetaṃ Buddhavacanāṃ lekhaṇaparamparāya ceva muddaṇaparamparāya ca anekakkhattuṃ parivattiyābhatāṃ na sakkā dāni vattuṃ “paṭhamadutiyaṭiṭiyādisaṅgītimāropiṭākāreṇeva sabbaso parisuddhaṃ”ti, aññadatthu paṇādhunikapotthakesu saṃvijjamānehi kehici paṃādalekhādīsaṅgīṭakhalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhehi malīnamevetāṃ, tathā hi nāñadesiyapotthakesu aññamaññaṃ saṃsandiyaṃānesu anekā visadisapāṭhā dissanti.

Tatoyeva ca Buddhavacanassa suparisuddhabhāvakāmino mahātherā sasatthantarapiṭakattayakovidā dhammavinayaṃ vācentāyeva te khalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhe disvā evaṃ samacintesuṃ kathesuṃ ca—

“Advayavādino suparisuddhavacanassa tassa Bhagavato pāvacanāṃ advayaṃ suparisuddhaṃ nimmalamevassa, imesu pana pāvacanapotthakesu aññamaññaṃ visadisā ceva aparisuddhā ca pāṭhā dissanti, nissāṃsayāṃ kho ayameva mūlapāṭho, yo nesāṃ yuttisampanno, tadañño pana paṃādalekhaṇapāṭhoyeva, tādisā ca dissanti ādhunikapāvacanapotthakesu kismiñci kismiñci ṭhāne.

Kāmañcetedāni na tāva bahutarā, yāva yathābhūtaṃ Pāḷiyā atthaṃ paṭisedheyyuṃ, etarahi pana asodhiyaṃānā te gacchante gacchante

kāle bahutarā bahutarā jāyeyyūṃ, taṃkālikā ca pacchimā janā te sodhetuṃ asamatthā yathādhippetāṃ Pāḷiyā atthāṃ na sammā jāneyyūṃ, evamete saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvatteyyūṃ.

Vuttaṃ hetāṃ **Āṅguttaranikāye**— (Am 1. 60 piṭṭhe)

‘Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti, katame dve, dunnikkhittaṃ ca padabyañjanaṃ attho ca dunnīto, dunnikkhittassa bhikkhave padabyañjanassa atthopi dunnayo hoti, ime kho bhikkhave dve dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti’ ti.

Yaṃnūna mayāṃ te sodhetvā nimmalaṃ parisuddhaṃ Buddhavacanaṃ sampatiṭṭhāpeyyāma, tadassa saddhammaciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya ca, taṃ pana na sukaraṃ sampādetuṃ aññatra dhammikaṛājūnāmanuggahenā” ti.

Sā paṇāyaṃ kathā patthaṭā sādhujanaparamparāya, sutā ca **U Nu** nāmadheyyaggamahāmacappamukhehi Marammaratṭhissarehi, sutvāna te evaṃ samacintesuṃ sammantayīṃsu ca “na kho panetaṃ amhākaṃ patirūpaṃ, ye mayāṃ pubbakehi dhammikehi dhammarājūhi samanuggahitassa Buddhasāsanassa parihānikāraṇaṃ passamānāyeva ajjupekkhitvā appossukkā vihareyyāma, yaṃnūna mayāṃ sāsānopakārupāye sampādetvā visesato ca ādhunikapāvācanapothakesu dissamāne saṃsayaṭṭhānīye pamādalekhapāṭhe saṃsodhetukāmānaṃ mahātherānaṃ ajjhāsayaṃ paripūretvā Buddhasāsanāṃ anuggaṇheyyāmā” ti, atha te sabbepi sāsānānuggahāya katasanniṭṭhānā ahesuṃ.

Anuggahitukāmehipi ca tehi na sakkā āṇāya kātuṃ vinā mahājanacchandasañjātopadesena, mahājanappatinidhibhūtā hi etarahi Marammikā rājāno, upadeso ca santhāgārasamitiyaṃ mahājanappatinidhibhūtānaṃ matisajīvānaṃ chandeneva samuppajjati, tasmā Buddhasāsanānuggahāya santhāgārasamitiyaṃ ekaṃ dhammupadesaṃ paññāpetvā **Buddhasāsanasamiti** nāma mahāsamiti samuṭṭhāpitā. Tassā kho pana samitiyā sabhāpati hoti *Thadosirīsudhammopādhidhārī* **Sir U Thwin** vhayo mahāseṭṭhi, upasabhāpati pana *Thadosirīsudhammopādhidhārī* yeva **U Thein Maung** vhayo padhānaḍḍavinicchayamandiramhi mahākkhadassādhipati, sabbakammavidhāyako pana

hitadharo *Thadomahāsa*resīthūpādhiko **U Chan Htun**vhayo upadesikādhipatipadhānanīvedimahāmantī. Bhaṇḍuppādako pana raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Win** nāmadheyyo sāsanaṭṭhānikamahāmatto.

Atha te Buddhasāsanasamitikā “yāyeva kho panatthāya samuṭṭhāpitāyaṃ samiti, tadatthamidāni visesato kāhāmā”ti Marammaraṭṭhebbhipākaṭaḡaḡasamudayasamudite tattha tattha padhānanāyakabhūte paropaṇṇāsamahāthere dīghadassino nimantiya evamārocesuṃ “ayaṃ bhante amhākaṃ Buddhasāsanamahāsamiti Buddhasāsanānuggahatthāyeva raṭṭhissarānaṃ dhammupadesena samuṭṭhāpitā, sacedāni bhante pubbe viya dhammasaṅgītiṃ katvā sāsanaṃ paggaṇhituṃ yujjeyya, mahātherā ca tathā kātumiccheyyūṃ, vissatthāva bhante karontu, mayaṃ tattha kāyañāṇapaccayabalehi niravasesaṃ byāvaṭā bhavissāmā”ti.

Atha kho te mahātherā “dhammasaṅgītiṃ karissāmā”ti katasanniṭṭhānā evaṃ pativedesuṃ “kattabbāyevesā dhammasaṅgīti, nesā na kattabbā, tasmā mayaṃ dāni piṭakapotthakāni pañcamasaṅgītisilālekhāya samānetvā tāniyeva sarīraṃ katvā Pāḷisaṃsodhanapubbaṅgamaṃ dhammasaṅgītiṃ kassāma, yāya ādhunikapotthakesu paramparāparivattanavasena sañjātā pamādalekhaṇā ca nirākarīyissanti, visodhitaṅca suparisuddhaṃ pāvacaṇamūlaṃ labhitvā taṃ muddāpetvā sakalaloke nānāraṭṭhesu nānādesesu byāpanavasena Buddhasāsanassa ciraṭṭhiti ca sādhiyissati, sabbe ca Theravādīkā raṭṭhā Marammaraṭṭhasahitā ekato hutvā Buddhasāsanāṃ abhūtapubbapaggahena paggaṇhituṃ labhissanti, sā ca purimikā pañca saṅgītiyo upanidhāya **chaṭṭhasaṅgīti** nāma bhavissati, taṅca sabbaṃ bhavissati bahujaṇahitāya bahujaṇasukhāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ, bahūni panettha āvassakakiccāni paṭikacceva samādapetabbāni tumhākamāyattāni, tasmā saṅgītikālavavattānādikiccaṃ tumhākaṃyeva bhāro hotū”ti.

Atha te Buddhasāsanasamitikā sāsanaṭṭhānikānaṃ mahātherānaṃ chandaṅca ruciṅca samādāya ovādaṅca sirasā sampaṭicchitvā therānaṃ ceva attano ca kattabbakiccānaṃ pariniṭṭhānasamayaṃ sallakkhetvā “ayaṃ chaṭṭhasaṅgīti Sammāsambuddhapariniṭṭhānato catussatādhikānaṃ dvinnaṃ vassasahassānamupari

aṭṭhanavutime vasse vesākhapuṇṇamito paṭṭhāya ārabhitabbā, dve ca vassāni kattabbā, pañcannaṃ ca sāsanaṃvassasahassānamupaḍḍhavasve vesākhapuṇṇamiyaṃyeva pariniṭṭhāpetabbā”ti saṅgītikālaṃ vavatthapesuṃ.

Tato paṭṭhāya ca te punappunaṃ sannipatitvā sammantayitvā saṅgītiyā pubbakiccesu nirantaraṃ byāvaṭṭaṃ honti, “mahantaṃ kho Jinasāsanaṃ mahatiyāyevetaṃ pūjāya pūjanīyaṃ”ti mantvā tehi kārapitāni mahantamahantāni sāsanaṃmandirāni, tattha saṅgītiṃ kurumānassa bhikkhusaṃghassa sukhasannisaṃjattamaṃ sannipātaṭṭhānabhūtaṃ mahantaṃ saṅgītiṃmandiraṃ Yangon nāma rājadhāniyaṃ **Sirīmaṅgalatthale Kaba Aye** (Lokasāma) nāmakassa cetiyassa āsanne selapabbataguḥāvesena kārapitaṃ tibhūmakāṃ pāyaso silā-iṭṭhakāyomaṃ, evaṃ mahantampetaṃ ekasaṃvacchareneva pariniṭṭhāpitaṃ iddhiyā maññe nimmitaṃ, taṅca bahi ṭhatvā apekkhattaṃ sayamaṃjātaselapabbato viya dissati, anto pavisitvā olokayataṃ pana olokitolokitaṭṭhānato dassanīyaṃ pāsādikaṃ ramaṇīyaṃ atittikameva hutvā devavimānaṃmiva khāyati. Tassa panāvidūre aḍḍhateyyānaṃ saṅgītikārabhikkhusaṃghassaṃ nivāsappahonakā cattāro iṭṭhakamayā mahāpāsādā ceva iṭṭhakamayāyeva bhojanamahāsālā ca mahāsīmāpāsādādayo ca muddaṇayantasālā ca tatheva kārapitā.

Mahātherāpi ca “saṅgītikiccaṃ nāma therādheyyaṃ, therānaṃ ovādeneva kattabbaṃ, na vinā tena, tasmā bhikkhusaṃghassa ceva upāsakānaṃca sabbampi saṅgītipaṭibaddhamovādaṃ dātuṃ bhavitabbamettha ovādadāyakaṃsaṃghasabhāyapī”ti Marammaraṭṭhadhajūpame aggamahāpaṇḍitopādhidhārino ca raṭṭhovādācariyasammate ca raṭṭhavinayadharasammate ca aññe cābhipākaṭagarubhāvanīyādiguṇagaṇasamaṅginoti parosataṃ nāyakamahāthere uccinitvā “chaṭṭhasaṅgīti-ovādācariyaṃghanāyakaṃsabhaṃ” nāmekāṃ padhānamahāsaṃghasabhāṃ patiṭṭhāpesuṃ, te ca nāyakamahātherā Sambuddhavacanaratanākarapārage vividhasatthantaragahanāsaṅgacārīne therānuthere pañcavīsatiṃmatte samuccinitvā “chaṭṭhasaṅgītidhurandharasabhā”ti ca sammantitvā tassā sabhāya bhāraṃ niyyātesuṃ sabbāni saṅgītipaṭibaddhakiccāni saṃvidahitūṃ. Te ca saṅgītidhurandharasabhikā therā sakalamarammaraṭṭhe **Nyaung Yan Sayadaw**ti abhipākaṭaṃ “Aggamahāpaṇḍito” pādhiṇā ceva “Abhidhajaṃmahāraṭṭhagurū” pādhiṇā cāti

dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitam jātiyā āsītivassikam upasampadāya saṭṭhivassam “Bhadantarevatam” nāma mahātheravaram sabhāpatiṃ katvā Tepiṭake Buddhavacane ceva nānāsatthesu ca kovide dhammācariyakavipadappatte bhikkhū uccinitvā aṭṭhadasādivaggavasena parosatam Pāḷivisodhakavagge ceva sambahule ca paṭivisodhakavagge bandhāpetvā visodhanappaṭivisodhanihi Buddhavacanam suparisuddhattam paṭipāpetvā dhammasaṅgītimakaṃsu yathā tam porāṇakasaṅgītikārā.

Evam saṅgītimāropitassa Tepiṭakassa Buddhavacanassa atthasamvaṇṇanābhūtā Aṭṭhakathāyo ca samvijjanti manoramāya tantinayānucchavikāya bhāsāya Ācariyabuddhaghosādīhi theravarehi katā.

Tāsampi Aṭṭhakathānam sadesīyamūlehi ceva videsīyamūlehi ca saṃsanditvā Tepiṭakassa viya Buddhavacanassa visodhanapaṭivisodhanavasena mahātherā pāvacanadassino samvaṇṇanākovidā pāṭhasodhanamakāṃsu.

Icevamaṭṭhakathāyo ca pamādakhalitādhika paribhaṭṭhapāṭhānam nirākaraṇavasena visodhitā ceva paṭivisodhitā ca hutvā Buddhasāsanamuddaṇayantālaye samappitā suṭṭhu muddāpaṇāya.

Muddāpaṇakāle ca Piṭakattayamuddāpaṇe viya mahātheravarā mūlasodheyyapattapāṭhakehi gahaṭṭhapaṇḍitehi ceva dhammācariyabhikkhupaṇḍitehi ca anekavāram parisodhitam osānasodheyyapattam paṭivisodhitamūlapotthakena ceva aññehi sadesa desantarika Aṭṭhakathāpotthakehi ca vividhabyākaraṇādisatthehi ca punappunam saṃsandetvā suvisada paribyattakaṇḍavāra vākyaccheda saṅketatañca sampāpetvā mahatā parissamena osānasodhanamakāṃsu.

Evametāsampi ca suvisodhitānam Aṭṭhakathānam saṅgītibhāranitthārakā mahātherā nikhilamarammaraṭṭhe **Maso Yein Sayadawti** abhipākaṭam “Aggamahāpaṇḍito” pādhinā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhinā cāti dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitam jātiyā chasattativassikam upasampadāya chappaññāsavassam “Bhadantasūriyābhivaṃsam” nāma mahātheravaram sabhāpatiṃ katvā chaṭṭhasaṅgītikārakapariyāpannehi therānutherehi

saṅgama paṭhanatthāya samārabhiṃsu yathā taṃ
chaṭṭhasaṅgītidhammasaṅgāyanākāle.

Evametāsaṃ Aṭṭhakathānaṃ saṃsodhana-muddāpaṇa-samapaṭhanesu
karīyamānesu raṭṭhissaragaṇe aggamahāmacco **U Nu** nāmadheyyo
mahāsayo ceva Buddhasāsanasamitiyaṃ sampati bhaṇḍuppadako
raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Basaw** nāmadheyyo
sāsanatṭhānikamahāmatto cāti-imepi taṃkiccasampādanāya Pāḷisaṅgītikāle
viya mahussāhena byāvaṭā honti.

Icevametāpi Aṭṭhakathāyo theravādīnekāyikavibudhappamukhānaṃ
sattḥāgamaratanālayasāragāhīnaṃ veyyākaraṇakesarīnaṃ
accantanimmalañāṇavārīnā paridhovitā saṅgama ca paṭhitā, tā
vibudhappavarekagocarā vimuttirasassādādāyiniyo Piṭakattayassatthaṃ
paribyattaṃ pakāsentīyo ciraṃ vilasantiyo lokatthasiddhiṃ sādhayantūti.

Tenetaṃ vuccati—

1. Mūlakam pariyaṭṭiva, sāsanaṃ Mahesino.
Pariyaṭṭipamāṇā hi, ciraṃ saddhammasaṅgīhiti.
2. Tasmā taṃ rakkhituṃ therā, dhammasaṅgāhakā purā.
Rājāno upanissāya, akāṃsu dhammasaṅgahe.
3. **Paṭhamam** dhammasaṅgītiṃ, **Ajātasatturājino**.
Anuggahena katvāna, pālayuṃ Jinasāsanam.
4. **Dutiyam** tu tathā katvā, **Kālāsokassa** rājino.
Kāle tamupanissāya, pālayuṃ Jinasāsanam.
5. **Tatīyam** pica katvāna, **Dhammāsokassa** rājino.
Anuggahena Buddhassa, sāsanaṃ abhipālayuṃ.
6. **Catutthim** pana Laṅkāyaṃ, **Vatṭagāmaṇirājino**.
Kālamhi potthakārulhaṃ, katvāna pālayuṃ tathā.
7. Imasmiṃ Marammaratṭhepi, **Mindonnāma** narādhipam.
Rajjam samanussāntam, ratanattayamāmakaṃ.

8. Sannissāya mahātherā, thirasilā guṇākarā.
Pañcamim dhammasaṅgītiṃ, karontā sāsanaṭṭhitim.
9. Patthayantā likhāpetvā, silāpaṭṭesu peṭakam.
Vāyāmena mahantena, pālayum Jinasāsanam.
10. Ittham purā mahātherā, rājāno cāpi dhammikā.
Sāsanam paripālesum, jīvitam viya attano.
11. Tathāpi khalitādāni, dissanti Piṭakattaye.
Paramparāya lekhāya, sañjātā muddaṇena ca.
12. Disvāna te mahātherā, vācentāva Tipetakam.
Vuccamānanayenevam, cintesum mantayimsu ca.
13. “Katvāna sādhuḥkam gantha-suddhikam sāsanaṅyukam.
Yamṇūna dhammasaṅgītiṃ, kareyyāma mayam” iti.
14. Etamattham suṇitvāna, **U Nu** nāma mahāsayo.
Marammavisaye **agga-mahāmacca**dhurandharo.
15. “Sāsanaṅyattakiccāni, sampādentā visesato.
Saṅgītiyaṅca therānam, sampūrentā manoratham.
16. Yathā rakkhimsu porāṇā, surājāno tathā mayam.
Samrakkheyyāma sambuddha-sāsanam” iti cintiya.
17. Mahāmaccehi aññehi, saṅgamehi ca mantiya.
Suppaṭṭhāpayitvāna, **Buddhasāsanasaṅgama**m.
18. Mahātherānamādāya, chandam idha nivāsinam.
Aññesu Sīhaḷādīsu, videsesu ca vāsinam.
19. Kāretvā dhammasaṅgītiṃ, sodhetvā Satthusāsanam.
Saddhammānuggahatthāya, karam daḷhaparakkamam.
20. **Sirīmaṅgala**vikhyaṭe, thalasmim pavare subhe.
Cetiyaṣṣāvidūramhi, **Kaba Aye** itisaññino.
21. Guhāvesena kāretvā, mahāsaṅgītimandiram.
Āvāsādiṅca bhikkhūnam, kāresi muddaṇālayam.

22. Ganthasaṃsodhanam dhamma-saṅgītiyā tu paṇḍitā.
Mahātheravarākaṃsu, satimantā punappunam.
23. Muddāpente ca passivā, mahātherehi pañcahi.
Sodheyypattamosānam, nimmalattam supāpitam.
24. Katvā suvisadam Buddha-bhāsitam Piṭakattayam.
Yathā muddāpitam āsi, sāsanaṭṭham Mahesino.
25. Tathā Aṭṭhakathāyo ca, saṃsodhetvā punappunam.
Suṭṭhu muddāpitā honti, sabbalokatthasiddhiyāti.

Aṅguttaraṭīkā

Paṭhamabhāga

Mātikā		Piṭṭhāṅka
Ganthārambhakathā	...	1
Ganthārambhakathāvaṇṇanā	...	3
1. Rūpādivaggavaṇṇanā	...	22
Nettinayavaṇṇanā	...	52
2. Nīvaraṇappahānavaggavaṇṇanā	...	72
3. Akammaniyavaggavaṇṇanā	...	88
4. Adantavaggavaṇṇanā	...	90
5. Paṇihita-acchavaggavaṇṇanā	...	90
6. Accharāsaṅghātavaggavaṇṇanā	...	100
7. Vīriyārambhādivaggavaṇṇanā	...	112
8. Kalyāṇamittādivaggavaṇṇanā	...	116
9. Dutiyapamādādivaggavaṇṇanā	...	117
13. Ekapuggalavaggavaṇṇanā	...	120

14. Etadaggavagga

1. Paṭhamavagga

Etadaggapadavaṇṇanā	...	142
Aññāsikoṇḍaññattheravatthu	...	148
Sāriputta-moggallānattheravatthu	...	149
Mahākassapattheravatthu	...	150
Anuruddhattheravatthu	...	155
Bhaddiyattheravatthu	...	156

Mātikā			Piṭṭhaṅka
Lakuṇḍakabhaddiyattheravatthu	156
Piṇḍolabhāradvājattheravatthu	156
Mantāṇīputta-puṇṇattheravatthu	157
Mahākaccānattheravatthu	158

2. Dutiyavagga

Cūḷapanthakattheravatthu	159
Subhūtitttheravatthu	162
Khadiravaniyarevatattheravatthu	162
Kaṅkhārevatattheravatthu	163
Soṇakoḷivisattheravatthu	163
Soṇakuṭīkaṇṇattheravatthu	164
Sīvalitttheravatthu	167
Vakkalitttheravatthu	168

3. Tatiyavagga

Rāhula-raṭṭhapālattheravatthu	169
Kuṇḍadhānattheravatthu	175
Vaṅgīsatttheravatthu	176
Upasenavaṅgantaputtattheravatthu	177
Dabbattheravatthu	177
Pilindavacchattheravatthu	179
Bāhiyadārucīriyattheravatthu	180
Kumārakassapattheravatthu	182
Mahākoṭṭhikattheravatthu	182

4. Catutthavagga

Ānandattheravatthu	183
Uravelakassapattheravatthu	183

Mātikā			Piṭṭhaṅka
Kāḷudāyittheravatthu	184
Bākulattheravatthu	184
Sobhitattheravatthu	185
Upālīttheravatthu	185
Nandakattheravatthu	186
Nandattheravatthu	186
Mahākappinattheravatthu	188
Sāgatattheravatthu	189
Rādhattheravatthu	189
Mogharājattheravatthu	190

5. Pañcamavagga

Mahāpajāpatigotamītherīvatthu	192
Khemātherīvatthu	193
Uppalavaṇṇātherīvatthu	194
Paṭācārātherīvatthu	194
Dhammadinnātherīvatthu	194
Nandātherīvatthu	197
Soṇātherīvatthu	197
Bakulātherīvatthu	198
Kuṇḍalakesātherīvatthu	198
Bhaddākāpilānītherī-bhaddākaccānātherīvatthu	199
Kisāgotamītherīvatthu	199
Siṅgālamātātherīvatthu	199

6. Chaṭṭhavagga

Tapussa-bhallikavatthu	200
Anāthapiṇḍikasetṭhivatthu	200
Cittagahapativatthu	200

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
Hatthaka-āḷavakavatthu	203
Mahānāmasakkavatthu	206
Uggagahapatyādivatthu	207
Nakulapitugahapativatthu	207

7. Sattamavagga

Sujātāvatthu	207
Visākhāvatthu	207
Khujjuttarā-sāmāvatīvatthu	208
Uttarānandamātāvatthu	208
Suppavāsāvatthu	209
Suppiyāvatthu	209
Kāṭiyānīvatthu	210
Nakulamātāvatthu	210
Kāḷīkuraragharikāvatthu	210

15. Aṭṭhānapāḷi

1. Paṭhamavaggavaṇṇanā	211
2. Dutiyavaggavaṇṇanā	219

16. Ekadhammapāḷi

1. Paṭhamavaggavaṇṇanā	222
2. Dutiyavaggavaṇṇanā	224
3. Tatiyavaggavaṇṇanā	227
4. Catutthavaggavaṇṇanā	231

17. Pasādakaradhammavaggavaṇṇanā	232
----------------------------------	-----	-----	-----

18. Aparā-accharāsaṅghātavaggavaṇṇanā	233
---------------------------------------	-----	-----	-----

19. Kāyagatāsativaggavaṇṇanā	275
------------------------------	-----	-----	-----

20. Amatavaggavaṇṇanā	287
-----------------------	-----	-----	-----

Aṅguttaraṭṭikāya paṭhamabhāge mātikā niṭṭhitā.

Suttantapiṭaka

Ekakanipāta

Āṅuttaraṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Anantañāṇaṃ karuṇāniketaṃ,

Namāmi **nāthaṃ** jitapañcamāraṃ.

Dhammaṃ visuddhaṃ bhavanāsahetuṃ,

Samghaṇca seṭṭhaṃ hatasabbapāpaṃ.

Kassapaṃ taṃ mahātheraṃ, saṃghassa pariṇāyakaṃ.

Dīpasmiṃ tambapaṇṇimhi, sāsanoḍayakāraṃ¹.

Paṭipattiparādhīnaṃ, sadāraṇīnivāsinaṃ.

Pākaṭaṃ gagane canda-maṇḍalaṃ viya sāsane.

Samghassa pitaraṃ vande, vinaye suvisāraḍaṃ.

Yaṃ nissāya vasantohaṃ, vuḍḍhippattosmi sāsane.

Anutheraṃ mahāpaṇṇaṃ², **sumedhaṃ** sutivissutaṃ.

Avikhaṇḍitasilādi-parisuddhaguṇodayaṃ.

Bahussutaṃ satimantaṃ, dantaṃ santaṃ samāhitaṃ.

Namāmi sirasā dhīraṃ, garuṃ me gaṇavācakaṃ.

1. Sāsanoḍayakāraṇaṃ (Sī)

2. Mahāpuṇṇaṃ (Ka)

Āgatāgamatakkesu, saddasatthanayaññusu.
Yassantevāsibhikkhūsu, sāsanaṃ suppatiṭṭhitam.

Yo sīhaḷindo dhitimā yasassī,
Uḷārapañño nipuṇo kalāsu¹.
Jāto visuddhe ravisomavamse².
Mahabbalo abbhutavuttitejo.

Jitvārivaggaṃ atiduppasayham,
Anaññasādhāraṇavikkamena.
Pattābhiseko jinadhammasevī,
Abhippasanno ratanattayamhi.

Ciraṃ vibhinne jinasāsanasmim,
Paccatthike suṭṭhu viniggahetvā.
Sudhamva sāmaggirasam pasattham,
Pāyesi bhikkhū parisuddhasīle.

Katvā vihāre vipule ca ramme,
Tatrappitenekasahassasaṅkhe.
Bhikkhū asece catupaccayehi,
Santappayanto suciraṃ akhaṇḍam.

Saddhammavuddhim abhikaṅkhamāno,
Sayampi bhikkhū anusāsayingvā.
Niyojayam ganthavipassanāsu,
Akāsi vuddhim jinasāsanassa.

Tenāhamaccantamanuggahīto,
Anaññasādhāraṇasaṅgahena.
Yasmā parakkantabhujavhayena³,
Ajjesito bhikkhugaṇassa majjhe.

1. Kulesu (Ka)

2. Ravisūnavamse (Sī)

3. Parakkantibhujavhayena (Sī)

Tasmā anuttānapadānamattham,
 Setṭhāya aṅguttaravaṇṇanāya.
 Sandassayissam sakalam suboddhum,
 Nissāya pubbācariyappabhāvam.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

1. Saṁvaṇṇanārambhe ratanattayam namassitukāmo tassa
 visiṭṭhaguṇayogasandassanattham “**karuṇāsītalahadayan**”ti-ādimāha.
 Visiṭṭhaguṇayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā
 yathādhippetamattham sādheti. Ettha ca saṁvaṇṇanārambhe
 ratanattayappaṇāmakaraṇappayojanam tattha tattha bahudhā papañcenti
 ācariyā, mayam pana idhādhippetameva payojanam dassayissāma, tasmā
 saṁvaṇṇanārambhe ratanattayappaṇāmakaraṇam
 yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti veditabbam.
 Idameva hi payojanam ācariyena idhādhippetam. Tathā hi vakkhati—

“Iti me pasannamatino, ratanattayavandanāmayam puññam.
 Yam suvihatanarāyo, hutvā tassānubhāvenā”ti.

Ratanattayappaṇāmakaraṇena cettha yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya
 anantarāyena parisamāpanam ratanattayapūjāya paññāpāṭavato, tāya
 paññāpāṭavañca rāgādimalavidhamanato. Vuttam hetam—

“Yasmim mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṁ anussarati,
 nevassa tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitam cittam hoti, na
 dosapariyuṭṭhitam cittam hoti, na mohapariyuṭṭhitam cittam hoti,
 ujugatamevassa tasmim samaye cittam hoti”ti-ādi¹.

Tasmā ratanattayapūjanena vikkhālitamalāya paññāya pāṭavasiddhi.

Atha vā ratanattayapūjanassa paññāpadaṭṭhānasamādhihetuttā
 paññāpāṭavam. Vuttam hi tassa samādhihetuttam—

1. Am 2. 252; Am 3. 531 piṭṭhesu.

“Ujugatacitto kho pana mahānāma ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitāṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vediyati, sukhino cittaṃ samādhiyati”¹.

Samādhissa ca paññāya padaṭṭhānabhāvo vuttoyeva “samāhito yathābhūtaṃ pajānāti”². Tato evaṃ paṭubhūtāya paññāya paṭiññāmahattakataṃ khedamabhibhuyya anantarāyena samvaṇṇanaṃ samāpayissati.

Atha vā ratanattayapūjāya āyuvaṇṇasukhabalavaḍḍhanato anantarāyena parisamāpanaṃ veditabbaṃ. Ratanattayappaṇāmena hi āyuvaṇṇasukhabalāni vaḍḍhanti. Vuttaṃ hetāṃ—

“Abhivādanasīlissa, niccaṃ vuḍḍhāpacāyino.

Cattāro dhammā vaḍḍhanti, āyu vaṇṇo sukhaṃ balan”³.

Tato āyuvaṇṇasukhabalavuddhiyā hoteva kāriyaniṭṭhānaṃ.

Atha vā ratanattayagāravassa paṭibhānāparihānāvahattā⁴. Aparihānāvahaṃ hi tīsupi ratanesu gāraṃ. Vuttaṃ hetāṃ—

“Sattime bhikkhave aparihānīyā dhammā. Katame satta?

Satthugāravatā dhammagāravatā saṃghagāravatā sikkhāgāravatā samādhigāravatā sovacassatā kalyāṇamittatā”⁵.

Hoteva ca tato paṭibhānāparihānena yathāpaṭiññātaparisamāpanaṃ.

Atha vā pasādatthūsu pūjāya puññātisayabhāvato. Vuttaṃ hi tassā puññātisayattaṃ—

“Pūjārahe pūjayato, buddhe yadi va sāvake.

Papañcasamatikkante, tiṇṇasokapariddave.

1. Am 3. 531 piṭṭhe. 2. Sam 2. 12, 302; Sam 3. 363 piṭṭhesu. 3. Khu 1. 29 piṭṭhe.

4. Paṭibhānāparihānāvahattaṃ (Sī)

5. Am 2. 420 piṭṭhe.

Te tādise pūjayato, nibbute akutobhaye.
Na sakkā puññaṃ saṅkhātum, imettamapi kenacī”ti¹.

Puññātisayo ca yathādhippetaparisamāpanūpāyo. Yathāha—

“Esa devamanussānaṃ, sabbakāmadado nidhi.
Yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametenā labbhatī”ti².

Upāyesu ca paṭipannassa hoteva kāriyaṇiṭṭhānaṃ. Ratanattayapūjā hi nīratisayapuññakkhettsambuddhiyā aparimeyyappabhāvo puññātisayoti bahuvīdhanatāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasaṃkilesavidhānsanāya pahoti, bhayādi-upaddavañca nivāreti. Tasmā vuttaṃ “saṃvaṇṇanārambhe ratanattayappaṇāmakaraṇaṃ yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthānaṃ”ti.

Evañca sappayojanaṃ ratanattayavandanaṃ kattukāmo paṭhamaṃ tāva bhagavato vandanaṃ kātum tammūlakattā sesaratanānaṃ **“karuṇāsītalahadayaṃ -pa- gativimuttan”**ti āha. Tattha yassā desanāya saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā na vinayadesanā viya karuṇāpadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāpadhānā, atha kho karuṇāpaññāpadhānāti tadubhayappadhānameva tāva sammāsambuddhassa thomaṇaṃ kātum **“karuṇāsītalahadayaṃ, paññāpajjotavihatamohatamaṃ”**ti vuttaṃ. Tattha kiratīti karuṇā, paradukkhaṃ vikkhipati apanetīti attho. Atha vā kiṇṭīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikaṃ himsati vibādhatīti attho. Paradukkhe sati sādhuṇaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamitī sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkāpanayanakāmatālakkaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibandhatīti attho. Karuṇāya sītalaṃ karuṇāsītalaṃ, karuṇāsītalaṃ hadayaṃ assāti karuṇāsītalahadayaṃ, taṃ **karuṇāsītalahadayaṃ**.

Tattha kiñcāpi paresaṃ hitopasaṃhārasukhādi-
aparihānicchanasabhāvatāya, byāpādāratīnaṃ ujuvipaccanīkatāya ca sattasantānagatasantāpavicchedanākārapavattiyā mettāmoditānampi cittasītalahāvākāraṇatā upalabbhati, tathāpi dukkhāpanayanākārapavattiyā parūpatāpāsahanarasā

1. Khu 1. 42; Khu 3. 147 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 10 piṭṭhe.

avihiṃsabhūtā karuṇā viśesena bhagavato cittassa cittappassaddhi viya sītibhāvanimittanti vuttam **“karuṇāsītalahaḍayan”**ti. Karuṇāmukhena vā mettā muditānampi hadayasītalabhāvakāraṇatā vuttāti daṭṭhabbam. Atha vā asādhāraṇañānaviśesanibandhanabhūtā¹ sātisayam niravasesaṇca Sabbaññutaññānam viya savisayabyāpitāya mahākaruṇābhāvam upagatā karuṇāva bhagavato atisayena hadayasītalabhāvahetūti āha **“karuṇāsītalahaḍayan”**ti. Atha vā satipi mettā muditānam sātisaye hadayasītibhāvanibandhanatte sakalabuddhaguṇaviśesakāraṇatāya tāsampi kāraṇanti karuṇāva bhagavato **“hadayasītalabhāvakāraṇan”**ti vuttā. Karuṇānidānā hi sabbe pi buddhaguṇā. Karuṇānubhāvanibbāpiyamānasamsāradukkhasantāpassa hi bhagavato paradukkāpanayanakāmatāya anekānipi asaṅkhyeyyāni kappānam akilantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇaniratassa samadhigatadhammādhipeyyassa ca sannihitesupi sattaśaṅkharasamupaṇītahadayaūpatāpanimittesu na īsakampi cittasītibhāvassa aññathattamahosīti. Etasmiṃ ca atthavikappe tīsupi avatthāsu bhagavato karuṇā saṅgahitāti daṭṭhabbam.

Pajānātīti paññā, yathāsabhāvam pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāva ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvāvajotanaṭṭhena pajjototi paññāpajjoto. Savāsanappahānato viśesena hatam samugghātitaṃ vihatam. Paññāpajjotena vihatam paññāpajjotavihatam, muyhanti tena, sayam vā muyhati, mohanamattameva vā tanti moho, avijjā. Sveva viśayasabhāvappaṭicchādanato andhakārasarikkhatāya tamo viyāti mohatamo, paññāpajjotavihato mohatamo etassāti paññāpajjotavihatamohatamo, tam **paññāpajjotavihatamohataman**. Sabbesampi hi khīṇāsavānam satipi paññāpajjotena avijjandhakārassa vihatabhāve saddhādhimuttehi viya diṭṭhippattānam sāvakehi paccekasambuddehi ca savāsanappahānena sammāsambuddhānam kilesappahānassa viśeso vijjatīti sātisayena avijjāpahānena bhagavantam thomento āha **“paññāpajjotavihatamohataman”**ti.

1. ...nibandhanabhūtā (Sī)

Atha vā antarena paropadesaṃ attano santāne accantaṃ avijjandhakāravigamassa nibbattitattā, tattha ca sabbaññūtāya balesu ca vasībhāvassa samadhigatattā, parasantatiyañca dhammadesanātisayānubhāvena sammadeva tassa pavattitattā bhagavāva visesato mohatamavigamena thometabboti āha **“paññāpajjotavihatamohataman”**ti. Imasmim ca atthavikappe **“paññāpajjoto”**ti padena bhagavato paṭivedhapaññā viya desanāpaññāpi sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ.

Atha vā bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā sakalañeyyadhammasabhāvāvabodhanasamatthena anāvaraṇaññāsaṅkhātena paññāpajjotena sabbañeyyadhammasabhāvavacchādakassa mohandhakārassa vidhamitattā anaññasādhāraṇo bhagavato mohatamavināsoti katvā vuttaṃ **“paññāpajjotavihatamohataman”**ti. Ettha ca mohatamavidhamanante adhigatattā anāvaraṇaññāṇaṃ kāraṇopacārena sasantānamohatamavidhamanaṃ daṭṭhabbaṃ. Abhinīhārasampattiyā savāsanappahānameva hi kilesānaṃ ñeyyāvaraṇappahānanti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa kāraṇabhāvato anāvaraṇaññāṇaṃ **“mohatamavidhamanan”**ti vuccatīti.

Kim pana kāraṇaṃ avijjāsamugghātoyeveko pahānasampattivaseṇa bhagavato thomaññānimittaṃ gayhati, na pana sātisayaniravasesakilesappahānanti? Tappahānavacaneneva tadekaṭṭhatāya sakalasaṃkilesagaṇasamugghātassa vuttattā. Na hi so tādiso kilesa atthi, yo niravasesa-avijjāpahānena na pahiyatīti.

Atha vā vijjā viya sakalakusaladhammasamuppattiyā, niravasesākusaladhammanibbattiyā saṃsārappavattiyā ca avijjā padhānakāraṇanti tabbighātavacanena sakalasaṃkilesagaṇasamugghāto vutto eva hotīti vuttaṃ **“paññāpajjotavihatamohataman”**ti.

Narā ca amarā ca narāmarā, saha narāmarehīti sanarāmaro, sanarāmaro ca so loko cāti sanarāmaraloko, tassa garūti sanarāmaralokagaru, taṃ **sanarāmaralokagaruṃ**. Etena devamanussānaṃ viya tadavasiṭṭhasattānampi yathārahaṃ guṇavisesāvahatāya bhagavato

upakāratam dasseti. Na cettha padhānappadhānabhāvo codetabbo. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamo. Īdisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānam viya niddisīyati yathā “sarājjikāya parisāyā”¹. Kāmañcettha sattasankhārabhājanavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva yujjanato sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni tabbipāko cāti “loko”²ti vuccati. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā.

Atha vā samūhattho lokasaddo samudāyavasena lokīyati paññāpiyatī². Saha narehīti sanarā, sanarā ca te amarā cāti sanarāmarā, tesam lokoti sanarāmaralokoti purimanayeneva yojetabbaṃ. Amarasaddena cettha visuddhidevāpi saṅgayhanti. Tepi hi maraṇābhāvato paramatthato amarā. Narāmarānaṃyeva ca gahaṇaṃ ukkaṭṭhaniddesavasena yathā “satthā devamanussānaṃ”³. Tathā hi sabbānatthapariharaṇapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiya sadevamanussāya pajāya accantūpakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamagāraṇaṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ “**sanarāmaralokagaruṇ**”⁴ti.

Sobhanaṃ gataṃ gamaṇaṃ etassāti sugato. Bhagavato hi veneyyajanūpasaṅkamaṇaṃ ekantena tesam hitasukhanipphādanato sobhanaṃ, tathā lakkhaṇānubyañjanappaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dūta⁴vilambitakhalitānukaḍḍhananippīlanukkuṭikakuṭilākuṭilatādidosā rahitamavahāsitarājahamsavabhavāraṇamigarājagamaṇaṃ kāyagamaṇaṃ ñāṇagamaṇaṃ vipulanimmalakarūṇāsativīriyādiguṇavisesasahitamabhinihārato yāva mahābodhi anavajjatāya sobhanamevāti. Atha vā sayambhuñāṇena sakalampi lokaṃ pariññābhisamayavasena parijānanto ñāṇena sammā gato avagatoti sugato, tathā lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādentō sammā gato atītōti sugato, lokanirodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato

1. Vi 4. 347 piṭṭhe. 2. Paññāpiyatīti vuttattā (Sī) 3. Dī 1. 46 piṭṭhe. 4. Dhuta (Sī)

adhigatoti sugato, lokanirodhagāminipaṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti sugato. “Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti sugato”¹ti-ādinā¹ nayena ayamatto vibhāvetabbo. Atha vā sundaraṃ ṭhānaṃ sammāsambodhiṃ, nibbānameva vā gato adhigatoti sugato, yasmā vā bhūtaṃ tacchaṃ atthasamhitaṃ veneyyānaṃ yathārahaṃ kālayuttameva ca dhammaṃ bhāsati, tasmā sammā gadatīti sugato da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Iti sobhanagamanatādīhi sugato, taṃ **sugataṃ**.

Puññapāpakammehi upapajjanavasena gantabbato gatiyo, upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādivasena pañcavidhā. Tāhi sakalassapi bhavagāmikammassa ariyamaggādhigamena avipākārahabhāvakarāṇa nivattitattā bhagavā pañcahiṃ gatīhi suṭṭhu mutto visamīyuttoti āha “**gativimuttan**”²ti. Etena bhagavato katthacipi gatiyā apaniyāpannataṃ dasseti, yato bhagavā “devātidevo”²ti vuccati. Tenevāha—

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.

Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattaṅca abbaje.

Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā”²ti².

Taṃtaṃgatisaṃvattanikānaṃ hi kammakilesānaṃ aggamaggena bodhimūleyeva suppahīnattā natthi bhagavato gatipariyāpannatāti accantameva bhagavā sabbabhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsattanikāyehi suparimutto, taṃ **gativimuttan**. **Vandeti** namāmi, thomemīti vā attho.

Atha vā **gativimuttanti** anupādisesanibbānadhātuppattiyā bhagavantānaṃ thometi. Ettha hi dvīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā attahitasampattito parahitappaṭipattito ca. Tesu attahitasampatti anāvaraṇaṇādhigamato savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ accantappahānato anupādisesanibbānappattito ca veditabbā, parahitappaṭipatti lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhanīyānika dhammadesanato viruddhesupi niccaṃ hitajjhāsayato nāṇaparipākakālāgamanato ca. Sā panettha āsayato payogato ca duvidhā parahitappaṭipatti tividhā ca

1. Khu 8. 83 piṭṭhe.

2. Am 1. 348 piṭṭhe.

attahitasampatti pakāsītā hoti. Kathaṃ? “Karūṇāsītalahadayan”ti etena āsayato parahitappaṭipatti, sammāgadanatthena sugatasaddena payogato parahitappaṭipatti, “paññāpajjotavihatamohatamaṃ gatvimuttan”ti etehi catusaccasampaṭivedhanatthena ca sugatasaddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhena “paññāpajjotavihatamohataman”ti etena cāpi attahitasampatti parahitappaṭipatti pakāsītā hotīti.

Atha vā tīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā hetuto phalato upakārato ca. Tattha **hetu** mahākaruṇā, sā paṭhamapadena dassitā. **Phalaṃ** catubbidham nāṇasampadā pahānasampadā ānubhāvasampadā rūpakāyasampadā cāti. Tāsu nāṇappahānasampadā dutiyapadena saccappaṭivedhanatthena ca sugatasaddena pakāsītā honti, ānubhāvasampadā tatiyapadena, rūpakāyasampadā yathāvuttakāyagamanasobhanatthena sugatasaddena lakkhaṇānubyañjanapāripūriyā vinā tadabhāvato. **Upakāro** anantaram abāhiraṃ karitvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā. So sammāgadanatthena sugatasaddena pakāsīto hotīti veditabbaṃ.

Tattha “karūṇāsītalahadayan”ti etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti. Mahākaruṇāsañcoditamānaso hi bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇattham katābhinihāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaram sammāsambodhiṃ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ. “Paññāpajjotavihatamohataman”ti etena sammāsambodhiṃ dasseti. Anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānaṃ hi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānaṃ anāvaraṇañāṇaṃ “sammāsambodhi”ti vuccatīti. Sammāgamanatthena sugatasaddena sammāsambodhiyā paṭipattiṃ dasseti līnuddhaccapaṭiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikattakilamathānuyoga sassatucchedābhinivesādi-antadvayarahitāya karuṇāpaññāpariggahitāya majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato sugatasaddassa. Itarehi sammāsambodhiyā padhānappadhānabhedam payojanam dasseti. Saṃsāramahoghato sattasantāraṇam hettha padhānam payojanam, tadaññamappadhānam. Tesu padhānena parahitappaṭipattiṃ dasseti, itarena attahitasampattiṃ. Tadubhayena

attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu bhagavato
 catutthapuggalabhāvaṃ dasseti. Tena ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ
 uttamavandaneyyabhāvaṃ attano ca vandanakiriyāya khettaṅgatabhāvaṃ
 dasseti.

Ettha ca karuṇāgahaṇena lokiyesu
 mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato bhagavato
 sabbalokiyaguṇasampatti dassitā hoti, paññāgahaṇena
 Sabbaññutaññāpadaṭṭhānamaggaññādīpanato sabbalokuttaraguṇasampatti.
 Tadubhayaggaṇasiddho hi attho “sanarāmaralokagarun”ti-ādīnā
 papañcīyatīti. Karuṇāgahaṇena ca upagamanam nirupakkilesam dasseti,
 paññāgahaṇena apagamanam. Tathā karuṇāgahaṇena lokasamaññānurūpaṃ
 bhagavato pavattim dasseti lokavohāraṇasayattā karuṇāya, paññāgahaṇena
 samaññāya anatidhāvanam. Sabhāvānavabodhena hi dhammānam samaññam
 atidhāvitvā sattādīparāmasanam hotīti. Tathā karuṇāgahaṇena
 mahākaruṇāsamāpattivihāram dasseti, paññāgahaṇena tīsu kālesu
 appaṭihataññānam catusaccaññānam catupaṭisambhidāññānam
 catuvesāraññānam. Karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattiññāssa gahitattā
 sesāsādhāraṇāññāni, cha abhiññā, aṭṭhasu parisāsu akampanāññāni, dasa
 balāni, cuddasa buddhaññāni, soḷasa ññācariyā, aṭṭhārasa buddhadhammā,
 catucattālīsa ññāvatthūni, sattasattati ññāvatthūnīti evamādīnam anekesam
 paññāpabhedānam vasena ññācāram dasseti. Tathā karuṇāgahaṇena
 caraṇasampattim, paññāgahaṇena vijjāsampattim. Karuṇāgahaṇena
 attādhipatitā, paññāgahaṇena dhammādhipatitā. Karuṇāgahaṇena
 lokanāthabhāvo, paññāgahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāgahaṇena
 pubbakāribhāvo, paññāgahaṇena kataññūtā. Tathā karuṇāgahaṇena
 aparantapatā, paññāgahaṇena anattantapatā. Karuṇāgahaṇena vā
 buddhakaradhammasiddhi, paññāgahaṇena buddhabhāvasiddhi. Tathā
 karuṇāgahaṇena paresam tāraṇam, paññāgahaṇena sayamāraṇam. Tathā
 karuṇāgahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāgahaṇena
 sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti.

Sabbesaṅca buddhaguṇānam karuṇā ādi tannidānabhāvato, paññā
 pariyoṣānam tato uttarikaraṇīyābhāvato. Iti

ādipariyosānadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāgahaṇena sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānaṃ hi sīlaṃ tato paṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacaṇena paññākkhandho. Sīlaṅca sabbesaṃ buddhaguṇānaṃ ādi, samādhī majjhe, paññā pariyosānanti evampi ādimajjhapariyosānakalyāṇā sabbe buddhaguṇā dassitā honti nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanūpāyo, yadidaṃ nayaggahaṇaṃ, aññathā ko nāma samattho bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha—

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññaṃabhāsamaṇo.
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassa”ti¹.

Teneva ca āyasmataṃ sārīputtattherenapi buddhaguṇaparicchedanaṃ pati anuyuttēna “no hetama bhante”ti paṭikkhipitvā “apica me bhante dhammanvayo vidito”ti vuttama.

2. Evaṃ saṅkhepena sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ abhithhavitvā idāni saddhammaṃ thometuṃ “**buddhopi**”ti-ādimāha. Tatha **buddhoti** kattuniddeso. **Buddhabhāvanti** kammaniddeso. **Bhāvetvā sacchikatvāti** ca pubbakālakiriyāniddeso. **Yanti** aniyamato kammaniddeso. **Upagatoti** aparakālakiriyāniddeso. **Vandeti** kiriyāniddeso. **Tanti** niyamaṇaṃ. **Dhammanti** vandanakiriyāya kammaniddeso. **Gatamalaṃ anuttaranti** ca tabbisesanaṃ.

Tatha buddhasaddassa tāva “bujjhitaṃ saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho”ti-ādinā² niddesanaḃyena attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantaviḃamato, buddhiyā vā vikaṣitabhāvato buddhavāti **buddho** jāgaraṇavikaṣanattavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacaṇicchāya abhāvena

1. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289; Udāna-Ṭṭha 305;

Buddhavaṃsa-Ṭṭha 163; Apadāna-Ṭṭha 2. 91 piṭṭhesu.

2. Khu 7. 363; Khu 8. 197 piṭṭhesu.

avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti buddhavāti buddho yathā “dikkhito na dadātī”ti. Atthato pana pāramitāparibhāvito¹ sayambhuñāṇena saha vāsanāya vihataviddhamāniravasesakilesa mahākaruṇāsabbaññūtaññāṇādi-aparimeyyaguṇagaṇadhāro khandhasantāno buddho. Yathāha—

“Buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmāṃ saccāni abhisambujjhi, tатtha ca sabbaññūtaṃ patto balesu ca vasībhāvan”ti².

Api-saddo sambhāvane. Tena “evaṃ guṇavisesayutto sopi nāma bhagavā”ti vakkhamānaguṇadhamme sambhāvanāṃ dīpeti. **Buddhabhāvanti** sammāsambodhiṃ. **Bhāvetvā**ti uppādetvā vaḍḍhetvā ca. **Sacchikatvā**ti paccakkhaṃ katvā. **Upagatoti** patto, adhigatoti attho. Etassa buddhabhāvanti etena sambandho. **Gatamalanti** vigatamalaṃ, niddosanti attho. **Vandeti** paṇamāmi, thomemi vā. **Anuttaranti** uttararahaṇaṃ, lokuttaranti attho. **Dhammanti** yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyato ca saṃsārato ca apatamāne katvā dhāretīti dhammo. Ayam hettha saṅkhepattho—evaṃ vividhaguṇagaṇasamānāgato buddhopi bhagavā yaṃ ariyamaggasaṅkhātāṃ dhammaṃ bhāvetvā, phalaṇibbānaṃ pana sacchikatvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigato, tamevaṃ buddhānampi buddhabhāvahetubhūtaṃ sabbadosamalarahitaṃ attano uttaritarābhāvena anuttaraṃ paṭivedhasaddhammaṃ namāmīti. Pariyattisaddhammassapi tappakāsanattā idha saṅgaho daṭṭhabbo.

Atha vā “abhidhammanayasamuddaṃ adhigañchi, tīṇi piṭakāni sammasī”ti ca aṭṭhakathāyaṃ³ vuttattā pariyattidhammassapi sacchikiriyāsammasanapariyāyo labbhatīti sopi idha vutto evāti daṭṭhabbaṃ. Tathā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā sacchikatvā”ti ca vuttattā buddhakaradhammabhūtāhi pāramitāhi saha pubbabhāge adhisīlasikkhādayopi idha dhammasaddena saṅgahitāti veditabbā. Tāpi hi vigatappaṭipakkhatāya gatamalā, anaññasādhāraṇatāya anuttarā cāti. Tathā hi sattānaṃ sakalavaṭṭadukkhānissaraṇāya katamahābhinihāro

1. Pāramitāparibhāvitena (Sī)

2. Khu 7. 363; Khu 8. 197; Khu 9. 172 piṭṭhesu.

3. Apadāna-Ṭṭha 1. 231 piṭṭhe.

mahākaruṇādhivāsanapesalajjhāsayo paññāvisesapariyodātanimmalānaṃ
 dānadamasaññamādīnaṃ uttamadhammānaṃ satasahassādhikāni kappānaṃ
 cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṃ nirantaraṃ niravasesānaṃ
 bhāvanāpaccakkhakarāṇehi kammādīsu adhigatavasābhāvo
 acchariyācinteyyamahānubhāvo adhisīla-adhicittānaṃ
 paramukkaṃsapāramippatto bhagavā paccayākāre
 catuvīsati koṭī satasahassamukhena mahāvajiraññaṃ pesetvā anuttaraṃ
 sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti.

Ettha ca “bhāvetvā”ti etena vijjāsampadāya dhammaṃ thometi,
 “sacchikatvā”ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya,
 dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena
 samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayaññābhāvena, dutiyena
 anuppādaññābhāvena. Paṭhamena vā vijjūpamatāya, dutiyena
 vajirūpamatāya. Purimena vā virāgasampattiyā, dutiyena nirodhasampattiyā.
 Tathā paṭhamena niyyānabhāvena, dutiyena nissaraṇabhāvena. Paṭhamena
 vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanabhāvena,
 dutiyena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena
 amatabhāvena dhammaṃ thometi. Atha vā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā
 buddhabhāvaṃ upagato”ti etena svākkhātātāya dhammaṃ thometi,
 “sacchikatvā”ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya,
 pacchimena ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena
 paccattaṃveditabbatāya dhammaṃ thometi. “Gatamalan”ti iminā
 saṅkilesābhāvadīpanena dhammassa parisuddhataṃ dasseti, “anuttaran”ti
 etena aññaṃsa viṣiṭṭhassa abhāvadīpanena vipulaparipuṇṇataṃ. Paṭhamena
 vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena pabhavasampadaṃ.
 Bhāvetabbatāya vā dhammassa gatamalabhāvo yojetabbo. Bhāvanāguṇena hi
 so dosānaṃ samugghātako hotīti. Sacchikātabbabhāvena anuttarabhāvo
 yojetabbo. Sacchikiriyānibbattito hi taduttarikaṇṇiyābhāvato
 anaññasādhāraṇatāya anuttaroti. Tathā “bhāvetvā”ti etena saha
 pubbabhāgasīlādīhi sekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā hontī.
 “Sacchikatvā”ti etena saha asaṅkhatāya dhātuyā asekkhā
 sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā hontīti.

3. Evaṃ saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ abhitthavitvā idāni ariyasam̄ghaṃ thometum “**Sugatassā**”ti-ādimāha. Tattha **sugatassā**ti sambandhaniddeso. “Tassa puttānaṃ”ti etena sambandho. **Orasānanti** puttavisesanaṃ. **Mārasenamathanānanti** orasaputtabhāve kāraṇaniddeso tena kilesappahānameva bhāgavato orasaputtabhāve kāraṇaṃ anujānātīti dasseti. **Aṭṭhannanti** gaṇanaparicchedaniddeso. Tena ca satipi tesam̄ sattavisesabhāvena anekasatasahassabhāve imaṃ gaṇanaparicchedaṃ nātivattantīti dasseti maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvānativattanato. **Samūhanti** samudāyaniddeso. **Ariyasam̄ghanti** guṇavisiṭṭhasam̄hatabhāvaniddeso¹. Tena asatipi ariyapuggalānaṃ kāyasam̄aggiyaṃ ariyasam̄ghabhāvaṃ dasseti diṭṭhisīlasāmaññaṃ sam̄hatabhāvato.

Tattha urasi bhavā jātā sam̄vaddhā ca orasā. Yathā hi sattānaṃ orasaputtā attajātāya pitu santakassa dāyajjassa visesena bhāgino honti, evametepi ariyapuggalā sammāsambuddhassa savanante ariyāya jātiyā jātātāya bhagavato santakassa vimuttisukhassa ariyadhammaratanassa ekantena bhāginoti orasā viya orasā. Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāvena ariyabhūmiṃ okkamamānā okkantā ca ariyasāvaka bhagavato ure vāyāmajanitābhijātītāya nipariyāyena orasaputtāti vattabbaṃ arahanti. Sāvakehi pavattiyamānāpi hi dhammadesanā “bhagavato dhammadesanā” icceva vuccati taṃmūlakattā lakkhaṇādivisesābhāvato ca.

Yadipi ariyasāvakaṇaṃ ariyamaggādhigamasamaye bhagavato viya tadantarāyakaṇaṃ devaputtamāro, māravāhinī vā na ekantena apasādeti, tehi pana apasādetabbatāya kāraṇe vimathite tepi vimathitā eva nāma hontīti āha “mārasenamathanānaṃ”ti. Imasmim̄ panatthe “māramārasenamathanānaṃ”ti vattabbe “mārasenamathanānaṃ”ti ekadesasarūpekaseso katoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā khandhābhisaṅkhāramāraṇaṃ viya devaputtamārassapi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato kilesabalakāyo “senā”ti vuccati. Yathāha “kāma te paṭhamā

1. Guṇavisiṭṭhasam̄ghātabhāvaniddeso (Ka)

senā”ti-ādi¹. Sā ca tehi diyaḍḍhasahassabhedā, anantabhedā vā kilesavāhinī satidhammavicayavīriyasamathādiguṇappaharaṇehi odhiso vimathitā vihatā viddhastā cāti **mārasenamathanā**, ariyasāvaka. Etena tesam bhagavato anujātaputtatam dasseti.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena saraṇanti araṇiyato upagantabbato, upagatānañca tadatthasiddhito ariyā, ariyānam saṃghoti ariyasamgho, ariyo ca so saṃgho cāti vā ariyasamgho, tam **ariyasamgham**. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṃgharatanādhīnoti assa ariyasamghassa bahūpakārataṃ dassetuṃ idheva “**sirasā vande**”ti vuttanti datṭhabbam.

Ettha ca “Sugatassa orasānam puttānan”ti etena ariyasamghassa pabhavasampadam dasseti, “mārasenamathanānan”ti etena pahānasampadam sakalasamkilesappahānadīpanato. “Aṭṭhannampi samūhan”ti etena nānasampadam maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvadīpanato. “Ariyasamghan”ti etena pabhavasampadam dasseti sabbasamghānam aggabhāvadīpanato. Atha vā “Sugatassa orasānam puttānan”ti ariyasamghassa visuddhanissayabhāvadīpanam, “mārasenamathanānan”ti sammā-ujjuṇāyasāmīcippaṭipannabhāvadīpanam, “aṭṭhannampi samūhan”ti āhuneyyādibhāvadīpanam, “ariyasamghan”ti anuttarapuññakkhettabhāvadīpanam. Tathā “Sugatassa orasānam puttānan”ti etena ariyasamghassa lokuttarasaraṇagamanasabbhāvaṃ dīpeti. Lokuttarasaraṇagamanena hi te bhagavato orasaputtā jātā. “Mārasenamathanānan”ti etena abhinīhārasampadāsiddham pubbabhāge sammāpaṭipattim dasseti. Katābhinihārā hi sammāpaṭipannā mārāmaṃ māraparisam vā abhivijjanti. “Aṭṭhannampi samūhan”ti etena viddhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti puggalādhiṭṭhānena maggaphaladhammānam pakāsītā. “Ariyasamghan”ti aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ dasseti. Saraṇagamanañca sāvakanam sabbaguṇānam ādi, sapubbabhāgappaṭipadā sekkhā silakkhandhādayo majjhe, asekkhā silakkhandhādayo pariyosānanti ādimajjhapariyosānakalyāṇā saṅkhepato sabbe ariyasamghaguṇā pakāsītā honti.

1. Khu 1. 342; Khu 7. 73, 135, 259 piṭṭhesu.

4. Evaṃ gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃnipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento “**iti me**”ti-ādimāha. Tattha ratijanaṇaṭṭhena **ratanam**, buddhadhammasaṅghā. Tesam hi “itipi so bhagavā”ti-ādinā yathābhūtaguṇe āvajjentassa amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha—

“Yasmiṃ mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa -pa- na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmim samaye cittaṃ hoti tathāgataṃ ārabha. Ujugatacitto kho pana mahānāma ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati”ti-ādi¹.

Cittikatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttaṃ hetam—

“Cittikataṃ mahagghaṇca, atulaṃ dullabhadassanaṃ.
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccati”ti².

Cittikatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsu eva labbhanti.

Vandanāva **vandanāmayaṃ** yathā “dānamayaṃ sīlamayaṃ”ti³. Vandanā cettha kāyavācācettehi tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaninnatā, thomanā vā. Pujjabhavaphalanibbattanato⁴ **puññaṃ**, attano santānaṃ punātīti vā. **Suvihatantarāyoti** suṭṭhu vihatantarāyo. Etena attano pasādasampattiyā, ratanattayassa ca khettabhāvasampattiyā taṃ puññaṃ atthappakāsanassa upaghātaka-upaddavānaṃ vihanane samatthanti dasseti. **Hutvāti** pubbakālakiriyā. Tassa “atthaṃ pakāsayissāmī”ti etena sambandho. **Tassāti** yaṃ ratanattayavandanāmayaṃ puññaṃ, tassa. **Ānubhāvenāti** balena.

1. Am 2. 252; Am 3. 531 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭṭha 2. 35; Sam-Ṭṭha 3. 190; Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Suttanipāta-Ṭṭha 1. 172 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 182; Khu 1. 230 piṭṭhesu.

4. Pāmujjapujjabhāvaphalanibbattanato (Sī)

5. Evaṃ ratanattayassa nipaccakāraḥaṇe payoḥanaṃ dassetvā idāni yassā dhammadesanāya atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassā tāva guṇātitthavanavasena upaṇṇāpanatthaṃ “**ekakadukādipaṭimaṇḍitassā**”ti-ādimāha, ekakādīni aṅgāni uparūpari vaḍḍhetvā desitehi suttantehi paṭimaṇḍitassa viṣiṭṭhassāti attho. Etena “aṅguttaro”ti ayaṃ imassa āgamaṣṣa atthānugaṭā samaṇṇāti dasseti. Nanu ca ekakādivasena desitāni suttāniyeva āgamo, kassa pana ekakadukādīhi paṭimaṇḍitabhāvoti? Saccametaṃ paramatthato, suttāni pana upādāya paṇṇatto āgamo. Yatheva hi atthabyaṇṇanasamudāye suttanti vohāro, evaṃ suttasamudāye āgamoti vohāro. Ekakādīhi aṅgehi uparū pari uttaro adhikoti aṅguttaro, āgamissanti ettha, etena, etasmā vā attatthaparattādayoti āgamo, ādikalyāṇādiguṇasampattiyā uttamattṭhena taṃtaṃabhipatthitasamiddhihetutāya paṇḍitehi varitabbato varo, āgamo ca so varo ca seṭṭhaṭṭhenāti āgamavaro, āgamasammatehi vā varoti āgamavaro. Aṅguttaro ca so āgamavaro cāti **aṅguttarāgamavaro**, tassa.

Puṅgavā vuccanti usabhā, asantasanaparissayasahanassa paripālanādiguṇehi taṃsadiṣatāya dhammakathikā eva puṅgavāti **dhammakathikapuṅgavā**, tesāṃ. Hetūpamādippaṭimaṇḍitanānāvidhadesanāyavicittatāya **vicittapaṭibhānanajananassa. Sumaṅgalavilāsini**-ādīsu¹ pana “buddhānubuddhasaṃvaṇṇitassā”ti vuttaṃ. Buddhānaṃ hi saccappaṭivedhaṃ anugamma paṭividdhasaccā aggasāvakaḍayo ariyā buddhānubuddhā. Ayampi āgamo tehi atthasaṃvaṇṇanāvasena guṇasaṃvaṇṇanāvasena ca saṃvaṇṇito eva. Atha vā buddhāca anubuddhā ca buddhānubuddhāti yojetabbaṃ. Sammāsambuddheneva hi tiṇṇaṃ piṭakānaṃ atthavaṇṇanākkamo bhāsito, yā “pakiṇṇakadesanā”ti vuccati. Tato saṅgāyanādivaseneva sāvakehīti ācariyā vadanti. Idha pana “dhammakathikapuṅgavānaṃ vicittapaṭibhānanajananassa” icceva thomaṇā katā. Saṃvaṇṇanāsu cāyaṃ ācariyassa pakati, yā taṃtaṃsaṃvaṇṇanāsu ādito tassa tassa saṃvaṇṇetabbassa dhammassa viṣesaguṇakittanena thomaṇā. Tathā hi sumaṅgalavilāsiniṭapaṇcasūdanīsaratthappakāsanīsu

1. Dī-Ṭṭha 1. 1; Ma-Ṭṭha 1. 1; Saṃ-Ṭṭha 1. 1 piṭṭhesu.

aṭṭhasālīnī-ādīsu ca yathākkamaṃ “saddhāvahaḡuṇassa, paravādamathanassa, nāṇappabhedajananassa, tassa gambhīrañāṇehi ogāḡhassa abhinḡhaso nānāyavicittassā”ti-ādinā thomanā katā.

6. Atho kathīyati etāyāti atthakathā, sā eva **aṭṭhakathā** ttha-kārassa ṭṭha-kāraṃ katvā yathā “dukkhassa pīḡanaṭṭho”ti¹. **Āditoti**-ādimhi paṭhamasaṅgītiyaṃ. Chaḡabhiññatāya paramena cittavasībhāvena samannāgatattā jhānādīsu pañcavidhavasitāsabbhāvato ca **vasino**, therā mahākassapādayo, tesāṃ **satehi pañcahi**. **Yāti** yā aṭṭhakathā. **Saṅgītāti** attham pakāsetum yuttaṭṭhāne “ayaṃ etassa attho, ayaṃ etassa attho”ti saṅgahetvā vuttā. **Anusaṅgītā ca** yasattherādīhi **pacchāpi** dutiyatatiyasaṅgītiṃsu. Iminā attano samvaṇṇanāya āgamanavisuddhiṃ dasseti.

7. Sīhassa lānato gahaṇato sīhaḡo, sīhakumāro. Tamvaṃsajātātāya Tambapaṇṇidīpe khattiyānaṃ, tesāṃ nivāsātāya tambapaṇṇidīpassa ca sīhaḡabhāvo veditabbo. **Ābhatāti** jambudīpato ānītā. **Athāti** pacchā. Aparabhāge hi asaṅkarattham Sīhaḡabhāsāya aṭṭhakathā ṭṭhapitāti. Tena sā² mūlaṭṭhakathā sabbasādhāraṇā na hotīti idaṃ atthappakāsaṃ ekantena karaṇīyanti dasseti. Tenevāha “**dīpavāsīnamatthāyā**”ti. Tattha **dīpavāsīnanti** jambudīpavāsīnaṃ, **dīpavāsīnanti** vā sīhaḡadīpavāsīnaṃ atthāya sīhaḡabhāsāya ṭṭhapitāti yojanā.

8. **Apanetvānāti** kaṅcukasadisāṃ sīhaḡabhāsāmapanetvāna. **Tatoti** aṭṭhakathāto. **Ahanti** attānaṃ niddisati. **Manoramaṃ bhāsanti** māgadhabhāsāṃ. Sā hi sabhāvaniruttibhūtā paṇḡitānaṃ manam ramayatīti. Tenevāha “**tantinayānucchavikan**”ti, pāḡigatiyā anulomikaṃ pāḡicchāyānuvidhāyininti attho. **Vigatadosanti** asabhāvaniruttibhāsantararahaṭam.

9. **Samayaṃ avilomentoti** siddhantaṃ avirodhento. Etena atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi theravādāpi idha pakāsīyissanti. **Theravaṃsadīpānanti**³ thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā

1. Khu 9. 20, 293 piṭṭhesu.

2. Tenassa (Sī)

3. Theravaṃsapidīpānanti (Sī)

therā, mahākassapādayo, tehi apagatā ācariyaparamparā theravaṃso, tappariyāpannā hutvā āgamādhigamasampannattā paññāpajjotena tassa samujjalanato theravaṃsadīpā¹, mahāvihārapāsino therā, tesam. Vividhehi ākārehi nicchīyatīti vinicchayo, gaṇṭhiṭṭhānesu khīlamaddanākārena pavattā vimaticchedakathā. Suṭṭhu nipuṇo saṅho vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Atha vā vinicchīnotīti vinicchayo, yathāvuttatthavisayaṃ ṇāṇaṃ. Suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Etena mahākassapāditheraparamparābhato, tatoyeva ca aviparīto saṅhasukhumo mahāvihāravāsīnaṃ vinicchayoti tassa pamāṇabhūtataṃ dasseti.

10. **Sujanassa cāti ca-saddo sampiṇḍanatto**. Tena “na kevalaṃ Jambudīpavāsīnaṃyeva atthāya, atha kho sādhujanānaṃ tosanatthañcā”ti dasseti. Tena ca “tambapaṇṇidīpavāsīnampi atthāyā”ti ayamatto siddho hoti uggahaṇādisukaratāya tesampi bahūpakārattā. **Ciraṭṭhitatthanti** ciraṭṭhiti-attham, ciraḱālāvāṭṭhānāyāti attho. Idam hi atthappakāsaṇaṃ aviparītabyaṇṇanasunikkhepassa atthasunītassa ca upāyabhāvato saddhammassa ciraṭṭhitiyā saṃvattati. Vuttaṃ hetam bhagavatā—

“Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattanti. Katame dve? Sunikkhittañca padabyaṇṇanaṃ, attho ca sunīto”ti².

11-12. Yam atthavaṇṇanaṃ kattukāmo, tassā mahantattaṃ pariharitum “**sāvattipabhutīnaṃ**”ti-ādimāha. Tenaha “na idha vitthārakathaṃ karissāmi, na taṃ idha vicārayissāmi”ti ca. Tattha **dīghassāti** dīghanikāyassa. **Majjhimassāti** majjhimanikāyassa. “Saṅgītaṃ dvinnaṃ yā me attham vadantena”ti pipāḥo. Tatthapi **saṅgītaṃ dvinnanti** dīghamajjhimanikāyānanti attho gahetabbo. **Meti** karaṇatthe sāmivacanaṃ, mayāti attho. **Sudanti** nipātamatam. Heṭṭhā dīghassa majjhimassa ca attham vadantena sāvattipabhutīnaṃ nagarānaṃ yā vaṇṇanā katā, tassā vitthārakathaṃ na idha bhiyyo

1. Theravaṃsapadīpā (Sī)

2. Am 1. 60 piṭṭhe.

karissāmīti yojetabbaṃ. Yāni ca tattha vatthūni vitthāravasena vuttāni, tesampi vitthārakathaṃ na idha bhiyyo karissāmīti sambandho.

13. Idāni “na idha vitthārakathaṃ karissāmī”ti sāmāññato vuttassa atthassa pavaram dassetuṃ “**suttānaṃ panā**”ti-ādi vuttaṃ. Suttānaṃ ye atthā vatthūhi vinā na pakāsantīti yojetabbaṃ.

14. Yaṃ aṭṭhakathaṃ kattukāmo, tadekadesabhāvena visuddhimaggoca gahetabboti kathikānaṃ upadesaṃ karonto tattha vicāritadhamme uddesavasena dasseti “**sīlakathā**”ti-ādinā. Tattha **sīlakathā**ti cārittavārittādivasena sīlassa vitthārakathā. **Dhutadhammā**ti piṇḍapātikaṅgādayo terasa kilesadhunanakadhammā. **Kammaṭṭhānāni sabbānī**ti pāḷiyam āgatāni aṭṭhatimsa, aṭṭhakathāyaṃ dveti niravasesāni yogakammasa bhāvanāya pavattiṭṭhānāni. **Cariyāvidhānasahitoti** rāgacaritādīnaṃ sabhāvādividhānena sahito. **Jhānāni** cattāri rūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** catasso āruppasamāpattiyo. Aṭṭhapi vā paṭiladdhamattāni **jhānāni** samāpajjanavasībhāvappattiyā **samāpattiyo**. **Jhānāni** vā rūpārūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** phalasangāhānānirodhasamāpattiyo.

15. Lokiyalokuttarabhedā cha abhiññāyo **sabbā abhiññāyo**. Ñānavibhaṅgādīsū āgatanayena ekavidhādinā paññāya saṅkaletvā sampiṇḍetvā nicchayo **paññāsaṅkalananicchayo**.

16. Paccayadhammānaṃ hetu-ādīnaṃ paccayuppannadhammānaṃ hetupaccayādibhāvo paccayākāro, tassa desanā **paccayākāradesanā**, paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana ghanavinibbhogassa sudukkaratāya saṅhasukhumā, nikāyantaraḷaddhisāṅkararahitā, ekattanayādisahitā ca tattha vicāritāti āha “**suparisuddhanipūṇanayā**”ti. Paṭisambhidādīsū āgatanayaṃ avissajjetvā vicāritatā **avimuttatantimaggā**.

17. **Iti pana sabbanti iti**-saddo parisamāpane, **pana**-saddo vacanālaṅkāre, etaṃ sabbanti attho. **Idhā**ti imissā aṭṭhakathāya **na vicārayissāmi** punaruttibhāvatoti adhippāyo.

18. Idāni tasseva avicāraṇassa ekantakāraṇaṃ niddhārento “**majjhe visuddhimaggo**”ti-ādimāha. Tattha “majjheṭṭhatvā”ti etena majjhabhāvadīpanena visesato catunnaṃ āgamānaṃ sādharmaṇaṭṭhakathā visuddhimaggo, na sumaṅgalavilāsini-ādayo viya asādharaṇaṭṭhakathāti dasseti. “Visesato”ti ca idaṃ vinayābhidhammānampi visuddhimaggo yathārahaṃ atthavaṇṇanā hoti evāti katvā vuttaṃ.

19. **Icevāti** iti eva. **Tampīti** visuddhimaggampi. **Etāyāti** manorathapūraṇiyā. Ettha ca “sīhaḷadīpaṃ ābhatā”ti-ādinā atthappakāsanassa nimittaṃ dasseti, “dīpavāsīnamatthāya sujanassa ca tuṭṭhatthaṃ ciraṭṭhitatthañca dhammassā”ti etena payojanaṃ, apanetvāna tatohaṃ, sīhaḷabhāsaṃ”ti-ādinā, “sāvatthipabhutīnaṃ”ti-ādinā ca karaṇappakāraṃ. Heṭṭhimanikāyesu visuddhimagge ca vicāritānaṃ atthānaṃ avicāraṇampi hi idha karaṇappakāro evāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Rūpādivaggavaṇṇanā

Vibhāgavantānaṃ sabhāvavibhāvanaṃ vibhāgadassanavaseneva hotīti paṭhamam tava nipātasuttavasena vibhāgaṃ dassetuṃ “**tattha aṅguttarāgamo nāmā**”ti-ādimāha. Tattha **tatthāti** “aṅguttarāgamassa atthaṃ pakāsayissāmi”ti yadidaṃ vuttaṃ, tasmim vacane, “yassa atthaṃ pakāsayissāmi”ti paṭiññātaṃ, so aṅguttarāgamo nāma nipātasuttavasena evam vibhāgoti attho. Atha vā **tatthāti** “aṅguttaranissitaṃ atthan”ti etasmim vacane yo aṅguttarāgamo vutto, so nipātasuttādivasena edisoti attho.

Idāni taṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇitukāmo attano saṃvaṇṇanāya paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkamena pavattabhāvadassanattam “**tassa nipātesu -pa- vuttaṃ nidānamādi**”ti-ādimāha. Tattha yathāpaccayam tattha tattha desitattā paññattattā ca vippakiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā gāyanaṃ kathaṃ saṅgīti. Etena taṃtaṃsikkhāpadānaṃ suttānañca

ādipariyosānesu antarantarā ca sambandhavasena ṭhapitaṃ saṅgītikāravacanaṃ saṅgahitaṃ hoti. Saṅgīyamānassa atthassa mahantaṭāya pūjanīyatāya ca mahatī saṅgīti mahāsaṅgīti, paṭhamā mahāsaṅgīti paṭhamamahāsaṅgīti, tassā pavattikālo paṭhamamahāsaṅgītikālo, tasmim̄ **paṭhamamahāsaṅgītikāle**. Nidadāti desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti **nidānaṃ**. Yo lokiyehi upogghātoti¹ vuccati, svāyamettha “evaṃ me sutan”ti-ādiko gantho veditabbo. Na “sanidānāhaṃ bhikkhave dhammaṃ desemi”ti-ādīsu² viya ajjhāsayādidesanuppattihetu. Tenevāha “**evaṃ me sutanti-ādikaṃ āyasmata ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ nidānamādi**”ti.

1. “Sā panesā”ti-ādinā bāhiraṇidāne vattabbaṃ atidisitvā idāni abbhantaraniḍānaṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇitum̄ “**yaṃ panetan**”ti vuttaṃ. Tattha yasmā saṃvaṇṇanaṃ karontena saṃvaṇṇetabbe dhamme padāni padavibhāgaṃ tadatthañca dassetvā tato paraṃ piṇḍatthādinidassanavasena ca saṃvaṇṇanā tātabbā, tasmā padāni tāva dassento “**evanti nipātapadan**”ti-ādimāha. Tattha **padavibhāgoti** padānaṃ viseso, na padaviggaho. Atha vā padāni ca padavibhāgo ca **padavibhāgo**, padaviggaho ca padavibhāgo ca **padavibhāgoti** vā ekasesavasena padapadaviggahā padavibhāgasaddena vuttāti veditabbaṃ. Tattha padaviggaho “jetassa vanaṃ jetavanan”ti-ādinā samāsapadesu daṭṭhabbo.

Atthatoti padatthato. Taṃ pana padatthaṃ atthuddhārakkamena paṭhamam̄ evaṃ-saddassa dassento “**evaṃ-saddo tāvā**”ti-ādimāha. **Avadhāraṇādi**ti ettha **ādi**-saddena idamatthapucchāparimāṇādi-atthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi “evaṃgatāni puthusippāyatanāni, evamādīni”ti-ādīsu³ idam̄-saddassa atthe evaṃ-saddo. Gata-saddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākāra-saddā ca. Tathā hi vidhayuttagatasadde lokiyā pakāratthe vadanti. “Evaṃ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmukkamaṇikuṇḍalābharaṇā odātavattavasanaṃ pañcahi kāmagaṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti seyyathāpi tvaṃ

1. Ummugghātoti (Si)

2. Am̄ 1. 280 piṭṭhe.

3. Dī 2. 48 piṭṭhe.

etarahi sācariyakoti. No hidam̄ bho gotamā”ti-ādīsu¹ pucchāyaṃ. “Evaṃ lahuparivattam̄², evamāyupariyanto”ti³ ca ādīsu parimāṇe.

Nanu ca “evaṃ su te sunhātā suvilittā evamāyupariyanto”ti ettha evaṃ-saddena pucchānākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākārattho eva evaṃ-saddoti? Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hi evaṃ-saddo ākāratthoti adhippeto yathā “evaṃ byākho”ti-ādīsu⁴, na pana ākāravisesavācako. Evañca katvā “evaṃ jātena maccenā”ti-ādīni⁵ upamādi-udāharaṇāni upapannāni honti. Tathā hi “yathā hi -pa- bahun”ti⁵ ettha puppharāsiṭṭhāniyato manussūpapattisappurisūpanissayasaddhammassavana yonisomanasikārabhogasampatti-ādīdānādipuññakiriyāhetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇayogato mālāguṇasādisiyo pahūtā puññakiriyā maritabbasabhāvātāya maccena sattena kattabbāti jotitattā puppharāsimālāguṇāva upamā, tesam̄ upamākāro yathā-saddena aniyamato vuttoti “evaṃ-saddo upamākāranigamanattho”ti vattum̄ yuttam̄, so pana upamākāro niyamiyamāno atthato upamāva hotīti āha “**upamāyaṃ āgato**”ti. Tathā “evaṃ iminā ākārena atikkamitabban”ti-ādīnā upadisiyamānāya samaṇasārūppāya ākappasampattiyā yo kattha upadisaṇākāro, so atthato upadeso evāti vuttam̄ “**evaṃ te -pa- upadese**”ti. Tathā **evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā**ti ettha bhagavatā yathāvuttamattham̄ aviparītato jānantehi kataṃ tattha saṃvijjamānaguṇānaṃ pakārehi haṃsanam̄ udaggaṭākaraṇam̄ sampahaṃsanam̄, yo tattha sampahaṃsanākāroti yojetabbaṃ.

Evamevaṃ panāyanti ettha garaṇānākāroti yojetabbaṃ, so ca garaṇānākāro “vasalī”ti ādikhuṃsanasaddasannidhānato idha evaṃ-saddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsi-ādisaddānaṃ sannidhānatoti datṭhabbaṃ. **Evaṃ bhanteti khoti**-ādīsu⁶ pana dhammassa sādhuṇam̄ savanamanasikārena niyojitehi bhikkhūhi attano tattha ṭhitabhāvassa paṭijānanavasena

1. Dī 1. 98 piṭṭhe.

2. Am̄ 1. 9 piṭṭhe.

3. Dī 1. 77; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 182; Vi 2. 175; Vi 4. 68 piṭṭhesu.

5. Khu 1. 21 piṭṭhe Dhammapade.

6. Evaṃ bhanteti kho (Ka)

vuttattā ettha evaṃ-saddo vacanasampañchanattho vutto, tena “evaṃ bhante sādhu bhante suṭṭhu bhante”ti vuttam hoti. **Evañca vadehīti** “yathāhaṃ vadāmi, evaṃ samaṇaṃ ānandaṃ vadehī”ti vadanākāro idāni vattabbo evaṃ-saddena nidassīyatīti nidassanattho vutto. **Evaṃ noti** etthāpi tesam yathāvuttadhammānaṃ ahitadukkhāvahabhāve sannitṭhānanattham anumattiggahaṇavasena “no vā, kathaṃ vo ettha hotī”ti pucchāya katāya “evaṃ no ettha hotī”ti vuttattā¹ tadākārasannitṭhānaṃ evaṃ-saddena vibhāvitanti viññāyati. So pana tesam dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti āha **“evaṃ no ettha hotīti-ādīsu avadhāraṇe”**ti.

Nānāyanipuṇanti ekattanānatta-abyāpāra-evaṃdhammatāsaṅkhātā, nandiyāvattatipukkhalasīhavikkīlita-aṅkusadisālocanasāṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā nānāyā, nayā vā pāḷigatiyo, tā ca paññatti-ādivasena saṅkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissakatādivasena kusalādivasena khandhādivasena saṅgahādivasena samayavimuttādivasena padhānādivasena kusalamūlādivasena tikapaṭṭhānādivasena ca nānappaḅkāraṭī nānāyā, tehi nipuṇaṃ saṅgaṃ sukhumanti nānāyanipuṇaṃ. Āsayova ajjhāsayo, te ca sassatādibhedena tattha ca apparajakkhatādibhedena ca aneke, attajjhāsayaḍayo eva vā samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ. Atthabyañjanasampananti** atthabyañjanaparipuṇaṃ upanetabbābhāvato. Saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajana-uttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatanti vā attho daṭṭhabbo.

Vividhapāṭihāriyanti ettha pāṭihāriyapadassa vacanattham “paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato ca pāṭihāriyan”ti vadanti. Bhagavato pana paṭipakkhā rāgāḍayo na santi, ye haritabbā. Puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividham pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha “pāṭihāriyan”ti vattum. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca

1. Vuttamattha ta (Ka)

kilesā paṭipakkhā, tesam haraṇato “pāṭihāriyam”ti vuttam, evam sati yuttametam. Atha vā bhagavato ca sāsanaśca ca paṭipakkhā titthiyā, tesam haraṇato pāṭihāriyam. Te hi diṭṭhiharaṇavasena ca diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhi-ādesanānusāsanihi haritā apanītā hontīti. “Paṭi”ti vā ayam saddo “pacchā”ti etassa attham bodheti “tasmiṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”ti-ādīsu¹ viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkiḷeṣe katakiccena pacchā haritabbam pavattetabbanti paṭihāriyam, attano vā upakkiḷeṣesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇam paṭihāriyam, iddhi-ādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkiḷeṣena katakiccena ca sattahitattam puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkiḷeṣesu parasattānam upakkiḷeṣaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti, paṭihāriyameva pāṭihāriyam, paṭihāriye vā iddhi-ādesanānusāsanisamudāye bhavam ekamekam pāṭihāriyanti vuccati. Paṭihāriyam vā catutthajjhānam maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātam, tasmiṃ vā nimittabhūte, tato vā āgataṃti pāṭihāriyam. Tassa pana iddhi-ādibhedena visayabhedena ca² bahuviddhassa bhagavato desanāyam labbhamānattā āha “vividhapāṭihāriyam”ti.

Na aññathāti bhagavato sammukhā sutākārato na aññathāti attho, na pana bhagavato desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā. Evañca katvā “sabbappakārena ko samattho viññātun”ti idam vacanam samatthitam bhavati, dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākārāvīrujjhanassa adhippetattā. Na hettha atthantarātāparihāro dvinnam atthānam ekavisayattā, itarathā thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamattho cāti āpajjeyyāti.

“Yo paro na hoti, so attā”ti evam vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya sasantariyam vattanato tividhopi me-saddo kiñcāpi ekasmimyeva atthe dissati, karaṇasampadānasāminiddesavasena pana vijjamānabhedam sandhāyāha “**me-saddo tisu atthesu dissati**”ti.

1. Khu 1. 429; Khu 8. 1 piṭṭhesu.

2. Vividhavisayabhedena ca (Sī)

Kiñcāpi upasaggo kiriyaṃ vireseti, jotakabhāvato pana satipi tasmim̄ suta-saddo eva taṃ tamatthaṃ vadatīti anupasaggassa suta-saddassa atthuddhāre sa-upasaggassa gahaṇaṃ na virujjhatīti dassento “**sa-upasaggo ca anupasaggo cā**”ti āha. **Assāti** suta-saddassa. Kammabhāvasādhanāni idha sutasadde sambhavantīti vuttaṃ “**upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho**”ti. **Mayāti atthe satīti** yadā me-saddassa kattivasena karaṇaniddeso, tadāti attho. **Mamāti atthe satīti** yadā sambandhavasena sāmīniddeso, tadā.

Sutasaddasanniṭṭhāne payuttana **evam̄**-saddena savanakiriyājotakena bhavitabbanti vuttaṃ “**evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassanan**”ti. **Ādi**-saddena sampañicchanādīnaṃ sotadvārikaviññāṇānaṃ tadabhinīhaṭānañca manodvārikaviññāṇānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Sabbesampi vākyānaṃ evakāratthasahitattā “sutaṃ”ti etassa sutamevāti ayamattho labbhatīti āha “**assavanabhāvappaṭikkhepatō**”ti. Etena avadhāraṇena niyāmataṃ dasseti. Yathā ca sutam̄ sutamevāti niyāmetabbaṃ, taṃ sammā sutam̄ hotīti āha “**anūnādhikāviparītaggahaṇanidassanan**”ti. Atha vā saddantarathāpohanavasena saddo atthaṃ vadatīti sutanti assutaṃ na hotīti ayametassa atthoti vuttaṃ “**assavanabhāvappaṭikkhepatō**”ti. Iminā diṭṭhādivinivattanaṃ karoti. Idam̄ vuttaṃ hoti—na idam̄ mayā diṭṭham̄, na sayambuññaṇena sacchikataṃ, atha kho sutam̄, tañca sammadevāti. Tenevāha “**anūnādhikāviparītaggahaṇanidassanan**”ti. Avadhāraṇatthe vā **evam̄**-sadde ayamatthayojanā—“tarīyatīti tadapekkhassa **suta**-saddassa ayamattho vutto “**assavanabhāvappaṭikkhepatō**”ti. Tenevāha “**anūnādhikāviparītaggahaṇanidassanan**”ti. Savana-saddo cettha kammaṭtho veditabbo “suyyatī”ti.

Evam̄ savana hetusavanavisesavasena padattayassa ekena pakārena atthayojanaṃ dassetvā idāni pakārantarehi taṃ dassetuṃ “**tathā evan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tassāti** yā sā bhagavato sammukhā dhammassavanākārena pavattā manodvāravīññāṇavīthi, tassā. Sā hi nānappakārena ārammaṇe pavattitum̄ samatthā. Tathā ca vuttaṃ “**sotadvārānusārenā**”ti. **Nānappakārenāti** vakkhamānānaṃ

anekavihitānaṃ byañjanatthaggaḥaṇānaṃ nānākārena. Etena imissā yojanāya ākārattho evaṃ-saddo gahitoti dīpeti. **Pavattibhāvappakāyananti** pavattiyā atthibhāvappakāsanānaṃ. **Sutanti dhammappakāsananti** yasmim ārammaṇe vuttappakārā viññānavīthi nānappakārena pavattā, tassa dhammattā vuttaṃ, na sutasaddassa dhammatthattā. Vuttassevatthassa pākaṭikaraṇaṃ “**ayañhetthā**”ti-ādi. Tattha **viññānavīthiyāti** karaṇatthe karaṇavacanaṃ, **mayāti** kattu-atthe.

Evanti niddisitabbappakāsananti nidassanattham evaṃ-saddam gahetvā vuttaṃ nidassetabbassa nidassitabbattābhāvābhāvato. Tena evaṃ-saddena sakalampi suttaṃ paccāmaṭṭhanti dasseti. Sutasaddassa kiriyāsaddattā savanakiriyāya ca sādharmaṇaviññāṇappabandhappaṭibaddhattā tattha ca puggalavohāroti vuttaṃ “**sutanti puggalakiccappakāsanam**”ti. Na hi puggalavohārahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhatīti.

Yassa cittasantānassāti-ādipi ākāratthameva evaṃ-saddam gahetvā purimayojanāya aññathā atthayojanaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **ākārapaññattīti** upādāpaññattīti eva dhammānaṃ pavatti-ākārupādānavasena tathā vuttā. **Sutanti visayaniddesoti** sotabbabhūto dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānanti katvā vuttaṃ. Cittasantānavinimuttassa paramatthato kassaci kattu-abhāvepi saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantānato aññam viya taṃsamaṅgiṃ katvā vuttaṃ “**cittasantānena taṃsamaṅgino**”ti. Savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena pavattacittasantānassa idha paramatthato kattubhāvato, savanavasena citta-pavattiyā eva vā savanakiriyābhāvato taṃkiriyākattu ca visayo hotīti katvā vuttaṃ “**taṃsamaṅgino kattuvise**”ti. Sutākārassa ca therassa sammānicchitabhāvato āha “**gahaṇasannitṭhānan**”ti. Etena vā avadhāraṇattham evaṃ-saddam gahetvā ayamatthayojanā katāti daṭṭhabbam.

Pubbe sutānaṃ nānavihitānaṃ suttasaṅkhātānaṃ atthabyañjanānaṃ upadhāritarūpassa ākārassa nidassanassa, avadhāraṇassa vā

pakāsanasabhāvo evaṃ-saddoti tadākārādi-upadhāraṇassa puggalapaññattiyā upādānabhūtaḍḍhammappabandhabyāpārātāya vuttam **“evanti puggalakiccaniddeso”**ti. Savanakiriyā pana puggalavādinopi viññāṇanirapekkhā natthīti visesato viññāṇabyāpāroti āha **“sutanti viññāṇakiccaniddeso”**ti. Meti saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā viññāṇakiccassa ca tattheva samodahitabbato **“meti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso”**ti vuttam.

Avijjamānapaññattivijjamānapaññattisabhāvā yathākkamaṃ evaṃsaddasutasaddānaṃ atthāti te tathārūpapaññatti-upādānabyāpārabhāvena dassento āha **“evanti puggalakiccaniddeso, sutanti viññāṇakiccaniddeso”**ti. Ettha ca karaṇakiriyākattukammavisesappakāsanavasena puggalabyāpāraṇavisayapuggalabyāpāranidassanavasena gahaṇākāraggāhakatabbisayavisesaniddesavasena kattukaraṇabyāpārakattuniddesavasena ca dutiyādayo catasso atthayojanā dassitāti daṭṭhabbam.

Sabbassapi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā sabbapaññattīnaṃca vijjamānādivasena chasu paññattibhedeṣu antogadhattā tesu **“evan”**ti-ādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhārento āha **“evanti ca meti cā”**ti-ādi. Tattha evanti ca meti ca vuccamānassatthassa ākārādino dhammānaṃ asallakkhaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha **“saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti”**ti. Tattha **saccikaṭṭhaparamatthavasena**ti bhūtatthattamattavasena. Idaṃ vuttam hoti—yo māyāmarīci-ādayo viya abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so rūpasaddādisabhāvo, ruppanānubhavanādisabhāvo vā¹ attho saccikaṭṭho paramattho cāti vuccati, na tathā **“evan me”**ti padānaṃ atthoti. Etamevattham pākaṭataram kātuṃ **“kiñhettha taṃ”**ti-ādi vuttam. Sutanti pana saddāyatanam sandhāyāha **“vijjamānapaññatti”**ti. Teneva hi **“yañhi taṃ ettha sotena upaladdhan”**ti vuttam, **“sotadvārānusārena upaladdhan”**ti pana vutte atthabyañjanādi sabbam labbhati. **Taṃ taṃ upādāya vattabbatoti** sotapathamāgate dhamme upādāya tesam upadhāritākārādino paccāmasanavasena evanti, sasantatipariyāpanne khandhe upādāya meti vattabbattāti attho. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane

1. Ruppanādisasāvo vā (Ka)

pavattamānopi sutavohāro “dutiyaṃ tatiyaṃ”ti-ādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā pavattoti āha “**diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato**”ti. Assutaṃ na hotīti hi sutanti pakāsito ayamatthoti.

Attanā paṭividdhā suttassa pakāravisesā evanti therena paccāmaṭṭhāti āha “**asammohaṃ dīpetī**”ti. **Nānappakārapaṭivedhasamattho hotīti** etena vakkhamānassa suttassa nānappakārataṃ duppaṭivijjhatañca dasseti. **Sutassa asammosaṃ dīpetī**ti sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā vuttaṃ.

Asammohenāti sammohābhāvena, paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarikālapaññāsiddhi. Evaṃ **asammosenāti** etthāpi vattabbaṃ.

Byañjanānaṃ paṭivijjhitaṃ ākāro nātigambhīro, yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiya byāpāro adhiko, paññā tattha guṇibhūtāti vuttaṃ “**paññāpubbaṅgamāyā**”ti-ādi “paññāya pubbaṅgamā”ti katvā. Pubbaṅgamatā cettha padhānabhāvo “manopubbaṅgamā”ti-ādīsu¹ viya, pubbaṅgamatāya vā cakkhuviññādisu āvajjanādīnaṃ viya appadhānante paññā pubbaṅgamā etissāti ayampi attho yujjati, evaṃ **satipubbaṅgamāyāti** etthāpi vuttanayānusārena² yathāsambhavamattho veditabbo.

Atthabyañjanasampannassāti atthabyañjanaparipuṇṇassa, saṅkāsanappakāsanavivaraṇavibhajana-uttānikaraṇapaññattivāsena chahi atthapadehi akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatassāti vā attho daṭṭhabbo.

Yoniso manasikāraṃ dīpeti evaṃ-saddena vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ aviparītasaddhammavisayattāti adhippāyo.

Avikkhepaṃ dīpetiti “cittapariyādānaṃ kattha bhāsitaṃ”ti-ādipucchāvase pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantarena na sambhavaṭīti katvā vuttaṃ. **Vikkhittacittassāti**-ādi tassevatthassa samatthanasena vuttaṃ. **Sabbasampattiyāti**

atthabyañjanadesakappayojanādisampattiyā. Aviparītasaddhammavisayehi viya ākāranidassanāvadhāraṇatthehi yonisomanasikārassa, saddhammassavanena viya ca avikkhepassa yathā yonisomanasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññatānaṃ siddhi vuttā

1. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.

2. Vuttavipariyāyena (Ka)

tadavinābhāvato, evaṃ avikkhepena phalabhūtena kāraṇabhūtānaṃ saddhammassavanasappurisūpanissayānaṃ siddhi dassetabbā siyā assutavato sappurisūpanissayarahitassa ca tadabhāvato. **Na hi vikkhittacittoti-ādinā samatthanavacanena pana avikkhepena kāraṇabhūtena sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhi dassitā.** Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyā, saddhammassavanasappurisūpanissayā na ekantena avikkhepassa kāraṇaṃ bāhiraṅgattā, avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇanti. Evampi avikkhepena sappurisūpanissayasiddhijotanaṃ na samatthitāva. No na samatthitā vikkhittacittānaṃ sappurisapayirupāsanābhāvassa atthasiddhattā. Ettha ca purimaṃ phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhisabbhāvassa, dutiyaṃ kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ daṭṭhabbaṃ ekantavassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhippavattiyā.

Bhagavato vacanassa atthabyañjanappabhedaparichedavasena sakalasāsanasampatti-ogāhanākāro niravasesaparahitapāripūritākāraṇanti vuttaṃ “**evaṃ bhaddako ākāro**”ti. Yasmā na hotīti sambandho.

Pacchimakakkadvayasampattinti

attasammāpaṇidhipubbekatapuññatāsānkhātāguṇadvayaṃ. Aparāparaṃ vuttiyā cettha cakkabhāvo, caranti etehi sattā sampattibhavesūti vā. Ye sandhāya vuttaṃ “cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”ti-ādi¹. Purimapacchimabhāvo cettha desanākkamavasena daṭṭhabbo. **Pacchimakakkadvayasiddhiyāti**

pacchimakakkadvayassa atthitāya. Sammāpaṇihitatto pubbe ca katapuñño suddhāsayo hoti tadasiddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvatoti āha “**āsayasuddhi siddhā hotī**”ti. Tathā hi vuttaṃ “sammāpaṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare”ti² “katapuññosi tvaṃ ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi anāsavo”ti³ ca. Tenevāha “**āsayasuddhiyā**

adhigamabyattisiddhī”ti. **Payogasuddhiyāti**

yonisomanasikārapubbaṅgamassa dhammassavanappayogassa visadabhāvena. Tathā cāha “**āgamabyattisiddhī**”ti, sabbassa vā kāyavacīpayogassa niddosabhāvena. Parisuddhakāyavacīpayogo hi vippaṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyāṃ visārado hotīti.

1. Am 1. 341 piṭṭhe.

2. Khu 1. 19 piṭṭhe Dhammapade.

3. Dī 2. 119 piṭṭhe.

Nānappakārapaṭivedhadīpakenāti-ādinā atthabyañjanesu therassa evaṃ-saddasutasaddānaṃ asammodhāpanato catuppaṭṭisambhidāvasena atthayojanāṃ dasseti. Tattha **sotappabhedapaṭivedhadīpakenāti** etena ayam suta-saddo evaṃ-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmāññeneva sotabbadhammavisesaṃ āmasatīti dasseti. Manodiṭṭhikaraṇānaṃ pariyaṭṭidhammānaṃ anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhāti te vuttanayena yonisomanasikāradīpakena evaṃ-saddena yojetvā, savanadhāraṇavacīparicayā pariyaṭṭidhammā visesena sotāvadhānappaṭibaddhāti te avikkhepadīpakena suta-saddena yojetvā dassento sāsanasampattiyā dhammassavane ussāhaṃ janeti. Tattha **dhammāti** pariyaṭṭidhammā. **Manasā anupekkhitāti** “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhaya”ti-ādinā nayena manasā anu anu pekkhitā. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhāti** nijjhānakkhantibhūtāya, ñātapariññāsankhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme “iti rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ”ti-ādinā suṭṭhu vavatthepetvā paṭividdhā.

Sakalena vacanenāti pubbe tīhi padehi visuṃ visuṃ yojitattā vuttaṃ. **Asappurisabhūminti** akataññutaṃ, “idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyaṭṭivā attano dahatī”ti¹ evaṃ vuttaṃ anariyavohārāvattaṃ. Sā eva anariyavohārāvattā asaddhammo. Nanu ca ānandattherassa “mamedāṃ vacanaṃ”ti adhimānassa, mahākassapattherādīnañca tadāsankāya abhāvato asappurisabhūmisamatikkamādivacanaṃ niratthakanti? Nayidamevaṃ “evaṃ me sutan”ti vadantena ayampi attho vibhāvitoti dassanato. Keci pana “devatānaṃ parivittakāpekkhaṃ tathāvacananti edisī codanā anavakāsā”ti vadanti. Tasmim kira khaṇe ekaccānaṃ devatānaṃ evaṃ cetaso parivittakko udapādi “bhagavā parinibbuto, ayañca āyasmā desanākusalo idāni dhammaṃ deseti, sakyakulappasuto tathāgatassa bhātā cūḷapituputto, kim nu kho sayāṃ sacchikataṃ dhammaṃ deseti, udāhu bhagavato eva vacanaṃ yathāsutaṃ”ti, evaṃ tadāsankitappakārato asappurisabhūmisamokkamādi atikkamādi vibhāvitanti. **Attano adahantoti** “mamedan”ti attani aṭṭhapento.

1. Vi 1. 115 piṭṭhe.

Appetīti nidasseti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthesu yathārahaṃ satte netīti netti, dhammoyeva netti **dhammanetti**.

Daḷhataraniviṭṭhā vicikicchā **kaṅkhā**. Nāṭisaṃsappanaṃ matibhedamattaṃ **vimati**. **Assaddhiyaṃ vināseti** bhagavatā bhāsītattā sammukhā cassa paṭiggahitattā khalitaduruttādiggahaṇadosābhāvato ca. Ettha ca pañcamādayo¹ tisso atthayojanā ākārādi-atthesu agghavitavesameva evaṃ-saddaṃ gahetvā dassitā, tato parā catasso² ākārattameva evaṃ-saddaṃ gahetvā vibhāvitā, pacchimā pana tisso yathākkamaṃ ākārattamaṃ nidassanatthaṃ avadhāraṇatthañca evaṃ-saddaṃ gahetvā yojitāti daḷḭhabbaṃ.

Eka-saddo aññaseṭṭha-asahāyasaṅkhādīsu dissati. Tathā hesa “sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadanti”ti-ādīsu³ aññatthe dissati, “cetaso ekodibhāvan”ti-ādīsu⁴ seṭṭhe, “eko vūpakaṭṭho”ti-ādīsu⁵ asahāye “ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”ti-ādīsu⁶ saṅkhāyaṃ. Idhāpi saṅkhāyanti dassento āha “**ekanti gaṇanaparicchadaniddeso**”ti. **Kālañca samayañcāti** yuttakālañca paccayasāmaggiñca. **Khaṇoti** okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayappaṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca samayo. Yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so eko evāti hi attho. **Mahāsamayoti** mahāsamūho. **Samayopi khoti** sikkhāpadapūraṇassa hetupi. **Samayappavādaketi** diṭṭhippavādake. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano samayaṃ pavadantīti. **Atthābhisamayāti** hitappaṭilābhā. Abhisametabboti abhisamayo, abhisamayo attho **abhisamayaṭṭhoti** pīlanādīni abhisametabbabhāvena ekībhāvaṃ upanetvā vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto⁷ attho **abhisamayaṭṭhoti** tāneva tathā ekattena vuttāni.

1. Paṭhamādayo (Dī-Ṭī 1. 44; Saṃ-Ṭī 1. 30 piṭṭhesu.)

3. Ma 3. 22 piṭṭhe.

5. Dī 1. 166; Dī 2. 126; Ma 1. 48; Saṃ 2. 61; Vi 4. 489 piṭṭhesu.

6. Am 3. 61 piṭṭhe.

2. Tisso (Sī)

4. Dī 1. 70; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

7. Visayabhūtabhāvo (Sī)

Tattha **pīlanam** dukkhasaccassa taṃsamaṅgino hiṃsanam avipphārikatākaraṇam. **Santāpo** dukkhadukkhatādivasena santapanam paridahanam.

Tattha sahakārikāraṇe sanijjham sameti samaveṭṭi **samayo**, samavāyo. Sameti samāgacchati ettha maggabrahmacariyam tadādhārapuggalehīti **samayo**, khaṇo. Sameti ettha, etena vā saṅgacchati satto, sabhāvadhammo vā sahaajātādīhi, uppādādīhi vāti **samayo**, kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇam karaṇam viya ca kappanāmmattasiddhena rūpena vohariyatīti. Samam, saha vā avayavānam ayanam pavatti avatṭhānanti **samayo**, samūho yathā “samudāyo”ti. Avayavasahāvavattṭhānameva hi samūhoti. Avasesapaccayānam samāgame eti phalam etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo**, hetu yathā “samudayo”ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambaddho eti attano visaye pavattati, daḥhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesam etenāti **samayo**, diṭṭhi. Diṭṭhisamyojanena hi sattā ativiya bajjantīti. Samiti saṅgati samodhānanti **samayo**, paṭilābho. Samassa yānam, sammā vā yānam apagamoti **samayo**, pahānam. Abhimukham ṇāṇena sammā etabbo abhisametabboti **abhisamayo**, dhammānam aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti **abhisamayo**, dhammānam aviparītasabhāvāvabodho. Evam tasmim tasmim atthe समयasaddassa pavatti vedītabbā. समयasaddassa atthuddhāre abhisamayasaddassa udāharaṇam vuttanayena vedītabbam. **Assāti** समयasaddassa. **Kālo attho** samavāyādīnam atthānam idha asambhavato, desadesakaparisānam viya suttassa nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Kasmā panettha aniyamitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusamvaccharādivasena niyametvāti āha “**tattha kiñcāpī**”ti-ādi. Utusamvaccharādivasena niyamam akatvā समयasaddassa vacane ayampi guṇo laddho hotīti dassento “**ye vā ime**”ti-ādimāha. Sāmaññajotanā hi visese ātiṭṭhatīti. Tattha **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo** devasikam jhānasamāpattīhi vītināmanakālo, visesato sattasattāhāni. **Suppakāsāti** dasasahasilokadhātuyā

pakampana-obhāsapātubhāvādīhi pākaṭā. Yathāvuttabhedesu eva samayesu ekadesaṃ pakārantarehi saṅgahetvā dassetuṃ “yo cāyan”ti-ādimāha. Tathā hi ñāṇakiccasamayo attahitappaṭipattisamayo ca abhisambodhisamayo, ariyatuphībhāvasamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo, karuṇākiccaparahitappaṭipattidhammikathāsamayo desanāsamayoyeva.

Karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. **Tatthāti** abhidhammavinayesu. **Tathāti** bhummakaraṇehi. **Adhikaraṇattho** ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, kiriyāya kiriyantaralakkhaṇaṃ **bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ**. Tattha yathā kālo sabhāvadhammaparicchinno sayāṃ paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto¹ taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato “pubbaṅhe jāto, sāyanhe gacchatī”ti ca ādisu, samūho ca avayavavinimutto avijjamānopi kappanāmattasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyati “rukkhe sākha, yavarāsiyaṃ sambhūto”ti-ādisu, evaṃ idhāpīti dassento āha “**adhikaraṇaṃ -pa- dhammānaṃ**”ti. Yasmiṃ kāle, dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃ eva kāle, dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayaṃ hi tattha attho. Yathā “gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato”ti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evaṃ idhāpīti “yasmīṃ samaye, tasmīṃ samaye”ti ca vutte “satī”ti ayamattho viññāyamāno eva hoti padatthassa sattāvirahābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā, phassādīnaṃ bhavanakiriyā ca lakkhīyatīti. **Yasmīṃ samayeti** yasmīṃ navame khaṇe, yasmīṃ yonisomanasikārādihetumhi, paccayasamavāye vā satī kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃyeva khaṇe hetumhi paccayasamavāye ca phassādayopi hontīti ubhayattha samayasadde bhummaniddeso kato lakkhaṇabhūtabhāvayuttoti dassento āha “**khaṇa -pa- lakkhīyatī**”ti.

Hetu-attho karaṇattho ca sambhavati “annena vasati, ajjhenena vasati, pharasunā chindati, kudālena khaṇatī”ti-ādisu viya. Vītikkaṃ hi sutvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṅṅe vatthusmiṃ taṃ puggalaṃ

1. Paññatto (Sī)

paṭipucchitvā vīgarahitvā ca taṃ taṃ vatthum otiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadāni paññāpento bhagavā viharati sikkhāpadapaññattihetuṅca apekkhamāno tatiyapārājikādisu viya.

Accantameva ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ parahitappaṭipattisaṅkhātena **karuṇāvihārena**. **Tadatthajotanatthanti** accantasamyogattajotanattham. **Upayogavacananiddeso kato** yathā “māsaṃ ajjhetī”ti. **Porāṇāti** aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedoti** vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattibyattayo katoti dasseti.

Idāni “bhagavā”ti imassa attham dassento āha “**bhagavāti garū**”ti-ādi. **Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhanti** seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ, seṭṭhagunaṣahacaraṇaṃ seṭṭhanti vuttaṃ. Atha vā vuccatīti vacanaṃ, attho. Yasmā yo “bhagavā”ti vacanena vacanīyo attho, so seṭṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttamanti** etthāpi eseva nayo. **Gāravayuttoti** garubhāvayutto garugunayogato. Garukaraṇaṃ vā sātisaṃyamaṃ arahatīti gāravayutto, gāravārahoti attho. Sippādisikkhāpakā garū honti, na ca gāravayuttā, ayaṃ pana tādiso na hoti, tasmā garūti vatvā gāravayuttoti vuttanti keci. **Vuttoyeva**, na idha vattabbo visuddhimaggassa imissā aṭṭhakathāya ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Dhammasarīyaṃ paccakkhaṃ karotīti “yo vo ānanda mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vā mamaccayena satthā”ti¹ vacanato dhammassa satthubhāvaparīyāyo vijjatīti katvā vuttaṃ. **Vajirasaṅghātasamānakāyo** parehi abhejjasarīrattā. Na hi bhagavato rūpakāye kenaci sakkā antarāyo² kātunti. **Desanāsampattim niddisati** vakkhamānassa sakalasuttassa evanti niddisanato. **Sāvakasampattim niddisati** paṭisambhidāpattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena mayā mahāsāvakena sutam, taṅca kho mayā sutam, na anussutikaṃ, na paramparābhatanti imassa atthassa dīpanato. **Kālasampattim niddisati** “bhagavā”ti padassa sannidhāne payuttassa samayasaddassa kālassa

1. Dī 2. 126 piṭṭhe.

2. Antarāyaṃ (Sī, Ka)

buddhuppādappaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṃ vuccati—

“Kappakasāye kaliyuge, buddhuppādo aho mahacchariyam.
Hutāvahamajjhe jātam, samuditamakarandamaravindan”¹.

Bhagavāti desakasampattiṃ niddisati

guṇavisiṭṭhasattuttamagarugāravādhivacanabhāvato.

Evamṇāmake nagareti katham panetaṃ nagaram evamṇāmakeṃ jātanti? Vuccate, yathā kākandassa isino nivāsaṭṭhāne māpitā nagarī kākandī, mākandassa nivāsaṭṭhāne māpitā mākandī, kusambassa nivāsaṭṭhāne māpitā kosambīti vuccati, evaṃ savatthassa isino nivāsaṭṭhāne māpitā nagarī sāvatthīti vuccati. Evaṃ tāva akkharacintakā vadanti. Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti “yaṃ kiñci manussānaṃ upabhogaparibhogam, sabbamettha atthīti sāvatthi. Satthasamāyoge ca ‘kiṃ bhaṇḍamatthī’²ti pucchite ‘sabbamatthī’³ti vacanamupādāya sāvatthi.

Sabbadā sabbūpakaraṇam, sāvatthiyam samohitam.
Tasmā sabbamupādāya, sāvatthīti pavuccati².

Kosalānam puram rammaṃ, dassaneyyum manoramaṃ.
Dasahi saddehi avivittam, annapānasamāyutam.

Vuddhim vepullatam pattam, iddham phitam manoramaṃ.
Ālakamandāva devānam, sāvatthipuramuttaman”³.

Avisesenāti na visesena, vihārabhāvasāmaññenāti attho. **Iriyāpatha -pa-vihāresūti** iriyāpathavihāro dibbavihāro brahmavihāro ariyavihāroti etesu catūsu vihāresu. **Samaṅgiparidīpananti** samaṅgibhāvaparidīpanam. **Etanti** viharatīti etaṃ padaṃ. Tathā hi taṃ “idhekacco gihisaṃsaṭṭho viharati sahanandī sahasokī”⁴ti-ādīsu⁴ iriyāpathavihāre āgataṃ, “yasmim samaye bhikkhave bhikkhu vivicceva

1. Dī-Ṭī 1. 48; Saṃ-Ṭī 1. 39 piṭṭhesu.

2. Ma-Ṭī 1. 62; Khuddakapāṭha-Ṭī 94; Udāna-Ṭī 50; Paṭisaṃ-Ṭī 2. 127 piṭṭhesu.

3. Ma-Ṭī 1. 62; Khuddakapāṭha-Ṭī 94 piṭṭhesu.

4. Saṃ 2. 387 piṭṭhe.

kāmehi paṭhamam jhānam upasampajja viharatī”ti-ādīsu¹ dibbavihāre, “so mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”ti-ādīsu² brahmavihāre, “so khohaṃ aggivessana tassāyeva kathāya pariyosāne tasmīmyeva purimasmiṃ samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṅghapemi sannisāдеми ekodiṃ karomi, samādahāmi, yena sudam niccakappaṃ viharāmi”ti-ādīsu³ ariyavihāre.

Tattha iriyanaṃ pavattanaṃ iriyā, kāyappayogo. Tassā pavattanūpāyabhāvato ṭhānādi **iriyāpatho**. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññatarasamaṅgī vā. Atha vā iriyati pavattati etena attabhāvo, kāyakiccaṃ vāti iriyā, tassā pavattiyā upāyabhāvato pathoti iriyāpatho, ṭhānādi eva. So ca atthato gatinivatti-ādi-ākārena pavatto catusantatirūpappabandho eva. Viharaṇaṃ, viharati etenāti vā **vāhāro**. Divi bhavo dibbo, tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādevaloke bhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo, tadatthāya saṃvattatīti vā dibbo, abhiññābhinihāravasena mahāgatikkatā vā dibbo, dibbo ca so vihāro cāti **dibbavihāro**, catasso rūpāvacarasamāpattiyō. Arūpasamāpattiyopi ettheva saṅgahaṃ gacchanti. Brahmānaṃ, brahmāno⁴ vā vihārā **brahmavihārā**, catasso appamaññāyo. Ariyo, ariyānaṃ vā vihāro **ariyavihāro**, cattāri sāmaññaphalāni. **So hi ekaṃ iriyāpathabādhananti**-ādi yadipi bhagavā ekenapi iriyāpathena cirataraṃ kālaṃ attabhāvaṃ pavattetuṃ sakkoti, tathāpi upādinnakasarīrassa ayaṃ sabhāvoti dassetuṃ vuttaṃ. Yasmā vā bhagavā yattha kathaci vasanto veneyyānaṃ dhammaṃ desento nānāsamāpattīhi ca kālaṃ vītināmento vasatīti sattānaṃ attano ca vividhahitasukhaṃ harati upaneti uppādeti, tasmā vividhaṃ haratīti viharatīti evamettha attho veditabbo.

1. Abhi 1. 116; Abhi 2. 274 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 234; Dī 3. 187; Ma 1. 46, 371, 411; Ma 2. 263, 269, 405, 422; Ma 3. 185; Abhi 2. 284 piṭṭhesu.

3. Ma 1. 316 piṭṭhe.

4. Brahmuno (Sī)

Jetassa rājakumārassāti ettha attano paccatthikajanaṃ jinātīti jeto. Sotasaddo viya hi kattusādhano jetasaddo. Atha vā raññā pasenadikosalena attano paccatthikajane jite jātoti jeto. Rañño hi jayaṃ āropetvā kumāro jītavāti jetoti vutto. Maṅgalakāmatāya vā tassa evaṃnānameva katanti jeto. Maṅgalakāmatāya hi jeyyoti etasmim atthe jetoti vuttaṃ. **Vitthāro panāti-**ādinā “anāthapiṇḍikassa ārāme”ti ettha sudatto nāma so gahapati mātāpitūhi katanāmasasena, sabbakāmasamiddhatāya pana vigatamaccheratāya karuṇādiḡuṇasamaṅgitāya ca niccakālaṃ anāthānaṃ piṇḍamadāsi. Tena anāthapiṇḍikoti saṅkhaṃ gato. Āramanti ettha pāṇino, visesena vā pabbajitāti **ārāmo**, tassa pupphaphalādisobhāya nātidūranaccāsannatādipaṇcavidhasenāsanaṅgasampattiyā ca tato tato āgamma ramanti abhiramanti, anukkaṇṭhitā hutvā nivasantīti attho. Uttappakārāya vā sampattiyā tattha tattha gatepi attano abbhantaramyeva ānetvā rametīti **ārāmo**. So hi anāthapiṇḍikena gahapatinā jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasahiraññakoṭīhi santhārena kiṇitvā aṭṭhārasahiraññakoṭīhi senāsanaṇi kārāpetvā aṭṭhārasahiraññakoṭīhi vihāramahaṃ niṭṭhāpetvā evaṃ catupaññāsahiraññakoṭipariccāgena buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa niyyātito, tasmā “anāthapiṇḍikassa ārāmo”ti vuccatīti imamatthaṃ nidasseti.

Tatthāti “ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme”ti yaṃ vuttaṃ vākyam, tattha. **Siyāti** kassaci evaṃ parivitaḡko siyā, vakkhamānakārena kadāci codeyya vāti attho. **Atha tattha viharatīti** yadi jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme viharati. **Na vattabbanti** nānāṭhānabhūtattā sāvattthijetavanānaṃ, “ekaṃ samayaṃ”ti ca vuttattāti adhippāyo. Idāni codako tameva attano adhippāyaṃ “**na hi sakkā**”ti-ādinā vivarati. Itaro sabbametaṃ aviparītaṃ atthaṃ ajānantena tayā vuttanti dassento “**na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabban**”ti-ādimāha. Tattha **etanti** “sāvattthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme”ti etaṃ vacanaṃ. **Evanti** “yadi tāva

bhagavā”ti-ādinā yaṃ taṃ bhavatā coditaṃ, taṃ atthato evaṃ na kho pana daṭṭhabbāṃ, na ubhayattha apubbaṃ acarimaṃ vihāradassanatthanti attho. Idāni attanā yathādhīpetāṃ aviparītamattaṃ, tassa ca paṭikacceva vuttabhāvaṃ, tena ca appaṭividdhataṃ pakāseto **“nanu avocumha -pa-jetavane”**ti āha. Evampi “jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme viharati”cceva vattabbāṃ, na “sāvatthiyan”ti codanaṃ manasi katvā vuttaṃ **“gocaragāmanidassanatthan”**ti-ādi.

Avassaṃ cettha gocaragāmakittanaṃ kattabbāṃ. Tathā hi taṃ yathā jetavanādikittanaṃ pabbajitānuggahakaraṇādi-ane-kappayojanaṃ, evaṃ gocaragāmakittanaṃpi gahaṭṭhānuggahakaraṇādīvidhāpāyojanaṃti dassento **“sāvattvivacanenā”**ti-ādimāha. Tattha paccayaggahaṇena upasaṅkamapayirupāsanānaṃ okāsadānena dhammadesanāya saraṇesu sīlesu ca paṭiṭṭhāpanena yathūpanissayaṃ uparivisesādhigamāvahanena ca **gahaṭṭhānuggahakaraṇaṃ**, uggahaparipucchānaṃ kammaṭṭhānānuyogassa ca anurūpavasanaṭṭhānapariggahenettha **pabbajitānuggahakaraṇaṃ** veditabbāṃ. **Karuṇāya upagamaṇaṃ**, na lābhādinimittaṃ¹. **Paññāya apagamaṇaṃ**, na virodhādinimittanti upagamaṇāpagamaṇānaṃ nirupakkilesataṃ vibhāveti. **Dhammikasukhaṃ** nāma anavajjasukhaṃ. **Devatānaṃ upakārabahulatā** janavivittatāya. Pacurajanavittāṃ hi ṭhānaṃ devā upasaṅkamitabbāṃ maññanti. **Tadattapariniṭṭhādananti** lokatthanipphādanaṃ, buddhakiccasampādananti attho. **Evamādināti ādi**-saddena sāvattvikittanena rūpakāyassa anuggaṇhanaṃ dasseti jetavanādikittanena dhammakāyassa. Tathā purimena parādhīnakiriyākaraṇaṃ, dutiyena attādhīnakiriyākaraṇaṃ. Purimena vā karuṇākiccaṃ, itarena paññākiccaṃ. Purimena cassa paramāya anukampāya samannāgamaṃ, pacchimena paramāya upekkhāya samannāgamaṃ dīpeti. Bhagavā hi sabbasatte paramāya anukampāya anukampatī, na ca tattha sinehadosaṇupatīto paramupekkhakabhāvato. Upekkhako ca na parahitasukhakarāṇe appossukko mahākāruṇikabhāvato. Tassa mahākāruṇikatāya lokanāthatā, upekkhakatāya attanāthatā.

Tathā hesa bodhisattabhūto mahākāruṇāya saṅcoditamānaso sakalalokahitāya ussukkamāpanno mahābhīnīhārato

1. Na bhojana-lābhādinimittaṃ (Si)

paṭṭhāya tadatthanipphādanattham puññañāṇasambhāre sampādentō aparimitam kālam anappakam dukkhamanubhosi, upekkhakatāya sammā patitehi dukkhehi na vikampitatā. Mahākāruṇikatāya saṃsārābhimukhatā, upekkhakatāya tato nibbindanā. Tathā upekkhakatāya nibbānābhimukhatā, mahākāruṇikatāya tadadhigamo. Tathā mahākāruṇikatāya paresam ahimsāpanam, upekkhakatāya sayam parehi abhāyanam. Mahākāruṇikatāya param rakkhato attano rakkhanam, upekkhakatāya attanam rakkhato paresam rakkhanam. Tenassa attahitāya paṭipannādīsu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā mahākāruṇikatāya saccādhiṭṭhānassa ca cāgādhiṭṭhānassa ca pāripūrī, upekkhakatāya upasamādhiṭṭhānassa ca paññādhiṭṭhānassa ca pāripūrī. Evaṃ parisuddhāsāyappayogassa mahākāruṇikatāya lokahitattameva rajjasampadādibhavasampattiyā upagamanam, upekkhakatāya tiṇāyapi amaññamānassa tato apagamanam. Iti suvisuddha-upagamāpagamassa mahākāruṇikatāya lokahitattameva dānavasena sampattīnam pariccajanā, upekkhakatāya cassa phalassa attano apaccāsīsanā. Evaṃ samudāgamanato paṭṭhāya acchariyabbhutaḡuṇasamannāgatassa mahākāruṇikatāya paresam hitasukhattham atidukkarakāritā, upekkhakatāya kāyampi analamkāritā¹.

Tathā mahākāruṇikatāya carimattabhāve jīṇṇaturamatadassanena sañjātasamvego, upekkhakatāya uḷāresu devabhogasadisesu bhogesu nirapekkho mahābhinnikkhamanam nikkhami². Tathā mahākāruṇikatāya “kiccham vatāyam loko āpanno”ti-ādinā³ karuṇāmukheneva vipassanārambho, upekkhakatāya buddhabhūṭassa satta sattāhāni vivekasukheneva vītināmanam. Mahākāruṇikatāya dhammagambhīratam paccavekkhitvā dhammadesanāya appossukkanam āpajjitvāpi mahābrahmuno ajjhesanāpadesena okāsakaraṇam, upekkhakatāya pañcavaggiyādiveneyyanam ananurūpasamudācārepi anaññathābhāvo. Mahākāruṇikatāya katthaci paṭighātābhāvenassa sabbattha amittasaññābhāvo, upekkhakatāya katthacipi anurodhābhāvena sabbattha sinehasanthavābhāvo. Mahākāruṇikatāya paresam pasādanā,

1. Anahamkāritā (Ka) 2. Nikkhamiṭṭha (Ka) 3. Dī 2. 26; Saṃ 1. 246, 251 piṭṭhesu.

upekkhakatāya pasannākārehi na vikampanā. Mahākāruṇikatāya dhammānurāgābhāvena tattha ācariyaṃuṭṭhi-abhāvo, upekkhakatāya sāvakanurāgābhāvena parivāraparikammatābhāvo. Mahākāruṇikatāya dhammāṃ desetuṃ parehi saṃsaggamupagacchatopi upekkhakatāya na tattha abhirati. Mahākāruṇikatāya gāmadīnaṃ āsannaṭṭhāne vasatopi upekkhakatāya araṇṇaṭṭhāne eva viharaṇaṃ. Tena vuttaṃ **“purimenassa paramāya anukampāya samannāgamaṃ dīpetī”**ti.

Tanti tatrāti padaṃ. “Desakālaparidīpanan”ti ye desakālā idha viharaṇakiriyāvisesanabhāvena vuttā, tesāṃ paridīpananti dassento **“yaṃ samayaṃ -pa- dīpetī”**ti āha. Taṃ-saddo hi vuttassa atthassa paṭiniddeso, tasmā idha kālassa desassa vā paṭiniddeso bhavitumarahati, na aññassa. Ayaṃ tāva tatra-saddassa paṭiniddesabhāve atthavibhāvanā. Yasmā pana īdisesu ṭhānesu tatra-saddo dhammadesanāviseṭṭhaṃ desakālaṅca vibhāveti, tasmā vuttaṃ **“bhāsitabbayutte vā desakāle dīpetī”**ti. Tena tatrāti yatra bhagavā dhammadesanattamaṃ bhikkhū ālapati bhāsati, tādise dese, kāle vāti attho. Na hīti-ādinā tamevatthamaṃ samattheti. Nanu ca yattha ṭhito bhagavā “akālo kho tāvā”ti-ādinā bāhiyassa dhammadesanaṃ paṭikkhipi, tattheva antaravīthiyaṃ ṭhito tassa dhammaṃ desesīti? Saccametamaṃ, adesetabbakāle adesaṇāya idamaṃ udāharaṇaṃ. Tenevāha **“akālo kho tāvā”**ti.

Yaṃ pana tattha vuttaṃ “antaraghamaṃ pavīṭṭhamhā”ti, tampi tassa akālabhāvasseva pariyaṇena dassanattamaṃ vuttaṃ. Tassa hi tadā addhānaparissamena rūpakāye, akammaññatā ahoṣi, balavapītivegena nāmakāye. Tadubhayassa vūpasamaṃ āgamento papañcaparihāratthamaṃ bhagavā “akālo kho”ti pariyaṇena paṭikkhipi. Adesetabbadese adesaṇāya pana udāharaṇaṃ “atha kho bhagavā maggā okkamma aññatarasmim rukkhamaṇe nisīdi¹, vihārapacchāyāyaṃ paññatte āsane nisīdi”² ca evamādikaṃ idha ādisaddena saṅgahitaṃ. “Atha kho so bhikkhave bālo idha pubbe nesādo idha pāpāni kammaṇi karitvā”ti-ādīsu³ padapūraṇamatte kho-saddo, “dukkhamaṃ kho agāraṇo

1. Saṃ 1. 420 piṭṭhe.

2. Dī 1. 145 piṭṭhe.

3. Ma 3. 206 piṭṭhe.

viharati appatisso”ti-ādīsu¹ avadhāraṇe, “kittāvataṃ nu kho āvuso satthu pavivittassa viharato sāvakaṃ vivekaṃ nānusikkhanti”ti-ādīsu² ādikālatthe, vākyārambheti attho. Tattha padapūraṇena vacanālaṅkāramattaṃ kataṃ hoti, ādikālatthena vākyassa upaṇṇāsamattaṃ. Avadhāraṇatthena pana niyamadassanaṃ, tasmā āmantesi evāti āmantane niyamo dassito hoti.

Bhagavāti lokagarudīpananti kasmā vuttaṃ, nanu pubbepi bhagavāsaddassa attho vuttoti? Yadipi vutto, taṃ panassa yathāvutte ṭhāne viharaṇakiriyāya kattu visesadassanattham kataṃ, na āmantanakiriyāya, idha paja āmantanakiriyāya, tasmā tadattham puna “bhagavā”ti pāḷiyam vuttanti tassattham dassetuṃ “bhagavāti lokagarudīpanan”ti āha. Tena lokagarubhāvato tadanurūpaṃ paṭipattiṃ patthento attano santikaṃ upagatānaṃ bhikkhūnaṃ ajjhāsayanurūpaṃ dhammaṃ desetum te āmantesīti dasseti. **Kathāsavanayuttapuggalavacananti** vakkhamānāya cittapariyādānadesanāya savanayoggapuggalavacanam. Catūsupi parisāsu bhikkhū eva edisānaṃ desanānaṃ visesena bhājanabhūtāti sātisaṃ sāsanasamapaṭiggāhakabhāvadassanattham idha bhikkhuggahaṇanti dassetvā idāni saddattham dassetuṃ “**apicā**”ti-ādimāha. Tattha **bhikkhakoti bhikkhūti** bhikkhanadhammatāya bhikkhūti attho. **Bhikkhācariyam ajjhupagatoti** buddhādīhi ajjhupagataṃ bhikkhācariyam uñchācariyam ajjhupagatatā anuṭṭhitattā bhikkhu. Yo hi appaṃ vā mahantaṃ vā bhogakkhandham pahāya agārasmā anagāriyam pabbajito, so kasigorakkhādījīvikākappaṇam hitvā liṅgasamapaṭicchaneva bhikkhācariyam ajjhupagatatā bhikkhu, parappaṭibaddhajīvikattā vā vihāramajjhe kājabhattam bhuñjamānopi bhikkhācariyam ajjhupagatoti bhikkhu, piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyam ajjhupagatoti bhikkhūti evamettha attho daṭṭhobbo. **Ādinā nayanāti** “chinnabhinnapaṭadharoti bhikkhu, bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu, bhinnattā pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ bhikkhū”ti-ādinā **vibhaṅge**³ āgatanayena. **Ñāpaneti** avabodhane, paṭivedaneti attho.

1. Am 1. 328 piṭṭhe.

2. Ma 1. 17 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 254 piṭṭhe.

Bhikkhanasīlatāti bhikkhanena jīvanasīlatā, na kasivāṇijjādinā jīvanasīlatā. **Bhikkhanadhammatā**ti “uddissa ariyā tiṭṭhanti”¹ti evaṃ vuttā bhikkhanasabhāvatā, na yācanakohaṇṇasabhāvatā. **Bhikkhane sādhuḅkārītā**ti “uttiṭṭhe nappamajjeyyā”²ti vacanaṃ anussarivā tattha appamajjanā. Atha vā **sīlam** nāma pakatisabhāvo, idha pana tadadhiṭṭhānaṃ. **Dhammoti** vataraṃ. **Sādhuḅkārītā**ti sakkaccakārītā ādarakiriya. **Hīnādhikajanasevanti** ye bhikkhubhāve ṭhitāpi jātimadādivasena uddhatā unnaḷā, ye ca gihibhāve paresaṃ adhiḅkabhāvampi anupagatatā bhikkhācariyaṃ paramakāruṇṇataṃ maṇṇanti, tesāṃ ubhayesampi yathākkamaṃ “bhikkhavo”ti vacanena hīnajanehi daliddehi paramakāruṇṇataṃ pattehi parakulesu bhikkhācariyāya jīvikaṃ kappentehi sevitaṃ vuttiṃ pakāseto **uddhatabhāvaniggahaṃ karoti**. Adhikajanehi uḷārabhogakhattiyakulādito pabbajitehi buddhādīhi ājīvavisodhanatthaṃ sevitaṃ vuttiṃ pakāseto dīnabhāvaniggahaṃ karotīti yojetabbaṃ. Yasmā “bhikkhavo”ti vacanaṃ āmantanabhāvato abhimukhikaraṇaṃ, pakaraṇato sāmattiyato ca sussusājananaṃ sakkaccasavanamanasikāranijojanaṅca hoti, tasmā tamatthaṃ dassento “**bhikkhavoti iminā**”ti-ādimāha. Tattha **sādhuḅkaṃ savanamanasikāreti** sādhuḅkasavane sādhuḅkamanasikāre ca. Kathaṃ pana pavattitā savanādayo sādhuḅkaṃ pavattitā hontīti? “Addhā imāya sammāpaṭipattiyā sakalasāsanasampatti hatthagatā bhavissati”ti ādaragāravayogena kathādīsu aparibhavādinā ca. Vuttaṃ hi “pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katameti pañcahi? Kathaṃ na paribhoti, kathitaṃ na paribhoti, na attānaṃ paribhoti, avikkhittacitto dhammaṃ suṇāti ekaggacitto, yoniso ca manasikaroti. Imehi kho bhikkhave pañcahi dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ”³. Tenevāha “**sādhuḅkaṃ savanamanasikārāyattā hi sāsanasampatti**”ti.

Pubbe sabbaparisāsādhāraṇattepi bhagavato dhammadesanāya “jeṭṭhaseṭṭhā”ti-ādinā bhikkhūnaṃ eva āmantane kāraṇaṃ dassetvā idāni

1. Khu 5. 162 piṭṭhe.

2. Khu 1. 18 piṭṭhe Dhammapade.

3. Aṃ 2. 154 piṭṭhe.

bhikkhū āmantetvāva dhammadesanāya payojanaṃ dassetuṃ “**kimatthaṃ pana bhagavā**”ti codanaṃ samuṭṭhāpeti. Tattha **aññaṃ cintenti** aññavihitā. **Vikkhittacittā**ti asamāhitacittā. **Dhammaṃ paccavekkhantā**ti hiyyo tato paraṃ divasesu vā sutadhammaṃ pati pati manasā avekkhantā. Bhikkhū āmantetvā dhamme desiyamāne ādīto paṭṭhāya desanaṃ sallakkhetuṃ sakkontīti imamatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ “**te anāmantetvā**”ti-ādī vuttaṃ.

Bhikkhavoti cettha sandhivasena i-kāraloपो दाṭṭhabbo. **Bhikkhavo itīti** ayaṃ **iti**-saddo hetuparisamāpanādi-atthapadatthavipariyāya pakāravadhāraṇanidassanādi-aneekatthappabhedo. Tathā hesa “ruppatīti kho bhikkhave, tasmā rūpanti vuccatī”ti-ādīsu¹ hetvatthe dissati. “Tasmātiha me bhikkhave dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā. Kinti me sāvaka dhammadāyādā bhavēyyuṃ, no āmisadāyādā”ti-ādīsu² parisamāpane. “Iti vā iti evarūpā naccagītavādītavisūkadassanā paṭivirato”ti-ādīsu³ ādi-atthe. “Māgaṇḍiyoti tassa brahmaṇassa saṅkhā samañña paññatti vohāro nāmaṃ nāmakammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanamabhilāpo”ti-ādīsu⁴ padatthavipariyāye. “Iti kho bhikkhave sappaṭibhaya bālo, appaṭibhaya paṇḍito, sa-upaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito, sa-upasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito”ti-ādīsu⁵ pakāre. “Atthi idappaccayā jarāmarāṇanti puṭṭhena satā ‘ānanda atthi’ tissa vacanīyaṃ. ‘Kim paccayā jarāmarāṇaṃ’ti iti ce vadeyya. Jātipaccayā jarāmarāṇaṃ iccassa vacanīyaṃ”ti-ādīsu⁶ avadhāraṇe. “Atthīti kho kaccāna ayameko anto, natthīti kho kaccāna ayaṃ dutiyo anto”ti-ādīsu⁷ nidassane. Idhāpi nidassane eva daṭṭhabbo. Bhikkhavoti hi āmantanākāro. Tamesa **iti**-saddo nidasseti “bhikkhavoti āmantesī”ti. Iminā nayena “bhaddante”ti-ādīsūpi yathārahaṃ **iti**-saddassa attho veditabbo. Pubbe “bhagavā āmantesī”ti vuttattā “bhagavato

1. Saṃ 2. 71 piṭṭhe.

2. Ma 1. 16 piṭṭhe.

3. Dī 1. 6 piṭṭhe.

4. Khu 7. 144, 148 piṭṭhesu.

5. Ma 3. 107 piṭṭhe.

6. Dī 2. 47 piṭṭhe.

7. Saṃ 1. 258; Saṃ 2. 110 piṭṭhesu.

paccassosun”ti idha “bhagavato”ti sāmivacanam āmantanameva sambandhi-
 antaram apekkhatīti iminā adhippāyena “**bhagavato āmantanam paṭi-
 assosun**”ti vuttam, “bhagavato”ti pana idam paṭissavasambandhena
 sampadānavacanam yathā “devadattāya paṭissuṇotī”ti. Yam nidānam
 bhāsitanti sambandho. **Imassa suttassa sukhāvagāhaṇatthanti**
 tamalakavalayujjalavimalasādurasasalilāya pokkharaniyā
 sukhāvataranattam nimmalasilātalaracanāvilāsasobhitaratanasopānam
 vippakiṇṇamuttātalasadisavālukācuṇṇapaṇḍarabhūmibhāgam tittham viya
 suvibhattabhittivicitravedikāparikkhattassa nakkhattapatham
 phusitukāmatāya viya paṭivijambhitasamussayassa pāsādarassa
 sukhārohanattam
 dantamayasaṇhamuduphalakañcanalatāvinaddhamaṇigaṇappabhāsamudayujj
 alasobham sopānam viya
 suvaṇṇavalayanūpurādisaṅghaṭṭanasaddasammissitassa
 kathitahasitamadhurassaragehajanaviyambhi tavicaritassa ulāra-
 issariyavibhavasobhitassa mahāgharassa sukhappavesanattam
 suvaṇṇarajatamaṇimuttāpavāḷādijutivissaravijjotitasuppatiṭṭhitavisāladvārabā
 ham mahādvāram viya ca atthabyañjanasampannassa buddhānam
 desanāñāṇagambhīrabhāvasaṁsūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhattham.

Etthāha “kimattham pana dhammavinayasaṅgahe kayiramāne
 nidānavacanam, nanu bhagavatā bhāsitavacanasseva saṅgaho kātabbo”ti?
 Vuccate, desanāya ṭhiti-asammosasaddheyyabhāvasampādanattam.
 Kāladesadesakanimittaparisāpadesehi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā
 ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyyā ca.
 Desakālakattuhetunimittehi upanibaddho viya vohāravinicchayo. Teneva ca
 āyasmatā mahākassapena “cittapariyādānasuttam āvuso ānanda kattha
 bhāsitan”ti-ādinā desādipucchāsu katāsu tāsam vissajjanam karontena
 dhammabhaṇḍāgārikena “evam me sutan”ti-ādinā imassa suttassa nidānam
 bhāsitam. Apica satthusampattippakāsanattam nidānavacanam.
 Tathāgatassa hi bhagavato pubbacaraṇānumānāgamatakkābhāvato
 sammāsambuddhabhāvasiddhi. Na hi sammāsambussa pubbacaraṇādīhi
 attho atthi sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya ekappamaṇattā ca
 ñeyyadhammesu. Tathā
 ācariyamuttidhammacchariyasāsanasāvakanānurāgābhāvato
 khīṇāsavabhāvasiddhi. Na hi sabbaso khīṇāsavassa te sambhavantīti
 suvisuddhassa parānuggahappavatti.

Ēvaṃ desakasaṃkilesabhūtānaṃ diṭṭhisīlasampadādūsakānaṃ
 avijjātaṇhānaṃ accantābhāvasaṃsūcakehi
 ñāṇappahānasampadābhibyañjanakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi
 purimavesārajjadvayasiddhi, tato ca antarāyikanīyānikadhammesu
 sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato
 catuvesārajjasamannāgamo attahitaparāhitappaṭipatti ca nidānavacanena
 pakāsītā hoti. Tattha tattha sampattaparīsāya ajjhāsayanurūpaṃ
 ṭhānuppattikappaṭibhānena dhammadesanādīpanato, idha pana
 rūpagarukānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayanurūpaṃ ṭhānuppattikappaṭibhānena
 dhammadesanādīpanatoti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ
 “satthusampattippakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ”ti.

Tathā sāsanasampattippakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ.
 Ñāṇakarūṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthakā
 paṭipatti, attahitatthā vā. Tasmā paresaṃ eva atthāya pavattasabbakiriyassa
 sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ
 vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ
 sattānaṃ anusānaṭṭhena sāsanaṃ, na kapparacānā. Tayidaṃ satthucaritaṃ
 kāladesadesakaparīsāpadesehi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanehi
 yathārahaṃ pakāsīyati. “Idha pana rūpagarukānaṃ puggalānaṃ”ti-ādi
 sabbaṃ purimasadisameva. Tena vuttaṃ “sāsanasampattippakāsanatthaṃ
 nidānavacanaṃ”ti. Apica satthuno pamāṇabhāvappakāsanena vacanena
 sāsanaṃ pamāṇabhāvadassanatthaṃ nidānavacanaṃ, tañca
 desakappamāṇabhāvadassanaṃ heṭṭhā vuttanayānusārena “bhagavā”ti ca
 iminā padena vibhāvīyanti veditabbaṃ. Bhagavāti hi tathāgatassa
 rāgadosamohādisabbakilesamaladuccaritadosappahānadīpanena vacanena
 anaññasādhāraṇasuparisuddhañāṇakarūṇādiguṇavisesayogaparidīpanena tato
 eva sabbasattuttamabhāvādīpanena ayamatto sabbathā pakāsīto hotīti.
 Idamettha nidānavacanaṃ appayojanassa mukhamattanidassanaṃ.

Nikkhittassāti desitassa. Desanā hi desetabbassa sīlādi-atthassa
 veneyyasantānesu nikkhipanato “nikkhepo”ti vuccati. **Suttanikkhepaṃ
 vicāretvā vuccamānā pakāṭā hotīti** sāmāññato bhagavato desanāya
 samuṭṭhānassa vibhāgaṃ dassetvā “etthāyaṃ desanā evaṃsamuṭṭhānā”ti
 desanāya samuṭṭhāne dassite suttassa sammadeva nidānaparijānana
 vaṇṇanāya suviññeyyattā vuttaṃ. Tattha

yathā anekasata-anekasahassabhedānīpi suttantāni
 saṅkilesabhāgiyādīpaṭṭhānanayavasena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ
 attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha “**cattāro hi
 suttanikkhepā**”ti. Ettha ca yathā attajjhāsayassa aṭṭhuppattiyā ca
 parajjhāsayapucchāhi saddhīm saṃsaggabhedo sambhavati “attajjhāsayo ca
 parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca
 parajjhāsayo ca, aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko cā”ti
 ajjhāsayapucchānusandhisabbhāvato, evaṃ yadīpi aṭṭhuppattiyā
 attajjhāsayenāpi saṃsaggabhedo sambhavati, attajjhāsayādīhi pana purato
 ṭhitehi aṭṭhuppattiyā saṃsaggo natthīti na idha niravaseso vitthāranayo
 sambhavaṭīti cattāro suttanikkhepā”ti vuttaṃ. Tadantogadhattā vā
 sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattārova dassitā. Yathādassanaṃ
 hettha ayaṃ saṃsaggabhedo gahetabboti.

Tatrāyaṃ vacanattho—nikkhipiyatīti nikkhepo, suttam eva nikkhepo
suttanikkhepo. Atha vā nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo
suttanikkhepo, suttadesanāti attho. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa
 atthi kāraṇabhūtoti **attajjhāsayo**. Attano ajjhāsayo etassāti vā **attajjhāsayo**.
Parajjhāsayepi eseva nayo. Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa atthīti
pucchāvasiko. Suttadesanāvattubhūtaṃ atthassa uppatti atthuppatti,
 atthuppattiyeva aṭṭhuppatti ttha-kāraṇaṃ ṭṭha-kāraṇaṃ katvā. Sā etassa atthīti
aṭṭhuppattiko. Atha vā nikkhipiyati suttam etenāti **suttanikkhepo**,
 attajjhāsayādi eva. Tesmim atthavikappe attano ajjhāsayo **attajjhāsayo**.
 Paresam ajjhāsayo **parajjhāsayo**. Pucchīyatīti pucchā, pucchitabbo attho.
 Pucchāvasena pavattaṃ dhammappaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasikaṃ,
 tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pulliṅgavasena vuttaṃ “**pucchāvasiko**”ti.
 Tathā aṭṭhuppatti eva **aṭṭhuppattikoti** evamettha attho vedītabbo.

Apicettha paresam indriyaparipākādīkāraṇanirapekkhattā
 attajjhāsayassa visum suttanikkhepabhāvo yutto kevalam attano
 ajjhāsayeneva dhammatantiṭṭhapanattham pavattitadesanattā.
 Parajjhāsayapucchāvasikānaṃ pana paresam ajjhāsayapucchānaṃ
 desanāpavattihetubhūtānaṃ uppattiyam

pavattitānaṃ¹ kathamaṭṭhuppattiyā anavarodho, pucchāvasika-aṭṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayaṅurodhena pavattitānaṃ katham parajjhāsaye anavarodhoti? Na codetabbametaṃ. Paresaṃ hi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayaṅpucchāvasikānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi brahmajāladdhammadāyādasuttādīnaṃ vaṇṇavaṇṇa-āmisuppādādidesanānimittaṃ “aṭṭhuppattī”ti vuccati. Paresaṃ pucchānaṃ vinā ajjhāsayaṃ eva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭoyamatthoti. **Attano ajjhāsayeneva kathesīti** dhammatantiṭṭhapanatthaṃ kathesi. **Vimuttiparipācanīyā dhammā** saddhindriyādayo. **Ajjhāsayanti** adhimuttiṃ. **Khintinti** diṭṭhijjhānakkhantiṃ. **Mananti** paññatticittaṃ. **Abhinīhāranti** paṇidhānaṃ. **Bujjhanabhāvanti** bujjanasabhāvaṃ, paṭivijjhanākāraṃ vā. **Rūpagarukānanti** pañcasu ārammaṇesu rūpārammaṇagarukā rūpagarukā. Cittena rūpaninnā rūpapoṇā rūpapabbhārā rūpadassanappasutā rūpena ākaḍḍhitahadayā, tesāṃ rūpagarukānaṃ.

Paṭisedhatthoti paṭikkhepattho. Kassa pana paṭikkhepatthoti? Kiriyāpadhānaṃ hi vākyāṃ, tasmā “na samanupassāmi”ti samanupassanākiriyāpaṭisedhattho. Tenāha “**imassa pana padassā**”ti-ādi. Yo paro na hoti, so attāti lokasamaññāmattasiddhaṃ sattasantānaṃ sandhāya “ahan”ti satthā vadati, na bāhirakaparikappitaṃ ahaṃkāravisaṃyānaṃ ahaṃkāraṃ bodhimūleyeva samucchinnattā. Lokasamaññānatikkamantā eva hi buddhānaṃ lokiye visaye desanāpavatti. **Bhikkhavi**ti ālapane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. Aññanti apekkhāsiddhattā aññatthassa “**idāni vattabba-itthirūpato aññan**”ti āha. **Kempi rūpanti** ekaṃ vaṇṇāyatanānaṃ. Samaṃ visamaṃ sammā yāthāvato anu anu passatīti **samanupassanā**, ñāṇaṃ. Saṃkilissanavasena anu anu passatīti **samanupassanā**, diṭṭhi. **No niccatoti** ettha **iti**-saddo ādi-attho, evamādikoti attho. Tena “dukkhato samanupassatī”ti evamādiṇi saṅgaṇhāti. **Olokontopīti** devamanussavimānakapparukkhamāṇikanakādīgatāni rūpāni anavasesaṃ sabbaññūtaññāṇena olokontopi. Sāmaññavacanopi yaṃ-saddo “ekarūpampī”ti

1. Pavattikānaṃ (Si)

rūpassa adhigatattā rūpavisayo icchitoti “**yaṃ rūpaṃ**”ti vuttaṃ. Tathā purisasaddo pariyādiyitabbacittapuggalavisayoti **rūpagarukassā**ti visesitaṃ. **Gahaṇaṃ** “khepanan”ti ca adhippetam, **pariyādānañca** uppattinivāraṇanti āha “**catubhūmakakusalacittaṃ**”ti. Taṃ hi rūpaṃ tādisassa parittakusalassapi uppattiṃ nivāreti, kimaṅgaṃ pana mahaggaṭānuttaracittassāti lokuttarakusalacittassapi uppattiyā nivāraṇaṃ hotuṃ samattham, lokiyakusaluppattiyā nivāraṇakatte vattabbameva natthīti “**catubhūmakakusalacittaṃ pariyādiyitvā**”ti vuttaṃ. Na hi kāmagaṇassādappasutassa purisassa dānādivasena savipphārikā kusalluppatti sambhavati. **Gaṇhitvā khepetvā**ti attānaṃ assādetvā pavattamānassa akusalacittassa paccayo hontaṃ pavattinivāraṇena muṭṭhigataṃ viya gahetvā anuppādanirodhena khepetvā viya tiṭṭhati. Tāva mahati lokasannivāse tassa pariyādiyattānaṃ avicchedato labbhatīti āha “**tiṭṭhati**”ti yathā “pabbatā tiṭṭhanti, najjo sandantī”ti. Tenāha “**idha ubhayampi vattatī**”ti-ādi.

Yathayidanti sandhivasena ākāraṃ rassattaṃ yakārāgamo cāti āha “**yathā idan**”ti. **Itthiyā rūpanti** itthisarīragataṃ tappaṭibaddhañca rūpāyatanam. Paramatthassa nirulho, paṭhamam sādharmaṇato saddasatthalakkhaṇāni vibhāvetabbāni, pacchā asādharmaṇatoti tāni pālivasena vibhāvetuṃ “**ruppatīti kho -pa- veditabban**”ti āha. Tattha **ruppatīti** sītādivirodhipaccayehi vikāraṃ āpādīyati, āpajjatīti vā attho. Vikāruppatti ca virodhipaccayasannipāte visadisuppatti vibhūtatarā, kuto panāyam visesoti ce? “Sītenā”ti-ādivacanato. Evañca katvā vedanādīsu anavasesarūpasamaññā sāmāññalakkhaṇanti sabbarūpadhammasādharmaṇam ruppanam. Idāni atthuddhāranayena rūpa-saddam samvaṇṇento “**ayam panā**”ti-ādimāha. **Rūpakhandhe vattatīti** “oḷārikam vā sukhumam vā”ti-ādivacanato¹. **Rūpūpapattiyāti** ettha rūpabhavo rūpaṃ uttarapadalopena. Rūpabhavūpapattiyāti ayam hettha attho. **Kasiṇanimitteti** pathavīkasiṇādīsaññite paṭibhāganimitte. Ruppatti attano phalassa sabhāvam karotīti rūpaṃ,

1. Ma 1. 297; Ma 2. 84; Ma 3. 67, 69; Abhi 2. 1 piṭṭhesu.

sabhāvaheṭṭī āha “**sarūpā -pa- ettha paccaye**”ti. Karacaraṇādi-
avayavasāṅghātabhāvena rūpīyati nirūpīyatīti rūpaṃ, rūpakāyoti āha “**ākāso
-pa- ettha sarīre**”ti.

Rūpayati vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti
rūpaṃ, vaṇṇāyatanam. Ārohapariṇāhādibhedarūpagataṃ saṅghānasampattim
nissāya pasādaṃ āpajjamāno rūpappamāṇoti vuttoti āha “**ettha saṅghāne**”ti.
Piyarūpanti-ādisu sabhāvattho rūpasaddo. Ādisaddena rūpajjhānādīnaṃ
saṅgaho. “Rūpī rūpāni passatī”ti ettha ajjhataṃ kesādisu
parikammaṣaṅgāvasena paṭiladdharūpajjhānaṃ rūpaṃ, taṃ assa atthīti rūpīti
vutto. **Itthiyā catusamutthāne vaṇṇeti** itthisarīrapariyāpannameva rūpaṃ
gahitaṃ, tappaṭibaddhavatthālaṅkāradirūpampi pana purisacittassa
pariyādāyakaṃ hotīti dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ.
Gandhavaṇṇaggahaṇena vilepanaṃ vuttaṃ. Kāmaṃ “asukāya itthiyā
pasādhanan”ti sallakkhitassa akāyappaṭibaddhassapi vaṇṇo
paṭibaddhacittassa purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭheyya, taṃ pana na
ekantikanti ekantikaṃ dassento “**kāyappaṭibaddho**”ti-āha. **Upakappatīti**
cittassa pariyādānāya upakappati. **Purimassevāti** pubbe vutta-atthasseva
dalhīkaraṇatthaṃ vuttaṃ yathā “dvikkhattuṃ bandhaṃ subandhan”ti.
Nigamanavasena vā etaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Opammavasena vuttanti**
“yaṃ evaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī”ti sakalamevidaṃ
purimavacanaṃ upamāvasena vuttaṃ, tattha pana upamābhūtaṃ atthaṃ
dassetuṃ “**yathayidaṃ -pa- itthirūpan**”ti vuttaṃ. Pariyādāne ānubhāvo
sambhavo **pariyādānānubhāvo**, tassa dassanavasena vuttaṃ.

Idaṃ pana “itthirūpan”ti-ādivacanaṃ **pariyādānānubhāve** sādhetabbe
dīpetabbe **vatthu** kāraṇaṃ. **Nāgo** nāma so rājā, dīghadāṭhikattā pana
“mahādāṭhikanāgarājā”ti vutto. **Asaṃvaraniyāmenāti** cakkhudvārikena
asaṃvaranīhārena. **Nimittaṃ gahetvāti** rāgupattihetubhūtaṃ rūpaṃ
subhanimittaṃ gahetvā. **Visikādassanaṃ gantvāti** sivathikadassanaṃ gantvā.
Tattha hi ādīnavānupassanā ijjhati. Vatthulobhena kuto tādisāya maraṇanti
asaddahanto “**mukhaṃ tumhākaṃ dhūmavaṇṇan**”ti te daharasāmaṇere
uppaṇḍento vadati.

Ratanattaye suppasannattā kākavaṇṇatissādīhi visesanatthaṅca so
tissamahārājā saddhāsaddena visesetvā vuccati. **Daharassa cittaṃ**

pariyādāya tiṭṭhatīti adhikāravasena vuttam. **Niṭṭhituddesakiccoti** gāme asappāyarūpadassanam imassa anathāya siyāti ācariyena nivāritagāmapaveso pacchā niṭṭhituddesakicco hutvā ṭhito. Tena vuttam “**atthakāmānam vacanam aggahetvā**”ti. **Nivatthavattham sañjānitvā**ti attanā diṭṭhadivase nivatthavattham tassā matadivase sivathikadassanattham gatena laddham sañjānitvā. **Evampī**ti evam maraṇasampāpanavasenapi. Ayam tāvettha aṭṭhakathāya anuttānatthadīpanā.

Nettinayavaṇṇanā

Idāni pakaraṇanayena pāḷiyā atthavaṇṇanam karissāma. Sā pana atthasamvaṇṇanā yasmā desanāya samuṭṭhānappayojanabhājanesu piṇḍatthesu ca niddhāritesu sukarā hoti suviññeyyā ca, tasmā suddesanaṇāya samuṭṭhānādīni paṭhamam niddhārayissāma. Tattha **samuṭṭhānam** nāma desanānidānam, tam sādharmaṇamasādharaṇanti duvidham. Tattha sādharmaṇampi ajjhantikabāhirabhedato duvidham. Tattha **sādharaṇam ajjhattikasamuṭṭhānam** nāma lokanāthassa mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa bhagavato veneyyanam dhammadesanaṇāya cittam udapādi, yam sandhāya vuttam “sattesu ca kāruṇṇatam paṭicca buddhacakkhunā lokam volokesi”ti-ādi¹. Ettha ca hetāvattahāyapi mahākaruṇāya saṅgaho daṭṭhabbo yāvadeva saṁsāramahoghato saddhammadesanaṇatthadānehi sattasantāraṇattham taduppattito. Yathā ca mahākaruṇā, evam Sabbaññutaññānam dasabalaññādayo ca desanaṇāyā abbhantarasamuṭṭhānabhāvena vattabbā. Sabbam hi ñeyyadhammam tesam desetabbākāram sattānaṇca āsayānusayādim yāthāvato jānanto bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsu kosallena veneyyajjhāsayanurūpaṁ vicittanayadesanam pavattesīti. **Bāhiram** pana **sādharaṇam samuṭṭhānam** dasahassamahābrahmaparivārassa sahampatibrahmuno ajjhesanam. Tadajjhesanuttarakālam hi dhammagambhīratāpaccavekkhaṇājanitam appossukkatam paṭippassambhetvā dhammassāmī dhammadesanaṇāya ussāhajāto ahosi. Asādharaṇampi abbhantarabāhirabhedato duvidhameva. Tattha **abbhantaram** yāya mahākaruṇāya yena ca

1. Ma 1. 225; Vi 3. 9; Saṁ 1. 139 piṭṭhesu.

desanāññaṇena idaṃ suttam pavattitam, tadubhayaṃ veditabbam. **Bāhiram** pana rūpagarukānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayo. Svāyamattho aṭṭhakathāyaṃ vutto eva.

Payojanampi sādharmaṇāsādharaṇato duvidham. Tattha **sādharaṇam** yāva anupādāparinibbānaṃ vimuttirasattā bhagavato desanāya. Tenevāha “etadatthā kathā, etadatthā mantanā”ti-ādi. **Asādharaṇam** pana tesam rūpagarukānaṃ puggalānaṃ rūpe chandarāgassa jahāpanam, ubhayampetaṃ bāhirameva. Sace pana veneyyasantānagatampi desanābalasiddhisāṅkhātam payojanam adhippāyasamijjhanabhāvato yathādhippetatthasiddhiyā mahākāruṇikassa bhagavatopi payojanamevāti gaṇheyya, iminā pariyāyenassa abbha-antaratāpi siyā.

Apica tesam rūpagarukānaṃ puggalānaṃ rūpasmiṃ vijjamānassa ādīnavassa yāthāvato anavabodho imissā desanāya samuṭṭhānaṃ, tadavabodho payojanam. So hi imāya desanāya bhagavantaṃ payojeti tannipphādanaparāyaṃ desanāti katvā. Yam hi desanāya sādhetabbam phalam, tam ākaṅkhitabbattā desakaṃ desanāya payojetīti payojananti vuccati. Tathā tesam puggalānaṃ tadaññesañca veneyyānaṃ rūpamukhena pañcasu upādānakkhandhesu ādīnavadassanañcettha payojanam. Tathā saṃsāracakkanivattisaddhammacakkappavattisassatādimicchāvādanirākaraṇaṃ sammāvādapurekkhāro akusalamūlasamūhananam kusalamūlasamāropanam apāyadvāravidahanam saggamaggadvāravivaraṇam pariyuṭṭhānavūpasamanam anusayasamugghātanam “mutto mocessāmī”ti purimapaṭiññāvisamvādanam tappaṭipakkhamāramanorathavisamvādanam titthiyadhammanimmathanam buddhadhammapaṭiṭṭhāpananti evamādīnipi payojanāni idha veditabbāni.

Yathā te puggalā rūpagarukā, evam tadaññe ca sakkāyagarukā sakkāyasmim allīnā saṅkhatadhammānaṃ sammāsambuddhassa ca paṭipattim ajānantā asaddhammassavanasādharaṇaparicariyamanasikāraparā saddhammassavanadhāraṇa paricayappaṭivedhavimukhā ca bhavavippamokkhesino veneyyā imissā desanāya **bhājanam**.

Piṇḍattā cettha rūpaggaḥaṇena

rūpadhātūrūpāyatanarūpakkhandhapariggaḥaṇaṃ rūpamukhena
catudhammānaṃ vaṭṭattayavicchedanūpāyo āsavoghādivivecanaṃ
abhinandanānivarāṇasaṅgattikkamo vivādamūlapariccāgo sakkhattayānuyogo
pahānattayadīpanā samathavipassanānuṭṭhānaṃ bhāvanāsacchikiriyāsiddhīti
evamādayo veditabbā.

Ito paraṃ pana soḷasa hārā dassetabbā. Tattha “rūpan”ti sahaḷāta tassa
nissayaabhūtā tappaṭṭibaddhā ca sabbe rūpārūpadhammā taṇhāvajjā
dukkhasaccaṃ. Taṃsamūṭṭhāpikā tadārammaṇā ca taṇhā samudayasaccaṃ.
Tadubhayaṃ appavatti nirodhasaccaṃ. Nirodhappajānanā paṭipadā
maggasaccaṃ. Tattha samudayena assādo, dukkhena ādīnavo,
magganīrodhehi nissaraṇaṃ, rūpārammaṇassa akusalacittassa kusala-
cittassa ca pariyādānaṃ phalaṃ. Yaṃ hi desanāya sādhetabbaṃ payo-
janaṃ, taṃ phalanti vuttovāyamattho. Tadatthaṃ hidaṃ suttāṃ bhagavatā desitanti.
Yathā taṃ kusalacittaṃ na pariyādiyati, evaṃ
paṭisaṅkhānabhāvanābalapariggahitā indriyesu guttadvāratā upāyo. Purisassa
kusalacittapariyādānenassa rūpassa aññarūpāsādhāraṇatādassanāpadesena
atthakāmehi tato cittaṃ sādhu-
kaṃ rakkhitaṃ. Ayamettha bhagavato
āṇattīti ayam **desanāhāro**. Assādādisandassanavibhāvanalakkhaṇo hi
desanāhāro. Vuttāṃ hetāṃ **nettippakarāṇe**—

“Assādādinavatā, nissaraṇampi ca phalaṃ upāyo ca.

Āṇattī ca bhagavato, yogīnaṃ desanāhāro”ti¹.

Desīyati saṃvaṇṇīyati etāya suttatthoti desanā, desanāya saha-
caraṇato vā desanā. Nanu ca aññepi hārā desanāsaṅkhātassa suttassa
atthasaṃvaṇṇanāto desanāya saha-
cārinovāti? Saccametāṃ, ayamā pana hāro
yebhuyyena yathārutavaseneva viññāyamāno desanāya saha-
caraṭīti vattabbaṃ arahati, na tathāpare. Na hi
assādādinavanissaraṇādisandassanarahitā suttadesanā atthi. Kimā
pana tesāṃ assādādināṃ anavasesānaṃ pacanaṃ desanāhāro,

1. Khu 10. 3 piṭṭhe.

udāhu ekaccānanti? Niravasesānamīeva. Yasmiṃ hi sutte assādādīnavanissaraṇāni sarūpato āgatāni, tattha vattabbameva natthi. Yattha pana ekadesena āgatāni, na ca sarūpena, tattha anāgatam atthavasena niddhāretvā hāro yojetabbo.

Sayam samantacakkhubhāvato tamdassanena sabhāvato ca **“ahan”**ti vuttam. Bhikkhanasīlatādiguṇayogato abhimukhikaraṇatthaṅca **“bhikkhave”**ti vuttam. Attābhāvato aparatādassanatthaṅca¹ **“aññan”**ti vuttam. Ekassa anupalabbhadassanattham anekabhāvappaṭisedhanatthaṅca **“ekarūpampī”**ti vuttam. Tādisassa rūpassa abhāvato adassanato ca **“na samanupassāmī”**ti vuttam. Tassa paccāmasanatho aniyamato ca **“yan”**ti vuttam. Idāni vuccamānākāraparāmasanato tadaññākāranisedhanato ca **“evan”**ti vuttam. Visabhāgindriyavatthuto sabhāgavattusmiṃ tadabhāvato ca **“purisassā”**ti vuttam. Nimittaggāhassa vatthubhāvato tathā parikappitattā ca **“cittam pariyādāya tiṭṭhatī”**ti vuttam. Evanti vuttākāraparāmasanatthaṅceva nidassanatthaṅca **“yathā”**ti vuttam. Attano paccakkhabhāvato bhikkhūnam paccakkhakarāṇatthaṅca **“idan”**ti vuttam. Itthisantānapariyāpannato tappaṭibaddhabhāvato ca **“itthirūpan”**ti vuttanti evam anupadavicayato **vicayo hāro**. Vicīyanti etena, ettha vā padapañhādayoti vicayo, vicitī eva vā tesanti vicayo. Padapucchāvissajanapubbāparānuggahanam assādādīnaṅca visesaniddhāraṇavasena pavicalakkhaṇo hi vicayo hāro. Vuttampi cetam—

“Yam pucchitaṅca vissajjitaṅca, suttassa yā ca anugīti.

Suttassa yo pavicayo, hāro vicayoti niddiṭṭho”ti².

Anādimati saṃsāre itthipurisānam aññamaññarūpābhirāmatāya **“itthirūpan purisassa cittam pariyādāya tiṭṭhatī”**ti yujjati ayam **yuttihāro**. Byañjanatthānam yuttāyuttavibhāgavibhāvanalakkhaṇo hi yuttihāro. Vuttampi cetam—

“Sabbesam hārānam, yā bhūmī yo ca gocaro tesam.

Yuttāyuttiparikkhā, hāro yuttīti niddiṭṭho”ti².

1. Apanatādassanatthaṅca (Ka)

2. Khu 10. 3 piṭṭhe.

Yuttiti ca upapatti sādhanayutti, idha pana yuttivicāraṇā yutti uttarapadalopena “rūpabhavo rūpan”ti yathā. Yuttisahacaraṇato vā yutti.

Itthirūpaṃ ayoniso olokiyamānaṃ indriyesu aguttadvāratāya padaṭṭhānaṃ, sā kusalānaṃ dhammānaṃ abhāvanāya padaṭṭhānaṃ, sā sabbassapi saṃkilesapakkhassa parivuddhiyā padaṭṭhānaṃ. Byatirekato pana itthirūpaṃ yoniso olokiyamānaṃ satipaṭṭhānabhāvanāya padaṭṭhānaṃ, sā bojjhaṅgānaṃ bhāvanāpāripūriyā padaṭṭhānaṃ, sā vijjāvimuttīnaṃ pāripūriyā padaṭṭhānaṃ, kusalassa cittaṣa pariyādānaṃ sammohābhinivesassa padaṭṭhānaṃ, so saṅkhārānaṃ padaṭṭhānaṃ, saṅkhārā viññāṇassāti sabbam āvattati bhavacakkam. Byatirekato pana kusalassa cittaṣa apariyādānaṃ tesam tesam kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya pāripūriyā padaṭṭhānanti ayam tāva avisesato nayo. Visesto pana silassa apariyādānaṃ avippaṭṭisārassa padaṭṭhānaṃ, avippaṭṭisāro pāmojjassāti-ādinā yāva anupādāparinibbānaṃ netabbaṃ. Ayam **padaṭṭhāno hāro**. Sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānabhūte dhamme tesaṅca padaṭṭhānabhūteti sambhavato padaṭṭhānabhūtadhammaniddhāraṇalakkhaṇo hi padaṭṭhāno hāro. Vuttañcetaṃ—

“Dhammaṃ deseti jino, tassa ca dhammassa yaṃ padaṭṭhānaṃ.
Iti yāva sabbadhammā, eso hāro padaṭṭhāno”ti¹.

Padaṭṭhānanti āsannaṅkāraṇaṃ. Idha pana padaṭṭhānavicāraṇā padaṭṭhānoti-ādi yuttihāre vuttanayeneva veditabbaṃ.

Ekarūpanti ca rūpāyatanaggahaṇena channampi bāhirānaṃ āyatanānaṃ gahaṇaṃ bāhirāyatanabhāvena ekalakkhaṇattā. **Cittanti** manāyatanaggahaṇena channampi ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ gahaṇaṃ ajjhattikāyatanabhāvena ekalakkhaṇattā. Evaṃ khandhadhātādivasenapi ekalakkhaṇatā vattabbā. Ayam **lakkhaṇo hāro**. Lakkhīyanti etena, ettha vā ekalakkhaṇadhammā avuttāpi ekaccavacanenāti lakkhaṇo. Sutte anāgatepi dhamme vuttappakāre āgate viya niddhāretvā yā samvaṇṇanā, so lakkhaṇo hāro. Vuttampi cetam—

1. Khu 10. 3 piṭṭhe.

“Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā keci.
Vuttā bhavanti sabbe, so hāro lakkhaṇo nāmā”¹.

Nidāne imissā desanāya rūpagarukānaṃ puggalānaṃ rūpasmiṃ anādīnavadassitā vuttā, “kathaṃ nu kho ime imaṃ desanaṃ sutvā rūpe ādīnavadassanamukhena sabbasmimpi khandhapañcake sabbaso chandarāgaṃ pahāya sakalavaṭṭadukkhato mucceyyuṃ, pare ca tattha paṭiṭṭhāpeyyuṃ”²ti ayamettha bhagavato **adhippāyo**. Padanibbacanaṃ **niruttaṃ**, taṃ “evan”³ti-ādīnidānapadānaṃ “nāhan”³ti-ādīpālipadānaṃ ca aṭṭhakathāyaṃ tassā līnatthavaṇṇanāya ca vuttanayānusārena sukarattā na vitthārayimha.

Padapadatthadesanādesanānikkhepasuttasandhivasena pañcavidhā **sandhi**. Tattha padassa padantarena sambandho **padasandhi**. Padatthassa padatthantarena sambandho **padatthasandhi**, yo “kiriyaṅkarakasambandho”²ti vuccati. Nānānusandhikassa suttassa taṃtamanusandhīhi sambandho, ekānusandhikassa ca pubbāparasambandho **desanāsandhi**, yā aṭṭhakathāyaṃ “pucchānusandhi ajjhāsayaṇusandhi yathānusandhī”²ti tidhā vibhattā. Ajjhāsayo cettha attajjhāsayo parajjhāsayoti dvidhā veditabbo. **Desanānikkhepasandhi** catunnaṃ suttanikkhepānaṃ vasena veditabbā. **Suttasandhi** idha paṭhamanikkhepavaseneva veditabbā. “Kasmā panettha idameva cittapariyādānasuttaṃ paṭhamāṃ nikkhittan”²ti nāyamanuyogo katthaci na pavattati. Apica ime sattā anādīmati saṃsāre paribbhamantā itthipurisā aññaṃañnesaṃ pañcakāmaguṇasaṅkhātarūpābhīrāmā, tattha itthī purisassa rūpe sattā giddhā gadhitā laggā laggitā āsattā, sā cassā tattha āsatti dubbivecaṇīyā. Tathā puriso itthiyā rūpe, tattha ca dassanasāṃsaggo garutaro itaresaṅca mūlabhūto. Teneva hi bhagavā “kathaṃ nu kho mātugāme paṭipajjitabban”²ti² puṭṭho “adassanamevā”²ti² avoca. Tasmā bhagavā pañcasu kāmaguṇesu rūpe chandarāgahāpanattham idameva suttam paṭhamāṃ dasesi. Nibbānādhigamāya paṭipattiyā ādi resā³ paṭipattīti. Yam pana ekissā desanāya desanantarena saṃsandanaṃ, ayampi desanāsandhi. Sā idha evaṃ veditabbā. “**Nāham bhikkhave -pa- tiṭṭhatī**”²ti ayam desanā “ye kho bhikkhave cakkhuvīññeyyā rūpā itthā kantā manāpā viyarūpā kāmūpasamhitā

1. Khu 10. 3 piṭṭhe.

2. Dī 2. 116 piṭṭhe.

3. Ādare sā (Ka)

rajanīyā, tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati, tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjanti aneke pāpakā akusalā dhammā”ti¹ imāya desanāya saṃsandati. Tathā “rūpe maññati, rūpesu maññati, rūpato maññati, rūpaṃ ‘me’ti maññati. Rūpaṃ bhikkhave anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāyā”ti² evamādihi desanāhi saṃsandatīti ayaṃ **catubyūho hāro**. Viyūhīyanti vibhāgena piṇḍīyanti etena, ettha vāti byūho, nibbacaṇādīnaṃ catunnaṃ byūhoti catubyūho, catunnaṃ vā byūho etthāti catubyūho. Nibbacaṇādhippāyādīnaṃ catunnaṃ vibhāgalakkhaṇo hi catubyūho hāro. Vuttaṃ hetam—

“Neruttamadhippāyo, byañjanamatha desanānidānañca.
Pubbāparānusandhī, eso hāro catubyūho”ti³.

“**Nāhaṃ bhikkhave aññaṃ -pa- itthirūpan**”ti etena ayoniso manasikāro dīpito. Yaṃ tattha cittaṃ pariyādiyati, tena yoniso manasikāro. Tattha ayonisomanasikaroto taṇhāvijjā parivaḍḍhanti, tāsu taṇhāgahaṇena nava taṇhāmūlakā dhammā āvaṭṭanti, avijjāgahaṇena avijjāmūlakam sabbam bhavacakkam āvaṭṭati, yonisomanasikāragahaṇena ca yonisomanasikāramūlakā dhammā āvaṭṭanti, catubbidhañca sampatticakkanti. Ayaṃ **āvaṭṭo hāro**. Āvaṭṭayanti etena, ettha vā sabhāgavisabhāgā ca dhammā, tesam vā āvaṭṭananti āvaṭṭo. Desanāya gahitadhammānaṃ sabhāgā sabhāgadhammavasena āvaṭṭanalakkhaṇo hi āvaṭṭo hāro. Vuttampi cetam—

“Ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati sesakam padaṭṭhānaṃ.
Āvaṭṭati paṭipakkhe, āvaṭṭo nāma so hāro”ti³.

Rūpaṃ catubbidham kammamuṭṭhānaṃ cittamuṭṭhānaṃ utusamuṭṭhānaṃ āhārasamuṭṭhānaṃ, tathā iṭṭham iṭṭhamajjhataṃ aniṭṭham aniṭṭhamajjhataṃ. Idha pana iṭṭham adhippetam. Cittaṃ kusalacittametta veditabbanam. Tam kāmvācaram rūpāvācaram arūpāvācaram lokuttaranti catubbidham. Vedanādisampayuttadhammabhedato

1. Sam 2. 321 piṭṭhe. (Atthato samānaṃ) 2. Sam 2. 310 piṭṭhe. 3. Khu 10. 3 piṭṭhe.

anekavidhanti ayaṃ **vibhattihāro**. Vibhajīyanti etena, ettha vā sādharmaṇāsādharaṇānaṃ saṃkilesavodānadhammānaṃ bhūmiyoti vibhatti. Vibhajanaṃ vā etesaṃ bhūmiyoti vibhatti. Saṃkilesadhamme vodānadhamme ca sādharmaṇāsādharaṇato padaṭṭhānato bhūmito vibhajanalakkhaṇo hi vibhattihāro. Vuttampi cetam—

“Dhammaṅca padaṭṭhānaṃ, bhūmiṅca vibhajjate ayaṃ hāro.
Sādharaṇe assādhāraṇe ca neyyo vibhatti”¹.

Itthirūpaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati ayoniso manasikaroto, yoniso manasikaroto na pariyādiyati susaṃvutindriyattā silesu samāhitassāti ayaṃ **parivatto hāro**. Paṭipakkhavasena parivattiyanti iminā, ettha vā sutte vuttadhammā, parivattanaṃ vā tesanti parivatto. Niddiṭṭhānaṃ dhammānaṃ paṭipakkhato parivattanalakkhaṇo hi parivatto hāro. Vuttaṃ hetam—

“Kusalākusale dhamme, niddiṭṭhe bhāvite pahīne ca.
Parivattati paṭipakkhe, hāro parivattano nāmā”¹.

Bhikkhave samaṇā pabbajitāti pariyāyavacanaṃ. Aññaṃ paraṃ kiñcīti pariyāyavacanaṃ. Rūpaṃ vaṇṇaṃ cakkhuvīññeyyanti pariyāyavacanaṃ. Samanupassāmi olokessāmi jānāmīti pariyāyavacanaṃ. Evaṃ itthaṃ imaṃ pakāraṇti pariyāyavacanaṃ. Purisassa puggalassāti pariyāyavacanaṃ. Cittaṃ viññāṇaṃ manoti pariyāyavacanaṃ. Pariyādāya gahetvā khepetvāti pariyāyavacanaṃ. Tiṭṭhati dharati ṭhātīti pariyāyavacanaṃ. Yathā yena pakārena yenākārenāti pariyāyavacanaṃ. Itthi nārī mātugāmoti pariyāyavacanaṃ ayaṃ **vevacano hāro**. Vividhaṃ vacanaṃ vuccati etena atthoti vā vivacanaṃ, vivacanameva vevacanaṃ. Ekasmiṃ atthe anekapariyāyasaddappayojanalakkhaṇo hi vevacano hāro. Vuttaṃ hetam—

“Vevacanāni bahūni tu, sutte vuttāni ekadhammassa.
Yo jānāti suttavidū, vevacano nāma so hāro”¹.

1. Khu 10. 4 piṭṭhe.

Rūpaṃ kāḷasāmādivasena anekadhā paññattaṃ. Puriso khattiyādivasena anekadhā paññatto. Cittaṃ parittamahaggaṭṭādivasena anekadhā paññattaṃ. “Pariyādāyā”ti ettha pariyādānaṃ pariyādāyakānaṃ pāpadhammānaṃ vasena vītikkamapariyuṭṭhānādinā ca anekadhā paññattaṃ. Ayaṃ **paññattihāro**. Pakārehi, pabhedato vā ñāpīyanti iminā, ettha vā atthāti paññatti. Ekekassa dhammassa anekāhi paññattīti paññāpetabbākāravibhāvanalakkhaṇo hi paññattihāro. Vuttaṃ hetam—

“Ekaṃ bhagavā dhammaṃ, paññattīhi vividhāhi deseti.
So ākāro ñeyyo, paññattī nāma so hāro”ti¹.

Virodhipaccayasamavāye visadisuppattiruppanavaṇṇavikārāpattiyā taṃsamaṅgino hadayaṅgatabhāvappakāsaṇaṃ rūpaṭṭhoti aniccatāmukhena otaraṇaṃ, aniccassa pana dukkhattā dukkhatāmukhena, dukkhassa ca anattakattā suññatāmukhena otaraṇaṃ. Cittaṃ manoviññāṇadhātu, tassā pariyādāyikā taṇhā tadekaṭṭhā ca pāpadhammā dhammadhātūti dhātumukhena otaraṇaṃ. Evaṃ khandhāyatanādīmukhehipi otaraṇaṃ vattabbanti ayaṃ **otaraṇo hāro**. Otārīyanti anuppavesīyanti etena, ettha vā suttāgatā dhammā paṭiccasamuppādādisūti otaraṇo. Paṭiccasamuppādādimukhena suttatthassa otaraṇalakkhaṇo hi otaraṇo hāro. Vuttaṃ hetam—

“Yo ca paṭiccuppādo, indriyakhandhā ca dhātu-āyatanā.
Etehi otarati yo, otaraṇo nāma so hāro”ti¹.

Nāhaṃ bhikkhave -pa- samanupassāmīti ārambho. **Evaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatīti** padasuddhi, na pana ārambhasuddhi. **Yathayidanti-ādi** padasuddhi ceva ārambhasuddhi cāti ayaṃ **sodhana hāro**. Sodhīyanti samādhīyanti etena, ettha vā sutte padapadatthapañhārambhāti sodhana. Sutte padapadatthapañhārambhānaṃ sodhanalakkhaṇo hi sodhana hāro. Vuttaṃ hetam—

“Vissajjitamhi pañhe, gāthāyaṃ pucchitāyamārabbha.
Suddhāsuddhaparikkhā, hāro so sodhana nāmā”ti¹.

1. Khu 10. 4 piṭṭhe.

Aññanti sāmaññato adhiṭṭhānaṃ kassaci visesassa anāmaṭṭhattā.
Ekarūpampīti taṃ avikappetvā visesavacanaṃ. **Yathayidanti** sāmaññato
 adhiṭṭhānaṃ aniyamavacanabhāvato. **Itthirūpanti** taṃ avikappetvā
 visesavacanaṃ ayaṃ **adhiṭṭhāno hāro**. Adhiṭṭhīyanti anuppavattīyanti etena,
 ettha vā sāmaññavisesabhūtā dhammā vinā vikappenāti adhiṭṭhāno.
 Suttāgatānaṃ dhammānaṃ avikappanavaseneva
 sāmaññavisesaniddhāraṇalakkhaṇo hi adhiṭṭhāno hāro. Vuttampi cetam—

“Ekattatāya dhammā, yepi ca vemattatāya niddiṭṭhā.
 Tena vikappayitabbā, eso hāro adhiṭṭhāno”¹.

Rūpassa kammāvijjādayo kammacittādayo ca hetu. Samanupassanāya
 āvajjanādayo. Kusalassa cittassa yoniso manasikārādayo. **Pariyādāyāti** ettha
 pariyādānaṃ ayonisomanasikārādayoti ayaṃ **parikkhāro hāro**. Parikaroti
 abhisankharoti phalanti parikkhāro, hetu paccayo ca. Parikkhāraṃ
 ācikkhatīti parikkhāro, hāro. Parikkhāraṃ visayattā, parikkhārasahacaraṇato vā
 parikkhāro. Sutte āgatadhammānaṃ parikkhārasankhātahetupaccaye
 niddhāretvā samvaṇṇanālakkhaṇo hi parikkhāro hāro. Vuttam hetam—

“Ye dhammā yaṃ dhammaṃ, janayantippaccayā paramparato.
 Hetumavakaḍḍhayitvā, eso hāro parikkhāro”¹.

Purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatīti ettha pariyādāyikā visesato
 taṇhāvijjā veditabbā tāsam vasena pariyādānasambhāvato. Tāsu taṇhāya
 rūpamadhiṭṭhānaṃ, avijjāya arūpaṃ. Visesato taṇhāya samatho paṭipakkho,
 avijjāya vipassanā. Samathassa cetovimutti, phalavipassanāya paññāvimutti.
 Tathā hi tā rāgavirāgā avijjāvīrāgāti visesetvā vuccantīti ayaṃ **samāropano
 hāro**. Samāropīyanti etena, ettha vā padaṭṭhānādīmukhena dhammāti
 samāropano. Sutte āgatadhammānaṃ
 padaṭṭhānavevacanabhāvanāpahānasamāropanavicāraṇalakkhaṇo hi
 samāropano hāro. Vuttam hetam—

1. Khu 10. 4 piṭṭhe.

“Ye dhammā yaṃ mūlā, ye cekatthā pakāsitā muninā.
Te samāropayitabbā, esa samāropano hāro”¹.

Ettāvatā ca—

“Desanā vicayo yutti, padaṭṭhāno ca lakkhaṇo.
Catubyūho ca āvaṭṭo, vibhatti parivattano.

Vevacano ca paññatti, otaraṇo ca sodhano.
Adhiṭṭhāno parikkhāro, samāropanā soḷaso”²—

evaṃ vuttā soḷasa hārā dassitāti veditabbā. Harīyanti etehi, ettha vā suttageyyādivisayā aññāṇasaṃsayavipallāsāti hārā. Haranti vā sayam tāni, haraṇamattameva vāti hārā phalūpacārena. Atha vā harīyanti voharīyanti dhammasaṃvaṇṇakadhammappaṭiggāhakehi dhammassa dānaggahaṇavasenāti hārā. Atha vā hārā viyāti hārā. Yathā hi anekaratanāvalisamūho hārasaṅkhāto attano avayavabhūtaratanasamphassehi samupajaniyamānahilādasukho hutvā tadupabhogijanasarīrasantāpaṃ nidāghapariḷāhūpajanitaṃ vūpasameti, evameva tepi nānāvidhaparamattharatanappabandhā saṃvaṇṇanāvisesā attano avayavabhūtaparamattharatanādhiḡamena samuppādiyamānanibbutisukhā dhammappaṭiggāhakajanahadayaparitāpaṃ kāmarāḡādikilesahetukaṃ vūpasamentīti. Atha vā hārayanti aññāṇādinīhāraṃ apagamaṃ karonti ācikkhantīti vā hārā. Atha vā sotujanacittassa haraṇato ramaṇato ca hārā niruttinayena yathā “bhavesu vantagamano bhagavā”³.

Iti paraṃ pana nandiyāvaṭṭādīpaṇcavidhanayā veditabbā—tattha taṇhāvijjā samudayasaccaṃ, tāsam adhiṭṭhānādibhūtā rūpadhammā dukkhasaccaṃ, tesam appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā paṭipadā maggasaccaṃ. Taṇhāgahaṇena cettha māyāsāṭheyyamānātimānamadappamādapāpicchatāpāpamittatā-ahirika-anottappādivasena akusalapakkho netabbo. Avijjāgahaṇena viparītamanasikāra kodhūpanāhamakkhapaḷāsa-issāmacchariyasārambhadvacassatābhavadiṭṭhivibhavadiṭṭhi-ādivasena akusalapakkho netabbo.

1. Khu 10. 4 piṭṭhe. 2. Khu 10. 2 piṭṭhe. 3. Visuddhi 1. 204; Vi-Ṭṭha 1. 95 piṭṭhesu.

Vuttavipariyāyato kusalapakkho netabbo. Kathaṃ? Amāyā-asāṭṭheyādivasena aviparītamanasikārādivasena ca. Tathā samathapakkhiyānaṃ saddhindriyādīnaṃ, vipassanāpakkhiyānaṃ aniccasaññādīnaṃca vasena vodānapakkho netabboti ayaṃ **nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmi**. Yo hi taṇhā-avijjāhi saṃkilesapakkhassa suttatthassa samathavipassanāhi vodānapakkhassa ca catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso, ayaṃ nandiyāvaṭṭanayo nāma. Vuttaṃ hetam—

“Taṇhaṅca avijjampi ca, samathena vipassanāya yo neti.
Saccehi yojayitvā, ayaṃ nayo nandiyāvaṭṭo”¹.

Nandiyāvaṭṭassa viya āvaṭṭo tessāti nandiyāvaṭṭo. Yathā hi nandiyāvaṭṭo anto ṭhītena padhānāvayavena bahiddhā āvaṭṭati, evamayampi nayoti attho. Atha vā nandiyā taṇhāya pamodassa vā āvaṭṭo etthāti nandiyāvaṭṭo.

Heṭṭhā vuttanayena gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu taṇhā lobho, avijjā moho, avijjāya sampayutto lohite sati pubbo viya taṇhāya sati sijjhamāno āghāto doso iti tīhi akusalamūlehi gahitehi, tappaṭipakkhato kusalacittaggahaṇena ca tīhi kusalamūlāni gahitāni eva hontī. Idhāpi lobho sabbāni vā sāsavakusalamūlāni samudayasaccaṃ, tannibbattā tesam adhiṭṭhānagocarabhūtā upādānakkhandhā dukkhasaccanti-ādīnā saccayojanā veditabbā. Phalaṃ panettha vimokkhattayavasena niddhāretabbaṃ, tīhi akusalamūlehi tividhaduccaritasamkilesamalavisama-akusalasaññāvitakkādivasena akusalapakkho netabbo, tathā tīhi kusalamūlehi tividhasucaritasamakusalasaññāvitakkasaddhammasamādhivimokkhamukhā divasena vodānapakkho netabboti ayaṃ **tipukkhalassa nayassa bhūmi**. Yo hi akusalamūlehi saṃkilesapakkhassa kusalamūlehi vodānapakkhassa suttatthassa ca catusaccayojanāmukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso, ayaṃ **tipukkhalanayo** nāma. Tīhi

1. Khu 10. 4 piṭṭhe.

avayavehi lobhādīhi saṅkilesapakkhe, alobhādīhi ca vodānapakkhe
pukkhalo sobhanoti tipukkhalo. Vuttam hetam—

“Yo akusale samūlehi,
Neti kusale ca kusalamūlehi.
Bhūtam tatham avitatham,
Tipukkhalam tam nayam āhū”ti¹.

Vuttanayena gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu visesato
taṇhādiṭṭhīnam vasena asubhe “subhan”ti, dukkhe “sukhan”ti ca vipallāsā,
avijjādiṭṭhīnam vasena anicce “niccan”ti, anattani “attā”ti vipallāsā
veditabbā. Tesam paṭipakkhato kusalacittaggahaṇena siddhehi
sativīriyasamādhipaññindriyehi cattāri satipaṭṭhānāni siddhāniyeva honti.

Tattha catūhi indriyehi cattāro puggalā niddisitabbā. Katham? Duvidho
hi taṇhācarito mudindriyo tikkhindriyoti, tathā diṭṭhicarito. Tesu paṭhamo
asubhe “subhan”ti vipariyesaggāhī satibalena yathābhūtam kāyasabhāvaṃ
sallakkhento bhāvanābalena tam vipallāsam samugghātetvā
sammattaniyāmaṃ okkamati. Duttiyo asukhe “sukhan”ti vipariyesaggāhī
“uppannam kāmavitakkaṃ nādhivāseti”ti-ādinā² vuttena
vīriyasamvarabhūtena vīriyabalena paṭipakkham vinodento bhāvanābalena
tam vipallāsam vidhametvā sammattaniyā maṃ okkamati. Tatiyo anicce
“niccan”ti vipallāsaaggāhī samathabalena samāhitacitto saṅkhārānaṃ
khaṇikabhāvaṃ sallakkhento bhāvanābalena tam vipallāsam samugghātetvā
sammattaniyāmaṃ okkamati. Catuttho
santatisamūhakiccārammaṇaṅghanañācitātāya phassādidhammapuñjamatte
anattani “attā”ti micchābhinivesī catukoṭīkasuññatāmanasikārena tam
micchābhinivesam viddhamsetto sāmāññaphalam sacchikaroti.
Subhasaññādīhi catuhipi vā vipallāsehi samudayasaccaṃ,
tesamadhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccanti-ādinā
saccayojanā veditabbā. Phalam panettha cattāri sāmāññaphalāni, catūhi
cettha vipallāsehi caturāsavoghayogagantha-
agatitaṇhupādānasallaviññāṇaṭṭhiti-apariññādivasena akusalapakkho
netabbo, tathā catūhi

1. Khu 10. 4 piṭṭhe.

2. Ma 1. 14; Am 1. 323; Am 2. 342 piṭṭhesu.

satipaṭṭhānehi catubbidhajjhānavihārādhiṭṭhānasukhabhāgiyadhamma-
appamaññā sammappadhāna-iddhipādādivasena vodānapakkho netabboti
ayam **sīhavikkīlītassa nayassa bhūmi**. Yo hi subhasaññādīhi vipallāsehi
sakalassa saṅkilesapakkhassa saddhindriyādīhi ca vodānapakkhassa
catusaccayojanāvasena nayanalakkhaṇo saṁvaṇṇanāviseṣo, ayam
sīhavikkīlīto nāma. Vuttaṁ hetam—

“Yo neti vipallāsehi,
Kilese indriyehi saddhamme.
Etaṁ nayam nayavidū,
Sīhavikkīlītam āhū”ti¹.

Asantāsanajavaparakkamādivisesayogena sīho bhagavā, tassa vikkīlītam
desanā vacīkammabhūto vihāroti katvā vipallāsatappaṭipakkhaparidīpanato
sīhassa vikkīlītam etthāti sīhavikkīlīto, nayo. Balavisesayogadīpanato vā
sīhavikkīlītasadisattā nayo sīhavikkīlīto. Balaviseṣo cetttha saddhādibalaṁ,
dasabalāni eva vā.

Imesaṁ pana tiṇṇaṁ atthanayānaṁ siddhiyā vohāranayadvayaṁ
siddhameva hoti. Tathā hi atthanayattayadisābhāvena kusalādidhammānaṁ
ālocanaṁ **disālocanaṁ**. Vuttaṁ hetam—

“Veyyākaraṇesu hi ye,
Kusalākusalā tahiṁ tahiṁ vuttā.
Manasā olokayate,
Taṁ khu disālocanaṁ āhū”ti².

Tathā ālocitānaṁ tesam dhammānaṁ atthanayattayayojane
samānayanato aṅkuso viya **aṅkuso**. Vuttaṁ hetam—

“Oloketvā disalocanena, ukkhipiya yaṁ samāneti.
Sabbe kusalākusale, ayam nayo aṅkuso nāmā”ti².

Tasmā manasāva atthanayānaṁ disābhūtadhammānaṁ locanaṁ
disālocanaṁ, tesam samānayanam aṅkusoti pañcapi nayāni yuttāni honti.

1. Khu 10. 4 piṭṭhe.

2. Khu 10. 5 piṭṭhe.

Ettāvatā ca—

“Paṭhamo nandiyāvaṭṭo, dutiyo ca tipukkhalo.
Sihavikkīlito nāma, tatiyo nayalañjako.

Disālocanamāhaṃsu, catutthaṃ nayamuttamaṃ.
Pañcama ankuso nāma, sabbe pañca nayā gatā”¹—

evaṃ vuttapañcanayāpi ettha dassitāti veditabbā. Nayati saṃkilesaṃ vodānañca vibhāgato nāpetīti nayo, lañjeti pakāseti suttatthanti lañjako, nayo ca so lañjako cāti **nayalañjako**. Idañca suttam soḷasavidhe suttantapaṭṭhāne saṃkilesabhāgiyaṃ byatirekamukhena nibbedhāsekkhabhāgiyanti daṭṭhabbaṃ. Aṭṭhavīsatividhe pana suttantapaṭṭhāne lokiyalokuttaraṃ sattadhammādhiṭṭhānaṃ ñāṇaññeyyaṃ dassanabhāvanaṃ sakavacanaṃ vissajjanīyaṃ kusalākusalaṃ anuññātaṃ paṭikkhittañcāti veditabbam.

Tattha soḷasavidhasuttantaṃ paṭṭhānaṃ nāma “saṃkilesabhāgiyaṃ suttam, vāsanābhāgiyaṃ suttam, nibbedhabhāgiyaṃ suttam, asekkhabhāgiyaṃ suttam, saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca suttam, saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttam, saṃkilesabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttam, vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttam, vāsanābhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttam, nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttam, saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttam, saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttam, saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttam, vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttam, saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttam, neva saṃkilesabhāgiyaṃ na vāsanābhāgiyaṃ na nibbedhabhāgiyaṃ na asekkhabhāgiyaṃ suttan”² evaṃ vuttasoḷasasāsanapaṭṭhānāni.

Tattha saṃkilissanti etenāti saṃkilesa, saṃkilesabhāge saṃkilesakoṭṭhāse pavattaṃ **saṃkilesabhāgiyaṃ**. Vāsanā puññabhāvanā, vāsanābhāge pavattaṃ **vāsanābhāgiyaṃ**, vāsanam bhajāpetīti vā **vāsanābhāgiyaṃ**. Nibbijjhanam lobhakkhandhādīnam padālanam nibbedho,

1. Khu 10. 2 piṭṭhe.

2. Khu 10. 106 piṭṭhe.

nibbedhabhāge pavattaṃ, nibbedhaṃ bhajāpetīti vā **nibbedhabhāgiyaṃ**. Pariniṭṭhitasikkhā dhammā asekkhā, asekkhabhāge pavattaṃ, asekkhe bhajāpetīti vā **asekkhabhāgiyaṃ**. Tesu yattha taṇhādisaṃkilesa vibhatto, idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ. Yattha dānādipuññakiriyavatthu vibhattaṃ, idaṃ vāsanābhāgiyaṃ. Yattha sekkhā sīlakkhandhādayo vibhattā, idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ. Yattha pana asekkhā sīlakkhandhādayo vibhattā, idaṃ asekkhabhāgiyaṃ. Itarāni tesāṃ vomissakanayavasena vuttāni. Sabbāsavaṣaṃvarapariyāyādīnaṃ vasena sabbabhāgiyaṃ veditabbaṃ. Tattha hi saṃkilesadhammā lokiyasucaritadhammā sekkhā dhammā asekkhā dhammā ca vibhattā. Sabbabhāgiyaṃ pana “passaṃ na passaṃ”ti-ādikaṃ udakādi-anuvādavacanaṃ veditabbaṃ.

Aṭṭhavīsatividhaṃ suttantaṭṭhānaṃ pana “lokiyaṃ, lokuttaraṃ, lokiyaṅca lokuttaraṅca, sattādhiṭṭhānaṃ, dhammādhiṭṭhānaṃ, sattādhiṭṭhānaṅca dhammādhiṭṭhānaṅca, ñāṇaṃ, ñeyyaṃ, ñāṇaṅca ñeyyaṅca, dassanaṃ, bhāvanā, dassanaṅca bhāvanā ca, sakavacanaṃ, paravacanaṃ, sakavacanaṅca paravacanaṅca, vissajjanīyaṃ, avissajjanīyaṃ, vissajjanīyaṅca avissajjanīyaṅca, kammaṃ, vipāko, kammaṅca vipāko ca kusalaṃ, akusalaṃ, kusalaṅca akusalaṅca, anuññātaṃ, paṭikkhittaṃ, anuññātaṅca paṭikkhittaṅca, thavo”¹ti evamāgatāni aṭṭhavīsati sāsanaṭṭhānāni. Tattha **lokiyanti** loke niyutto, loke vā vidito lokiyo. Idha pana lokiyo attho yasmiṃ sutte vutto, taṃ suttam lokiyaṃ. Tathā **lokuttaram**. Yasmiṃ pana sutte padesena lokiyaṃ, padesena lokuttaram vuttaṃ, taṃ **lokiyaṅca lokuttaraṅca**. Satta-adhippāyasattapaññattimukhena desitaṃ **sattādhiṭṭhānaṃ**. Dhammavasena desitaṃ **dhammādhiṭṭhānaṃ**. Ubhayavasena desitaṃ **sattādhiṭṭhānaṅca dhammādhiṭṭhānaṅca**. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Buddhādīnaṃ pana guṇābhithavanavasena pavattaṃ suttam **thavo** nāma—

“Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṃ caturo padā.

Virāgo seṭṭho dhammānaṃ, dvipadānaṅca cakkhumā”ti-ādikaṃ² viya.

Nettinayavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 10. 139 piṭṭhe.

2. Khu 1. 52; Khu 10. 162, 206 piṭṭhesu.

2. **Saddagarukādīnanti** ādisaddena gandharasaphoṭṭhabbagaruke saṅgaṇhāti. **Āsayavasenāti** ajjhāsavayavaseṇa. Utusamuṭṭhānopi itthisantānagato saddo labbhati, so idha nādhīppetoti “**cittasamuṭṭhāno**”ti vuttaṃ. **Kathitasaddo** ālāpādisaddo. **Gītasaddo** sareṇa gāyanasaddo. Itthiyā hasanasaddopettha saṅgahetabbo tassapi purisena assādetabbato. Tenāha “apica kho mātugāmassa saddaṃ suṇāti tirokuṭṭā vā tiropākārā vā hasantiyā vā bhaṇantiyā vā gāyantiyā vā, so tadassādeti”ti-ādi. **Nivatthanivāsanassāti** khalitthaddhassa nivāsanassa. **Alaṅkāressāti** nūpurādikassa alaṅkāressa. **Itthisaddotveva veditabboti** itthipaṭibaddhabhāvato vuttaṃ. Tenāha “**sabbopi**”ti-ādi. **Avidūratṭhāneti** tassa hatthikulassa vasanaṭṭhānato avidūratṭhāne. **Kāyūpapannoti** sampannakāyo thirakathinamahākāyo. **Mahāhatthīti** mahānubhāvo hatthī. **Jeṭṭhakaṃ katvāti** yūthapatim katvā.

Kathinatikkhabhāvena siṅgasadisattā aḷasaṅkhātāni siṅgāni etassa atthīti **siṅgī**, suvaṇṇavaṇṇatāya mahābalatāya ca sīhahatthi-ādimigasadisattā migo viyāti **migo**. Tattha tattha kiccaṃ netubhāvena cakkhuyeva nettam, taṃ uggataṭṭhena āyataṃ etassāti **āyatacakkhunetto**. Aṭṭhi eva taco etassāti **aṭṭhittaco**. **Tenābhibhūtoti** tena migena abhibhūto ajjhotthaṇo niccalaggahito hutvā. **Karuṇaṃ rudāmīti** kāruṇṇāpatto hutvā rodāmi viravāmi. Paccatthikabhayato mutti nāma yathā tathā sahāyavato hoti, na ekākinoti āha “**mā heva maṃ pānasamaṃ jaheyyā**”ti. Tattha **mā heva manti** maṃ evarūpaṃ byasamaṃ pattaṃ attano pānasamaṃ piyasāmikaṃ tvaṃ māheva jahi.

Kuṅje girikūṭe ramati abhīramati, tattha vā vicarati, koṅjanādam nadanto vā vicarati, ku vā pathavī, tadabhighātena jīratīti **kuṅjaro**. **Saṭṭhīhāyananti** jātiyā saṭṭhivassakālasmiṃ kuṅjarā thāmena parihāyanti, taṃ sandhāya evamāha. **Pathabyā caturantāyāti** catūsu disāsu samuddaṃ patvā ṭhitāya caturantāya pathaviyā. **Suppiyoti** suṭṭhu piyo. **Tesaṃ tvaṃ vārijo setṭhoti** ye samudde vā gaṅgāya vā yamunāya vā nammadānadiyā¹ vā kuḷīrā, tesaṃ sabbesaṃ vaṇṇasampattiyā mahantattena ca

1. Rammadānadiyā (Sī)

vārimhi jātattā vārijo tvameva seṭṭho pasatthataro. **Muñca rodantiyā patinti** sabbesaṃ seṭṭhattā tameva yācāmi, rodamaṇāya mayhaṃ sāmikaṃ muñca. **Athāti** gahaṇassa sithilakaraṇasamanantameva. **Etassāti** paṭisattumaddanassa.

Pabbatagahanam nissāyāti tisso pabbatarājiyo atikkamitvā catutthāya pabbatarājiyaṃ pabbatagahanam upanissāya. **Evam vadatīti** “udetayaṃ cakkhumā”ti-ādinā¹ imaṃ buddhamantaṃ mantento vadati.

Tattha **udetīti** pācīnalokadhātuto uggacchati. **Cakkhumāti** sakalacakkavāḷavāsīnaṃ andhakāraṃ vidhamitvā cakkhuppaṭilābhakaraṇena yantena tesaṃ dinnam cakkhu, tena cakkhunā cakkhumā. **Ekarājāti** sakalacakkavāḷe ālokarānaṃ antare seṭṭhaṭṭhena rañjanaṭṭhena ca ekarājā. **Harissavaṇṇoti** harisamaṇavaṇṇo, suvaṇṇavaṇṇoti attho. Pathaviṃ pabhāsetīti **pathavippabhāso**. **Tam tam namassāmīti** tasmā tam evarūpaṃ bhavantaṃ namassāmi vandāmi. **Tayājja guttā viharemu divasanti** tayā ajja rakkhitā² hutvā imaṃ divasaṃ catu-iriyāpathavihārena sukhaṃ vihareyyāma³.

Evam bodhisatto imāya gāthāya sūriyaṃ namassitvā dutiyagāthāya atīte parinibbute buddhe ceva buddhaguṇe ca namassati “**ye brāhmaṇā**”ti-ādinā. Tattha **ye brāhmaṇāti** ye bāhitapāpā parisuddhā brāhmaṇā. **Vedagūti** vedānaṃ pāraṃ gatā, vedehi pāraṃ gatāti vā vedagū. Idha pana sabbe saṅkhatadhamme vidite pākaṭe katvā katāti vedagū. Tenevāha “**sabbadhamme**”ti. Sabbe khandhāyatanadhātudhamme salakkhaṇasāmaññalakkhaṇavasena attano ñāṇassa vidite pākaṭe katvā tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā sammāsambodhiṃ pattā, saṃsāraṃ vā atikkantāti attho. **Te me namoti** te mama imaṃ namakkāraṃ paṭicchantu. **Te ca maṃ pālayantūti** evaṃ mayā namassitā ca te bhagavanto maṃ pālayantu rakkhantu. **Namattu buddhānaṃ -pa- vimuttiyāti** ayaṃ mama namakkāro atītānaṃ parinibbutānaṃ buddhānaṃ atthu, tesamīyeva catūsu phalesu⁴ ñāṇasaṅkhātāya bodhiyā atthu, tathā tesaññeva

1. Khu 5. 38 piṭṭhe Jātake.

2. Rakkhitagopitā (Sī)

3. Vihareyyāmu (Ka)

4. Catūsu maggesu catūsu phalesu (Sī)

arahattaphalavimuttiyā vimuttānaṃ atthu, yā ca nesaṃ tadaṅgavikkhambhanasamucchedappaṭippassaddhinissaraṇasaṅkhātā pañcavidhā vimutti, tāya vimuttiyāpi ayaṃ mayhaṃ namakkāro atthūti attho. **Imaṃ so parittaṃ katvā, moro carati esanāti** idaṃ pana padadvayaṃ satthā abhisambuddho hutvā āha. Tassattho—bhikkhave so moro imaṃ parittaṃ imaṃ rakkhaṃ katvā attano gocarabhūmiyaṃ pupphaphalādīnaṃ atthāya nānappakārāya esanāya caratīti.

Evam divasaṃ caritvā sāyaṃ pabbatamatthake nisīditvā atthaṃ gacchantaṃ sūriyaṃ olokeno buddhagūṇe āvajjetvā nivāsaṭṭhāne rakkhāvaraṇatthāya puna brahmamantaṃ vadanto “**apetayan**”ti-ādimāha. Tenevāha “**divasaṃ gocaraṃ gahetvā**”ti-ādi. Tattha **apetīti** apayāti atthaṃ gacchati. **Imaṃ so parittaṃ katvā moro vāsamakappayīti** idampi abhisambuddho hutvā āha. Tassattho—bhikkhave so moro imaṃ parittaṃ imaṃ rakkhaṃ katvā attano nivāsaṭṭhāne vāsaṃ saṃkappayitthāti. **Parittakammato puretamevāti** parittakammakaraṇato puretameva. **Morakukkuṭikāyāti** kukkuṭikāsadisāya moracchāpikāya.

3. Tatiye rūpāyatanassa viya gandhāyatanassapi samuṭṭhāpakapaccayavasena viseso natthīti āha “**catusamuṭṭhānikan**”ti. Itthiyā sarīragandhassa kāyāruḷha-anulepanādīgandhassa ca tappaṭibaddhabhāvato avisesena gahaṇappasaṅge idhādhippetagandhaṃ niddhārento “**svāyan**”ti-ādimāha. Tattha **itthiyāti** pākatikāya itthiyā. **Duggandhoti** pākatikāya itthiyā sarīragandhabhāvato duggandho hoti. **Idhādhippetoti** iṭṭhabhāvato assādetabbattā vuttaṃ. Kathaṃ pana itthiyā sarīragandhassa duggandhabhāvoti āha “**ekaccā hī**”ti-ādi. Tattha assassa viya gandho assā atthīti **assagandhinī**. Meṇḍakassa viya gandho assā atthīti **meṇḍakagandhinī**. Sedassa viya gandho assā atthīti **sedagandhinī**. Soṇitassa viya gandho assā atthīti **soṇitagandhinī**. **Rajjatevāti** anādimati saṃsāre avijjādikilesavāsānāya parikaḍḍhitahadayattā phoṭṭhabbassādagadhitacittatāya ca andhabālo evarūpāyapi duggandhasarīrāya itthiyā rajjatiyeva. Pākatikāya itthiyā sarīragandhassa duggandhabhāvaṃ dassetvā idāni viṣiṭṭhāya ekaccāya itthiyā tadabhāva dassetuṃ

“**cakkavattino pana**”ti-ādimāha. Yadi evaṃ īdisāya itthiyā sarīragandhopi idha kasmā nādippetoti āha “**ayaṃ na sabbāsaṃ hotī**”ti-ādi.

Tiracchānagatāya itthiyā ekaccāya ca manussitthiyā sarīragandhassa ativiya assādetabbabhāvadassanato puna tampi avisesena anujānanto “**itthikāye gandho vā hotū**”ti-ādimāha. **Itthigandhotveva veditabboti** tappaṭibaddhabhāvato vuttaṃ.

4. Catutthādīsu **kiṃ tenāti** jivhāviññeyyarase idhādhippete kiṃ tena avayavarasādīnā vuttena payojanam. Oṭṭhamamsam sammakkhetīti **oṭṭhamamsasammakkhano**, kheḷādīni. Ādisaddena oṭṭhamamsammakkhano tambulamukhavāsādiraso gayhati. **Sabbo so itthirasoti** itthiyāvassa gahetabbatā.

5. **Itthiphoṭṭhabboti** etthāpi eseva nayo. Yadi panettha itthigatāni rūpārammaṇādīni avisesato purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, atha kasmā bhagavatā tāni visum visum gahetvā desitānīti āha “**iti satthā**”ti-ādi. **Yathā hīti**-ādinā tamevattham samattheti. **Gametīti** vikkhepaṃ gameti, ayameva vā pāṭho. **Gametīti** ca saṅgameti. **Na tathā sesā saddādayo, na tathā rūpādīni ārammaṇānīti** etena sattesu rūpādigarukatā asaṃkiṇṇā viya dassitā, na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ anekavidhattā sattānaṃ ajjhāsayassāti dassetuṃ “**ekaccassa cā**”ti-ādi vuttaṃ. **Pañcagarukavasenāti** pañcārammaṇagarukavasena. Ekaccassa hi purisassa yathāvuttessu pañcasupi ārammaṇesu garukatā hoti, ekaccassa tattha katipayesu, ekasmiṃ eva vā, te sabbepi pañcagarukātveva veditabbā yathā “**sattisayo aṭṭhavimokkhā**”ti. **Na pañcagarukajātakavasena**¹ ekekārammaṇe garukasseva nādhippetattā. Ekekārammaṇagarukānaṃ hi pañcannaṃ puggalānaṃ tattha āgatattā taṃ jātakam “**pañcagarukajātakan**”ti vuttaṃ. Yadi evaṃ tena idha payojanam natthīti āha “**sakkhibhāvattāyā**”ti. **Āharitvā kathetabbanti** rūpādigarukatāya ete anayabyasanaṃ pattāti dassetuṃ kathekabbaṃ.

1. Khu 5. 31 piṭṭhe.

6-8. **Tesanti** suttānaṃ. **Uppaṇḍetvā gaṇhituṃ na icchīti** tassa thokaṃ virūpadhātukattā na icchi. **Anatikkamantoti** saṃsandento. **Dve hatthaṃ pattānīti** dve uppalāni hatthaṃ gatāni. **Pahaṭṭhākāraṃ dassetvāti** aparāhi itthīhi ekekaṃ laddhaṃ, mayā dve laddhānīti santuṭṭhākāraṃ dassetvā. **Parodīti** tassā pubbasāmikassa mukhagandhaṃ saritvā. Tassa hi mukhato uppalagandho vāyati. **Hāretvāti** tasmā ṭhānā apanetvā, “harāpetvā”ti vā pāṭho, ayamevattho.

Sādhu sādhuṭi bhāsati dhammakathāya anumodanavasena “sādhu sādhu”ti bhāsato. **Uppalaṃva yathodaketi** yathā uppalāṃ uppalagandho mukhato nibbattoti. **Vaṭṭameva kathitanti** yathārutavasena vuttaṃ. Yadi pi evaṃ vuttaṃ, tathāpi yathārutamatthe¹ avatvā vivaṭṭaṃ nīharitvā kathetabbaṃ vimuttirasattā bhagavato desanāya.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya
Paṭhamavaggavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā niṭṭhitā.

2. Nīvaraṇappahānavaggavaṇṇanā

10. **Dutiyassāti** dutiyavaggassa. **Ekadhammampīti** ettha “ekasabhāvampī”ti iminā sabhāvatthoyaṃ dhammasaddo “kusalā dhammā”ti-ādīsu² viyāti dassitaṃ hoti. Yadaggena ca sabhāvattho, tadaggena nissattattho siddho evāti “**nissattaṭṭhena dhammo veditabbo**”ti vuttaṃ. **Subhanimittanti** dhammapariyāyena vuttaṃ. Taṃ hi atthato kāmacchando vā siyā. So hi attano gahaṇākārena subhanti, tenākārena pavattanakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā “subhanimittan”ti ca vuccati. Tassa ārammaṇaṃ vā subhanimittanṃ. Iṭṭhaṃ hi iṭṭhākārena vā gayhamānaṃ rūpādi-ārammaṇaṃ “subhanimittan”ti vuccati. **Ārammaṇameva** cettha nimittan³. Tathā hi vakkhati “subhanimittanti rāgaṭṭhāniyaṃ ārammaṇan”ti. Samuccayattho vā-saddo anekatthattā nipātānaṃ. **Bhiyyobhāvāyāti** punappunaṃ bhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya, vadḍhiyāti attho. **Ajāto** nijjāto. Sesapadāni

1. Yathārutamatte (Sī)

2. Abhi 1. 1 piṭṭhe.

3. Niyamitaṃ (Ka)

tasseva vevacanāni. **Kāmesūti** pañcasu kāmagaṇesu. **Kāmacchandoti** kāmasaṅkhāto chando, na kattukamyatāchando na dhammacchando. Kāmanavasena rajjanavasena ca kāmo eva rāgo **kāmarāgo**. Kāmanavasena nandanavasena ca kāmo eva nandīti **kāmanandī**. Kāmanavasena taṇhāyanavasena ca **kāmataṇhā**. Ādisaddena “kāmasneho kāmapariḷāho kāmamucchā kāmajjhosānaṃ”ti etesaṃ padānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha vuttanayeneva kāmattaṃ viditvā sinehanaṭṭhena **kāmasneho**, pariḷāhanaṭṭhena **kāmapariḷāho**, mucchanaṭṭhena **kāmamucchā**, gilitvā pariniṭṭhāpanaṭṭhena **kāmajjhosānaṃ** veditabbaṃ. Kāmacchando eva kusalappavattito cittassa nīvaraṇaṭṭhena **kāmacchandanivaraṇaṃ**, soti kāmaccchando. **Asamudācāravasenā**ti asamudācārabhāvena. **Ananubhūtārammaṇavasenā**ti “idaṃ nāmetan”ti vatthivasena ñatvā tasmim attabhāve ananubhūtassa ārammaṇassa vasena. Rūpasaddādibhedanā pana ārammaṇaṃ ekasmimpi attabhāve ananubhūtaṃ nāma nattheva, kimaṅgaṃ pana anādimati saṃsāre.

Yaṃ vuttaṃ “asamudācāravasena cā”ti-ādi, taṃ atisaṃkhittanti vitthārato dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādimāha. Tattha bhavaggahaṇena mahaggatabhavo gahito. So hi oḷārikakilesasamudācārarahito. Tajjanīyakammakatādīkāle pārivāsīkākāle ca caritabbāni **dve asīti khuddakavattāni** nāma. Na hi tāni sabbāsu avatthāsu caritabbāni, tasmā tāni na mahāvattesu antogadhānīti “**cuddasa mahāvattāni**”ti vuttaṃ. Tathā āgantukavatta āvāsīkagamika anumodanabhattagga piṇḍacārika āraññakasenāsanajantāgharavaccakuṭi-upajjhāyasaddhivihārika-ācariya-antevāsīkavattānīti etāni cuddasa mahāvattāni nāmāti vuttaṃ. Itarāni pana “pārivāsīkānaṃ bhikkhūnaṃ vattaṃ paññāpessāmī”ti¹ ārabhitvā “na upasampādetabbaṃ¹, na chamāyaṃ caṅkamante caṅkame caṅkamitabbaṃ”ti² vuttāni pakatatte caritabbavattāni chasaṭṭhi, tato paraṃ “na bhikkhave pārivāsīkena bhikkhunā pārivāsīkavuḍḍhatarena bhikkhunā saddhiṃ, mūlāyapaṭikassanārahena, mānattārahena, mānattacārikaena, abbhānārahena bhikkhunā saddhiṃ ekacchāne āvāse vatthabbaṃ”ti-ādīni² pakatatte caritabbhehi anaññattā visuṃ visuṃ agaṇetvā pārivāsīkavuḍḍhatarādīsu puggalantaresu

1. Vi 4. 83 piṭṭhe.

2. Vi 4. 86 piṭṭhe.

caritabbattā tesam vasena sampiṇḍetvā ekekaṃ katvā gaṇitāni pañcāti ekasattativattāni. Ukkhepanīyakammakatavattesu vattapaññāpanavasena vuttam “na pakatattassa bhikkhuno abhivādanam paccuṭṭhānam -pa-piṭṭhiparikammaṃ sādītābbaṃ”¹ti idam abhivādanādīnam assādiyanam ekaṃ, “na pakatatto bhikkhu sīlavipattiyā anuddhamsetabbo”¹ti-ādīni¹ ca dasāti evam dvāsīti honti. Etesveva pana kānici tajjanīyakammakatādivattāni kānici pārivāsikādivattānīti aggahitaggahaṇena dvāvīsativattanti vedītābbaṃ. “Cuddasa mahāvattānī”¹ti vatvāpi “āgantukagamikavattāni cā”¹ti imesaṃ visum gahaṇam imāni abhiṇham sambhavantīti katvā. **Kilesa okāsam na labhati** sabbadā vattappaṭipattiyāmyeva byāvaṭacittatāya.

Ayonisomanasikāranti aniccādīsu “niccan”¹ti-ādīnā pavattam anupāyamanasikāram. **Sativossagganti** satiyā vissajjanam, sativirahanti attho. **Evampīti** vakkhamānāpekkhāya avuttasampiṇḍanatto **pi-saddo**.

Anusandhivasenāti pucchānusandhi-ādi-anusandhivasena. **Pubbāparavasenāti** pubbāparaganthasallakkhaṇavasena. **Gaṇhantassāti** ācariyamukhato gaṇhantassa. **Sajjhāyantassāti** ācariyamukhato uggahitagantham sajjhāyantassa. **Vācentassāti** pālim tadatthañca uggāṇhāpanavasena paresam vācentassa. **Desentassati** desanāvasena paresam dhammam desentassa. **Pakāsentassāti** attano attano saṃsayatṭhāne pucchantānam yāthāvato attham pakāsentassa. **Kilesa okāsam na labhati** rattindivam ganthakammesuyeva byāvaṭacittatāya. **Evampīti** vuttasampiṇḍanatto **pi-saddo**. Evam sesesupi.

Dhutaṅgadhara hotīti vuttamevattham pakāseti “**terasa dhutaṅgagūṇe samādāya vattatī**”¹ti. **Bāhullāyāti** cīvarādi-paccayabāhullāya. Yathā cīvarādayo paccayā bahulam uppajjanti, tathā **āvattassa** pavattassāti attho. **Parihīnajjhānassāti** jhānantarāyakarena visabhāgarūpadassanādīnā kenaci nimittena parihīnajjhānassa. **Vissatṭhajjhānassāti** asamāpajjanavasena pariccattajjhānassa. **Bhassādīsūti ādi-saddena** gaṇasaṅgaṇikaniddānavakammādim saṅgaṇhāti. **Sattasu vā anupassanāsūti** ettha satta anupassanā nāma aniccānupassanā dukkhānupassanā anattānupassanā nibbidānupassanā

virāgānupassanā nirodhānupassanā paṭinissaggānupassanā khayānupassanā
 vāyānupassanā vipariṇāmānupassanā animittānupassanā
 appaṇihitānupassanā suññatānupassanā adhipaññādharmavipassanā
 yathābhūtañānadassanaṃ ādīnavānupassanā paṭisaṅkhānupassanā
 vivatṭānupassanāti imāsu aṭṭhārasasu mahāvīpassanāsu ādito vuttā
 aniccānupassanādipaṭinissaggānupassanāpariyantā satta. Ettha yaṃ
 vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāto**¹ gahetabbaṃ.

Anāsevanatāyāti purimattabhāve jhānena vikkhambhi takilesassa
 kāmacchandādi-āsevanāya abhāvato. **Ananubhūtapubbanti** tasmim attabhāve
 ananubhūtapubbaṃ. **Jātoti** etasseva vevacanaṃ **sañjātoti**-ādi. Nanu ca
 khaṇikattā sabbadhammaṇaṃ uppannassa kāmacchandassa taṅkhaṇaṃyeva
 avassaṃ nirodhasambhavato niruddhe ca tasmim puna aññasseva
 uppajjanato ca kathaṃ tassa punappunabhāvo rāsibhāvo cāti āha “**tattha
 sakiṃ uppanno kāmacchando**”ti-ādi. **Aṭṭhānametanti** akāraṇametam, yena
 kāraṇena uppanno kāmacchando na nirujjhati, niruddho ca sveva puna
 uppajjissati, tādisaṃ kāraṇaṃ natthīti attho.

Rāgaṭṭhāniyanti rāgajanakaṃ. Aniccādīsu niccādivasena
 viparītamanasikāro idha ayonisomanasikāroti āha “**anicce niccan**”ti-ādi.
Ayonisomanasikāroti anupāyamanasikāro, kusaladhammappavattiyā
 akāraṇabhūto manasikāroti attho. **Uppathamanasikāroti**
 kusaladhammappavattiyā amaggabhūto manasikāro. **Saccavippaṭikūlenāti**
 saccābhisamayassa ananulomavasena. **Āvajjanāti**-ādinā āvajjanāya
 paccayabhūtā tato purimuppannā manodvārikā akusalajavanappavatti
 phalavohārena tathā vuttā. Tassa hi vasena sā akusalappavattiyā upanissayo
 hoti. **Āvajjanāti** bhavaṅgacittaṃ āvajjayatīti āvajjanā. Anu anu āvajjetīti
anvāvajjanā. Bhavaṅgārammaṇato aññaṃ ābhujatīti **ābhogo**.
 Samannāharatīti **samannāhāro**. Tadevārammaṇaṃ attānaṃ anubandhitvā
 uppajjamāno manasi karoti ṭhapetīti **manasikāro**. **Ayaṃ vuccati**
ayonisomanasikāroti ayaṃ anupāya-uppathamanasikāralakkhaṇo
 ayonisomanasikāro nāma vuccati.

1. Visuddhi-Ṭī 2. 439 piṭṭhe.

12. Dutiye **bhattabyāpatti viyāti** bhattassa pūtibhāvena vippakārappatti viya, **cittassa byāpajananti** cittassa vikārabhāvāpādanam. Tenevāha “**pakativijahanabhāvo**”ti. Byāpajati tena cittaṃ pūtikummāsādayo viya purimapakatim jahatīti **byāpādo**. Paṭighoyeva uparūpari uppajjamānassa paṭighassa nimittabhāvato **paṭighanimittam**, paṭighassa ca kāraṇabhūtam ārammaṇam paṭighanimittanti āha “**paṭighassapi paṭighārammaṇassapi etam adhivacanan**”ti. **Aṭṭhakathāyanti** mahā-aṭṭhakathāyam.

13. Tatiye thinatā **thinam**, sappiṇḍo viya avipphārikatāya cittassa ghanabhāvo baddhatāti attho. Medhatīti **middham**, akammaññabhāvena himsatīti attho. “Ya tasmim samaye cittassa akalyatā”ti-ādinā¹ thinassa, “yā tasmim samaye kāyassa akalyatā”ti-ādinā¹ ca middhassa abhidhamme niddiṭṭhattā vuttam “**cittassa akammaññatā thinam, tiṇṇam khandhānam akammaññatā middhan**”ti. Satipi aññamaññāvippayoge cittaakāyalahutādīnam viya cittaacetāsikānam yathākkamaṃ taṃtaṃviseso siyā, yā tesam akalyakādīnam visesapaccayatā, ayametesam sabhāvoti daṭṭhabbam. **Kapimiddhassāti** vuttamevattham vibhāveti “**pacalāyikabhāvassā**”ti. Akkhidalanam pacalabhavam karotīti pacalāyiko, pacalāyikassa bhāvo **pacalāyikabhāvo**, pacalāyikattanti vuttam hoti. **Ubhinnanti** thinamiddhānam. “Vitthāro veditabbo”ti iminā sambandho veditabbo. **Cittassa akalyatāti** cittassa gilānabhāvo. Gilāno hi akalyakoti vuccati. Vinayepi vuttam “nāham bhante akalyako”ti². Kālam khamatīti hi kalyam, arogatā, tassam niyutto kalyako, na kalyako **akalyako**. **Akammaññatāti** cittagelaññasaṅkhātova akammaññatākāro. **Olīyanāti** olīyanākāro. Iriyāpathūpatthambhitam hi cittaṃ iriyāpatham sandhāretum asakkantaṃ rukkhe vagguli viya khīle laggitaphāṇitavārako viya ca olīyati lambati, tassa taṃ ākāram sandhāya “olīyanā”ti vuttam. Dutiyaṇḍam upasaggena vaḍḍhitam. **Kāyassāti** vedanādikkhandhattayasāṅkhātassa nāmakāyassa. **Akalyatā akammaññatāti** heṭṭhā vuttanayameva. Megho viya ākāsam onayhatīti **onāho**. **Onayhatīti** ca chādeti avattharati vāti

1. Abhi 1. 233 piṭṭhe.

2. Vi 1. 78 piṭṭhe.

attho. Sabbatobhāgena onāhoti **pariyonāho**. **Arati**-ādīnaṃ attho **vibhaṅge**¹ vuttanayeneva veditabboti tattha vuttapāḷiyā dassetuṃ “**vuttaṃ hetan**”ti-ādīmāha.

Tattha **pantesūti** dūresu, vivittesu vā. **Adhikusalesūti** samathavipassanādhammesu. **Aratīti** ratippaṭikkhepo. **Aratitāti** aramanākāro. **Anabhiratīti** anabhiratabhāvo. **Anabhiramanāti** anabhiramanākāro. **Ukkaṇṭhitāti** ukkaṇṭhanākāro. **Paritassitāti** ukkaṇṭhanavaseneva paritassanā, ukkaṇṭhitasseva tattha tattha taṇhāyanāti vuttaṃ hoti. **Paritassitāti** vā kampanā. **Tandīti** jāti-ālasīyaṃ, pakati-ālasīyanti attho. Tathā hi kusalataraṇe kāyassa avipphārikatā līnatā jāti-ālasīyaṃ tandī nāma, na roga-utujādīhi kāyagelaññaṃ. **Tandiyanāti** tandiyanākāro. **Tandimanatāti** kandiya abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo **ālasīyaṃ**, ālasīyānanākāro **ālasīyānanā**. **Ālasīyāyitassa** bhāvo **ālasīyāyitattaṃ**. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyālasīyaṃ kathitaṃ. Thinamiddhakāraṇānaṃ hi rāgādikilesānaṃ vasena nāmakāyassa ālasīyaṃ, tadeva rūpakāyassāpīti daṭṭhabbaṃ. **Jambhanāti** phandanā. Punappunaṃ jambhanā **vijambhanā**. **Ānamanāti** purato namanā. **Vinamanāti** pacchato namanā. **Sannamanāti** samantato namanā. **Paṇamanāti** yathā tantato uṭṭhitapesakāro kismiñcīdeva gahetvā ujum kāyaṃ ussāpeti, evaṃ kāyassa uddham ṭhapanā. **Byādhiyakanti** uppanabyādhitā. Iti sabbehipi imehi padehi thinamiddhakāraṇānaṃ rāgādikilesānaṃ vasena kāyabandhanameva kathitaṃ. **Bhuttāvissāti** bhuttavato. **Bhattamucchāti** bhattagelaññaṃ. Balavabhattena hi mucchāpato viya hoti. **Bhattakilamathoti** bhattena kilantabhāvo. **Bhattapariḷāhoti** bhattadaratho. Tasmim hi samaye pariḷāhuppattiyā upahatindriyo hoti, kāyo jīratīti. **Kāyaduṭṭhullanti** bhattam nissāya kāyassa akammaññaṃ. **Akalyatāti**-ādi heṭṭhā vuttanayameva. **Līnanti** avipphārikatāya paṭikuṭitaṃ. Itare dve ākārahāvaniddesā. **Thinanti** sappiṇḍo viya avipphārikatāya ghanabhāvena ṭhitaṃ. **Thiyanāti** ākāraniddeso. Thiyibhāvo

1. Abhi 2. 365 piṭṭhe.

thiyitattam, avipphāraseneva baddhatāti attho. Imehi pana sabbehipi padehi thinamiddhakāraṇānaṃ rāgādikilesānaṃ vasena cittassa gilānākāro kathitoti veditabbo. **Purimā cattāro dhammā**ti arati tandī vijambhitā bhattasammadoti ete cattāro dhammā. Yadā thinamiddham uppannaṃ hoti, tadā arati-ādīnampi sambhavato “**upanissayakoṭiyā pana hoti**”ti vuttam, upanissayakoṭiyā paccayo hotīti attho.

14. Catutthe uddhatassa bhāvo **uddhaccam**. Yassa dhammassa vasena uddhataṃ hoti cittaṃ, taṃsampayuttā vā dhammā, so dhammo **uddhaccam**. Kucchitaṃ kataṃ kukataṃ, duccharitaṃ sucaritaṅca. Akatampi hi kukatameva. Evaṃ hi vattāro honti “yam mayā na kataṃ, taṃ kukatan”ti. Evaṃ katākataṃ duccharitaṃ sucaritaṅca kukataṃ, taṃ ārabha vippaṭisārasena pavattaṃ pana cittaṃ idha kukatanti veditabbaṃ. Tassa bhāvo **kukkuccam**. **Cittassa uddhatākāro**ti cittassa avūpasamākārova vutto. Avūpasamalakkhaṇaṃ hi uddhaccam. Yathāpavattassa katākatakāraṇavissāhassa duccharitasucaritassa anusocanavasena virūpaṃ paṭisaraṇaṃ **vippaṭisāro**. Kukkuccassapi katākatanusocanavasena cittavikkhepabhāvato avūpasamākāro sambhavatīti āha “**cetaso avūpasamoti uddhaccakukkuccassevetam nāman**”ti. Sveva ca cetaso avūpasamoti uddhaccakukkuccameva niddiṭṭham. Taṅca attanova attanā sahaḷātaṃ na hotīti āha “**ayam pana upanissayakoṭiyā paccayo hoti**”ti. Upanissayapaccayatā ca purimuppannavasena veditabbā.

15. Pañcame viḡatā cikicchā assāti **vicikicchā**. Sabhāvaṃ vicinanto tāya kicchati vā **vicikicchā**.

16. Chaṭṭhe **hetum vā paccayam vā na labhatī**ti ettha hetuggahaṇena janakaṃ kāraṇamāha, paccayaggahaṇena anupālanakaṃ kāraṇaṃ. **Hetunti vā upādānakāraṇaṃ. Paccayanti sahakāraṇaṃ vuttam. Tanti kilesam.** **Vivaṭṭetvā arahattam gaṇhātī**ti vivaṭṭābhimukhaṃ cittaṃ pesetvā vipassanaṃ vaḍḍhento arahattaphalaṃ gaṇhātī. Bhikkhāya caranti etthāti **bhikkhācāro**, gocaragāmassetaṃ adhivacanaṃ, tasmim bhikkhācāre. **Vayam āgammā**ti dārabharaṇānurūpaṃ vayanā āgamma. **Āyūhantoti upacinanto.** **Aṅgārapakkanti vītaccikaṅgāresu pakkaṃ. Kim nāmetanti bhikkhū** garahanto āha.

Jīvamānapetakasattoti jīvamāno hutvā “teneva attabhāvena petabhāvaṃ pattasatto bhavissatī”ti parikkappavasena vuttaṃ. **Kuṭanti** pāṇiyaghaṭaṃ. **Yāva dāruṇanti** ativiya dāruṇaṃ. **Vipāko kīdiso bhavissatīti** tayā katakammaṃ āyatīṃ anubhavitabbavipāko kīdiso bhavissati.

Visaṅkharitvāti chedanabhedanādīhi vināsetvā. **Dīpakamigapakkhinoti** attano nisinnabhāvassa dīpanato evaṃladdhanāmā migapakkhino, yena araṇṇaṃ netvā nesādo tesāṃ saddena āgatāgate migapakkhino vadhitvā gaṇhāti. **Theranti** Cūḷapiṇḍapātikattatheraṃ. **Iddhiyā abhisāṅkharitvāti** adhiṭṭhānādivasena iddhiṃ abhisāṅkharitvā. Upayogathe cetāṃ karaṇavacaṇaṃ. **Aggipapaṭikanti** accikaraṇaṃ¹, vipphuliṅganti attho. **Passantassevāti** anādare sāmivacaṇaṃ. **Tassa therassāti** tassa Milakkhattattatherassa. **Tassāti** tassā aggipapaṭikāya. **Paṭibalassāti** uggahaṇasajjhāyādīsu paṭibalassa. Dukkhaṃ upanisā kāraṇametissāti **dukkhūpanisā**, dukkhanibandhanā dukkhahetukā saddhāti vuttaṃ hoti. Vattamukhena kammaṭṭhānassa kathitattā “**vattasīse ṭhatvā**”ti vuttaṃ. **Palālavaraṇakanti** palālapuñjaṃ.

Ārambhathāti samathavipassanādīsu vīriyaṃ karoṭha. **Nikkamathāti** kosajjato nikkhamatha, kāmānaṃ vā panūdanāya nikkhamatha, ubhayenapi vīriyameva vuttaṃ. Vīriyaṃ hi ārambhanakavasena ārambho, kosajjato nikkhamanavasena “nikkamo”ti vuccati. **Yuñjatha buddhasāsane** buddhassa bhagavato pariyattipaṭipattipaṭivedhasāṅkhāte tividdhasāsane yuñjatha yogaṃ karoṭha, evamanuyuñjantā **maccuno senaṃ dhunātha** viddhaṃsetha. Tattha **maccuno senanti**—

“Kāmā te paṭhamā senā, dutiyā arati vuccati.

Tatiyā khuppipāsā te, catutthī taṇhā pavuccati.

Pañcamaṃ thinamiddhaṃ te, chaṭṭhā bhīrū pavuccati.

Sattamī vicikicchā te, makkho thambho te aṭṭhāmo.

1. Aggikaraṇaṃ (Ka)

Lābho siloko sakkāro,
 Micchāladdho ca yo yaso.
 Yo cattānaṃ samukkaṃse,
 Pare ca avajānāti.

Esā namuci te senā, kaṇhassābhīppahārīnī.
 Na naṃ asūro jināti, jetvā ca labhate sukhaṃ”ti¹—

evamāgataṃ kamādibhedāṃ maccuno senāṃ. Ettha ca yasmā āditova agāriyabhūte satte vatthukāmesu kilesakāmā mosayanti, te abhibhuyya anagāriyabhāvaṃ upagatānaṃ pantesu senāsanesu aññataraññataresu vā adhikusalesu dhammesu arati uppajjati. Vuttaṃ hetāṃ “pabbajitena kho āvuso abhirati dukkarā”ti². Tato te parappaṭibaddhajīvikattā khuppipāsā bādhati, tāya bādhitānaṃ pariyesanatanṇhā cittaṃ kilamayati, atha nesāṃ kilantacittānaṃ thinamiddhaṃ okkamati, tato³ visesamanadhigacchantānaṃ durabhisambhavesu araññavanapatthesu pantesu senāsanesu viharataṃ utrāsasaññitā bhīru jāyati. Tesāṃ ussaṅkitaparisaṅkitānaṃ dīgharattaṃ vivekarasamanassādayamānānaṃ viharataṃ “na siyā nu kho esa maggo”ti paṭipattiyāṃ vicikicchā uppajjati, taṃ vinodetvā viharataṃ appamattakena visesādhigamena mānamakkhathambhā jāyanti. Tepi vinodetvā viharataṃ tato adhikataṃ visesādhigamaṃ nissāya lābhasakkārasilokā uppajjanti, lābhādīhi mucchitvā dhammappatirūpakāni pakāsento micchāyasaṃ adhigantvā tattha ṭhitā jāti-ādīhi attānaṃ ukkaṃsenti, paraṃ vambhenti, tasmā kāmādīnaṃ paṭhamasenādībhāvo vedītabbo. **Naḷāgāranti** naḷehi vinaddhatiṇacchannagehaṃ.

Vihassatīti uggahaṇasajjhāyanamanasikārādīhi viharissati⁴.

Jātiśāraṇanti punappunaṃ jātiśāraṇānaṃ jātiśāraṇānaṃ sāravaṭṭaṃ. **Dukkhassantaṃ karissatīti** dukkhassa antaśāraṇānaṃ nibbānaṃ sacchikarissati.
Palālapuñjāhanti palālapuñjānaṃ ahanti padacchedo. **Tatīyaṃ ṭhānanti** anāgāmīphalaṃ sandhāya vadati.

Tivassabhikkhukāleti upasampadato tīni vassāni assāti tivasso, tivasso ca so bhikkhu cāti tivassabhikkhu, tassa, tena

1. Khu 1. 342 piṭṭhe Suttanipāte.

3. Tattheva (Sī)

2. Sam 2. 456 piṭṭhe.

4. Vijahessa (Tisī, Ka)

vā upalakkhito kālo tivassabhikkhukālo, tasmim. Yadā so tivasso bhikkhu nāma hoti, tadāti vuttam hoti. **Kammaṃ karotīti** bhāvanākammaṃ karoti. **Ganthakammanti** ganthavisayaṃ uggahaṇādikammaṃ. **Piṇḍāpacitīm katvāti** antovasse temāsaṃ dinnapiṇḍassa kilesakkhayakaraṇena apacitīm pūjaraṃ katvā. Piṇḍāpacitīm karonto hi bhikkhu yehi attano yo piṇḍapāto dinno, tesam tassa mahapphalabhāvaṃ icchanto attano santānameva kilesakkhayakaraṇena visodhetvā arahatthaṃ gaṇhāti.

Mahābhūtīti ettha pūjāvacaṇo mahantasaddo, bhūtīti ca nāmekadesena tissabhūtitheram ālapati. Bhavati hi nāmekadesenapi vohāro yathā “devadatto datto”ti. **Mahābhūtīti** vā piyasamudāhāro, so mahatī bhūtī vibhūtī puññañāṇādisampadā assāti mahābhūtī. **Channaṃ sepaṇṇigacchamūlanti** sākāpalāsādīhi channaṃ ghanacchāyaṃ sepaṇṇigacchamūlaṃ. **Asubhakammaṭṭhānaṃ pādakaṃ katvāti** kesādi-asubhakoṭṭhāsabhāvanāya paṭiladdham upacārasamādhiṃ appanāsamādhiṃ vā pādakaṃ katvā. Asubhavisayaṃ upacārajjhānādikammamevettha upari pavattetabbabhāvanākammassa kāraṇabhāvato ṭhānanti kammaṭṭhānaṃ.

Sahassadvisahassasaṅkhāmattattā “**mahāgaṇe**”ti vuttam. **Attano vasanaṭṭhānato therassa santikaṃ gantvāti** attano vasanaṭṭhānato ākāseṇa gantvā vihārasamīpe otaritvā divāṭṭhāne nisinnattherassa santikaṃ gantvā. **Kim āgatosīti** kimkāraṇā āgatosi. **Sabbesu rattidivasabhāgesu okāsaṃ alabhantoti** so kira thero “tuyham okāso na bhavissati āvuso”ti vuttepi “vitakkamāḷake ṭhitakāle pucchissāmi bhante”ti vatvā “tasmim ṭhāne aññe pucchissanti”ti vutte “bhikkhācāramagge bhante”ti vatvā “tatrāpi aññe pucchanti”ti vutte dupaṭṭanivāsanaṭṭhāne, saṃghāṭipārūpanaṭṭhāne, pattanīharaṇaṭṭhāne, gāme caritvā āsanasālāya yāgupitakāle bhanteti. Tatthāpi therā attano kaṅkham vinodenti āvusoti. Antogāmato nikkhamanakāle pucchissāmi bhanteti. Tatrāpi aññe pucchanti āvusoti. Antarāmagge bhanteti. Bhojanasālāya bhattakiccapariyosāne bhante. Divāṭṭhāne pādadhovanakāle bhanteti. Tato

paṭṭhāya yāva aruṇā apare pucchanti āvusoti. Dantakaṭṭhaṃ gahetvā mukhadhovanatthaṃ gamanakāle bhanteti. Tadāpi aññe pucchantīti. Mukhaṃ dhovivā āgamanakāle bhanteti. Tatrāpi aññe pucchissantīti. Senāsanam pavisivā nisinnakāle bhanteti. Tatrāpi aññe pucchanti āvusoti. Evaṃ sabbesu rattidivasabhāgesu yācamāno okāsam na labhi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “evaṃ okāse asati maraṇassa kathaṃ okāsam labhissathā”ti. Bhante nanu mukhaṃ dhovivā senāsanam pavisivā tayo cattāro pallaṅke uṇhāpetvā yonisomanasikārakammaṃ karontānam okāsalābhena bhavitabbaṃ siyāti adhippāyena vadati. **Maṇivaṇṇeti** indanīlamanivaṇṇe.

Ghaṭentassevāti vāyāmantasseva. **Visuddhipavāraṇanti** “parisuddho ahan”ti evaṃ pavattaṃ visuddhipavāraṇam. Arahantānameva hesā pavāraṇā. **Kāḷakam vāti** mahantaṃ kāḷakam sandhāya vadati, **tilako vāti** khuddakam sandhāya. Ubhayenapi sīlassa parisuddhabhāvameva vibhāveti.

Padhānakammikāti padhānakamme niyuttā. **Laddhamagganti** laddhūpāyam, paṭhamameva laddhūpadesanti vuttaṃ hoti. **Apattānīti** chaḍḍitāni. **Alābūneva sārādeti** saradakāle vātātapahatāni tattha tattha vippakiṇṇa-alābūni viya. **Kāpotakānīti** kapotakavaṇṇāni. **Tāni disvāna kā ratīti** tāni evarūpāni aṭṭhīni disvā tumhākam kā nāma rati, nanu appamattakāpi rati kātuṃ na vaṭṭatiyevāti attho. **Dutiyakatham akathitapubboti** attano vuḍḍhatarena saddhim vuttavacanassa paccanīkam dutiyakatham akathitapubbo.

Tadaṅgena, tadaṅgassa pahānam **tadaṅgappahānam**. Yam hi rattibhāge samujjalitena dīpena andhakārassa viya tena tena vipassanāya avayavabhūtena ñāṅgena paṭipakkhavaseneva tassa tassa pahātabbadhammassa pahānamidaṃ tadaṅgappahānam nāma. Yathā kāmaccandādayo na cittaṃ pariyuṭṭhāya tiṭṭhanti, evaṃ pariyuṭṭhānassa nisedhanaṃ appavattikaraṇam vikkhambhanam **vikkhambhanappahānam**. Yam hi sasevāle udake pakkhittena ghaṭena sevālassa viya tena tena lokiyasamādhinā nīvaraṇādīnam paccanīkadhammānam vikkhambhanamidaṃ vikkhambhappahānam nāma. Sammā upacchijjanti etena kilesāti samucchedo, pahīyanti etena kilesāti pahānam,

samucchedasaṅkhātāṃ pahānaṃ niravasesappahānanti
samucchedappahānaṃ. Yaṃ hi asanivicakkābhihatassa rukkhassa viya
 ariyamaggañāṇena saṃyojanādīnaṃ dhammaṇaṃ yathā na puna vattanti,
 evaṃ pahānamidaṃ samucchedappahānaṃ nāma. Paṭippassambhati
 vūpasammataṃ kilesadaratho etāyāti paṭippassaddhi, phalaṃ, sāyeva pahānanti
paṭippassaddhippahānaṃ. Sabbe kilesā sabbasaṅkhatā vā nissaranti
 apagacchanti etenāti nissaraṇaṃ, nibbānaṃ, tadeva pahānanti
nissaraṇappahānaṃ. Paṭippassambhayamānanti paṭippassambhaṃ
 kilesavūpasamaṃ kurumānaṃ. **Lokiyalokuttarehīti**
 tadaṅgavikkhambhanappahānaṇaṃ lokiyattā, itaresaṃ lokuttarattā vuttaṃ.

Nimīyati phalaṃ etena uppajjanaṭṭhāne pakkhipamānaṃ viya hoṭīti
 nimittaṃ, kāraṇassetāṃ adhivacanaṃ, asubhassa nimittaṃ, asubhameva vā
 nimittanti **asubhanimittaṃ.** Asubhanissitampi hi jhānaṃ nissite
 nissayavohārena asubhanti vohariyati yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī”ti.
 Tenevāha “**dasasu asubhesu uppannaṃ sārammaṇaṃ paṭhamajjhānaṃ**”ti.
Anicce aniccanti-ādinā nayena vuttassāti iminā catubbidhaṃ
 yonisomanasikāraṃ dasseti. Heṭṭhā cettha idha ca catubbidhassa
 ayonisomanasikāraṃ yonisomanasikāraṃ ca gahaṇaṃ
 niravasesadassanattamaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Tesu pana asubhe “asubhan”ti
 manasikāro idhādhippeto, tadanukūlattā vā itaresampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Ekādasasu asubhesu paṭikūlakāraṃ uggaṇhanaṃ, yathā vā tatha
 uggaṇhanimittaṃ uppajjati, tathā paṭipatti **asubhanimittassa uggaho.**
 Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanaṃ
asubhabhāvanānyogo. Bhojane mattañño thinamiddhābhavābhavā
 otāraṃ alabhamāno kāmacchando pahīyatīti vadanti. Bhojananissitaṃ pana
 āhāre paṭikūlasaññaṃ, tabbipariṇāmassa tadādhāraṃ tassaca
 udariyabhūtaṃ asubhatādassanaṃ, kāyassa ca āhāraṭṭhitikatādassanaṃ yo
 uppādeti, so visesato bhojane pamāṇaññū nāma, tassa ca kāmacchando
 pahīyateva. **Dasavidhaṃ hi asubhanimittanti** pakaṭavasena vuttaṃ.
 Kāyagatāsatiṃ pana gahetvā ekādasavidhampi asubhanimittaṃ veditabbaṃ.

Abhutvā udakaṃ piveti pāṇiyassa okāsadānattamaṃ cattāro pañca ālope
 abhutvā pāṇiyaṃ piveyyāti attho. Tena vuttaṃ

“**catunnaṃ pañcannaṃ ālopānaṃ okāse satī**”ti. Abhidhammaṭṭikākārena panettha “cattāro pañca ālope, bhutvāna udakaṃ pive”ti pāṭhaṃ parikkappetvā aññathā attho vaṇṇito¹, so aṭṭhakathāya na sameti. **Asubhakkammikatisatthero** dantaṭṭhidassāvī.

17. Sattame mijjati hitapharaṇavasena siniyhatīti mitto, hitesī puggalo, tasmim̐ mitte bhavā, mittassa vā esāti **mettā**, hitesitā. Tattha “mettā”ti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati sādharmaṇavacanabhāvatoti āha “**mettāti ettāvataṃ pubbabhāgopi vaṭṭati**”ti. **Api**-saddo appanaṃ samīḍeti. Appanaṃ appattāya mettāya suṭṭhu mucanassa bhāvato cetovimuttīti “**appanāva adhippetā**”ti vuttaṃ.

Sattesu mettāyanassa hitūpasamhārassa uppādanaṃ pavattanaṃ **mettānimittassa uggaho**. Paṭhamuppanno mettāmanasikāro parato uppajjanakassa kāraṇabhāvato mettāmanasikārova mettānimittāṃ. Kammanīyeva sakaṃ etesanti kammassakā, sattā, tabbhāvo **kammassakatā**, kammaḍāyādatā. Dosamettāsu yāthāvato ādīnavānisamsānaṃ paṭisaṅkhānavīmaṃsā idha **paṭisaṅkhānaṃ**. Mettāvihārīkalyāṇamittavantaṭā idha **kalyāṇamittatā**. **Odissaka-anodissakadisāpharaṇā**nti attatiyamaṃjhattaverivasena odissakatā, sīmāsambhede kate anodissakatā, ekādīdisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggahaṇe veditabbā. Vihārāracchagāmādivasena vā odissakadisāpharaṇaṃ. Vihārādi-uddesarahitaṃ puratthimādidisāvasena anodissakadisāpharaṇaṃ. Evaṃ vā dvidhā uggahaṇaṃ sandhāya “odissakanodissakadisāpharaṇaṃ”ti vuttaṃ. Uggaho ca yāva upacārā daṭṭhabbo. Uggahitāya āsevanā bhāvanā. Tattha sabbe sattā, pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannāti etesaṃ vasena pañcavidhā, ekekasmim̐ averā hontu, abyāpajjhā, anīghā, sukhī attānaṃ pariharantūti catudhā pavattito vīsatividhā **anodhisoppharaṇā** mettā. Sabbā itthiyo, purisā, ariyā, anariyā, devā, manussā, vinipātīkāti sattādhikaraṇavasena pavattā sattavidhā aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi disāhi disādhikaraṇavasena pavattā dasavidhā ca,

1. Mūlaṭī 1. 187 piṭṭhe.

ekekāya vā disāya sattādi-itthādi-averādibhedena
 asītādhikacatusatappabhedā ca **odhisoparana**ṇā veditabbā. **Mettaṃ**
bhāventassāti mettājānaṃ bhāventassa. **Tvaṃ etassa kuddhoti**-ādi
 paccavekkhaṇāvīdhiḍassanaṃ. **Appaṭicchitapahēnakaṃ viyāti**
 asampaṭicchitapaṇṇākāraṃ viya. **Paṭisaṅkhāneti** vīmaṃsāyaṃ. Vattani-
 aṭaviyaṃ **Attaguttattherasadi**e.

18. Aṭṭhame kusaladhammasampaṭipattiyā paṭṭhapanasabhāvatāya
 tappaṭipakkhānaṃ visosanasabhāvatāya ca ārambhadhātu-ādito
 pavattavīriyanti āha “**paṭhamārambhavīriyaṃ**”ti. Yasmā
 paṭhamārambhamattassa kosajjavidhamanaṃ thāmagamanañca natthi, tasmā
 vuttaṃ “**kosajjato nikkhantattā tato balavataran**”ti. Yasmā pana
 aparāparuppattiyā laddhāsevanaṃ uparūpari visesaṃ āvahantaṃ ativiya
 thāmagatameva hoti, tasmā vuttaṃ “**param param thānaṃ akkamanato**
tatopi balavataran”ti. **Panūdanāyāti** nīharaṇāya. Yathā mahato palīghassa
 ugghāṭakajanassa mahanto ussāho icchibhabbo, evamidhāpīti “**nikkamo**
cetaso palighuggāṭanāyā”ti vuttaṃ. Mahāparakkamo eva parena kataṃ
 bandhanaṃ chindeyya, evamidhāpīti vuttaṃ “**parakkamo cetaso**
bandhanacchedanāyā”ti.

Āraddhaṃ saṃsādhitaṃ paripūritaṃ vīriyaṃ etassāti **āraddhavīriyo**,
 nipphannavīriyo, āraddhaṃ paṭhapitaṃ vīriyaṃ etassāti **āraddhavīriyo**,
 vīriyārambhappasutoti āha “**āraddhavīriyassāti paripuṇṇavīriyassaceva**
paggaḥitavīriyassa cā”ti. **Catudosāpagatanti** atilīnatādīhi catūhi dosehi
 apagataṃ. Catudosāpagatattameva vibhāveti “**na ca atilīnan**”ti-ādinā.
 Atilīnaṃ hi bhāvanācittaṃ kosajjapakkhikaṃ siyā, atipaggaḥitañca
 uddhaccapakkhikaṃ. Bhāvanāvīthim anajjhogāhetvā saṅkocāpatti **atilīnatā**.
 Ajjhogāhetvā antosaṅkoco **ajjhataṃ saṅkhittatā**. **Atipaggaḥitatā**
 accāraddhavīriyatā. **Bahiddhā vikkhittatā** bahivisaṭavittakkānudhāvanā.
 Tadetāṃ vīriyaṃ caṅkamādikāyikappayogāvahaṃ **kāyikaṃ**, tadanāṃ
cetasikaṃ. **Rattidivassa pañca koṭṭhāseti**
 pubbaṇhasāyanhapaṭhamamajjhimapacchimayāmasaṅkhāte pañca koṭṭhāse.
Tadubhayampīti kāyikaṃ cetasikañca vīriyaṃ. **Milakkhatissattherassa**
mahāsivatterassa ca vatthu heṭṭhā dassitameva.

Pītimallakattherassa vatthu pana evaṃ veditabbaṃ. So kiragihikāle mallayuddhāya āhiṇḍanto tīsu rajjesu paṭākāṃ gahetvā tambapaṇṇidīpaṃ āgamma rājānaṃ disvā raññā katānuggaho ekadivasaṃ kilañjakāsanāsālādvārena¹ gacchanto “rūpaṃ bhikkhave na tumhākaṃ, taṃ pajahatha, taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī”²ti natumhākavaggaṃ sutvā cintesi “neva kira rūpaṃ attano, na vedanā”³ti. So taṃyeva aṅkusaṃ katvā nikkhamitvā mahāvihāraṃ³ gantvā pabbajjaṃ yācitvā pabbajito upasampanno dvemātikā paguṇaṃ katvā tīsa bhikkhū gahetvā avaravāliya-aṅgaṇaṃ gantvā samaṇadhammaṃ akāsi. Pādesu avahantesu jaṇṇukehi caṅkamati. Tameṇaṃ rattiṃ eko migaluddako “migo”⁴ti maññamāno pahari, satti vinivijjhivā gatā. So taṃ sattiṃ harāpetvā pahāramukhāni tiṇavaṭṭiyā pūrāpetvā pāsānapitṭhiyaṃ attānaṃ nisīdāpetvā okāsaṃ kāretvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā ukkāsitāsaddena āgatānaṃ bhikkhūnaṃ byākaritvā imaṃ udānaṃ udānesi—

“Bhāsitaṃ buddhaseṭṭhassa, sabbalokaggavādino.

Na tumhākaṃ idaṃ rūpaṃ, taṃ jaheyyātha bhikkhavo⁴.

Aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino.

Uppajjitvā nirujjhanti, tesaṃ vūpasamo sukho”⁵ti.

Kuṭumbiyaputtatissattherassapi vatthu evaṃ veditabbaṃ. Sāvattthiyaṃ kira tisso nāma kuṭumbiyaputto cattālīsa hiraññakoṭiyo pahāya pabbajitvā agāmake araññe viharati, tassa kaniṭṭhabhātubhariyā “gacchatha, naṃ jīvitā voropethā”⁶ti pañcasate core pesesi, te gantvā therāṃ parivāretvā nisīdimsu. Thero āha “kasmā āgatattha upāsakā”⁷ti. Taṃ jīvitā voropessāmāti. Pāṭibhogaṃ me upāsakā gahetvā ajjekarattiṃ jīvitaṃ dethāti. Ko te samaṇa imasmim ṭhāne pāṭibhogo bhavissatīti. Thero mahantaṃ pāsānaṃ gahetvā ūruṭṭhīni bhinditvā “vaṭṭati upāsakā pāṭibhogo”⁸ti āha. Te apakkamitvā caṅkamasāse aggim katvā nipajjimsu. Therassa vedanaṃ

1. Lañcakāsanāsālādvārena (Ka)

3. Vihāraṃ (Ka)

5. Dī 2. 129; Khu 2. 363 piṭṭhesu.

2. Saṃ 2. 28, 304; Ma 1. 194 piṭṭhesu.

4. Dī-Ṭṭha 2. 341; Ma-Ṭṭha 1. 239 piṭṭhesu.

vikkhambhetvā sīlam paccavekkhato parisuddhasīlam nissāya pītipāmojjaṃ uppajji, tato anukkamena vipassanaṃ vaḍḍhento tiyāmarattim samaṇadhammaṃ katvā aruṇuggamane arahattaṃ patto imaṃ udānaṃ udānesi—

“Ubho pādāni bhinditvā, saññapessāmi vo ahaṃ.

Aṭṭiyāmi harāyāmi, sarāgamaraṇaṃ ahaṃ.

Evāhaṃ cintayitvāna, yathābhūtaṃ vipassisāṃ.

Sampatte aruṇuggamhi, arahattaṃ apāpuṇin”¹.

Atibhojane nimittaggāhoti atibhojane thinamiddhassa nimittaggāho, “ettake bhutte taṃ bhojanaṃ thinamiddhassa kāraṇaṃ hoti, ettake na hotī”^{ti} thinamiddhassa kāraṇākāraṇaggāho hotīti attho. Byatirekavasena cetam vuttaṃ, tasmā ettake bhutte taṃ bhojanaṃ thinamiddhassa kāraṇaṃ na hotīti bhojane mattaññutāva atthato dassitāti daṭṭhabbam. Tenāha “**catupañca -patam na hotī**”^{ti}. **Divā sūriyālokanti** divā gahitanimittaṃ sūriyālokaṃ rattiyāṃ manasikarontassapīti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānaṃ vīriyanissitattā vuttaṃ “**dhutaṅganissitasappāyakathāyapī**”^{ti}.

19. Navame **jhānena vā vipassanāya vā vūpasamitacittassāti** jhānena vā vipassanāya vā avūpasamakarakilesavigamanena vūpasamitacittassa. Kukkuccampi katākatānusocanasena pavattamānaṃ cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇanti ubhayassa pahānakāraṇaṃ abhinnaṃ katvā vuttaṃ. Bahussutassa ganthato atthato ca suttādīni vicārentassa tabbahulavihārino atthavedādippaṭilābhasambhavato vikkhepo na hoti. Yathā vidhippaṭipattiyā yathānurūpapattikārappavattiyā ca vikkhepo ca katākatānusocanañca na hotīti “**bāhusaccenapi uddhaccakukkuccaṃ pahīyati**”^{ti} āha. Yadaggena bāhusaccena uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayappakataññutāhipi taṃ pahīyatīti daṭṭhabbam. Vuddhasevitā ca vuddhasīlitaṃ āvahatīti cetaso vūpasamakaratā “uddhaccakukkuccappahānakārī”^{ti} vuttaṃ, vuddhataṃ pana anapekkhitvā kukkucavinodakā vinayadharā kalyāṇamittāti vuttāti daṭṭhabbam. Vikkhepo ca pabbajitānaṃ

1. Visuddhi 1. 46; Dī-Ṭṭha 2. 339; Ma-Ṭṭha 1. 238 piṭṭhesu.

yebhuyyena kukkucchaetuko hotīti “**kappiyākappiyaparipucchābahulassā**”ti-
ādinā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā.

20. Dasame bahussutānaṃ dhammasabhāvāvabodhasambhavato vicikicchā anavakāsā evāti āha “**bāhusaccenapi -pa- vicikicchā pahīyati**”ti. Kāmaṃ bāhusaccaparipucchakatāhi sabbāpi aṭṭhavatthukā vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti āha “**tīṇi ratanāni ārabha paripucchābahulassapī**”ti. Ratanattayaguṇāvabodhehi “sathari kaṅkhatī”ti-ādivicikicchāya asambhavoti. Vinaye pakataññutā “sikkhāya kaṅkhatī”ti¹ vuttāya vicikicchāya pahānaṃ karotīti āha “**vinaye ciṅṇavasābhāvassapī**”ti. **Okappaniyasaddhāsāṅkhāta-adhimokkhabahulassāti** saddheyyavatthuno anuppavisanasaddhā saṅkhāta adhimokkkena adhimuccanabahulassa. Adhimuccanañca adhimokkhuppādanamevāti daṭṭhabbaṃ. Saddhāya vā taṃninnapoṇatā adhimutti adhimokkho. Nīvaraṇānaṃ paccayassa ceva paccayaghātassa ca vibhāvittā vuttam “**vaṭṭavivaṭṭam kathitam**”ti.

Nīvaraṇappahānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Akammaniyavaggavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **abhāvīanti** samathavipassanābhāvanāvasena na bhāvītaṃ tathā abhāvittā. Taṃ hi “avaḍḍhitaṃ”ti vuccati paṭipakkhābhāvavena paribrūhanābhāvato. Tenāha bhagavā “**akammaniyam hotī**”ti.

22. Dutiye vuttavipariyāyena attho vedītabbo. **Paṭhameti** tatiyavaggassa paṭhamasutte. **Vaṭṭavasenā**ti vipākavaṭṭavasena. **Tebhūmakavaṭṭanti** tebhūmakavipākavaṭṭam. **Vaṭṭapaṭilābhāya kammani**ti vipākavaṭṭassa paṭilābhāya upanissayabhūtaṃ kammaṃ, tassa sahāyabhūtaṃ kilesavaṭṭampi kammaggaṇeneva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. **Vivaṭṭapaṭilābhāya kammani**ti vivaṭṭadhigamassa upanissayabhūtaṃ kammaṃ. Yaṃ pana carimabhavanibbattaṃ kammaṃ, taṃ vivaṭṭappaṭilābhāya kammaṃ hoti, na hotīti? Na hoti vaṭṭapādakabhāvato.

1. Abhi 1. 208; Abhi 2. 379 piṭṭhesu.

Carimabhavapaṭisandhi viya pana vivaṭṭūpanissayoti sakkā viññātuṃ. Na hi kadāci tihetukapaṭisandhiyā vinā visesādhigamo sambhavati. **Imesu suttesūti** imesu pana paṭhamadutiyasuttesu yathākkamaṃ vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ.

23. Tatiye **abhāvitanti** ettha bhāvanā nāma samādhibhāvanā. Sā yattha āsaṅkitabbā, taṃ kāmāvacarapaṭhamamahākusalacittādi-abhāvitanti adhippetanti āha “**devamanussasampattiyo**”ti-ādi.

24. Catutthe yasmā **cittanti** vivaṭṭavaseneva uppannacittaṃ adhippetam, tasmā jātijarābyādhimaraṇasokādidukkhassa anibbattanato mahato atthāya saṃvattatīti yojanā veditabbā.

25-26. Pañcamachaṭṭhesu **uppannanti** avigatuppādādikhaṇattayampi abhāvitaṃ bhāvanārahitaṃ apātubhūtaṃ eva paṇḍitasammatassa uppannakicassa asādhanaṃ yathā “aputto”ti. So hi samattho hutvā pitu puttakiccaṃ asādhento aputtoti loke vuccati, evaṃ sampadamidaṃ. Tenāha “**kasmā**”ti-ādi. **Tesu dhammesūti** lokuttarapādakajjhānādīsu. Thero pana matthakappattameva bhāvitaṃ cittaṃ dassento “**maggacittamevā**”ti āha.

27-28. Sattamaṭṭhamesu **punappunam akatanti** bhāvanābahulikāravasena punappunam na kataṃ. **Imānipi dveti** imesu dvīsu suttesu āgatāni imānipi dve cittāni.

29-30. Navame **adhivahatīti** āneti. **Dukkhenāti** kicchena. **Duppesanatoti** dukkhena pesetabbato. Matthakappattaṃ vipassanāsukhaṃ pākātikajjhānasukhato santatarapaṇītataramevāti āha “**jhānasukhato vipassanāsukhan**”ti. Tenāha bhagavā—

Suññāgāraṃ pavitṭhassa, santacittassa bhikkhuno.

Amānusi rati hoti, sammā dhammaṃ vipassato.

Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”ti¹.

Taṃ hi cittaṃ vissatṭha-indavajirasadisam amoghabhāvato.

Akammaniyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Adantavaggavaṇṇanā

31-36. Catutthassa paṭhame **adantanti** cittabhāvanāya vinā na dantaṃ. Tenāha “**satisaṃvararahitan**”ti. Catutthe tatiye vuttavipariyāyena attho veditabbo. Pañcamachaṭṭhesu **purimasadisoyevāti** tatiyacatutthasado eva.

37-38. Sattamaṭṭhamesu **upamā panetthāti** yathā paṭhamādīsu adantahatthi-assādayo upamābhāvena gahitā, evamettha sattamaṭṭhamesu “**asaṃvutagharadvārādivasena veditabbā**”ti vuttaṃ.

39-40. Navamadasamesu **patūhipi padehīti** adantādīhi catūhi padehi yojetvā navamadasamāni suttāni vuttānīti yojanā.

Adantavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṇihita-acchavaggavaṇṇanā

41. Pañcamassa paṭhame upamāva opammaṃ, so eva attho, tasmim **opammatthe** bodhetabbe **nipāto**. **Seyyathāpīti** yathāti attho. Ettha ca tatra bhagavā katthaci atthena upamaṃ parivāretvā dasseti vatthasutte viya, **pāricchattakopama**² **aggikkhandhopamā**³ suttasu viya ca. Katthaci upamāya atthaṃ parivāretvā dasseti **loṇambilasutte**⁴ viya,

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

3. Aṃ 2. 495 piṭṭhe.

2. Aṃ 2. 486 piṭṭhe.

4. Aṃ 1. 250 piṭṭhe.

suvaṇṇakārasattasūriyopamādisuttasu¹ viya ca. Imasmim̄ pana sālīsūkopame upamāya attham̄ parivāretvā dassento “**seyyathāpi bhikkhave**”ti-ādimāhāti potthakesu likhanti, tam̄ majjhimaṭṭhakathāya vatthasuttavaṇṇanāya² na sameti. Tattha hi idam̄ vuttam̄—

Seyyathāpi bhikkhave vatthanti upamāvacanamevetam̄. Upamam̄ karonto ca bhagavā katthaci paṭhamam̄yeva upamam̄ dassetvā pacchā attham̄ dasseti, katthaci paṭhamam̄ attham̄ dassetvā pacchā upamam̄, katthaci upamāya attham̄ parivāretvā dasseti, katthaci atthena upamam̄. Tathā hesa “seyyathāpissu bhikkhave dve agārā sadvārā, tattha cakkhumā puriso majjhe ṭhito passeyyā”ti sakalampi devadūtasuttam̄³ upamam̄ paṭhamam̄ dassetvā pacchā attham̄ dassento āha. “Tirokuṭṭam̄ tiropākāram̄ tiropabbatam̄ asajjamāno gacchati seyyathāpi ākāse”ti-ādinā pana nayena sakalampi iddhividham̄ attham̄ paṭhamam̄ dassetvā pacchā upamam̄ dassento āha. “Seyyathāpi brāhmaṇapuriso sārattthiko sāragavesī”ti-ādinā⁴ nayena sakalampi cūlasāropamasuttam̄ upamāya attham̄ parivāretvā dassento āha. “Idha pana bhikkhave ekacce kulaputtā dhammam̄ pariyāpuṇanti suttam̄ -pa-. Seyyathāpi bhikkhave puriso alagaddatthiko”ti-ādinā nayena sakalampi alagaddasuttam̄⁵ mahāsāropamasuttanti evamādāni suttāni atthena upamam̄ parivāretvā dassento āha. Svāyam̄ idha paṭhamam̄ upamam̄ dassetvā pacchā attham̄ dassetīti.

Ettha hi **cūlasāropamādi**su⁶ paṭhamam̄ upamam̄ vatvā tadanantaram̄ upameyyattham̄ vatvā puna upamam̄ vadanto upamāya attham̄ parivāretvā dassetīti vutto. Alagaddūpamasuttādīsu pana attham̄ paṭhamam̄ vatvā tadanantaram̄ upamam̄ vatvā puna attham̄ vadanto atthena upamam̄ parivāretvā dassetīti vutto. Tenevettha līnatthappakāsiniyam̄ vuttam̄ “upameyyattham̄ paṭhamam̄ vatvā tadanantaram̄ attham̄ vatvā puna upamam̄ vadanto upamāya attham̄

1. Am̄ 2. 473 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 1. 170 piṭṭhe.

3. Ma 3. 216 piṭṭhe.

4. Ma 1. 258 piṭṭhe.

5. Ma 1. 187 piṭṭhe.

6. Ma 1. 258 piṭṭhe.

parivāretvā dasseti”ti vutto. **Atthena upamaṃ parivāretvā**ti etthāpi eseva nayoti. Idha pana katthaci atthena upamaṃ parivāretvā dasseti. “Vatthasutte viya pāricchattakopama-aggikkhandhopamādisuttesu viya cā”ti vuttaṃ. Tattha vatthasutte tāva “seyyathāpi bhikkhave vatthaṃ saṃkiliṭṭhaṃ malaggahitaṃ, tamenāṃ rajako yasmim̐ yasmim̐ raṅgajāte upasamhareyya. Yadi nīlakāya, yadi pītakāya, yadi lohitakāya, yadi mañjiṭṭhakāya, durattavaṇṇamevassa aparisuddhavaṇṇamevassa. Taṃ kissa hetu. Aparisuddhattā bhikkhave vatthassa. Evameva kho bhikkhave citte saṃkiliṭṭhe duggati pāṭikaṅkhā”ti-ādinā¹ paṭhamaṃ upamaṃ dassetvā pacchā upameyyattho vutto, na pana paṭhamaṃ atthaṃ vatvā tadanantaram̐ upamaṃ dassetvā puna attho vutto. Yena katthaci atthena upamaṃ parivāretvā dasseti. Vatthasutte viyāti vadeyya.

Tathā pāricchattakopamepi “yasmim̐ bhikkhave samaye devānaṃ tāvatimsānaṃ pāricchattako kovilāro paṇḍupalāso hoti, attamanā bhikkhave devā tāvatimsā, tasmim̐ samaye honti paṇḍupalāso dāni pāricchattako kovilāro, na cirasseva dāni pannapalāso bhavissati -pa-. Evameva kho bhikkhave yasmim̐ samaye ariyasāvako agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya ceteti. Paṇḍupalāso bhikkhave ariyasāvako tasmim̐ samaye hoti”ti-ādinā² paṭhamaṃ upamaṃ dassetvā pacchā attho vutto. Aggikkhandhopame “passatha no tumhe bhikkhave amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ. Evaṃ bhanteti. Taṃ kim maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ āliṅgetvā upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, yaṃ khattiyakaññaṃ vā brāhmaṇakaññaṃ vā gahapatikaññaṃ vā mudutalunahatthapādaṃ āliṅgetvā upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā”ti-ādinā³ paṭhamaṃ upamaṃ yeve dassetvā pacchā attho vutto, na pana paṭhamaṃ atthaṃ vatvā tadanantaram̐ upamaṃ dassetvā puna attho vutto, tasmā “katthaci atthena upamaṃ parivāretvā dasseti vatthasutte viya pāricchattakopama-aggikkhandhopamādisuttesu viya cā”ti na vattabbaṃ.

1. Ma 1. 43 piṭṭhe.

2. Am̐ 2. 486 piṭṭhe.

3. Am̐ 2. 495 piṭṭhe.

Keci panettha evaṃ vaṇṇayanti “atthaṃ paṭhamam vatvā pacchā ca upamam dassento atthena upamam parivāretvā dasseti nāma, upamam pana paṭhamam vatvā pacchā atthaṃ dassento upamāya atthaṃ parivāretvā dasseti nāma, tadubhayassapi āgataṭṭhānam nidassento ‘vatthasutte viyā’ti-ādimāhā”ti. Tampi “katthaci atthena upamam parivāretvā dasseti vatthasutte viya pāricchattakopama-aggikkhandhopamādisuttesu viya cā”ti vattabam, evaṃca vuccamāne “katthaci upamāya atthaṃ parivāretvā dasseti loṇambilasutte viyā”ti visum na vattabam “aggikkhandhopamādisutte viyā”ti ettha ādisaddeneva saṅgahitattā. Loṇambilasuttepi hi—

“Seyyathāpi bhikkhave paṇḍito byatto kusalo sūdo rājānam vā rājamahāmattaṃ vā nānaccayehi sūpehi paccupaṭṭhito assa ambulaggehipi tittakaggehipi kaṭukaggehipi madhuraggehipi khārikehipi akhārikehipi loṇikehipi aloṇikehipi.

Sa kho so bhikkhave paṇḍito byatto kusalo sūdo sakassa bhattassa nimittam uggaṇhāti ‘idam vā me ajja bhattasūpeyyam rucati, imassa vā abhiharati, imassa vā bahum gaṇhāti, imassa vā vaṇṇam bhāsati. Ambilaggam vā me ajja bhattasūpeyyam rucati, ambulaggassa vā abhiharati, ambulaggassa vā bahum gaṇhāti, ambulaggassa vā vaṇṇam bhāsati -pa- aloṇikassa vā vaṇṇam bhāsati’ti. Sa kho so bhikkhave paṇḍito byatto kusalo sūdo lābhī ceva hoti acchādanassa, lābhī vetanassa, lābhī abhihārānam. Tam kissa hetu. Tathā hi so bhikkhave paṇḍito byatto kusalo sūdo sakassa bhattanimittam uggaṇhāti. Evameva kho bhikkhave idhekacco paṇḍito byatto kusalo bhikkhu kāye kāyānupassī viharati -pa- vedanāsu -pa- citte -pa- dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhihādomanassam. Tassa dhammesu dhammānupassinō viharato cittam samādhīyati, upakkilesā pahīyanti, so tam nimittam uggaṇhāti.

Sa kho bhikkhave paṇḍito byatto kusalo bhikkhu lābhī ceva hoti diṭṭheva dhamme sukhavīhārānaṃ, lābhī hoti satisampajañña. Taṃ kissa hetu. Tathā hi so bhikkhave paṇḍito byatto kusalo bhikkhu sakassa cittassa nimittaṃ uggaṇhātī”¹—

evaṃ paṭhamāṃ upamaṃ dassetvā pacchā attho vutto.

“Suvanṇakārasūriyopamādisuttesu viya cā”²ti idaṅca udāharaṇamattena saṅgahaṃ gacchati suvaṇṇakārasuttādisu paṭhamāṃ upamāya adassitattā. Etesu hi suvaṇṇakāropamasutte² tāva—

“Adhicittamanuyuttena bhikkhave bhikkhunā tīṇi nimittāni kālena kālaṃ manasi kātabbāni, kālena kālaṃ samādhinimittaṃ manasi kātabbāṃ, kālena kālaṃ paggahanimittaṃ manasi kātabbāṃ, kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasi kātabbāṃ. Sace bhikkhave adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ samādhinimittānyeva manasi kareyya, tḥānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya. Sace bhikkhave adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ paggahanimittānyeva manasi kareyya, tḥānaṃ taṃ cittaṃ uddhaccāya saṃvatteyya. Sace bhikkhave adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ upekkhānimittānyeva manasi kareyya, tḥānaṃ taṃ cittaṃ na sammāsamādhiyeyya āsavānaṃ khayāya. Yato ca kho bhikkhave adhicittamanuyutto bhikkhu kālena kālaṃ samādhinimittaṃ -pa- paggahanimittaṃ -pa- upekkhānimittaṃ manasi karoti, taṃ hoti cittaṃ muduṅca kammaniyaṅca pabhassaraṅca, na ca pabhaṅgu, sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya.

Seyyathāpi bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā ukkaṃ bandheyya, ukkaṃ bandhitvā ukkāmuḥkaṃ ālimpeyya, ukkāmuḥkaṃ ālīmpitvā saṅḍāsena jātarūpaṃ gahetvā ukkāmuḥke pakkhippeyya, ukkāmuḥke pakkhipitvā kālena kālaṃ abhidhamati, kālena kālaṃ udakena paripphoseti, kālena kālaṃ ajjhupekkhati. Sace bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ abhidhameyya, tḥānaṃ taṃ

1. Saṃ 3. 131 piṭṭhe.

2. Aṃ 1. 258 piṭṭhe.

jātarūpaṃ daheyya. Sace bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ udakena paripphoseyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ nibbāpeyya. Sace bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ ajjupekkheyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ na sammā paripākaṃ gaccheyya. Yato ca kho bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ kālena kālaṃ abhidhamati, kālena kālaṃ udakena paripphoseti, kālena kālaṃ ajjupekkhati, taṃ hoti jātarūpaṃ muduñca kammaniyañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā upeti kammāya. Yassā yassā ca piḷandhanavikatiyā ākaṅkhati, yadi paṭṭikāya yadi kuṇḍalāya yadi gīveyyakena yadi suvaṇṇamālāya, tañcassa atthaṃ anubhoti.

Evameva kho bhikkhave adhicittamanuyuttena bhikkhu -pa-sammāsamaḍhiyati āsavānaṃ khayāya. Yassa yassa ca abhiññāsacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññāsacchikiriyaṃ, tatra tatveva sakkhibhaddatāṃ pāpuṇāti sati sati-āyatane”ti¹—

evaṃ paṭhamam atthaṃ dassetvā tadanantaram upamaṃ vatvā punapi attho vutto.

Sattasūriyopame ca—

“Aniccā bhikkhave saṅkhārā, adhuvā bhikkhave saṅkhārā, anassāsikā bhikkhave saṅkhārā, yāvañcidaṃ bhikkhave alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ alaṃ virajjituṃ alaṃ vimuccituṃ. Sineru bhikkhave pabbatarājā caturāsītiyojanasahassāni āyāmena, caturāsītiyojanasahassāni vitthārena, caturāsītiyojanasahassāni mahāsamudde ajjhogāḷho, caturāsītiyojanasahassāni mahāsamuddā accuggato. Hoti so kho bhikkhave samayo, yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni devo na vassati,

1. Am 1. 259 piṭṭhe.

deve kho pana bhikkhave avassante ye kecime bijagāmahūtagāmā osadhitiṇavanappatayo, te ussussanti visussanti na bhavanti. Evaṃ aniccā bhikkhave saṅkhārā, evaṃ adhuvā bhikkhave saṅkhārā”ti-ādinā¹—

Paṭhamam attham dassetvā tadanantaram upamam vatvā punapi attho vutto. Atha vā “sūriyassa bhikkhave udayato etam pubbaṅgamaṃ etam pubbanimittam, yadidaṃ aruṇuggam. Evameva kho bhikkhave bhikkhuno ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa uppādāya etam pubbaṅgamaṃ etam pubbanimittam, yadidaṃ kalyāṇamittatā”ti yadetaṃ **saṃyuttanikāye**² āgataṃ, tam idha sūriyopamasuttanti adhippetam siyā. Tampi “katthaci upamāya attham parivāretvā dasseti”ti iminā na sameti paṭhamam upamam vatvā tadanantaram attham dassetvā puna upamāya avuttattā. Paṭhamameva hi tattha upamā dassitā, “imasmiṃ pana sālīsūkopame upamāya attham parivāretvā dassento seyyathāpi bhikkhaveti-ādimāhā”ti idampi vacanamasaṅgahitam vatthasuttassa imassa ca visesābhāvato. Ubhayatthāpi hi paṭhamam upamam dassetvā pacchā attho vutto, tasmā evamettha pāṭhena bhavitabbari “tatra bhagavā katthaci paṭhamamīveva upamam dassetvā pacchā attham dasseti vatthasutte viya **pāricchattakopama**³ **aggikkhandhopamādisuttasu**⁴ viya ca, katthaci atthena upamam parivāretvā dasseti **suvaṇṇakārasattasūriyopamādisuttasu**⁵ viya, imasmiṃ pana sālīsūkopame paṭhamam upamam dassetvā pacchā attham dassento seyyathāpi bhikkhaveti ādimāhā”ti. Aññathā **majjhimaṭṭhakathāya**⁶ virujjhati. Idhāpi ca pubbenāparam na sameti. Majjhimaṭṭhakathāya vuttanayeneva vā idhāpi pāṭho gahetabbo.

Kaṇasadiso sālīphalassa tuṇḍe⁷ uppajjanakavālo **sālīsūkam**, tathā **yavasūkam**. Sūkassa tanukabhāvato bhedavato bhedo nātimahā hotīti āha “**bhindissati, chavim chindissatīti attho**”ti. Yathā micchāṭhapitasālīsūkādi akkantampi hatthādim na bhindati bhinditum ayoggabhāvena ṭhitattā, evam ācayagāmicittam avijjam na bhindati

1. Am 2. 474 piṭṭhe.

2. Sam 3. 23 piṭṭhe.

3. Am 2. 486 piṭṭhe.

4. Am 2. 495 piṭṭhe.

5. Am 2. 473 piṭṭhe.

6. Ma-Ṭṭha 1. 171 piṭṭhe.

7. Phuṇḍe (Ka)

bhindituṃ ayoggabhāvena uppannattāti imamatthaṃ dasseti
“micchāṭṭhapitenā”ti-ādinā. **Aṭṭhasu ṭṭhānesūti** “dukkhe aññāṇaṃ”ti-ādinā
vuttesu dukkhādīsu catūsu saccesu pubbantādīsu catūsu cāti aṭṭhasu ṭṭhānesu.
Ghanabahalanti cirakālaparibhāvanāya ativiya bahalaṃ. Mahāvisayatāya
mahāpaṭipakkhatāya bahuparivāratāya bahudukkhatāya ca mahatī avijjāti
mahā-avijjā. Tam **mahā-avijjaṃ**. Mahāsaddo hi bahubhāvattthopi hoti
“mahājano”ti-ādīsu viya. **Taṇhāvānato nikkhantabhāvenāti** tatha taṇhāya
abhāvameva vadati.

42. Dutiye pādeneva avamaddite akkantanti vuccamāne hatthena
avamadditaṃ akkantaṃ viya akkantanti ruḥhī hesāti āha **“akkantanteva
vuttan”**ti. **Ariyavohāro**ti ariyadesavāsīnaṃ vohāro. Mahantaṃ aggahetvā
appamattakasseva gahaṇe payojanaṃ dassetuṃ **“kasmā panā”**ti-ādi
āraddhaṃ. Tena “vivaṭṭupanissayakusalaṃ nāma yoniso uppāditaṃ
appakan”ti na cintetabbaṃ, anukkamena laddhapaccayaṃ hutvā
vaḍḍhamānaṃ khuddakanadī viya pakkhandamahoghā samuddaṃ,
anukkamena nibbānamahāsamuddameva purisaṃ pāpetīti dīpeti.
Paccekabodhiṃ buddhabhūminti ca paccatte upayogavacanaṃ.
Vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti yathākkamena vuttam.

43. Tatiye **dosena paduṭṭhacittanti** sampayuttadhammānaṃ, yasmim
santāne uppajjati, tassa ca dūsanena visasaṃsaṭṭhapūtimuttasadisena dosena
padūsitacittaṃ. **Attano cittenāti** attano cetopariyaññānaṃ sabbaññutaññānaṃ
vā sahiteṇa cittaṇa. **Paricchinditvāti** ñāṇena paricchinditvā. Itthākārena etīti
ayo, sukhaṃ. Sabbaso apeto ayo etassa, etasmāti vā **apāyo**, kāyikassa
cetasikassa ca dukkhassa gati pavattiṭṭhānanti **duggati**, kāraṇāvasena
vividhaṃ vikārena ca nipātiyanti etthāti **vinipāto**, appakopi natthi ayo
sukhaṃ etthāti **nirayoti** evamettha attho veditabbo.

44. Catutthe **saddhāpasādena pasannanti** saddhāsaṅkhātena pasādena
pasannaṃ, na indriyānaṃ avippasannaṭṭāya. **Sukhassa gatinti** sukhasa
pavattiṭṭhānaṃ. Sukhamevettha gacchanti, na dukkhanti vā **sugati**.
Manāpiyarūpādītāya saha aggehīti **saggaṃ**, lokam.

45. Pañcame pariḷāhavūpasamakaro rahado etthāti rahado, udakapuṇṇo rahado **udakarahado**. Udaḥaṃ dahati dhāretīti **udakadaho**. **Āviloti** kalalabahulatāya ākulo. Tenāha “**avippasanno**”ti. **Luḷitoti** vātena āloḷito. Tenāha “**apariṣaṇṭhito**”ti. Vātābhighātena vīcitarāṅgamalāsamākulatāya hi parito na ṣaṇṭhito vā **apariṣaṇṭhito**. Vātābhighātena udakassa ca appabhāvena kalalībhūto kaddamabhāvappatthoti āha “**kaddamībhūto**”ti. **Sippiyo** muttasippi-ādayo. **Sambukā** saṅkhasalākavisesā. **Carantampi tiṭṭhantampi**ti yathālābhavacanametam daṭṭhabbam. Tameva hi yathālābhavacanatam dassetum “**etthā**”ti-ādi āraddham.

Pariyonaddhenāti paṭicchādītena. Tayidaṃ kāraṇena āvilabhāvassa dassanam. Diṭṭhadhamme imasmim attabhāve bhavo **diṭṭhadhammiko**, so pana lokiyopi hoti lokuttaropīti āha “**lokiyalokuttaramissako**”ti. Pecca samparetabbato¹ **samparāyo**, paraloko. Tenāha “**so hi parattha atthoti parattho**”ti. Iti dvidhāpi sakasantatipariyāpanno eva gahitoti itarampi saṅgahetvā dassetum “**apicā**”ti-ādimāha. **Ayanti** kusalakammamapathasaṅkhāto dasavidho dhammo. **Satthantarakappāvasāneti** idam tassa āsannabhāvam sandhāya vuttam. Yassa kassaci antarakappassāvasāneti vedītabbam. **Ariyānam yuttanti** ariyānam ariyabhāvāya yuttam, tato eva **ariyabhāvam kātum samattham**. Ñānameva ñeyyassa paccakkhakaṇaṇaṭṭhena **dassananti** āha “**ñānameva hi**”ti-ādi. Kim pana tanti āha “**dibbacakkhū**”ti-ādi.

46. Chaṭṭhe **acchoti** tanuko. Tanubhāvame hi sandhāya “**abahalo**”ti vuttam. Yasmā pasanno nāma accho na bahalo, tasmā “**pasannotipi vaṭṭati**”ti vuttam. **Vippasannoti** visesena pasanno. So pana sammā pasanno nāma hotīti āha “**suṭṭhu pasanno**”ti. **Anāviloti** akaluso. Tenāha “**parisuddho**”ti-ādi. **Saṅkhanti** khuddakasevālam, yaṃ “tilabījakaṇaṇaṭṭhena”ti vuccati. **Sevānti** kaṇṇikasevālam. **Paṇakanti** udakamalam. Cittassa āvilabhāvo nīvaraṇaṇetukoti āha “**anāvilenāti pañcanīvaraṇavimuttēnā**”ti.

1. Sampādetabbato (Sī, Ka)

47. Sattame **rukkhajātānī**ti ettha jātasaddena padavaḍḍhanameva kataṃ yathā “kosajātān”ti āha “**rukkhānamevetāṃ adhivacanan**”ti. **Koci hi rukkho vaṇṇena aggo hoti** yathā taṃ rattacandanādi. **Koci gandhena** yathā taṃ gosītacandanāṃ. **Koci rasena** khadirādi. **Koci thaddhatāya** campakādi. Maggaphalāvahatāya vipassanāvasena **bhāvitampi** gahitaṃ. “Tattha tattheva sakkhibhabbatāṃ pāpuṇāṭī”ti¹ vacanato “**abhiññāpādakacatutthajjhānacittameva āvuso**”ti phussamittatthero vadati.

48. Aṭṭhame cittaṃ parivattanāṃ uppādanīrodhā evāti āha “**evaṃ lahuṃ uppajjitvā lahuṃ nirujjhanakan**”ti. **Adhimattapamāṇattheti** atikkantapamāṇatthe, pamāṇāṭītatāyanti attho. Tenāha “**ativiya na sukarā**”ti. **Cakkhuvīññānampi adhippetamevā**ti sabbassapi cittaṃ samānakhāṇattā vuttāṃ. Cittaṃ ativiya lahuparivattibhāvaṃ theravādena dīpetuṃ “**imasmim panatthe**”ti-ādi vuttāṃ. **Cittasaṅkhārā**ti sasampayuttāṃ cittaṃ vadati. **Vāhasatānaṃ kho mahārāja vīhīnanti** potthakesu likhanti, “vāhasatāṃ kho mahārāja vīhīnan”ti pana pāṭhena bhavitabbaṃ. **Milindapañhepi**² hi katthaci ayameva pāṭho dissati. “Vāhasatānaṃ”ti vā paccatte sāmivacanaṃ byattayena vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Aḍḍhacūlanti** thokena ūnaṃ upaḍḍham. Kassa pana upaḍḍhanti? Adhikārato vāhassāti viññāyati. “Aḍḍhacuddasan”ti keci. “Aḍḍhacatutthan”ti apare. Sādhikāṃ diyadḍhasatāṃ vāhāti daḷhaṃ katvā vadanti, vīmaṃsitabbaṃ. Catunāḷiko **tumbo. Pucchāya abhāvenā**ti “sakkā pana bhante upamaṃ kātun”ti evaṃ pavattāya pucchāya abhāvena **na katā upamā. Dhammadesanāpariyosāneti** sannipatitaparisāya yathāraddhadhammadesanāya pariyosāne.

49. Navame **pabhassaranti** pariyodātāṃ sabhāvaparissuddhaṭṭhena. Tenāha “**paṇḍaram parisuddhan**”ti. Pabhassaratādayo nāma vaṇṇadhātuyāṃ labbhanakavisesāti āha “**kiṃ pana cittaṃ vaṇṇo nāma atthī**”ti. Itaro arūpatāya “natthī”ti paṭikkhipitvā pariyāyakathā ayaṃ tādisassa cittaṃ parisuddhabhāvanādīpanāyāti dassento “**nīlādīnan**”ti-ādimāha. Tathā hi “so evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte”ti³

1. Am 1. 259 piṭṭhe.

2. Khu 11. 109 piṭṭhe.

3. Dī 1. 76, 77; Ma 1. 314, 315, 346, 347; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

vuttam. Tenevāha “**idampi nirupakkilesatāya parisuddhanti pabhassaran**”ti. Kim pana bhavaṅgacittam nirupakkilesanti? Āma sabhāvato nirupakkilesam, āgantuka-upakkilesavasena pana siyā upakkiliṭṭham. Tenāha “**tañca kho**”ti-ādi. Tattha attano tesañca bhikkhūnam paccakkhabhāvato pubbe “**idan**”ti vatvā idāni paccāmasanavasena “**tan**”ti āha. Ca-saddo atthūpanayane. Kho-saddo vacanālaṅkāre, avadhāraṇe vā. Vakkhamānassa atthassa nicchitabhāvato bhavaṅgacittena sahāvaṭṭhānābhāvato upakkilesānam āgantukatāti āha “**asahajātehi**”ti-ādi. Rāgādayo upecca cittasantānam kilissanti vibādhenti upatāpenti cāti āha “**upakkilesehi rāgādīhi**”ti. Bhavaṅgacittassa nippariyāyato upakkilesehi upakkiliṭṭhatā nāma natthi asaṃsaṭṭhabhāvato, ekasantatipariyāpannatāya pana siyā upakkiliṭṭhatāpariyāyoti āha “**upakkiliṭṭham nāmāti vuccati**”ti. Idāni tamattham upamāya vibhāvetum “**yathā hi**”ti-ādimāha. Tena bhinnasantānagatāyapi nāma iriyāya loke gārayhatā dissati, pageva ekasantānagatāya iriyāyāti imam visesam dasseti. Tenāha “**javanakkhaṇe -pa- upakkiliṭṭham nāma hoti**”ti.

50. Dasame **bhavaṅgacittameva cittanti** “pabhassaramidam bhikkhave cittan”ti vuttam bhavaṅgacittameva. Yadaggena bhavaṅgacittam tādīsapaccayasamavāye upakkiliṭṭham nāma vuccati, tadaggena tabbidhurapaccayasamavāye upakkilesato vimuttanti vuccati. Tenāha “**upakkilesehi vippamuttam nāma hoti**”ti. Sesamettha navamasutte vuttanayānasārena veditabbam.

Pañihita-acchavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Accharāsaṅghātavaggavaṇṇanā

51. Chaṭṭhassa paṭhame **assutavāti** ettha “sādhu paññānavā naro”ti-ādisu¹ atthitāmattassa bodhako vā-saddo. “Sīlavā hoti kalyāṇadhammo”ti-ādisu² pasamsāvisiṭṭhāya atthitāya. “Paññavā

1. Khu 6. 45 piṭṭhe Ummānantijātaka.

2. Ma 3. 299 piṭṭhe.

hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato”ti-ādīsu¹ atisayatthavisiṭṭhāya atthitāya, tasmā yassa pasattham atisayena vā sutam atthi, so sutavā, samkilesaviddhamśanasamattham pariyattidhammassaganam, tam sutvā tathāttāya paṭipatti ca “sutavā”ti iminā padena pakāsītā. Sotabbayuttam sutvā kattabbanipphattivasena suṇīti vā sutavā, tappatikkhepena na sutavāti **assutavā**.

Ayam hi akāro “ahetukā dhammā², abhikkhuko āvāso”ti-ādīsu³ taṃsamāyoganivattiyam diṭṭho. “Appaccayā dhammā”ti² taṃsambandhibhāvanivattiyam. Paccayuppannam hi paccayasambandhīti apaccayuppannattā taṃsambandhitā ettha jotitā. “Anidassanā dhammā”ti² taṃsabhāvanivattiyam. Nidassanam hi ettha daṭṭhabbatā. Atha vā passatīti nidassanam, cakkhuvinnānam. Taggahetabbatānivattiyam, tathā “anāsavā dhammā”ti⁴. “Appaṭighā dhammā² anārammaṇā dhammā”ti⁵ taṃkiccanivattiyam. “Arūpino dhammā acetasikādhammā”ti taṃsabhāvanivattiyam. Tadaññatā hi ima pakāsītā. “Amanusso”ti tabbhāvamattanivattiyam. Manussattamattam natthi, aññam taṃsadisanti. Sadisatā hi ettha sūcitā. “Assamaṇo samaṇapaṭiñño abrahmacārī brahmacārīpaṭiñño”ti⁶ ca taṃsambhāvanīyaguṇanivattiyam. Garahā hi idha ñāyati. “Kacci bhoto anāmayam⁷ anudarā kaññā”ti ca tadanappabhāvanivattiyam. “Anuppannā dhammā”ti⁸ taṃsadisabhāvanivattiyam. Atītānam hi uppannapubbattā uppādidhammānaṃca paccayekadesasiddhiyā āraddhuppādabhāvato kālavinimuttassa ca vijjamānattā uppannānukūlatā, pageva paccuppannānantī tabbidhuratā hettha viññāyati. “Asekkhā dhammā”ti⁹ tadapariyosānanivattiyam. Tanniṭṭhānam hettha pakāsītanti evam anekesam atthānam jotako. Idha pana “arūpino dhammā⁴, acetasikā dhammā”ti-ādīsu⁵ viya taṃsabhāvanivattiyam daṭṭhabbo, aññattheti attho. Etenassa sutādiññāviraham dasseti. Tena vuttam “**āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā itī**”ti.

1. Dī 3. 198; Ma 2. 19, 229 piṭṭhesu. 2. Abhi 1. 4 piṭṭhesu. 3. Vi 2. 412 piṭṭhe.
 4. Abhi 1. 5 piṭṭhe. 5. Abhi 1. 9 piṭṭhe. 6. Am 1. 107 piṭṭhe.
 7. Khu 5. 327; Khu 6. 77 piṭṭhesu. 8. Abhi 1. 3 piṭṭhe. 9. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

Idāni tassatthaṃ vivaranto “**yohī**”ti-ādimāha. Tattha yasmā khandhadhātādikosallenapi upakkilesa-upakkiliṭṭhānaṃ jānanahetubhūtaṃ bāhusaccaṃ hoti. Yathāha “kittāvataṃ nu kho bhante bahussuto hoti? Yatokho bhikkhu khandhakusalo hoti. Dhātu -pa-. Āyatana -pa-. Paṭicasamuppādakusalo hoti. Ettāvataṃ kho bhikkhu bahussuto hoti”ti. Tasmā “**yassa ca khandhadhātu-āyatanapaccayākārasatipatṭhānādīsū**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha vācuggatakaraṇaṃ **uggaho**. Atthaparipucchanaṃ **paripucchā**. Kusalehi saha codanāpariharaṇavasena vinicchayakaraṇaṃ **vinicchayo**. Ācariye pana payirupāsivā atthadhammānaṃ āgamaṇaṃ sutamayaññavasena avabujjanaṃ **āgamo**. Maggaphalaṇibbānaṇaṃ sacchikiriyā **adhigamo**.

Bahūnaṃ nānappakārānaṃ sakkāyadiṭṭhādīnaṃ avihatattā tā janenti, tāhi vā janitāti **puthujjanā**. Avighātaṃeva vā jana-saddo vadati. **Puthu sathārānaṃ mukhullokikā**ti ettha puthū janā sattha paṭiññā etesanti **puthujjanā**. **Sabbagatīhi avuṭṭhitā**ti ettha janetabbā, jāyanti vā ettha sattāti janā, gatiyo, tā puthū etesanti **puthujjanā**. Ito pare jāyanti etehīti janā, abhisankhārādayo, te etesaṃ puthū vijjantīti **puthujjanā**. Abhisankhārādi-attho eva vā jana-saddo daṭṭhabbo. **Oghā** kāmoghādayo. Rāgaggi-ādayo **santāpā**. Te eva sabbepi vā kilesā **pariḷāhā**. **Puthu pañcasu kāmagaṇesu rattā**ti ettha jāyatīti jano, rāgo gedhoti evamādiko, puthu jano etesanti **puthujjanā**. Puthūsu janā jātā rattāti evaṃ rāgādi-attho eva vā jana-saddo daṭṭhabbo.

Rattāti vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakarena chandarāgena rattā sārattā. **Giddhā**ti abhikaṅkhanasabhāvena abhigijjanena giddhā gedhaṃ āpannā. **Gadhitā**ti ganthitā viya dummocanīyabhāvena tattha paṭibaddhā. **Mucchitā**ti kilesavasena visaññibhūthā viya anaññakiccā¹ mohamāpannā. **Ajjhopannā**ti anaññasādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhāpetvā ṭhitā. **Laggā**ti vaṅkakaṇṭake viya āsattā, mahāpalipe yāva nāsikaggā² palipannapuriso viya uddharitum asakkuṇeyyabhāvena

1. Anaññakiccaṃ (Ka)

2. Paharanāsikaggā (Ka), paharanāsikaggo (Sī)

nimuggā. **Laggitā**ti makkaṭālepe ālaggabhāvena sammasito viya makkaṭo pañcannaṃ indriyānaṃ vasena ālaggitā. **Palibuddhā**ti sambaddhā, upaddutā vā. **Āvutā**ti āvaritā. **Nivutā**ti nivāritā. **Ovutā**ti paliguṇṭhitā, pariyonaddhā vā. **Pihitā**ti pidahitā. **Paṭicchannā**ti chādītā. **Paṭikujjitā**ti heṭṭhāmukhajātā.

“Assutavā”ti etena avijjandhatā vuttāti āha “**andhaputhujjano vutto**”ti. **Cittaṭṭhiti cittapariggaho natthī**ti yāya paṭipattiyā cittassa upakkilesaṃ tato vippamuttiṃca yathāsabhāvato jāneyya, sā cittabhāvanā cittaṭṭhiti. Ekārammaṇe suṭṭhu samādhānavasena avatṭhitim pādakaṃ katvā pavattitā sampayuttadhammehi nissayārammaṇehi ca saddhim cittassa pariggahasaññitā vipassanābhāvanāpi natthi, yāya vuttamatthaṃ yathāsabhāvato jāneyya.

52. Dutiye **sutavā**ti padassa attho anantarasutte vuttoyeva.

Ariyasāvakoti ettha catukkaṃ sambhavatīti taṃ dassetuṃ “**atthi ariyo**”ti-ādi āraddhaṃ. Paccekāṃ saccāni buddhavantoti **paccekabuddhā**. Nanu sabbepi ariyā paccekameva saccāni paṭivijjhanti dhammassa paccattavedanīyabhāvato? Nayidamīdisaṃ paṭivedhaṃ sandhāya vuttaṃ. Yathā pana sāvaka aññesaṃ nissayena saccāni paṭivijjhanti paratoghosena vinā tesāṃ dassanamaggassa anuppajjanato. Yathā ca sammāsambuddhā aññesaṃ nissayabhāvena saccāni abhisambujjhanti, na evamete, ete pana aparaneyyā hutvā aparānāyakabhāvena saccāni paṭivijjhanti. Tena vuttaṃ “paccekāṃ saccāni buddhavantoti paccekabuddhā”ti.

Atthi sāvako na ariyoti ettha pothujjanikāya saddhāya ratanattaye abhippasanno saddhopi gahito eva. **Gihī anāgataphaloti** idamā pana nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathāvuttapuggalo hi saraṇagamanato paṭṭhāya sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno-icceva vattabbaṃ labhati. Svāyamattho **dakkhināvisuddhisuttena**¹ dīpetabbo. **Sutavā**ti ettha vutta-attho nāma attahitaparahitapaṭipatti, tassa vasena sutasampanno. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “so ca hoti sutena upaṇno,

1. Ma 3. 298 piṭṭhe.

appampi ce sahitam bhāsamāno”ti ca ādi. **Ariyasāvakoṭi veditabboti** ariyassa bhagavato dhammassavanakicce yuttappayuttabhāvato vuttam. Upakkilesehi vippamutti anupakkiliṭṭhatā, tassā yathāsabhāvajānanam dalhatarāya ve cittabhāvanāya sati hoti, na aññathāti “**balavavipassanā kathitā**”ti vuttam.

53. Tatiye **aggikkhandhopamasuttanta-aṭṭhuppattiyanti** aggikkhandhopamasutte¹ desanā-aṭṭhuppattiyam. Tamdesanāhetukam hi ekaccānam bhikkhūnam micchāpaṭipattim nimittam katvā bhagavā imam suttam desesi. **Avijahitameva hoti** sabbakālam suppatiṭṭhitasatisampajaññattā. Yasmā buddhānam rūpakāyo bāhirabbhantarehi malehi anupakkiliṭṭho sudhotajātimaṇisadiso, tasmā vuttam “**upaṭṭhākānuggahattham sarīraphāsukatthañca**”ti. **Vītināmetvāti** phalasaṃpattīhi vītināmetvā. Kālaparicchedavasena vivittāsane vītināmanam vivekaninnatāya ceva paresam diṭṭhānugati-āpajjanatthañca. **Nivāsetvāti** vihāranivāsanaparivattanavasena nivāsetvā. Kadāci ekakassa, kadāci bhikkhusaṃghaparivutassa, kadāci pakatiyā, kadāci pāṭihāriyehi vattamānehi ca gāmapaveso tathā tathā vinetabbapuggalavasena. **Upasamharitvāti** himavantādīsu pupphitarukkhādito ānetvā. Oṇatuṇṇatāya bhūmiyā satthu padanikkhepasamaye samabhāvāpatti, sukhasamphassavikasitapadumasampannicchanañca suppatiṭṭhitapādatāya nissandaphalam, na iddhinimmānam. Nidassanamattañcetaṃ sakkharākathalakaṇṭakasaṅkukalalādi-apagamo sucibhāvāpattīti vemādīnampi tadā labbhanato.

Indakhīlassa anto ṭhapitamatteti idam yāvadeva veneyyanavinayatthāya satthu pāṭihāriyam pavattanti katvā vuttam, **dakkhiṇapādeti** idam buddhānam sabbapadakkhiṇatāya. “**Chabbaṇṇarasmiyo**”ti vatvāpi “**suvanṇarasapiñjarāni viyā**”ti idam buddhānam sarīre pītābhāya yebhuyyatāya vuttam. **Madhurenākārena saddam karonti** daṭṭhabbasārassa diṭṭhatāya. Bheri-ādīnam pana saddāyanam dhammatāva. **Paṭimānentīti** “sudullabham idam ajja amhehi labbhati, ye mayam īdisena paṇītena āhārena bhagavantam upaṭṭhahāmā”ti patītamānasā mānenti pūjenti. **Tesam santānāni**

1. Am 2. 495 piṭṭhe.

oloketvāti tesam tathā upaṭṭhākānam puggalānam atīte etarahi ca pavattaccittasantānāni oloketvā. Arahatte patiṭṭhahantīti sambandho. **Tatthāti** vihāre. **Gandhamāṇḍalamāleti** catujjātiyagandhena kataparibhaṇḍe maṇḍalamāle.

Dullabhā khaṇasampattīti sahipi manussattappaṭilābhe patirūpadesavāsa-indriyāvekkallasaddhāpaṭilābhādayo guṇā dullabhāti attho. **Cātumahārājika -pa- vasavattibhavanam gacchantīti** idam tattha suññavimānāni sandhāya vuttam. Bhagavā gandhakuṭim pavisitvā pacchābhattam tayo bhāge katvā paṭhamabhāge sace ākaṅkhati, dakkhiṇena passena sīhaseyyam kappeti. Sace ākaṅkhati, buddhāciṇṇaphalasangāpattim samāpajjati. Atha yathākālaparicchedam tato vuṭṭhahitvā dutiyabhāge pacchimayāme tatiyakoṭṭhāse viya lokam voloketi veneyyānam ñāṇaparipākam passitum. Tenāha “**sace ākaṅkhati**”ti-ādi.

Kālayuttanti pattakallam, “imissā velāya imassa evam vattabban”ti taṅkālānurūpam. **Samayayuttanti** tasseva vevacanam, aṭṭhuppatti-anurūpam vā. **Samayayuttanti** vā ariyasamayasaṃyuttam. Desakālānurūpameva hi buddhā bhagavanto dhammam desenti, desentā ca ariyasammataṃ¹ paṭiccasamuppādanayam dīpentāva desenti. Atha vā **samayayuttanti** hetudāharaṇasahitam. Kālena sāpadesam hi bhagavā dhammam deseti, **kālam viditvā parisam uyyojeti**, na yāva samandhakārā dhammam deseti.

Utum gaṇhāpeti, na pana malam pakkhāletīti adhippāyo. Na hi bhagavato kāye rajojallam upalimpatīti. **Tato tatoti** attano attano divāṭṭhānādito. **Okāsam labhamānāti** purebhattapacchābhattapurimayāmesu okāsam alabhitvā idāni majjhimayāme okāsam labhamānā, bhagavatā vā katokāsatāya okāsam labhamānā. Pacchābhattassa tīsu bhāgesu paṭhamabhāge sīhaseyyakappanam ekantikam na hotīti āha “**purebhattato paṭṭhāya nisajjāpīlitassa sarīrassā**”ti. Teneva hi tattha “sace ākaṅkhati”ti tadā sīhaseyyakappanassa anibaddhatā vibhāvitā. **Kilāsubhāvo**

1. Ariyadhammataṃ (Sī)

parissamo. Sihaseyyaṃ kappeti sarīrassa kilāsubhāvamocanattanti yojetabbaṃ. **Buddhacakkhunā lokam voloketi**ti idaṃ pacchimayāme bhagavato bahulaṃ āciṇṇavasena vuttaṃ. Appekadā avasiṭṭhabalañāṇehi sabbaññutaññāṇeneva ca bhagavā tamatthaṃ sādhetīti.

Imasmim yeva kicceti pacchimayāmakicce. Balavatā paccanutāpena samvaḍḍhamānena karajakāye mahāpariḷāho uppajjati āha “**nāmakāye santatte karajakāyo santatto**”ti. **Nidhānagatanti** sannicitalohitaṃ sandhāya vuttaṃ. **Uḥam lohitaṃ mukhato uggañchīti** lohitaṃ uḥam hutvā mukhato uggañchi. **Ṭhānanti** bhikkhupaṭiññam. **Tam pāpam vaḍḍhamānanti** bhikkhupaṭiññāya avijahitattā tathā pavaḍḍhamānapāpam. Antimavatthu-ajjhāpannānampi upāyena pavattiyamāno yonisomanasikāro sātthako hotiyevāti dassento “**jātasamvegā**”ti-ādimāha. **Aho sallekhanti** aho ativiya sallekhena itaṃ pavattaṃ. **Kāsāvapajjototi** bhikkhūnaṃ bahubhāvato ito cito ca vicarantānaṃ tesam kāsāvajutiyā pajjotito. **Isivātaparivātoti** sīlakkhandhādīnaṃ nibbānassa ca esanato isīnaṃ bhikkhūnaṃ guṇagandhena¹ ceva guṇagandhavāsitena² sarīragandhena ca parito samantato vāyito.

Dhammasamvego uppajji anāvajjanena pubbe tassa atthassa asaṃviditattā. **Dhammasamvegoti** ca tādise atthe dhammatāvasena uppajjanakaṃ sahottappañānaṃ. **Assāsattḥānanti** cittassāsakāraṇaṃ kammatḥānaṃ. Sabbesam kiccānaṃ pubbabhāgo **sabbapubbabhāgo**. “Sabbesattā averā hontū”ti-ādinā hi cittassa paṭḥānaṃ upaṭḥānaṃ **hitapharaṇaṃ**. Itaraṃ ito thokaṃ mahantanti katvā idaṃ “**cūḷhaccharāsaṅghātasuttan**”ti vuttaṃ. Accharāsaṅghāto vuccati aṅguliphotaṇakkhaṇo akkhinimisakālo, yo ekassa akkharassa uccāraṇakkhaṇo. Tenāha “**dve aṅguliyo paharivā saddakaraṇamattan**”ti. **Sabbasattānaṃ hitapharaṇacittanti** sabbesampi sattānaṃ sammadeva hitesitavasena pavattacittam. **Avajjento āsevatīti** hitesitavasena āvajjento. Āvajjanena ābhujantopi āsevati nāma ñāṇavippayuttena. **Jānantoti** tathā ñāṇamattaṃ uppādentopi. **Passantoti** tathā ñāṇacakkhunā paccakkhato viya vipassantopi. **Paccavekkhantoti** tamatthaṃ

1. Paṇḍagandhena (Ka)

2. Paṇḍagandhavāsitena (Ka)

pati pati avekkhantopi. **Saddhāya adhimuccantoti**-ādi pañcannaṃ indriyānaṃ vasena vuttaṃ. **Abhiññeyyanti**-ādi catusaccavasena vuttaṃ. Sabbameva cetāṃ vitthārato, sāmaññena āsevanadassanamevāti idhādhippetameva āsevanatthaṃ dassetuṃ “**idha panā**”-ti-ādi vuttaṃ.

Arittajjhānoti avirahitajjhāno. **Atucchajjhānoti** jhānena atuccho. Cāgo vā vevacananti¹ āha “**apariccattajjhāno**”-ti. **Viharatīti** padassa **vibhaṅge**² āgatanayena atthaṃ dassento “**viharatīti iriyatī**”-ti-ādimāha. Ayam panettha saddattho—**viharatīti** ettha **vi**-saddo vicchedatthajotano. **Haratīti** neti, pavattetīti attho, vicchinditvā haratī viharatīti vuttaṃ hoti. So hi ekaṃ iriyāpathabādhanāṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ haratī pavatteti, tasmā “viharatī”-ti vuccati. **Iriyatīti** ṭhānanisajjādikiriyaṃ karonto pavattati. **Pavattatīti** ṭhānādisamaṅgī hutvā pavattati. **Pāletīti** ekaṃ iriyāpathabākhanaṃ iriyāpathantarehi rakkhanto pāleti. **Yapeti yāpetīti** tasseva vevacanaṃ. Ekaṃ hi iriyāpathabādhanāṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ pārento yapeti yāpetīti vuccati. **Caratīti** ṭhānanisajjādisu aññatarasamaṅgī hutvā pavattati. **Iminā padenāti** “viharatī”-ti iminā padena.

Iriyāpathavihāroti ettha iriyanaṃ pavattanaṃ iriyā, kāyappayogo kāyikakiriya. Tassā pavattanūpāyabhāvato iriyāya patho iriyāpatho, ṭhānanisajjādi. Na hi ṭhānanisajjādīhi avatthāhi vinā kiñci kāyikakiriyaṃ pavattetuṃ sakkā. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya, gamanādisu aññatarasamaṅgī vā. Viharaṇaṃ, viharatī etenāti vā vihāro, iriyāpathova vihāro **iriyāpathavihāro**, so ca atthato ṭhānanisajjādi-ākārappavatto catusanta tirūpappabandho eva. Ovādānusāsanīnaṃ ekānekavārādivisiṭṭhoyeva bhedo, na pana paramatthato tesāṃ nānākaraṇanti dassetuṃ “**paramatthato panā**”-ti-ādimāha. Tattha **ese eke ekatṭheti**-ādīsu eso eko ekatthoti-ādinā attho veditabbo.

1. Viricananti (?)

2. Abhi 2. 262 piṭṭhe.

Raṭṭhassa, raṭṭhato vā laddho piṇḍo raṭṭhapiṇḍo. Tenāha “**ñātiparivaṭṭam pahāyā**”ti-ādi. Tattha “amhākamete”ti viññāyantīti ñātī, pitāmahapituputtādivasena parivaṭṭanaṭṭhena parivaṭṭo, ñātiyeva parivaṭṭo **ñātiparivaṭṭo**. **Theyyaparibhogo nāma** anarahassa paribhogo. Bhagavatā hi attano sāsane silavato paccayā anuññātā, na dussīlassa. Dāyakānampi silavato eva pariccāgo, na dussīlassa attano kārānaṃ mahapphalabhāvassa paccāsīsanato¹. Iti satthārā ananuññātattā dāyakehi ca apariccattattā saṃghamajjhepi nisīditvā paribhuñjantassa dussīlassa paribhogo theyyāya paribhogo theyyaparibhogo. Iṇavasena paribhogo **iṇaparibhogo** paṭiggāhakato dakkhiṇāvisuddhiyā abhāvato iṇaṃ gahetvā paribhogo viyāti attho.

Dātabbaṭṭhena dāyaṃ, taṃ ādiyantīti dāyādā, puttānametaṃ adhivacanaṃ, tesāṃ bhāvo dāyajjaṃ, dāyajjivasena paribhogo **dāyajjaparibhogo**, puttabhāvena paribhogoti vuttaṃ hoti. Sekkhā hi bhikkhū bhagavato orasaputtā, te pitu santakānaṃ dāyādā hutvā te paccaye paribhuñjanti. Kim pana te bhagavato paccaye paribhuñjanti, udāhu gihīnanti? Gihīhi dinnāpi bhagavatā anuññātattā bhagavato santakā ananuññātesu sabbena sabbāṃ paribhogābhāvato, anuññātesuyeva ca paribhogasambhavato. **Dhammadāyādasutta**²ñcetha sādhaṃ.

Vītarāgā eva taṇhāya dāsabyaṃ atītattā sāmīno hutvā paribhuñjantīti āha “**khīṇāsavassa paribhogo sāmiparibhogo nāmā**”ti. Avītarāgānaṃ hi taṇhāparavasatāya paccayaparibhoge sāmībhāvo natthi, tadabhāvena vītarāgānaṃ tattha sāmībhāvo yathāruciparibhogasambhavato. Tathā hi te paṭikūlampi appaṭikūlākārena, appaṭikūlampi paṭikūlākārena, tadubhayampi vajjetvā ajjupekkhanākārena paccaye paribhuñjanti, dāyakānañca manorathaṃ pūrentī. Yo panāyaṃ silavato paccavekkhitaparibhogo, so iṇaparibhogassa paccanīkattā āṇaṇyaparibhogo nāma hoti. Yathā hi iṇāyiko attano ruciyā icchitaṃ desaṃ gantuṃ na labhati, evaṃ iṇaparibhogayutto

1. Paccāsīsanato (Sī)

2. Ma 1. 15 piṭṭhe.

lokato nissarituṃ na labhatīti tappaṭipakkhattā silavato paccavekkhitaparibhogo “āṇaṇyaparibhogo”ti vuccati, tasmā nippariyāyato catuparibhogavinimutto visuṃyevāyaṃ paribhogoti veditaḅbo. So idha visuṃ na vutto, dāyajjaparibhogeveva vā saṅgahaṃ gacchati. Sīlavāpi hi imāya sikkhāya samannāgatattā “sekho”tveva vuccati. Imesu paribhogesu sāmiparibhogo dāyajjaparibhogo ca ariyānaṃ puthujjanānaṃca vaṭṭati, iṇaparibhogo na vaṭṭati. Theyyaparibhoge kathāyeva natthi. Kathaṃ panettha sāmiparibhogo dāyajjaparibhogo ca puthujjanānaṃ sambhavati? Upacāravasena. Yo hi puthujjanassapi sallekhappaṭipattiyāṃ ṭhitassa paccayagedhaṃ pahāya tattha anupalittena cittena paribhogo, so sāmiparibhogo viya hoti. Silavato pana paccavekkhitaparibhogo dāyajjaparibhogo viya hoti dāyakānaṃ manorathassa avirādhanato. Kalyāṇaputhujjanassa paribhoge vattabbameva natthi tassa sekkhasaṅgahato. **Sekkhassuttam**¹ hetassa atthassa sādhaḅam.

Imassa bhikkhunoti accharāsaṅghātamattampi kālaṃ mettacittaṃ āsevantassa bhikkhuno. **Amogho raṭṭhapiṇḍaparibhogoti** “ayaṃ pabbajito samaṇo bhikkhūti āmisaṃ dentānaṃ tāya mettāsevanāya attano santāne dosamalassa vā tadekaṭṭhānaṃca pāpadhammānaṃ pabbājanato vūpasamanato saṃsāre ca bhayassa sammāva-ikkhaṇato ajjhāsayassa avisaṃvādanenassa amogho raṭṭhapiṇḍaparibhogo. **Mahaṭṭhiyanti** mahatthikaṃ mahāpayojanaṃ. **Mahapphalanti** vipulapphalaṃ. **Mahānisāṃsanti** mahānissandapphalaṃ. **Mahājutikanti** mahānubhāvaṃ. **Mahāvippahāranti** mahāvittāraṃ. Ettha ca paṭhamāṃ kāraṇāṃ mettāsevanāya tassa bhikkhuno sāmi-ādibhāvena raṭṭhapiṇḍaparibhogārahata, dutiyaṃ parehi dinnassa dānassa mahaṭṭhiyabhāvakaṇaṃ. **Ko pana vādoti** mettāya āsevanamattampi evamānubhāvaṃ, ko pana vādo bahulīkāre, ettha vattabbameva natthīti attho.

54. Catutthe **uppādeti vaḍḍhetīti** ettha bhāvanāsaddassa uppādanavaḍḍhanatthata pubbe vuttā eva.

1. Saṃ 3. 12 piṭṭhe.

55. Pañcame **imesu dvīsūti** catutthapañcomesu. “Tatiye vuttanayeneva veditabban”ti vatvā tathā veditabbataṃ dassetuṃ “**yo hi āsevati**”ti-ādi vuttaṃ. Tena āsevanābhāvanāmanasikārānaṃ atthavisesābhāvamāha. Yadi evaṃ suttantassa desanā kathanti āha “**sammāsambuddho panā**”ti-ādi. **Yāya dhammadhātuyāti** sabbaññutaññāṇamāha. Tena hi dhammānaṃ ākārabhedanā nātvā tadanurūpaṃ ekampi dhammaṃ tathā vibhajivā bhagavā dasseti. **Tihi koṭṭhāsehīti** āsevanābhāvanāmanasikārabhāgehi. Mettā hi sabbavatthuno mettāyanavasena ānītā sevānā āsevanā, tassā vaḍḍhanā bhāvanā, avissajjivā manasi ṭhapanānaṃ manasikāro.

56. Chaṭṭhe **aniyamitavacanaṃ** “ime nāmā”ti niyametvā avuttattā. **Niyamitavacanaṃ** “akusalā”ti sarūpeneva vuttattā. **Asesato pariyādinnā honti** appakassapi akusalabhāgassa aggahitassa abhāvato. Akusalaṃ bhajantīti **akusalabhāgiyā**. Akusalapakkhe bhavāti **akusalapakkhikā**. Tenāha “**akusalāyevā**”ti-ādi. **Paṭhamataraṃ gacchatīti** paṭhamataraṃ pavattati, paṭhamo padhāno hutvā vattatīti attho. Ekuppādādivasena hi ekajjhaṃ pavattamānesu catūsu arūpakkhandhesu ayameva paṭhamānaṃ uppajjatīti idaṃ natthi, lokuttaramaggesu viya pana paññindriyassa, lokiyadhammesu manindriyassa puretarassa bhāvo sātisayoti “**sabbete manopubbaṅgamā**”ti vuttaṃ. Tathā hi **abhidhammepi**¹ “yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī”ti cittaṃ pubbaṅgamaṃ jeṭṭhaṃ katvā desanā pavattā. Suttasupi vuttaṃ “manopubbaṅgamā dhammā”², chadvārādhīpati rājā”ti³. Tenāha “**ete hī**”ti-ādi. **Tesaṃ mano uppādakoti** ca yadaggena mano sampayuttadhammānaṃ jeṭṭhako hutvā pavattati, tadaggena te attānaṃ anuvattāpentō te tathā uppādento nāma hotīti katvā vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana cittaṃ jeṭṭhakabhāvameva sandhāya rājagamanaññāyena sahuppattipi paṭhamuppatti viya katvā vuttatīti ayamattho dassito. **Anvadevāti** eteneva cittaṃ khaṇavasena paṭhamuppattiyā abhāvo dīpitoti daṭṭhabbo. Tenevāha “**ekatoyevāti attho**”ti.

1. Abhi 1. 17 piṭṭhe.

2. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.

3. Dhammapada-Ṭṭha 2. 150 piṭṭhe.

57. Sattame **catubhūmakāpi kusalā dhammā kathitā**ti “ye keci kusalā dhammā”ti anavasesapariyādānato vuttam.

58. Aṭṭhame **idanti** liṅgavipallāsena niddeso, nipātapadam vā etaṃ “yadidan”ti-ādīsu viyāti āha “**ayam pamādoti attho**”ti. **Pamajjanākāroti** pamādāpatti. **Cittassa vossaggoti** imesu ettakesu ṭhānesu satiyā aniggaṇhitvā cittassa vossajjanam sativiraho. **Vossaggānuppādānanti** vossaggassa anu anu padānam punappunam vissajjanam. **Asakkaccakiriyatā**ti etesam dānādīnam kusaladhammānam pavattane puggalassa vā deyyadhammassa vā asakkaccakiriyā. Satatabhāvo sātaccam, sātaccena kiriyā sātaccakiriyā, sāyeva sātaccakiriyatā, na sātaccakiriyatā **asātaccakiriyatā**. **Anaṭṭhitakiriyatā**ti aniṭṭhitakiriyatā nirantaram na anuṭṭhitakiriyatā ca. **Olīnavuttitā**ti nirantarakaraṇasaṅkhātassa vipphārassa abhāvena olīnavuttitā. **Nikkhattachandatā**ti kusalakiriyāya vīriyachandassa nikkhattabhāvo. **Nikkhattadhuratā**ti vīriyadhurassa oropanam, osakkitamānasatāti attho. **Anamiṭṭhānanti** kusalakarāṇe appatiṭṭhitabhāvo. **Ananuyogoti** ananuyuñjanam. Kusaladhammesu āsevanādīnam abhāvo **anāsevanādayo**. **Pamādoti** sarūpaniddeso. **Pamajjanā**ti ākāraniddeso. **Pamajjitattanti** bhāvaniddeso. **Parihāyantī**ti iminā pamādassa sāvajjatanam dasseti. Tayidam lokiyānam vasena, na lokuttarānanti āha “**uppanā -pa- idan**”ti-ādī.

59. Navame na pamajjati etenāti **appamādo**, pamādassa paṭipakkho satiyā avippavāso. Atthato niccam upaṭṭhitāya satiyā etaṃ nāmam. Pamādo pana satiyā satisampajaññassa vā paṭipakkhabhūto akusalacittuppādo daṭṭhabbo. Tenāha “**pamādassa paṭipakkhavasena vitthārato veditabbo**”ti.

60. Dasame kucchitam sīdatīti kusīto da-kārassa ta-kāram katvā, tassa bhāvo **kosajjam**, ālasiyanti attho.

Accharāsaṅghātavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vīriyārambhādivaggavaṇṇanā

61. Sattamassa paṭhame vīraṇaṃ kammanti vīriyaṃ, vidhinā vā irayitabbaṃ pavattetabbanti vīriyaṃ, tadeva kusalakiriyāya padhānaṭṭhena ārambho **vīriyārambho**. Āraddhavīriyatā paggahitavīriyatā paripuṇṇavīriyatāti paccekaṃ vīriyatāsaddo yojetabbo.

62. Dutiye mahatī icchā etassāti mahiccho, tassa bhāvo **mahicchatā**. Mahāvisayo lobho **mahālobho** mahantānaṃ vatthūnaṃ bahūnañca abhigijjhanato. **Itarītarīti**-ādinaṃ pabbajitānaṃ uppajjanamahicchatā vuttā. **Pañcahi kāmaguṇehīti**-ādi gahaṭṭhānaṃ vasena vuttā. **Ichchāti** sabhāvaniddeso. **Ichchāgatāti** icchāpavattā. **Mahicchatāti** mahā-icchatā. Atthato paṇāyaṃ rāgo evāti vuttā **“rāgo sārāgo”**ti-ādi.

63. Tatiye **appicchassāti** ettha **appa**-saddo abhāvatto “appābādho hoti appātaṅko”ti-ādīsu¹ viyāti āha **“anicchassā”**ti. Loke pākaṭassa hi akkhirogakucchirogādibhedassa ābādhassa abhāvaṃ sandhāya “appābādho”ti vuttā. Idāni vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātum **“ettha hī”**ti-ādi vuttā. Byañjanaṃ sāvasesaṃ viya parittakepi appasaddassa dissamānattā. Attho pana niravaseso sabbaso paccayicchāya abhāvassa adhippetattā. Tenāha **“na hī”**ti-ādi.

Ichchāya abhāveneva appiccho nāma hotīti imamatthaṃ pakārantarena dīpetum **“apicā”**ti-ādi vuttā. **Atricchatā nāma** atra atra icchā. Asantaḡuṇasambhāvanatāya pāpā lāmikā nihīnā icchā **pāpicchatā**. Yāya paccayuppādanatthaṃ attani vijjamaṇaḡuṇe sambhāveti, paccayānaṃ paṭiggahaṇe ca na mattaṃ jānāti, ayaṃ **mahicchatā**. **Asantaḡuṇasambhāvanatāti** attani avijjamaṇānaṃ ḡuṇānaṃ vijjamaṇānaṃ viya paresaṃ pakāsanā. **Santaḡuṇasambhāvanatāti** icchācāre ṭhatvā attani vijjamaṇasīladhutadhammādiḡuṇavibhāvanā. Tādisassapi paṭiggahaṇe amattaññutāpi hoti, sāpi abhidhamme āgatāyevāti sambandho. **Dussantappayoti** duttappayo.

1. Ma 2. 255 piṭṭhe.

Atilūkhabhāvanti pattacīvaravasena ativiya lūkhabhāvaṃ. Tadassa disvā manussā “ayaṃ amaṅgaladivaso, sumbhakasiniddhapattacīvaro ayyo pubbaṅgamo kātabbo”ti cintetvā “bhante thokaṃ bahi hothā”ti āhaṃsu. **Ummujjīti** manussānaṃ ajānantānaṃyeva pathaviyaṃ nimujjitvā gaṇhantoyeva ummuji. Yadi thero “khīṇāsavabhāvaṃ jānāntū”ti iccheyya, na naṃ manussā “bahi hothā”ti vadeyyuṃ, khīṇāsavānaṃ pana tathācittameva na uppajjeyya.

Appicchatāpadhānaṃ puggalādhiṭṭhānaṃ catubbidha-icchāpabhedāṃ dassetvā punapi puggalādhiṭṭhānena catubbidhaṃ icchābhedaṃ dassento “aparopi catubbidho appiccho”ti-ādimāha. **Paccaya-appicchoti** paccayesu icchārahito. **Dhutaṅga-appicchoti** dhutaguṇasambhāvanāya icchārahito. **Pariyatti-appicchoti** bahussutasambhāvanāya icchārahito. **Adhigama-appicchoti** “ariyo”ti sambhāvanāya icchārahito. **Dāyakassa vasanti** appaṃ vā yaṃ dātukāmo bahuṃ vāti dāyakassa cittassa vasaṃ, ajjhāsanti attho. **Deyyadhammassa vasanti** deyyadhammassa abahubhāvaṃ. **Attano thāmanti** attano pamāṇaṃ. Yattakena attā yāpeti, tattakasseva gahaṇaṃ. **Yadi hīti-ādi** saṅkhepato vuttassa atthassa vivaraṇaṃ. **Pamāṇenevāti** yāpanappamāṇeneva.

Ekabhikkhupi nāññāsīti sosānikavatte sammadeva vattitattā ekopi bhikkhu na aññāsī. **Abbokiṇṇanti** avicchedaṃ. **Dutiyo maṃ jāneyyāti** dutiyo sahāyabhūtopi yathā maṃ jānituṃ na sakkuṇeyya, tathā saṭṭhi vassāni nirantaraṃ susāne vasāmi, tasmā **ahaṃ aho sosānikuttamo**. **Upakāro hutvāti** uggahaparipucchādīhi pariyaṭṭidhammasena upakāro hutvā.

Dhammakathāya janapadaṃ khobhetvāti

lomahaṃsanāsādhukāradānacelukkhepādivasena sannipatitaṃ itarañca “kathaṃ nu kho appaṃ ayyassa santike dhammaṃ sossāmā”ti kolāhalavasena mahājanaṃ khobhetvā. Yadi thero bahussutabhāvaṃ jānāpetuṃ iccheyya, pubbeva janapadaṃ khobhento dhammaṃ katheyya. **Gatoti** “ayaṃ so, yena rattiyaṃ dhammakathā katā”ti jānanabhāvena pariyaṭṭi-appicchatāya purāruṇāva gato.

Tayo kulaputtā viyāti pācīnavaṃsadāye sāmaggivāsaṃvuṭṭhā anuruddho nandiyo kimiloti ime tayo kulaputtā viya. Etesupi hi anuruddhattherena bhagavatā “atthi pana vo anuruddhā evaṃ appamattānaṃ ātāpīnaṃ pahitattānaṃ viharantānaṃ uttarimanussadhammo alamariyañānadassanapiseso adhigato phāsuvihāro”¹ ti puṭṭhena “idha pana mayā bhante yāvadeva ākaṅkhāma, vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharāma”² ti-ādīnā¹ anupubbavihārasamāpattīsu ārocitāsu itare therā na icchīmsu. Tathā hi te pakkante bhagavati āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavocum “kinnu mayā āyasmato anuruddhassa evamārocimha ‘imāsaṅca imāsaṅca vihārasamāpattīnaṃ mayā lābhino’² ti. Yaṃ no āyasmā anuruddho bhagavato sammukhāpi āsavānaṃ khayāṃ pakāseti”² ti. Ghaṭṭikāropi attano ariyabhāve kikissa rañño bhagavatā ārocite na attamano ahosi. Tenāha “**ghaṭṭikārakumbhakāro viyā**”² ti. **Imasmim panattheti** “yathayidaṃ bhikkhave appicchatā”² ti vutte appicchatāsāṅkhāte atthe. **Balava-alobhenāti** dalhatarappavattikena alobhena.

64. Catutthe natthi etassa santuṭṭhīti asantuṭṭhi, tassa bhāvo **asantuṭṭhitā**. Taṃ pana sarūpato dassento “**asantuṭṭhe puggale -pa- lobho**”² ti āha. **Sevantassāti**-ādīni aññaṃaññavevacanāni.

65-67. Pañcame tussanaṃ tuṭṭhi, samaṃ, sakena, santena vā tuṭṭhi etassāti santuṭṭhi, tassa bhāvo **santuṭṭhikā**. Yassa santosassa atthitāya bhikkhu “santuṭṭho”² ti vuccati, taṃ dassento “**itarītarapaccayasantosena samannāgatassā**”² ti āha, cīvarādike yattha katthaci kappiye paccaye santussanena samaṅgībhūtassāti attho. Atha vā itaraṃ vuccati hīnaṃ paṇītato aññattā, tathā paṇītampi itaraṃ hīnato aññattā. Apekkhāsiddhā hi itaratā. Iti yena dhammena hīnena vā paṇītena vā cīvarādīpaccayena santussati, so tathā pavatto alobho **itarītarapaccayasantoso**, tena

1. Ma 1. 268 piṭṭhe.

2. Ma 1. 270 piṭṭhe.

samannāgatassa. Yathālābhaṃ attano lābhānurūpaṃ santoso **yathālābhasantoso**. Sesapadadvayepi e seva nayo. Labbhatīti vā lābho, yo yo lābho yathālābho, tena santoso **yathālābhasantoso**. **Balanti** kāyabalaṃ. **Sārūppanti** bhikkhuno anucchavikatā.

Yathāladdhato aññassa apatthanā nāma siyā appicchatāpi pavatti-ākāroti tato vinivecitameva santosassa sarūpaṃ dassento “**labhantopi na gaṇhātī**”ti āha. Taṃ parivattetvā pakatidubbalādīnaṃ garucīvaraṃ aphāsabhāvāvahaṃ sarīrakhedāvahaṃ hotīti payojanavasena na atricchatādivasena taṃ parivattetvā lahukacīvaraparibhogo santosavirodhi na hotīti āha “**lahukena yāpentopi santuṭṭhova hotī**”ti. Mahagghacīvaraṃ bahūni vā cīvarāni labhitvā tāni vissajjetvā tadaññassa gahaṇaṃ yathāsārūppanaye ṭhitattā na santosavirodhīti āha “**tesaṃ -pa- dhārentopi santuṭṭhova hotī**”ti. Evaṃ sesapaccayesupi yathāsārūppaniddese api-saddaggaṇe adhippāyo veditabbo. **Muttaharītakanti** gomuttaparibhāvitaṃ, pūtibhāvena vā chaḍḍitaṃ harītakaṃ. **Buddhādīhi vaṇṇitanti** appicchatāsantuṭṭhīsu bhikkhū niyojetuṃ “pūtimuttabhesajjaṃ nissāya pabbajjā”ti-ādinā¹ buddhādīhi pasatthaṃ. **Paramasantuṭṭhova hoti** paramena ukkaṃsagatena santosena samannāgatattā. **Yathāsārūppasantosova aggoti** tattha tattha bhikkhu sārūppaṃyeva nissāya santussanavasena pavattanato aggo. Chaṭṭhasattamesu natthi vattabbaṃ.

68-69. Aṭṭhamanavamesu na sampajānātīti asampajāno, tassa bhāvo **asampajāññaṃ**. Vuttappaṭipakkhena **sampajāññaṃ** veditabbaṃ.

70. Dasame **pāpamittā** devadattasadisā. Te hi hīnācārāyā, dukkhassa vā sampāpakatāyā “pāpā”ti vuccanti. **Tenākārena pavattānanti** yo pāpamittassa khanti ruci adhimutti tanninnatāṃsavaṅkatādi-ākāro, tenākārena pavattānaṃ. **Catunnaṃ khandhānamevetaṃ nāmantī** catunnaṃ

1. Vi 3. 73, 133 piṭṭhesu.

arūpakkhandhānaṃ “pāpamittatā”ti etaṃ nāmaṃ. Yasmā assaddhiyādipāpadhammasamannāgatā puggalā visesato pāpā puññadhammavimokkhatāya, te yassa mittā sahāyā, so pāpamitto, tassa bhāvo **pāpamittatā**. Tenāha “**ye te puggalā assaddhā**”ti-ādi.

Vīriyārambhādivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kalyāṇamittādivaggavaṇṇanā

71. Aṭṭhamassa paṭhame buddhā, sārīputtādayo vā **kalyāṇamittā**. **Vuttapaṭipakkhanayenā**ti “pāpamittatā”ti pade vuttassa paṭipakkhanayena.

72-73. Dutiye **yogoti** samaṅgībhāvo. **Payogoti** payuñjanaṃ paṭipatti. **Ayogoti** asamaṅgībhāvo. **Appayogoti** appayuñjanaṃ appaṭipatti. **Anuyogenā**ti anuyogahetu.

74. Catutthe **bujjhanakasattassā**ti catunnaṃ ariyasaccānaṃ paṭivijjhanakapuggalassa. **Aṅgabhūtā**ti tasseva paṭivedhassa kāraṇabhūtā. Ettha ca cattāri ariyasaccāni bujjhati, aññāṇaniddāya vāpi bujjhatīti bodhīti laddhanāmo ariyasāvako bujjhanakasatto, tassa bujjhanakasattassa. **Bodhiyā**ti tassā dhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā. Bujjhanatṭhena bodhiyo, bodhiyo eva saccasampaṭibodhassa aṅgāti vuttaṃ “**bujjhantīti bojjaṅgā**”ti. Vipassanādīnaṃ kāraṇānaṃ bujjhitabbānaṅca saccānaṃ anurūpaṃ bujjhanato **anubujjhantīti bojjaṅgā**, paṭimukhaṃ paccakkhabhāvena abhimukhaṃ bujjhanato **paṭibujjhantīti bojjaṅgā**, sammā aviparītato bujjhanato **sambujjhantīti bojjaṅgā**ti evaṃ atthavisesadīpakehi upasaggehi **anubujjhantīti**-ādi vuttaṃ. Bodhisaddo sabbavisesayuttaṃ bujjhanasāmaññaṇa saṅgaṇhāti. **Bodhāya samvattantīti** iminā tassā dhammasāmaggiyā bujjhanassa ekantakāraṇataṃ dasseti. **Evaṃ panetaṃ padaṃ vibhattamevā**ti vuttappakārena etaṃ “**bojjaṅgā**”ti padaṃ niddese **paṭisambhidāmagge**¹ vibhattameva.

1. Khu 9. 302 piṭṭhe.

75. Pañcame **yāthāvasarasabhūmī**ti yāthāvato sakiccakaraṇabhūmi. **Sāti** yāthāvasarasabhūmi. **Vipassanā**ti balavavipassanā. Keci “bhaṅgañāṇato paṭṭhāyā”ti vadanti. Vipassanāya pādakajjhāne ca sati-ādayo bojjaṅgapakkhikā eva pariyāyabodhipakkhiyabhāvato. **Tatthā**ti-ādi catubbidhānaṃ bojjaṅgānaṃ bhūmivibhāvadassanaṃ.

76. Chaṭṭhe **tesaṃ antare**ti tesaṃ bhikkhūnaṃ antare. Kāmaṃ saṅgīti-āruḥhasena appakamidaṃ suttapadaṃ, bhagavā panettha sannipatitaparisaṃ ajjhāsayanurūpaṃ vitthārikaṃ karotīti katvā idaṃ vuttaṃ “**mahatī desanā bhavissatī**”ti. **Gāmanigamādikathā natthī**ti tassā kathāya atiracchānakathābhāvamāhu. Tathā hi sā pubbe bahuñātikaṃ ahosi bahupakkhaṃ, idāni appaṇātikaṃ appapakkhanti aniccatāmukhena niyyānikapakkhikā jātā. **Etāyā**ti yathāvuttāya parihāniyā. **Patikiṭṭhanti** nihīnaṃ. **Mama sāsane**ti idaṃ kammassakatajjhānapaññānampi visesanameva. Tadubhayampi hi bāhirakānaṃ tappaññādvayato sātisaṃyameva sabbaññubuddhānaṃ desanāya laddhaviseso vivatṭūpanissayato ca.

77. Sattame **tesaṃ cittācāraṃ ñatvā**ti tathā kathentānaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ tattha upagamanena attano desanāya bhājanabhūtaṃ cittappavattiṃ ñatvā. **Kammassakatādīti ādi**-saddena jhānapaññādinānaṃ catunnampi paññānaṃ gahaṇaṃ.

78-80. Aṭṭhamādīsu **heṭṭhā vuttanayenevā**ti “yā esa mama sāsane”ti-ādinā heṭṭhā vuttanayeneva. Sesamettha uttānatthameva.

Kalyāṇamittādivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

81-82. Navame vagge natthi vattabbaṃ.

10. Dutiyapamādādivaggavaṇṇanā

98-115. Dasame vagge ajjhattasantāne bhavaṃ **ajjhattikaṃ**. Ajjhattasantānato bahiddhā bhavaṃ **bāhiraṃ**. **Vuttapaṭipakkhanayenā**ti “avināsāyā”ti evamādinā attho gahetabbo. **Catukkoṭiketi** “anuyogo

akusalānaṃ, ananuyogo kusalānaṃ, anuyogo kusalānaṃ, ananuyogo akusalānaṃ”ti evaṃ pariyosānasutte¹ āgatanayaṃ gahetvā “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi”ti-ādinā² āgatasuttānaṃ samañña jāta.

130. Suttantanaye yathācodanā saṃkilesadhammānaṃ vipariyesanaṃ, taṃtaṃdhammakotṭhāsānañca ūnato adhikato ca pavedanaṃ **adhammaṃ dhammoti dīpanaṃ**. Tesāmyeva pana aviparītato anūnādhikato ca pavedanaṃ **dhammaṃ dhammoti dīpanaṃ**. Evaṃ vinayappaṭipattiyā ayathāvidhippavedanaṃ **adhammaṃ dhammoti dīpanaṃ**. Yathāvidhippavedanaṃ **dhammaṃ dhammoti dīpanaṃ**. Suttantanayena pañcavidho saṃvaravinayo pahānavinayo ca **vinayo**, tappaṭipakkhena **avinayo**. Vinayanayena vatthusampadādīnā yathāvidhippaṭipatti eva vinayo, tabbipariyāyena avinayo veditaḅbo. **Timsa nissaggiyā pācittiyā**ti ettha **iti-saddo** ādyattho. Tena dvenavuti pācittiyā cattāro pāṭidesaniyā satta adhikaraṇasamathāti imesaṃ saṅgaho. **Ekatimsa nissaggiyā**ti ettha “tenavuti pācittiyā”ti-ādinā vattabbaṃ. Sesamettha suviññeyyameva.

Adhigantabbato **adhigamo**, maggaphalāni. Nibbānaṃ pana antaradhānābhāvato idha na gayhati. Paṭipajjanaṃ **paṭipatti**, sikkhattayasamāyogo. Paṭipajjitabbato vā **paṭipatti**. Pariyāpuṇitabbato **pariyatti**, **piṭakattayaṃ**. Maggaggahaṇena gahitāpi tatiyavijjāchatṭhābhiñña vijjābhiññāsāmaññato³ “**tisso vijjā cha abhiñña**”ti punapi gahitā. **Tato paraṃ cha abhiñña**ti vassasahassato paraṃ cha abhiñña nibbattetuṃ sakkonti, na paṭisambhidāhi adhippāyo. **Tatoti** abhiññākālato pacchā. **Tāti** abhiññāyo. Pubbhāge jhānasinehābhāvena kevalāya vipassanāya ṭhatvā aggaphalappattā **sukkhavipassakā** nāma, maggakkhaṇe pana “jhānasineho natthi”ti na vattabbo “samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti”ti⁴ vacanato. **Pacchimakassāti** sabbapacchimassa. Kiñcāpi ariyo

1. Am 1. 16 piṭṭhe.

2. Am 1. 2 piṭṭhe.

3. Tatiyavijjā vijjābhiññāsāmaññato (Sī), tatiyavijjā cha-abhiññāsāmaññato (Ka)

4. Am 1. 475 piṭṭhe.

aparihānadhammo, sotāpannessa pana uddham jīvitapariyādānā adhigatadhammo uppanno nāma natthi, paccayasāmaggiyā asati yāva uparivisesam nibbattetum na sakkonti, tāva adhigamassa asambhavo evāti āha “**sotāpannessa -pa- nāma hotī**”ti. Tassidaṃ manussalokavasena vuttanti daṭṭhabbān.

Na codentīti aññamaññasmim vijjamānaṃ dosaṃ jānantāpi na codenti na sārenti. **Akukkuccakā hontīti** kukkuccaṃ na uppādentī. “Asakkaccakārino hontī”ti ca paṭhanti, sāthalikatāya sikkhāsu asakkaccakārino hontīti attho. **Bhikkhūnaṃ satēpi sahassepi dharamāneti** idaṃ bāhullavasena vuttaṃ. Antimavatthu-anajjhāpannesu katipayamattesupi bhikkhūsu dharantesu, ekasmim vā dharante paṭipatti anantarahitā eva nāma hoti. Tenevāha “**pacchimakassa -pa- antarahitā hotī**”ti.

Antevāsike gahetunti antevāsikesaṅgahetum. **Atthavasenāti** aṭṭhakathāvasena. **Matthakato paṭṭhāyāti** uparito paṭṭhāya. **Uposathakkhandhakamattanti** Vinayamātikāpāḷimāha. Āḷavakapañhādīnaṃ viya devesu pariyattiyā pavatti appamāṇanti āha “**manussesū**”ti.

Oṭṭhatṭhivaṇṇanti oṭṭhānaṃ aṭṭhivaṇṇaṃ, dantakasāvaṃ ekaṃ vā dve vā vāre rajitvā dantavaṇṇaṃ katvā dhārentīti vuttaṃ hoti. **Kesesu vā alliyāpentīti** tena kāsāvakaṇḍena¹ kese bandhantā alliyāpenti. Bhikkhugottassa abhibhavanato vināsanato **gotrabhuno**. Atha vā vottaṃ vuccati sādharmaṇaṃ nāmaṃ, mattasaddo luttaniddiṭṭho, tasmā “samaṇā”ti gottamattaṃ anubhavanti dhārentīti **gotrabhuno**, nāmamattasamaṇāti attho. Kāsāvagatakaṇḍhatāya, kāsāvaggahaṇahetu-uppajjanakasokatāya vā **kāsāvakaṇḍhā**. **Samghagatanti** samghaṃ uddissa dinnattā samghagataṃ. **Taṃ sarīranti** taṃ dhātusarīraṃ.

Tenevāti pariyatti-antaradhānamūlakattā eva itara-antaradhānassa. Sakko devarājā chātakabhaye paratīragamanāya bhikkhū ussukkamakāsīti adhippāyo. **Neti** ubhayepi paṃsukūlikatthere dhammakathikatthere ca. **Therāti** tattha ṭhitā sakkhibhūtā therā. Dhammakathikattherā “**yāva**

1. Kāsāvakaṇḍaṃ (Si)

tiṭṭhanti suttantā -pa- yogakkhemā na dhamṣati”ti idaṃ suttam āharitvā
“suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā”ti iminā vacanena
 paṃsukūlikatthere appaṭibhāne akamsu. Idāni pariyattiyā
 anantaradhānameva itaresaṃ anantaradhānahetūti imamatthaṃ byatirekato
 anvayato ca upamāhi vibhāvetuṃ **“yathā hī**”ti-ādi vuttam. Tam
 suviññeyyameva.

Dutiyapamādādivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

140-150. Ekādasamadvādasamavaggā suviññeyyā eva.

13. Ekapuggalavaggavaṇṇanā

170. **Ekapuggalassāti** ekapuggalavaggassa. Tenāha **“paṭhame**”ti. Ekoti
 gaṇanaparicchedo, tato eva **dutiyādipaṭikkhepattho**. Padhānāsahāyatthopi
 ekasaddo hotīti tannivattanatthaṃ **“gaṇanaparicchedo**”ti āha. Sammutiyā
 desanā **sammutidesanā**. Paramatthassa desanā **paramatthadesanā**. **Tatthāti**
 sammutiparamatthadesanāsu, na sammutiparamatthesu. Tenāha **“evarūpā**
sammutidesanā, evarūpā paramatthadesanā”ti. Tatrīdaṃ
 sammutiparamatthānaṃ lakkhaṇaṃ—yasmaṃ bhinne, buddhiyā vā
 avayavavinibbhoge kate na taṃsamaññā, sā ghaṭapaṭādippabhedā sammuti,
 tabbipariyāyena paramatthā. Na hi kakkhaḷaphusaṇādisabhāve so nayo
 labbhati. Tattha rūpādīdhammasamūhaṃ santānavasena pavattamānaṃ
 upādāya puggalavohāroti **puggaloti sammutidesanā**. Sesapadesupi eseva
 nayo. Uppādavayavanto sabhāvadhammā na niccāti aniccāti āha **“aniccanti**
paramatthadesanā”ti. Esa nayo sesapadesupi. Nanu khandhadesanāpi
 sammutidesanāva. Rāsaṭṭho vā hi khandhaṭṭho koṭṭhāsaṭṭho vāti?
 Saccametaṃ, ayaṃ pana khandhasamaññā phassādīsū pavattatajjāpaññatti
 viya paramatthasannissayā tassa āsannatarā, puggalasamaññādayo viya na
 dūreti paramatthasaṅgahā vuttā. Khandhasīsena vā
 tadupādānasabhāvadhammā eva gahitā. Nanu ca sabhāvadhammā sabbepi
 sammutimukheneva desanaṃ ārohanti, na samukhenāti sabbāpi desanā
 sammutidesanāva siyāti? Nayidamevaṃ, desetabbadhammavibhāgena
 desanāvibhāgassa adhippetattā. Na hi saddo kenaci pavattinimittena vinā
 atthaṃ pakāsetīti.

Sammutivasena desanaṃ sutvāti “idhekacco puggalo attantapo hoti attaparitāpānuyogamanuyutto”ti-ādinā¹ sammutimukhena pavattitadesanaṃ sutamayañāṇupādavasena sutvā. **Atthaṃ paṭivijjhivā**ti tadanusārena catusaccasaṅkhātaṃ atthaṃ saha vipassanāya maggapaññāya paṭivijjhivā. **Mohaṃ pahāyā**ti tadekaṭṭhakilesehi saddhiṃ anavasesaṃ mohaṃ pajahivā. **Visesanti** aggaphalanibbānasaṅkhātaṃ visesaṃ. **Tesanti** tādisānaṃ veyyānaṃ. **Paramatthavasena**ti “pañcimāni bhikkhave indriyāni”ti-ādinā² paramatthadhammavasena. Sesāṃ anantaranaye vuttasadisameva.

Tatrāti tassaṃ sammutivasena paramatthavasena ca desanāyaṃ. **Desabhāsākusaloti** nānādesabhāsāsu kusalo. **Tiṇṇaṃ vedānanti** nidassanamattaṃ, tiṇṇaṃ vedānaṃ sippuggahaṇaṭṭhānānampīti adhippāyo. Teneva sippuggahaṇaṃ parato vakkhati. Sippāni vā vijjāṭṭhānabhāvena vedantogadhāni katvā “tiṇṇaṃ vedānaṃ”ti vuttaṃ. **Kathetabbabhāvena ṭhitāni**, na katthaci sannicitabhāvenāti vedānampi kathetabbabhāveneva ṭhānaṃ dīpento “guhā tīṇi nihitā na gayhanti”ti-ādimicchāvādaṃ paṭikkhipati. Nānāvidhā desabhāsā etesanti **nānādesabhāsā**.

Paramo uttamo attho **paramattho**, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvo. Lokasaṅketamattasiddhā **sammuti**. Yadi evaṃ kathaṃ sammutikathāya saccatāti āha “**lokasammutikāraṇā**”ti, lokasamaññaṃ nissāya pavattanatotī attho. Lokasamaññaṃ hi abhinivesena viññeyyā, nāññāpanā ekaccassa sutassa sāvānā viya na musā anatidhāvitabbato tassā. Tenāha bhagavā “janapadaniruttim nābhiniveseyya, samaññaṃ nātidhāvaye”ti. **Dhammānanti** sabhāvadhammānaṃ. **Bhūtakāraṇā**ti yathābhūtakāraṇā yathābhūtaṃ nissāya pavattanato. **Sammutiṃ voharantassā**ti “puggalo, satto”ti-ādinā lokasamaññaṃ kathentassa.

Hirottappadīpanatthanti lokapālanakicce hirottappadhamme kiccato pakāsetum. Tesāṃ hi kiccaṃ sattasantāne eva pakātaṃ hotīti puggalādhiṭṭhānāya kathāya taṃ vattabbaṃ. Esa nayo sesesupi. Yasmiṃ

1. Abhi 3. 164 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 170 piṭṭhe.

hi cittuppāde kammaṃ uppannaṃ, taṃsantāne eva tassa phalassa uppatti **kammassakatā**. Evaṃ hi kataviññāṇanāso akatāgamo ca natthīti sā puggalādhiṭṭhānāya eva desanāya dīpetabbā. Tehi sattehi kātabbapuññakiriyā **paccattapurisakāro**. Sopi santānavasena niṭṭhapetabbato puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbo. **Ānantariyadīpanatthanti** cuti-anantaram phalam anantaram nāma, tasmim anantare niyuttāni tamnibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarakaraṇapayojanāni vāti **ānantariyāni**, mātughātādīni, tesam dīpanattham. Tānipi hi santānavasena niṭṭhapetabbato “mātaram jīvitā voropeti”ti-ādinā¹ puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbāni, tathā “so mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitivā viharatī”ti-ādinā², “so anekavihitam pubbenivāsam anussarati ekampi jātīn”ti-ādinā³, “atthi dakkhiṇā dāyakato visujjhati, no paṭiggāhakato”ti-ādinā⁴ ca pavattā **brahmavihārapubbenivāsadakkhiṇāvisuddhikathā** puggalādhiṭṭhānā eva katvā dīpetabbā sattasantānavisayattā. “Aṭṭha purisapuggalā⁵ na samayavimutto puggalo”ti-ādinā⁶ ca paramatthakatham kathentopi lokasammutiyā appahānattham puggalakatham katheti. Etena vuttāvasesāya kathāya puggalādhiṭṭhānabhāve payojanam sāmāññasena saṅgahitanti daṭṭhabbam. Kāmam cetam sabbam aperiññātavatthukānam vasena vuttam, pariññātavatthukānampi pana evam desanā sukhāvahā hoti.

Ekapuggaloti visiṭṭhasamācārāpassayavirahito ekapuggalo. Buddhānam hi sīlādiguṇena sadevake loke visiṭṭho nāma koci natthi, tathā sadisopi samānakāle. Tenāha “na imasmim loke parasmim vā pana buddhena seṭṭho sadiso ca vijjatī”ti⁷, tasmā sadisopi koci natthi. Hīnopi apassayabhūto nattheva. Tena vuttam “visiṭṭhasamācārāpassayavirahito ekapuggalo”ti.

1. Abhi 8. 148 piṭṭhe paṭṭhāne.

2. Dī 1. 234; Dī 3. 187; Ma 1. 46; Ma 2. 263; Ma 3. 185; Abhi 2. 284 piṭṭhesu.

3. Dī 1. 76, 77; Ma 1. 101, 315, 346; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

4. Ma 3. 299 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 222 piṭṭhe.

6. Abhi 3. 114 piṭṭhe.

7. Khu 2. 95; Abhi 4. 403 piṭṭhe.

Ye ca silādiguṇehi natthi etesaṃ samāti asamā, purimakā sammāsambuddhā. Tehi samo majjhe bhinnasuvaṇṇanekkhamaṃ viya nibbisiṭṭhoti asamasamaṭṭhenapi ekapuggalo aññassa tādisassa abhāvā. Tena vuttaṃ “**asadisatṭhenā**”ti-ādi.

Sattaloko adhippeto sattanikāye uppajjanato. **Manussaloke eva uppajjati** devabrahmalokānaṃ buddhānaṃ uppattiyā anokāsabhāvato. Kāmadevaloke tāva nupajjati brahmacariyavāsassa aṭṭhānabhāvato tathā anacchariyabhāvato. Acchariyadhammā hi buddhā bhagavanto. Tesam sā acchariyadhammatā devattabhāve ṭhitānaṃ loke na pākāṭā hoti yathā manussabhūtānaṃ. Devabhūte hi sammāsambuddhe disamānaṃ buddhānubhāvaṃ devānubhāvato va loke dahati, na buddhānubhāvato. Tathā sati “ayaṃ sammāsambuddho”ti nādhimuccati na sampasīdati, issarakuttaḡgāhaṃ na vissajjeti, devattabhāvassa ca cirakālāvaṭṭhānato ekaccasassatavādato na parimuccanti. **Brahmaloke nuppajjati**ti etthāpi ese va nayo. Sattānaṃ tādisaḡgāhavinimocanattamaṃ hi buddhā bhagavanto manussasugatiyaṃyeva uppajjanti, na devasugatiyaṃ. Yasmā imaṃ cakkavāḷaṃ majjhe katvā iminā saddhiṃ cakkavāḷānaṃ dasasahasasseva jātikkhettabhāvo dīpito ito aññassa buddhānaṃ uppattiṭṭhānassa tepiṭake buddhavacane āgataṭṭhānassa abhāvato. Tasmā vuttaṃ “**imasmimyeva cakkavāḷe uppajjati**”ti.

Idha uppajjantopi kasmā jambudīpe eva uppajjati, na sesadīpesūti? Keci tāva āhu “yasmā pathaviyā nābhibhūtā buddhabhāvasahā acalaṭṭhānabhūtā bodhimaṇḍabhūmi jambudīpe eva, tasmā jambudīpe eva uppajjati”ti. Eteneva “tatha majjhimadese eva uppajjati”ti etampi samvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ tathā itaresampi avijahitaṭṭhānānaṃ tattheva labbhanato. Yasmā purimabuddhānaṃ mahābodhisattānaṃ paccekabuddhānaṃca nibbattiyā sāvaka bodhisattānaṃ sāvaka bodhiyā abhinīhāro sāvaka pāramiyā sambharaṇaparipācanaṃca buddhakkhettabhūte imasmimyeva cakkavāḷe jambudīpe eva ijjhati, na aññattha. Veneyya janavinayanattho ca buddhuppādo, tasmā aggasāvaka mahāsāvaka diveneyya visesāpekkhāya imasmim jambudīpe eva buddhā nibbattanti, na sesadīpesu. Ayaṃca nayo sabbabuddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇoti tesam

uttamapurisānaṃ tattheva uppatti sampatticakkānaṃ viya
aññaṃaññūpanissayatāya daṭṭhabbā. Tena vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ**¹ “tīsu
dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpe eva nibbattantīti dīpaṃ passī”ti.

Ubhayampidaṃ vippakatavacanameva uppādakiriyāya
vattamānakālikattā. **Uppajjamānoti** vā uppajjitum samattho. Satti-attho
cāyaṃ **māna**-saddo. Yāvata hi sāmattiyena mahābodhisattānaṃ
carimabhava uppatti icchitabbā, tattakena bodhisambhārasambhūtena
paripuṇṇena samannāgatoti attho. **Bhedoti** viseso. Tameva hi tividhaṃ
visesaṃ dassetuṃ “**esa hī**”ti-ādi vuttaṃ. Aṭṭhaṅgasamannāgatassa
mahābhinihārassa siddhakālato paṭṭhāya mahābodhisatto buddhabhāvāya
niyatabhāvappattatāya bodhisambhārapaṭipadaṃ paṭipajjamāno
yathāvuttasāmattiyayogena uppajjamāno nāmāti attho uppādassa
ekantikattā. **Pariyesantoti** vicinanto. **Paripakkagate** ñāṇeti iminā tato pubbe
ñāṇassa aparipakkatāya eva laddhāvasarāya kammaṭṭhiyā vasena
bodhisatto tathā mahāpadhānaṃ padahīti dasseti. **Arahattaphalakkhaṇe**
uppanno nāma “uppanno hoti”ti vattabbattā. **Āgatova nāma** hetusampadāya
sammadeva nipphannattā.

Hitatthāyāti lokiyalokuttarassa hitassa siddhiyā. **Sukhatthāyāti** etthāpi
eseva nayo. **Tassāti** tassa sattalokassa. So panāyaṃ sattaloko yena
anukkamena dhammābhisamayāṃ pāpuṇi, taṃ teneva anukkamena dassento
“**mahābodhimaṇḍe**”ti-ādimāha. **Yāvajjadivasāti** ettha **ajja**-saddena sāsanaṃ
avaṭṭhānakālaṃ vadati. **Devamanussānanti** ukaṭṭhaniddesoti dassetuṃ “**na**
kevalan”ti-ādi vuttaṃ. **Etesampīti** nāgasupaṇṇādīnampi.

Ayaṃ pucchāti iminā “katamo”ti padassa sāmāññato pucchābhāvo
dassito, na visesatoti tassa pucchāvisesabhāvañāpanatthaṃ **mahāniddese**²
āgatā sabbāpi pucchā atthuddhāranayena dasseti “**pucchā ca nāmesā**”ti-
ādinā. Adiṭṭhaṃ jotiyati etāyāti **adiṭṭhajotanā**. Diṭṭhaṃ saṃsandiyati etāyāti
diṭṭhasaṃsandanaṃ. Saṃsandanaṃca

1. Dī-Ṭṭha 2. 22; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 318 piṭṭhesu.

2. Khu 7. 263 piṭṭhe.

sākacchāvasena vinicchayakaraṇaṃ. Vimatiṃ chindati etāyāti **vimaticchedanā**. Anumatiyā pucchā **anumatipucchā**. “Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave”ti-ādi pucchāya “kā tumhākaṃ anumati”ti anumati pucchitā hoti. **Kathetukamyatāpucchā**ti kathetukamyatāya pucchā. **Lakkhaṇanti** nātuṃ icchito yo koci sabhāvo. **Aññātanti** yena kenaci ñāṇena aññātabhāvamāha. **Adiṭṭhanti** dassanabhūtena ñāṇena paccakkhaṃ viya adiṭṭhataṃ. **Atulitanti** “ettakaṃ etan”ti tulābhūtena atulitataṃ. **Atīritanti** tīraṇabhūtena akataññakiriyāsamāpanataṃ. **Avibhūṭanti** ñāṇassa apākaṭabhāvaṃ. **Avibhāvanti** ñāṇena apākaṭakatabhāvaṃ.

Yehi guṇavisesehi nimittabhūtehi bhagavati “tathāgato”ti ayam samañña pavattā, taṃdassanattham “**aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato**”ti-ādi vuttaṃ. Guṇavisesanemittikāneva hi bhagavato sabbāni nāmāni. Yathāha—

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino.

Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato”ti¹.

Tathā āgatoti ettha ākāranīyamanavasena opammasampañipādanattho **tathā**-saddo. Sāmaññaajotanāpi hi visese avatiṭṭhatīti. Paṭipadāgamanattho **āgata**-saddo, na ñāṇagamanattho “tathalakkhaṇaṃ āgato”ti-ādīsu² viya, nāpi kāyagamanattho “āgato kho mahāsamaṇo, magadhānaṃ giribbajan”ti-ādīsu³ viya. Tattha yadākāranīyamanavasena opammasampañipādanattho tathā-saddo, taṃkaruṇāpadhānattā mahākaruṇāmukhena purimabuddhānaṃ āgamanappaṭipadaṃ udāharaṇavasena sāmaññato dassento yaṃ-taṃ-saddānaṃ ekantasambandhabhāvato “**yathā sabbaloka -pa- āgatā**”ti sādharmaṇato vatvā puna taṃ paṭipadaṃ **mahāpadhānasuttā**dīsu⁴ sambahulaniddesena supākaṭānaṃ āsannānañca vipassi-ādīnaṃ channaṃ sammāsambuddhānaṃ vasena nidassento “**yathā vipassi bhagavā**”ti-ādīmāha. Tattha **yena abhinīhārenāti** manussattaliṅgasampattihetusatthudassanapabbajjā-abhiññādiḡuṇasampatti-adhikāracchandānaṃ vasena

1. Abhi-Ṭṭha 1. 420; Udāna-Ṭṭha 306; Paṭisāraṃ-Ṭṭha 1. 277; Netti-Ṭṭha 119 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭṭha 1. 59; Ma-Ṭṭha 1. 47; Saṃ-Ṭṭha 2. 265; Am-Ṭṭha 1. 80; Udāna-Ṭṭha 112 piṭṭhesu.

3. Vi 3. 55 piṭṭhe.

4. Dī 2. 2 piṭṭhe.

aṭṭhaṅgasamannāgatena mahāpaṇidhānena. Sabbesaṃ hi buddhānaṃ kāyapaṇidhānaṃ imināva abhinīhārena samijjhatīti. Evaṃ mahābhinihāravisesena “tathāgato”ti padassa atthaṃ dassetvā idāni pāramipūraṇavasena dassetuṃ “**yathā vipassī bhagavā -pa- kassapo bhagavā dānapāramiṃ pūretvā**”ti-ādimāha.

Ettha ca suttantikānaṃ mahābodhippaṭipadāya kosallajananatthaṃ kā panetā pāramiyo, kenatṭhena pāramiyo, katividhā cetā, ko tāsāṃ kamo, kāni lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni, ko paccayo, ko saṃkilesa, kim vodānaṃ, ko paṭipakkho, kā paṭipatti, ko vibhāgo, ko saṅgaho, ko sampādanūpāyo, kittakena kālena sampādanaṃ, ko ānisaṃso, kiñcetāsāṃ phalanti pāramīsu ayaṃ vitthārakathā veditabbā. Sā panesā icchantena **ḍiḅhāgamaṭṭikāyaṃ**¹ vuttanayeneva veditabbā, na idha dassitā. Yathāvuttāya paṭipadāya yathāvuttavibhāgānaṃ pāramīnaṃ pūritabhāvaṃ sandhāyāha “**samatimsa pāramiyo pūretvā**”ti.

Satipi mahāpariccāgānaṃ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanatthañceva sudukkarabhāvadassanatthañca mahāpariccāgehi visuṃ gahaṇaṃ. Tatoyeva ca aṅgapariccāgato visuṃ nayanapariccāgaggahaṇaṃ, pariccāgabhāvasāmaññepi dhanarajjapariccāgato puttadārapariccāgaggahaṇaṃ kataṃ. Gatapaccāgatikavattasaṅkhātāya pubbhāgappaṭipadāya saddhiṃ abhiññāsamaṃpattinipphādanaṃ **pubbayogo**. Dānādīsuyeva sātisayappaṭipattinipphādanaṃ **pubbacariyā**. Yā vā cariyāpiṭakasaṅgahitā. “Abhinīhāro pubbayogo, dānādippaṭipatti vā kāyavivekavasena ekacariyā vā pubbacariyā”ti keci. Dānādīnañceva appicchatādīnañca saṃsāranibbānesu ādīnavānisaṃsānañca vibhāvanavasena sattānaṃ bodhittaye patiṭṭhāpanaparipācanavasena ca pavattā kathā **dhammakkhānaṃ**. Nātināṃ atthacariyā **ñātattacariyā**. Sāpi karuṇāyanavaseneva. **Ādi**-saddena lokatthacariyādayo saṅgaṇhāti. Kammassakatañāṇavasena anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena khandhāyatanādiparicayavasena lakkhaṇattayatīraṇavasena ca ñānacāro **buddhicariyā**. Sā pana atthato paññāpāramīyeva, ñānasambhāradassanatthaṃ

1. Dī-Ṭī 1. 67 piṭṭhe.

visuṃ gahaṇaṃ. **Koṭī**ti pariyanto, ukkaṃsoti attho. Cattāro satipaṭṭhāne bhāvetvāti sambandho. Tattha **bhāvetvāti** uppādetvā. **Brūhetvāti** vaḍḍhetvā. Satipaṭṭhānādiggahaṇena āgamanappaṭipadaṃ matthakaṃ pāpetvā dasseti. Vipassanāsahagatā eva vā satipaṭṭhānādayo daṭṭhabbā. Ettha ca “yena abhinīhārenā”ti-ādinā āgamanappaṭipadāya ādim dasseti, “dānapāramin”ti-ādinā majjhaṃ, “cattāro satipaṭṭhāne”ti-ādinā pariyosānanti vedītabbaṃ.

Sampatijātoti muhuttajāto nikkhantamatto. Nikkhantamattaṃ hi mahāsattaṃ paṭhamaṃ brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsu, tesaṃ hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā, tesaṃ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggaṇhiṃsu, manussānaṃ hatthato muccitvā pathaviyaṃ patiṭṭhito. **Yathāhāti**-ādinā mahāpadānadesanāya¹ vuttavacanaṃ nidasseti. **Setamhi chatteti** dibbasetacchatte. **Anudhāriyamāneti** dhāriyamāne. Ettha ca chattaḡgahaṇeneva khaggādīni pañca kakudhabhaṇḍāni vuttānevāti daṭṭhabbaṃ.

Khaggatālavaṇṭamorahatthakavālabijani-uṇhīsapaṭṭāpi hi chattaena saha tadā upaṭṭhitā ahesuṃ. Chattādīniyeva ca tadā paññāyīṃsu, na chattādiggāhakaḡ.

Sabbā ca disāti dasa disā, nayidaṃ sabbadisāvīlokanāṃ sattaṭṭapadavītiḡruttarakālaṃ. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā puratthimaṃ disaṃ olokesi, tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā “mahāpurisa² idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā catasso anudisā heṭṭhā uparīti sabbā disā anuvīloketvā sabbattha attanā sadisaṃ adisvā “ayaṃ uttarā disā”ti sattaṭṭapadavītiḡrena agamāsi. **Āsabhinti** uttamaṃ. **Aggoti** sabbapaṭṭhamaḡ. **Jeṭṭhoti seṭṭhoti** ca tasseva vevacanaṃ. **Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavoti** imasmiṃ attabhāve pattaṭṭabbaṃ arahattaṃ byākāsi. “**Anekesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvenā**”ti saṃkhittena vuttamatthaṃ “**yañhi**”ti-ādinā vitthārato dasseti. Tattha **etthāti**—

1. Dī 2. 13; Ma 3. 164 piṭṭhesu.

2. Mahāpuñña (Ka)

“Anekasākhañca saḥassamaṇḍalam,
 Chattam marū dhārayumantalikkhe.
 Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā,
 Na dissare cāmarachattagāhakā ti¹—

imissā gāthāya. Sabbaññutaññānameva sabbattha appaṭihatacāratāya anāvaraṇañānanti āha “**sabbaññutānāvarenaññapaṭilābhassā**”ti. **Tathā ayaṃ bhagavāpi gato -pa- pubbanimittabhāvenāti** etena abhijātiyaṃ dhammatāvasena uppajjanakavisesā sabbabodhisattānaṃ sādharmaṇāti dasseti. Pāramitānissandā² hi teti.

Vikkamīti agamāsi. **Marūti** devā. **Samāti** vilokanasamatāya samā sadisiyo. Mahāpuriso hi yathā ekaṃ disaṃ vilokesi, evaṃ sesadisāpi, na katthaci vilokane vibandho tassa ahoṣīti. **Samāti** vā viloketuṃ yuttāti³ attho. Na hi tadā bodhisattassa virūpabībhacchavisamarūpāni viloketuṃ ayuttāni disāsu upaṭṭhahantīti.

“Evaṃ tathā gato”ti kāyagamaṇaṭṭhena gatasaddena tathāgatasaddaṃ niddisītvā idāni ñāṇagamaṇaṭṭhena taṃ dassetuṃ “**atha vā**”ti-ādimāha. Tattha **nekkhammēnāti** alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā idha nekkhammaṃ, na pabbajjādayo. “Paṭhamajjhānenā”ti ca vadanti. **Pahāyāti** pajahitvā. **Gato** adhigato, paṭipanno uttarivisesanti attho. **Pahāyāti** vā pahānāhetu, pahānalakkhaṇaṃ vā. Hetulakkhaṇattho hi ayaṃ pahāyasaddo. Kāmacchandādippahānāhetukaṃ hi “gato”ti ettha vuttaṃ gamaṇaṃ avabodho, paṭipatti eva vā kāmacchandādippahānena ca lakkhīyati. Esa nayo **padāletvāti**-ādīsupi. **Abyāpādenāti** mettāya. **Ālokasaññāyāti** vibhūtaṃ katvā manasikaraṇena upaṭṭhita-ālokasañjānanena. **Avikkhepenāti** samādhinā. **Dhammavavatthānenāti** kusalādidhammānaṃ yāthāvanicchayena. “Sappaccayanāmarūpavavatthānenā”tipi vadanti. Evaṃ kāmacchandādinīvaraṇappahānena “abhijjhaṃ loke pahāyā”ti-ādīnā⁴ vuttāya paṭhamajjhānassa pubbhāgappaṭipadāya bhagavato tathāgatabhāvaṃ dassetvā idāni saha upāyena

1. Khu 1. 386 piṭṭhe Suttanipāte.

3. Samāti vā sadisiyo yuttāti (Ka)

2. Pāramitābhisandā (Sī)

4. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

aṭṭhahi samāpattihi aṭṭhārasahi ca mahāvīpassanāhi taṃ dassetuṃ “**nānenā**”ti-ādimāha. Nāmarūpapariggahakaṅkhāvitarāṇaṇaṃ hi vibandhabhūtaṃ mohassa dūrīkaraṇena nātapaniññāyaṃ ṭhitassa anicca-saññādayo sījjhanti, tathā jhānasamāpattisu abhiratinimittena pāmojjena tatha anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṃ samadhi-gamoti samāpattivīpassanānaṃ arativinodana-avijjāpadālanādi-upāyo, uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhā nīvaraṇesupi saṅghadassanattanti daṭṭhabbo. Samāpattivīhārappavesavibandhanena nīvaraṇāni kavāṭasadisānīti āha “**nīvaraṇakavāṭaṃ ugghāṭetvā**”ti.

“Rattim vitakketvā vicāretvā divā kammante payojetī”ti¹ vuttaṭṭhāne vitakkavicārā dhūmayāna adhippetāti āha “**vitakkavicāradhūmaṃ**”ti. Kiñcāpi paṭhamajjhānūpacāreyeva dukkhaṃ, catutthajjhānopacāreyeva ca sukhaṃ pahīyati, atilayappahānaṃ pana sandhāyāha “**catutthajjhānena sukhadukkhāṃ pahāyā**”ti. **Rūpasāññāti** saññāsīsena rūpāvacarajjhānāni ceva tadārammaṇāni ca vuttāni. Rūpāvacarajjhānampi hi “rūpaṃ”ti vuccati uttarapadalopena “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīsu². Tassa ārammaṇampi kasiṇarūpaṃ “rūpaṃ”ti vuccati purimapadalopena “bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti-ādīsu³. Tasmā idha rūpe rūpajjhāne taṃsahagatasāññā rūpasāññāti evaṃ saññāsīsena rūpāvacarajjhānāni vuttāni. Rūpaṃ saññā assatī rūpasāññāṃ, rūpassa nāmanti vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetānaṃ adhivacānanti vedītabbānaṃ. **Paṭighasaññāti** cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānaṃ ca paṭighātena paṭihanānaṃ visayivisayasamodhāne samuppannā dvipaṇcaviññāṇasahagatā saññā paṭighasaññā. **Nānattasaññāyoti** nānatte gocare pavattā saññā, nānattā vā saññā nānattasaññā, aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyasaññāti etānaṃ catucattālīsasaññānametaṃ adhivacānaṃ. Etā hi yasmā rūpasāññādibhede

1. Ma 1. 197 piṭṭhe.

2. Ma 2. 205; Ma 3. 264; Abhi 1. 65; Khu 9. 231 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 94; Ma 2. 205, 206; Abhi 1. 64 piṭṭhesu.

nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti, yasmā ca nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā, tasmā “**nānattasañña**”ti vuccanti.

Aniccassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā**, tebhūmakadhammānaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya anupassanāyetaṃ nāmaṃ. **Niccasaññanti** saṅkhatadhamme “niccā sassatā”ti pavattaṃ micchāsaññaṃ. Saññāsīsena diṭṭhicittānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Nibbidānupassanāyāti** saṅkhāresu nibbijjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nandinti** sappītikataṇhaṃ. **Virāgānupassanāyāti** saṅkhāresu virajjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nirodhānupassanāyāti** saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya. “Te saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatiṃ samudayavasena na uppajjanti”ti evaṃ vā anupassanā nirodhānupassanā. Tenāvāha “nirodhānupassanāya nirodheti, no samudeti”ti. Muccitukamyatā hi ayaṃ balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā**. Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā hi ayaṃ. **Ādānanti** niccādivasena gahaṇaṃ. Santatisamūhakiccārammaṇānaṃ vasena ekattaggahaṇaṃ **ghanasañña**. **Āyūhanaṃ** abhisāṅkharānaṃ. Avatthāvisesāpatti **vipariṇāmo**. **Dhuvasaññanti** thirabhāvaggahaṇaṃ. **Nimittanti** samūhādighanavasena sakiccaparicchedatāya ca saṅkhārānaṃ saviggahaggahaṇaṃ. **Paṇidhinti** rāgādipaṇidhiṃ. Sā panatthato taṇhāvasena saṅkhāresu nanditā. **Abhinivesanti** attānudiṭṭhiṃ.

Aniccadukkādivasena sabbadhammatīraṇaṃ **adhipaññādhammavipassanā**. **Sārādānābhinivesanti** asāre sāraggahaṇavipallāsaṃ. Issarakuttādivasena loko samuppannoti abhiniveso **sammohābhiniveso**. Keci pana “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānanti-ādinā pavattasāmsayāpatti sammohābhiniveso”ti vadanti. Saṅkhāresu leṇatāṇabhāvaggahaṇaṃ **ālayābhiniveso**. “Ālayaratā ālayasammuditā”ti¹ vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsu rūpādīsu ca abhinivesavasena pavattiyā ālayābhinivesoti keci. “Evaṃvidhā saṅkhārā paṭinissajjīyanti”ti pavattaṃ nāṇaṃ **paṭisaṅkhānupassanā**. Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṃ, nibbānaṃ. Tattha ārammaṇakaraṇasaṅkhātena anupassanena pavattiyā **vivaṭṭānupassanā**, gotrabhu. **Samyogābhinivesanti** samyujjanavasena

1. Dī 2. 31; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṃ 1. 138; Vi 3. 5 piṭṭhesu.

saṅkhāresu abhinivisanam. **Diṭṭhekaṭṭheti** diṭṭhiyā sahaṭeṭeṭeṭe pahānekaṭṭhe ca. **Oḷāriketi** uparimaggavajjhe kilese apekkhitvā vuttam, aññathā dassanapahātabbāpi dutiyamaggavajjhehi oḷārikāti. **Aṇusahagateti** aṇubhūte. Idam heṭṭhimamaggavajjhe apekkhitvā vuttam. **Sabbakileseti** avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehipi pahinā kilesā puna pahīyantīti.

Kakkhalattam kathinabhāvo. **Paggharaṇam** dravabhāvo. Lokiyavāyunā bhastāya viya yena tamtamkalāpassa uddhumāyanam, thaddhabhāvo vā, tam **vitthambhanam**. Vijjamānēpi kalāpantarabhūtānam kalāpantarabhūtehi phuṭṭhabhāve¹ tamtambhūtavivittatā rūpapariyanto ākāsoṭi yesam yo paricchedo, tehi so asamphuṭṭhova, aññathā bhūtānam paricchedabhāvo na siyā byāpitabhāvāpattito. Yasmiṃ kalāpe bhūtānam paricchedo, tehi asamphuṭṭhabhāvo **asamphuṭṭhalakkhaṇam**. Tenāha bhagavā **ākāsadhātuniddese**² “asamphuṭṭho catūhi mahābhūtehi”ti.

Virodhipaccayasannipāte visadisuppatti **ruppanam**. Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānam cetanāvasenetam vuttam “**saṅkhārānam abhisāṅkharalakkhaṇam**”ti. Tathā hi suttantabhājanīye **saṅkhārakkhandhavibhaṅge**³ “cakkhusamphassajā cetanā”ti-ādinā cetanāva vibhattā. Abhisāṅkharalakkhaṇā ca cetanā. Yathāha “tattha katamo puññābhisāṅkhāro, kusalā cetanā kāmāvacarā”ti-ādi⁴. **Pharaṇam** savipphārikatā. **Assaddhiyeti** assaddhiyahetu. Nimittatthe bhummam. Esa nayo **kosajjeti**-ādīsu. **Vūpasamalakkhaṇanti** kāyaccitaparīḷhūpasamalakkhaṇam. Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne pagghaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭatāya ajjuhekkhanam **paṭisaṅkhānam** pakkhapātupacchedato.

Musāvādādīnam visamvādanādikicatāya lūkhānam apariggāhakānam paṭipakkhabhāvato pariggāhakasabhāvā **sammāvācā**, siniddhabhāvato sampayuttadhamme sammāvācāpaccayasubhāsītānam⁵ sotāraṇca puggalam pariggaṇhātīti sā **pariggahalakkhaṇā**. Kāyikakiriya kiñci kattabbam samuṭṭhāpeti, sayaṇca samuṭṭhahanam⁶ ghaṭanam hotīti sammākammantasāṅkhātā

1. Phuṭṭhābhāve (Ka) 2. Abhi 1. 169 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 37 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 102 piṭṭhe. 5. Sammāvācāpaccayam subhāsītānam (Sī) 6. Samuṭṭhānam (Sī)

viratīpi **samuṭṭhānalakkhaṇā** daṭṭhabbā, sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ samuṭṭhāpanaṃ kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṃ vā jīvitindriyapavattiyā, ājīvasseva vā suddhi **vodānaṃ**. “Saṅkhārā”ti idha cetanā adhippetāti vuttaṃ “**saṅkhārānaṃ cetanālakkaṇaṃ**”ti. **Namaṇaṃ** ārammaṇābhimukhabhāvo. **Āyatanānaṃ** pavattanaṃ. Āyatanavasena hi āyasaṅkhātānaṃ¹ cittacetāsikānaṃ pavatti. **Taṇhāya hetulakkhaṇanti** vaṭṭassa janakahetubhāvo, maggassa pana nibbānasampāpakattanti ayametesāṃ vireso.

Tathalakkhaṇaṃ aviparītasabhāvo. **Ekaraso** aññamaññanātivattanaṃ anūnādhikabhāvo. **Yuganaddhā** samathavipassanāva. “Saddhāpaññā paggaḥāvikkhepā”tipi vadanti. **Khayoti** kilesakkhayo maggo. Anuppādapariyosānatāya **anuppādo** phalaṃ. **Passaddhi** kilesavūpasamo. **Chandassāti** kattukāmatāchandassa. **Mūlalakkhaṇaṃ** patiṭṭhābhāvo. **Samuṭṭhānalakkhaṇaṃ** ārammaṇappaṭipādakatāya sampayuttadhammānaṃ uppattihetutā. **Samodhānaṃ** visayādisannipātena gahetabbākāro, yā saṅgatīti vuccati. Samaṃ, saha odahanti anena sampayuttadhammāti vā **samodhānaṃ**, phasso. Samosaranti sannipatanti etthāti **samosaraṇaṃ**. Vedanāya vinā appavattamānā sampayuttadhammā vedanānubhavananimittaṃ samosaṭā viya honṭīti evaṃ vuttaṃ. Gopānasīnaṃ kūṭaṃ viya sampayuttānaṃ pāmokkhabhāvo **pamukhalakkhaṇaṃ**. Tato, tesāṃ vā sampayuttadhammānaṃ uttari padhānanti **tatuttari**. Paññuttarā hi kusalā dhammā. **Vimuttiyāti** phalassa. Taṃ hi sīlādiḡuṇasārassa paramukkamsabhāvena **sāraṃ**. Ayaṅca lakkhaṇavibhāgo chadhātupañcajhānaṅgādivasena taṃtaṃsuttapadānusārena porāṇaṭṭhakathāyaṃ āgatanayena ca katoti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi pubbe vuttopi koci dhammo pariyāyantarappaḡāsanaṭṭhaṃ puna dassito, tato eva ca “chandamūlakā kusalā dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamosaraṇā”ti, “paññuttarā kusalā dhammā”ti, “vimuttisāramidaṃ brahmacariyaṃ”ti, “nibbānogadhaṃ hi āvuso brahmacariyaṃ nibbānapariyosānaṃ”ti² ca suttapadānaṃ vasena “chandassa mūlalakkhaṇaṃ”ti-ādi vuttaṃ.

1. Āyatanasaṅkhātānaṃ (Sī)

2. Saṃ 3. 192 piṭṭhe (Atthato samānaṃ)

Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni aviparītasabhāvattā. **Tathāni** taṃsabhāvattā, **avitathāni** amusāsabhāvattā, **anaññathāni** aññākārahitattā. **Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho** jātipaccayā sambhūtaṃ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa uddhaṃ uddhaṃ āgatabhāvo, anupavattatthoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca sambhūtasamudāgataṭṭho, na jātito jarāmaṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hotīti **jātipaccayasambhūtaṭṭho**, itthañca jātito samudāgacchatīti **jātipaccayasamudāgataṭṭho**. Yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpaṃ pātubhāvoti attho. **Avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho** etthāpi na avijjā saṅkhārānaṃ paccayo na hoti, na ca avijjāṃ vinā saṅkhārā uppañjanti. Yā yā avijjā yesaṃ yesaṃ saṅkhārānaṃ yathā yathā paccayo hoti, ayaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho, paccayabhāvoti attho.

Bhagavā taṃ jānāti passatīti sambandho. **Tenāti** bhagavatā. Taṃ vibhajjamānanti yojetabbaṃ. **Tanti** rūpāyatanāṃ. **Itthāniṭṭhādīti** ādi-saddena majjhataṃ saṅgaṇhāti, tathā atītānāgatapaccuppannaparitta-ajjhatabhahiddhātadubhayādibhedāṃ. **Labhamānakapadavasena**ti “rūpāyatanāṃ diṭṭhāṃ, saddāyatanāṃ sutāṃ, gandhāyatanāṃ rasāyatanāṃ phoṭṭhabbāyatanāṃ mutāṃ, sabbaṃ rūpaṃ manasā viññātan”¹ti vacanato diṭṭhapadañca viññātapadañca rūpārammaṇe labbhati. **Anekehi nāmehi**ti “rūpārammaṇāṃ iṭṭhāṃ aniṭṭhāṃ majjhataṃ parittaṃ atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ ajjhataṃ bahiddhā diṭṭhāṃ viññātaṃ rūpaṃ rūpāyatanāṃ rūpadhātu vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatighaṃ nīlaṃ pītakaṃ”²ti evamādīhi anekehi nāmehi. **Terasahi vārehīti** rūpakaṇḍe āgate terasa niddesavāre sandhāyāha. **Dvepaññāsāya nayehīti** ekekasmim vāre catunnaṃ catunnaṃ vavattthāpananayānaṃ vasena dvipaññāsāya nayehi. **Tathamevāti** aviparītadassitāya appaṭivattiyadesanatāya ca tathameva hoti. **Jānāmi abbaññāsinti** vattamānātītakālesu ñāṇappavattidassanena anāgatepi ñāṇappavatti vuttāyevāti datṭhabbā. **Vidīta**-saddo anāmaṭṭhakālaviseso veditabbo “diṭṭhāṃ sutāṃ mutan”²ti-ādīsu² viya. **Na upaṭṭhāsīti** attattaniyavasena na

1. Abhi 1. 201 piṭṭhe.

2. Dī 3. 111; Ma 1. 5; Saṃ 2. 168; Am 1. 332 piṭṭhesu.

upagañchi. Yathā rūpārammaṇādayo dhammā yaṃsabhāvā yaṃpakārā ca, tathā ne passati jānāti gacchatīti **tathāgatoti** evaṃ padasambhavo veditabbo. Keci pana “niruttinayena **pisodarādipakkhepena**¹ vā dassīsaddassa lopaṃ, āgata-saddassa cāgamaṃ katvā tathāgato”ti vaṇṇenti.

Yaṃ rattinti yassaṃ rattiyaṃ. Accantasamyoge cetam upayogavacanaṃ. **Tiṇṇaṃ mārānanti** kilesābhisaṅkhāradevaputtasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ mārānaṃ. **Anupavajjanti** niddosatāya na upavajjaṃ. **Anūnanti** pakkhipitabbābhāvena na ūnaṃ. **Anadhikanti** apanetabbābhāvena na adhikaṃ. **Sabbākāraparipuṇṇanti** atthabyañjanādisampattiyā sabbākārena paripuṇṇaṃ. **No aññathāti** “tathevā”ti vuttamevatthaṃ byatirekena sampādeti. Tena yadatthaṃ bhāsitaṃ, tadatthanipphādanato yathā bhāsitaṃ bhagavatā, tathevāti aviparītadesanataṃ dasseti. **Gadatthoti** etena tathaṃ gadatīti **tathāgatoti** da-kārassa ta-kāraṃ katvā niruttinayena vuttanti dasseti. Tathā gatamassāti tathāgato. **Gatanti** ca kāyassa vācāya vā pavattīti attho. **Tathāti** ca vutte yaṃ-taṃ-saddānaṃ abyabhicāritasambandhatāya yathāti ayamattho upaṭṭhitoyeva hoti. Kāyavācākiriyaṇaṃca aññamaññānulomena vacanicchāyaṃ kāyassa vācā, vācāya ca kāyo sambandhabhāvena upaṭṭhatīti imamatthaṃ dassento āha “**bhagavato hī**”ti-ādi. Imasmiṃ pana atthe tathāvāditāya tathāgatoti ayampi attho siddho hoti. So pana pubbe pakārantarena dassitoti āha “**evaṃ tathākāritāya tathāgato**”ti.

Tiriyaṃ aparimāṇasu lokadhātūsūti etena yadeke “tiriyaṃ viya upari adho ca santi lokadhātuyo”ti vadanti, taṃ paṭisedheti. Desanāvilāsoyeva **desanāvilāsamayo** yathā “puññamayaṃ dānamayan”ti-ādīsu². Nipātānaṃ vācakasaddasannidhāne tadatthajotanabhāvena pavattanato gata-saddoyeva avagatatthaṃ atītatthaṃca vadatīti āha “**gatoti avagato atīto**”ti. Atha vā abhinīhārato paṭṭhāya

1. Pāṇinī 6. 3. 109 suttaṃ.

2. Dī 3. 182; Khu 1. 230; Khu 10. 43 piṭṭhesu.

yāva sambodhi, etthantare mahābodhiyānaṭṭipattiyā
hānaṭṭhānasamkilesanivattīnaṃ abhāvato yathā paṇidhānaṃ, tathā gato
abhinīhārānurūpaṃ paṭipannoti **tathāgato**. Atha vā mahiddhikatāya
paṭisambhidānaṃ ukkaṃsādhigamena anāvarenañāṇatāya ca katthacipi
paṭighātābhāvato yathā ruci, tathā kāyavācācittānaṃ gatāni gamanāni
pavattiyō etassāti **tathāgato**. Yasmā ca loke vidhayuttagatapakārasaddā
samānatthā dissanti, tasmā yathāvidhā vipassi-ādayo bhagavanto, ayampi
bhagavā tathāvidhoti **tathāgato**. Yathā yuttā ca te bhagavanto, ayampi
bhagavā tathā yuttoti tathāgato. Atha vā yasmā saccam tatvam¹ tacchaṃ
tathanti ñāṇassetam adhivacanaṃ, tasmā tathena ñāṇena āgatoti **tathāgatoti**
evampi tathāgatasaddassa attho veditabbo.

“Pahāya kāmādimale yathā gatā,
Samādhiñāṇehi vipassi-ādayo.
Mahesino sakyamunī jutindharo,
Tathāgato tena tathāgato mato.

Tathañca dhātāyatanādilakkhaṇaṃ,
Sabhāvasāmaññāvibhāgabhedato.
Sayambhuñāṇena jinoyamāgato,
Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.

Tathāni saccāni samantacakkhunā,
Tathā idappaccayatā ca sabbaso.
Anaññaneyyena yato vibhāvitā,
Yāthāvato² tena jino tathāgato.

Anekabhedāsupi lokadhātusu,
Jinassa rūpāyatanādigocare.
Vicittabhede tathameva dassanaṃ,
Tathāgato tena samantalocano.

1. Tattam (Sī)

2. Tathā tathā (Sī)

Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsati,
 Karoti vācāyanulomamattano.
 Guṇehi lokam abhibhuyyirīyati¹,
 Tathāgato tenapi lokanāyako.
 Yathābhinihāramato² yathāruci,
 Pavattavācā tanucittabhāvato.
 Yathāvidhā yena purā mahesino,
 Tathāvidho tena jino tathāgatoti³.

Saṅgahagāthā mukhamattameva, kasmā? Appamādapadam viya sakalakusaladhammasampañipattiyā sabbabuddhaguṇānaṃ saṅgāhakattā. Tenevāha “**sabbākārenā**”ti-ādi. Sesamettha uttānatthameva.

171. Dutiye **uppattī**ti paṭhamāya jātiyā nibbattiṃ vatvā ariyāya jātiyā nibbattiṃ dassetuṃ “**nipphattī**”ti-āha. Tadā hissa buddhabhāvanipphattīti. “Dullabho”ti-ādiṃ vatvā kāraṇassa dūrasambhārabhāvato tattha kāraṇaṃ dassento “**ekavāran**”ti-ādimāha. Idaṃ vuttaṃ hoti—tattha vāragaṇanā nāma māsaṃvaccharakappagaṇanādikā, kappānaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ dve asaṅkhyeyyāni tīṇi asaṅkhyeyyānipi pāramiyo pūretvāpi buddhena bhavituṃ na sakkā, heṭṭhimakoṭiyā pana cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṅca nirantaram dasa pāramiyo pūretvāva buddhabhāvaṃ pattuṃ sakkā, na ito aññathāti iminā kāraṇena dullabho pātubhāvo buddhānanti.

172. Tatiye **niccam na hotī**ti abhiṅghappavattikaṃ na hoti kadācideva sambhavato. Yebhuyyena manussā acchariyaṃ disvā accharaṃ paharanti, taṃ sandhāya vuttaṃ “**accharaṃ paharivā passitabbo**”ti. **Samannāgatattā**ti etena acchariyā guṇadhammā etasmiṃ santīti **acchariyoti** dasseti. Apica ādito pabhuti abhinīhārāvaho, tato parampi anaññasādhāraṇe guṇadhamme āciṅṇavāti **acchariyoti** āha “**āciṅṇamanussotipi acchariyamanusso**”ti-ādi. Mahābodhiñāṇameva maṇḍabhūtaṃ **mahābodhimaṇḍo**. Sabbaññutaññānapadaṭṭhānaṃ hi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānaṅca

1. Abhibhuyya irati (Sī, Ka)

2. Yathābhinihāramito (Sī)

3. Dī-Ṭī 110 piṭṭhe.

sabbaññutaññānaṃ “mahābodhī”ti vuccati. **Anivattakenā**ti bodhiyā niyatabhāvāpattiyā mahābodhisattabhāvato anivattanasabhāvena.

Buddhakāradhammānaṃ pūraṇampi na aññassa kassaci āciṇṇanti-ādinā hetu-avatthāya phalāvattthāya sattānaṃ upakārāvattthāya cāti tisupi avattthāsu lokanātho anaññasādhāraṇānaṃ guṇadhammānaṃ āciṇṇatāya acchariyamanusso vuttoti dasseti.

173. Catutthe kāle kiriyāti **kālakiriyā**. Katarasmim kāle kīdisī kiriyā. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhati, visesatthinā ca viseso anuppayojitabboti āha “**ekasmim kāle pākāṭa kiriyā**”ti. Katarasmim pana ekasmim kāle, kathaṅca pākāṭi? Kappānaṃ sataśassādhikāni anekāni asaṅkhyeyyāni abhikkamivā yathādhīppetamanorathapāripūrivaseṇa samupaladdhe ekasmim kāle, sadevaloke ativiya acchariyamanussassa parinibbānanti accantapākāṭa. **Anutāpakarā**ti cetodukkhāvahā. **Dasasahassacakkavālesūti** vuttaṃ tassa buddhakkhettabhāvena paricchinnattā, tadaññesaṅca avisayattā.

174. Pañcame **dutiya**ssa **buddhassā**ti dutiyaṇṇa sabbaññubuddhassa abhāvā. **Sutabuddho** nāma sutamayena ñāṇena bujjhitabbassa buddhattā. **Catusaccabuddho** nāma catunnaṃ ariyasaccānaṃ anavasesato buddhattā. **Paccekabuddho** nāma paccekaṃ attanoyeva yathā catusaccasambodho hoti, evaṃ buddhattā. Sammāsambuddho eva hi yathā sadevakassa lokassa catusaccasambodho hoti, evaṃ saccāni abhisambujjhati. **Cattāri vā atṭha vā soḷasa vā**ti idaṃ katamahābhinihārānaṃ mahābodhisattānaṃ paññādhikasaddhādhikavīriyādhikavibhāgavasena vuttaṃ. “Paññādhikānaṃ hi saddhā mandā hoti, paññā tikkhā. Saddhādhikānaṃ paññā majjhimā hoti. Vīriyādhikānaṃ paññā mandā, paññānubhāvena ca sammāsambodhi adhigantabbā”ti **atṭhakathāyaṃ**¹ vuttaṃ. Avisesena pana vimutti-paripācanīyadhammānaṃ tikkhamajjhimamudubhāvena tayopete bhedaṃ yuttāti vadanti. Tividhā hi bodhisattā abhinihārakkhaṇe bhavanti ugghaṭṭitaññuvipañcitaññuneyyabhedenā.

1. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 43; Apadāna-Ṭṭha 1. 155; Cariyāpīṭaka-Ṭṭha 320 piṭṭhesu.

Tesu ugghaṭṭitaññū sammāsambuddhassa sammukhā cātuppadikaṃ gātham suṇanto tatiyapade apāriyositeyeva chahi abhiññāhi saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pattuṃ samatthūpanissayo hoti. Dutiyo satthu sammukhā ekaṃ gātham suṇanto apariyositeyeva catutthapade chahi abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ samatthūpanissayo hoti. Itaro bhagavato sammukhā cātuppadikagātham sutvā pariyositāya gāthāya chahi abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ samatthūpanissayo hoti. Tayopete vinā kālabhedena katābhinihārā laddhabyākaraṇā pāramiyo pūrentā yathākkamaṃ yathāvuttabhedenā kālena sammāsambodhi pāpuṇanti, tesu tesu pana kālabhedeṣu aparipuṇṇesu te te mahāsattā divase divase vessantaradānasadisam dānaṃ dentāpi tadanurūpaṃ sīlādisesapāramidhamme ācinantāpi antarā buddhā bhavissantīti akāraṇametaṃ. Kasmā? Ñāṇassa aparipaccanato. Paricchinnakālanipphāditaṃ viya hi sassaṃ paricchinnakāle nipphāditaṃ sammāsambodhi tadantarā sabbussāhena vāyamantenapi na sakkā pāpuṇitunti pāramipūrī yathāvuttakālavisesena sampajjatīti veditabbaṃ. **Saddhinti** samānakāle.

Asahāyoti nippariyāyato vuttaṃ. Saha-ayanaṭṭho hi sahāyaṭṭho. Paṭipattivasena bhagavatā saha samaṃ ayanam nāma kassacipi nattheva. Hatthādi-avayavato paṭi paṭi minitabbato **paṭimā** vuccati attabhāvo. **Samattho nāma natthīti** devo vā māro vā brahmā vā koci natthi. **Paṭisamoti** paṭinidhibhāvena samo. **Paṭibhāgaṃ dātunti** “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinā vuttassa dhammabhāgassa dhammakotṭhāsassa paṭipakkhabhūtaṃ katvā bhāgaṃ koṭṭhāsaṃ paṭivacanaṃ dātuṃ samattho nāma natthi. Natthi etassa sīlādiguṇehi paṭibimbabhūto puggaloti **appaṭipuggalo**. Tenāha “**añño koci**”ti-ādi. Tisahassimahāsahassīnaṃ vibhāgo parato āvi bhavissati. Sesamettha suviññeyameva.

175. Chaṭṭhādīsu **tasmim puggaleti** sammāsambuddhe. **Tanti** paññācakkhu. **Pātubhūtaṃ eva hoti** tassa sahasa uppajjanato. **Uppattīti** uppajjanaṃ. **Nipphattīti** parivuddhi. **Kīvarūpassāti** kīdisassa. Sāvakaṃviseva hatthagataṃ paññācakkhu nāma dvinnam aggasāvakanāmyevāti āha “**sāriputtatherassā**”ti-ādi. **Samādhipaññāti** samādhisahagatā paññā.

“Samādhisaṁvattanikā khippanisanti-ādivisesāvahā paññā”ti keci. **Ālokoti** paññā-āloko eva. Tathā **obhāso. Tīṇipīti** tīṇipi suttāni.

Lokiyalokuttaramissakānīti pubbhāgapaññāya adhippetattā vuttaṁ.

Uttamadhammānanti attano uttaritarassa abhāvena seṭṭhadhammānaṁ. Daṭṭhabbato dassanaṁ, bhagavato rūpakāyo. Tatthapi visesato rūpāyatanāṁ. Tenāha “**cakkhuviññāpēna daṭṭhum labhatī**”ti. Natthi ito uttaranti anuttaraṁ, tadeva anuttariyaṁ, dassanañca taṁ anuttariyañcāti **dassanānuttariyaṁ**. Sesapadesupi eseva nayo. Ayaṁ pana padaviseso—suyyati **savanaṁ**, bhagavato vacanaṁ. Labbhatīti **lābho**, bhagavati saddhā. Sikkhitabbato **sikkhā**. Silasamādhipaññāparicaraṇaṁ **pāricariyā**, upaṭṭhānaṁ. Anussaraṇaṁ **anussati**, satthu guṇānussaraṇaṁ. **Imesanti** yathāvuttānaṁ channaṁ anuttariyaṇaṁ. **Pātubhāvo hotīti** tathāgatassa pātubhāvā tappaṭibaddhattā tabbisayattā ca pātubhāvo hoti. “Dassanānuttariyaṇaṁ”ti ca sadevake loke uttaritarassa bhagavato rūpassa na dassanamattaṁ adhippettaṁ, atha kho tassa rūpadassanamukhena aveccappasādena buddhaguṇe okappetvā ogāhetvā dassanaṁ daṭṭhabbaṁ. Tenāha “**āyasmā hī**”ti-ādi. **Idampi dassanānuttariyaṇanti** pubbe vuttato nibbisesattā vuttaṁ. **Dasabalaṁ dassanāya labhitvāti** ānandatthero viya pasādabhattimettāpubbakam dasabalaṁ dassanāya labhitvā. **Dassanaṁ vaḍḍhetvāti** dassanamukhena pavattaṁ vipassanācāraṁ vaḍḍhetvā. Dassanamukhena yāva anulomañāṇaṁ vipassanācāraṁ vaḍḍhetvā tadanantaraṁ aṭṭhamakamahābhūmim okkamanto dassanaṁ sotāpattimaggam pāpeti nāma. Idha parato pavattaṁ dassanaṁ **dassanameva nāma, mūladassanaṁ pana** saccadassanassapi kāraṇabhāvato **dassanānuttariyaṇaṁ nāma**. Esa nayo sesānuttariyesupi.

Dasabale saddhaṁ paṭilabhatīti sammāsambuddhe bhagavati saddhaṁ paṭilabhati. **Tisso sikkhā sikkhitvāti** tisso pubbhāgāsikkhā sikkhitvā. **Paricarati**ti upaṭṭhānaṁ karoti. “Itipi so bhagavā”ti-ādinā buddhānussativasena anussatiṭṭhānaṁ uppādetvā taṁ padaṭṭhānaṁ katvā vipassanaṁ vaḍḍhento “**anussatiṁ vaḍḍhetvā**”ti vutto.

Sacchikiriya hotīti paccakkhakaṇaṃ hoti. Maggakkhaṇe hi labbhamaṇā paṭisambhidā phalakkhaṇe sacchikatā nāma hoti tato paraṃ atthādīsū yathicchitaṃ viniyogakkhamabhāvato. **Catassoti** gaṇanaparicchedo. **Paṭisambhidāti** pabhedā. Kassa pana pabhedāti? “Atthe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā”ti-ādivacanato¹ ñāṇassetā pabhedā. Tasmā **catasso paṭisambhidāti** cattāro ñāṇappabhedāti attho. **Atthapaṭisambhidāti** atthe paṭisambhidā, atthapabhedassa salakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇanti attho. Tathā dhammapabhedassa salakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**. Niruttipabhedassa salakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ niruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā**. Paṭibhānapabhedassa salakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ paṭibhāne pabhedagataṃ ñāṇaṃ **paṭibhānapaṭisambhidā**.

Atthesu ñāṇanti-ādīsū atthoti saṅkhepato hetuphalaṃ. Taṃ hi hetuvasena araṇiyaṃ gantabbaṃ pattabbaṃ, tasmā “attho”ti vuccati. Pabhedato pana yaṃ kiñci paccayuppannaṃ nibbānaṃ bhāsitattho vipāko kiriyaḃhi ime pañca dhammā “attho”ti veditabbā, taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmim pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā**. **Dhammoti** saṅkhepato paccayo. So hi yasmā tantim dahati vidahati pavatteti ceva pāpeti ca ṭhapeti ca, tasmā “dhammo”ti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu ariyamaggo bhāsitaṃ kusalaṃ akusalanti pañcavidhoti veditabbo, taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmim dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**.

Atthadhammaniruttābhilāpe ñāṇanti tasmim atthe ca dhamme ca sabhāvaniruttisaddaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmim sabhāvanirutti-abhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ. Evamayam niruttipaṭisambhidā saddārammaṇā nāma jātā, na paññatti-ārammaṇā. Kasmā? Yasmā saddaṃ sutvā “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvanirutti”ti pajānāti. Paṭisambhidāpatto hi “phasso”ti vutte “ayaṃ sabhāvanirutti”ti jānāti, “phassa”ti vā “phassan”ti vā vutte “ayaṃ na sabhāvanirutti”ti jānāti. Vedanādīsūpi eseva nayo. Ayaṃ

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

panesa nāmākhyātopasaggābyayapadampi jānātiyeva sabhāvaniruttiyā yāthāvato jānanato. **Ñānesu ñāṇanti** sabbatthakañāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa pabhedagataṃ ñāṇaṃ.

Imā pana catasso paṭisambhidā sekkhabhūmiyaṃ asekkhabhūmiyanti dvīsu ṭhānesu pabhedāṃ gacchanti. Adhigamo pariyatti savanaṃ paripucchā pubbayogoti imehi pañcahi kāraṇehi visadā honti. **Adhigamo** nāma saccappaṭivedho. **Pariyatti** nāma buddhavacanaṃ. Taṃ hi gaṇhantassa paṭisambhidā visadā honti. **Savanaṃ** nāma dhammassavanaṃ. Sakkaccaṃ dhammaṃ suṇantassapi hi paṭisambhidā visadā honti. **Paripucchā** nāma aṭṭhakathā. Uggahitapāliyaṃ atthaṃ kathentassapi hi paṭisambhidā visadā honti. **Pubbayogo** nāma pubbayogāvaccaratā. Haraṇapaccāharaṇanayena paṭipākaṭakammaṭṭhānassapi¹ paṭisambhidā visadā hontīti. **Lokiyalokuttarāvā**ti ettha tisso paṭisambhidā lokiyā, atthapaṭisambhidā siyā lokiyā, siyā lokuttarāti evaṃ vibhajitvā attho vedītabbo.

Buddhuppādeyevāti avadhāraṇena buddhuppāde eva labbhanato, abuddhuppāde alabbhanato anaññasādhāraṇo paṭivedho adhippeto. Evañca katvā “mahato cakkhussā”ti-ādīsu paññāmahattādīkampi anaññasādhāraṇameva adhippetanti daṭṭhabbaṃ. Tathā vijjāvīmuttiphalasacchikiriyaḍayopi paresaṃ tabbhāvāvahā daṭṭhabbā. Yā kāci dhātuyo lokiyā lokuttarā vā, sabbā tā imāheva saṅgahitā, ettheva antogadhāti vuttaṃ “**imāva aṭṭhārasa dhātuyo nānāsabhāvato nānādhātuyo**”ti. Svāyamatto anekadhātunānādhātuñāṇavibhaṅgena² dīpetabbo. “Sacchikiriya”ti vuttattā “**vijjāti phale ñāṇaṃ**”ti vuttaṃ.

187. Yasmā cakkati aparāparaṃ parivattatīti **cakkaṃ**, tasmā iriyāpathāpi aparāparaṃ parivattanaṭṭhena cakkasadisattā **cakkanti** vuttā, tathā patirūpadesavāsādisampattiyo. **Tato paṭṭhāya dhammacakkaṃ abhinīharati nāmā**ti ettha tadā mahāsatto attānaṃ abhinīhārayogaṃ karonto “dhammacakkaṃ abhinīharati nāmā”ti vutto tato paṭṭhāya dhammacakkābhinīhāravibandhakaradhammānuppajjanato. **Abhinīhaṭaṃ nāmā**ti etthapi

1. Parihaṭakammaṭṭhānassapi (?)

2. Abhi 2. 323 piṭṭhe.

ayameva nayo. **Arahattamaggaṃ paṭivijjhantopi dhammacakkaṃ uppādetiyeva nāma** tadattham nīṇaṃ paripācetīti katvā. **Arahattaphalakkhaṇe dhammacakkaṃ uppāditaṃ nāma** tasmim̄ khaṇe dhammacakkassa uppādanāya kātabbakiccassa kassaci abhāvā. Paṭivedhaññaṃ hi idha “dhammacakkaṃ”ti adhippetam̄. Idāni desanāññaṇavasena dhammacakkaṃ dassetuṃ “**kadā pavatteti nāmā**”ti-ādimāha. Na kevalam̄ therasseva, atha kho sabbesampi sāsānikānaṃ dhammakathā bhagavato dhammadesanā catunnaṃ ariyasaccānaṃ catunnaṃ ekattādinayānaṃ avirādhanatoti dassetuṃ “**yo hi koci bhikkhu vā**”ti-ādi āradham̄. Sesam̄ suviññeyyameva.

Ekapuggalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Etadaggavagga 1. Paṭhamavagga

Etadaggapadavaṇṇanā

188. Etadaggesu paṭhamavaggassa paṭhame **ādimhi dissatīti** ettha aggasaddoti ānetvā yojetabbaṃ. **Ajjataggeti** ajjadivasam̄ ādim̄ katvāti attho. **Aṅgulaggenāti** aṅgulikoṭṭiyā. **Ambilagganti** ambulakotṭhāso. **Koṭṭibhūtāti** paramakoṭṭibhūtā tasmim̄ ṭhāne tādisānaṃ aññesaṃ abhāvato. Tato eva **setṭhabhūtātipi aggā. Etadaggasannikkhepoti** etadagge ṭhapanam̄ aṭṭhuppattī-ādihi catūhipi kāraṇehi. Mahāpaññatāya therena etadaggaṭṭhānassa laddhabhāvaṃ vitthārato dassetuṃ “**kathan**”ti-ādimāha. **Dve padantarānīti** kaṇḍambamūle yugandharapabbateti dvīsu ṭhānesu dve padāni dassetvā. **Muṇḍapīṭhakanti** yaṃ sattaṅgam̄ pañcaṅgam̄ vā na hoti, kevalam̄ muṇḍakapīṭham̄, taṃ sandhāyetam̄ vuttam̄. **Avattharivā nisīdīti** buddhānubhāvena ajjhottharivā nisīdi. Tenāha “**evaṃ nisīdanto**”ti-ādi. **Kāyasakkhim̄ katvāti** nāmakāyena desanāya sampaṭicchānavasena sakkhibhūtā katvā. **Kusalā dhammā akusalā dhammā abyākatā dhammāti iti-saddo** ādyattho, tena sabbaṃ abhidhammadesanaṃ saṅgaṇhāti.

Pāṭihāriyatṭhāneti yamakapāṭihāriyassa kataṭṭhāne. **Passathāti** tesam̄ bahubhāvaṃ sandhāya vuttam̄. **Assāti** manussasamūhassa ekabhāvaṃ.

Ākappanti ākāraṃ. **Mahājanoti** sadevake loke sabbo mahājano. Yathā nirayadassanaṃ saṃvegajananattham, evaṃ devalokadassanampi saṃvegajananatthameva “anupubbikathāyaṃ saggakathā viya evaṃ sabbasampattisamupetopi saggo anicco addhuvo cavanadhammo”ti. **Sajjetvā**¹ samapaṇṇāsāya mucchanāhi yathā kāmena nivādetuṃ sakkā, evaṃ sajjetvā.

Puthujjanapañcakaṃ pañhanti puthujjanapañhaṃ ādim katvā pavattitaṃ khīṇāsavapañhapariyantam pañhapañcakaṃ. **Paṭhamaṃ -pa- pucchīti** puthujjanavisaye pañhaṃ pucchi. Paṭisambhidā yathābhinihāraṃ yathāsakaṃ vipassanābhinihārena paṭhamabhūmiyādayo viya pavattitavisayāti vuttam “**te attano attano paṭisambhidāvisaye thatvā kathayimsū**”ti. **Buddhavisaye pañhaṃ pucchīti**—

“Ye ca saṅkhātadhammāse, ye ca sekhā puthū idha.

Tesaṃ me nipako iriyam, puṭṭho pabrūhi mārisā”ti²—

idam pañhaṃ pucchi. Tattha **Saṅkhātadhammāti** saṅkhātā nātā catusaccadhammā, ye ca saṅkhātadhammā catūhi maggehi paṭividdhacatusaccadhammāti attho. Iminā asekkhā kathitā. Puthu-saddo ubhayatthapi yojetabbo “ye puthū saṅkhātadhammā, ye ca puthū sekhā”ti. **Tesanti** tesaṃ dvinnam sekkhāsekkhapuggalānam me puṭṭhoti yojetabbam, mayā puṭṭhoti attho. **Iriyanti** sekkhāsekkhabhūmiyā āgamanappaṭipadam. Iriyati gacchati sekkhabhūmiṃ asekkhabhūmiṃca etāyāti iriyā, tam tesaṃ iriyam āgamanappaṭipadam mayā puṭṭho pabrūhi kathehīti attho. Evaṃ bhagavā buddhavisaye pañhaṃ pucchitvā “imassa nu kho sārīputta saṅkhittena bhāsītassa katham vitthārena attho daṭṭhabbo”ti āha. Thero pañhaṃ oloketvā “sathā maṃ sekkhāsekkhānam bhikkhūnam āgamanappaṭipadam pucchati”ti pañhe nikkakho hutvā “āgamanappaṭipadā nāma khandhādivasena bahūhipi mukhehi sakkā kathetuṃ, katarākārena nu kho kathento satthu ajjhāsayaṃ gaṇhituṃ sakkhissāmi”ti ajjhāsaye kaṅkhi, tam sandhāyetaṃ vuttam “**dhammasenāpati -pa- na sakkoti**”ti. Pucchitapañhaṃ vissajjetuṃ paṭibhāne asati disāvīlokanam sattānam sabhāvoti dassento “**puratthima -pa- nāsakkhī**”ti āha. Tattha **pañhuppattiṭṭhānanti** pañhuppattikāraṇam.

1. Mucchitvāti (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Khu 1. 434 piṭṭhe Suttanipāte.

Therassa kilamanabhāvaṃ jānitvāti “sāriputto pañhe nikkāṅkho, ajjhāsaya me kaṅkhamāno kilamatī”ti therassa kilamanabhāvaṃ ñatvā. **Catumahābhūtikakāyapariggahanti** etena khandhamukhena nāmarūpariggaho vutto. **“Bhūtamidanti sāriputta samanupassasī”**ti hi vadantena bhagavatā khandhavasena nāmarūpariggaho dassito. Evaṃ kirassa bhagavato ahosi “sāriputto mayā naye adinne kathetuṃ na sakkhissati, dinne pana naye mamajjhāsayaṃ gahetvā khandhavasena kathessatī”ti. Therassa saha nayadānena so pañho nayasatena nayasahassena upaṭṭhāsī. Tenāha **“aññātaṃ bhagavā, aññātaṃ sugatā”**ti.

Arūpāvacare paṭisandhi nāma na hotīti bodhisambhārasambharaṇassa anokāsabhāvato vuttaṃ. Tenāha **“abhabbaṭṭhānattā”**ti, laddhabyākaraṇānaṃ bodhisattānaṃ uppattiyā abhabbadesattāti attho. **Rūpāvacare nibbatīti** kammavasitāsambhavato arūpāvacare anibbattitvā rūpāvacare nibbatti.

Parosahassanti-ādinā parosahassajātakaṃ dasseti. Tattha **parosahassampī** atirekasahassampi. **Samāgatānanti** sannipatitānaṃ bhāsitassa atthaṃ jānituṃ asakkontānaṃ bālānaṃ. **Kandeyyūṃ te vassasataṃ apaññāti** te evaṃ samāgatā apaññā ime bālattā sasā viya vassasatampi vassasahassampi rodeyyūṃ parideveyyūṃ. Rodamānāpi pana atthaṃ vā kāraṇaṃ vā neva jāneyyunti dīpeti. **Ekova seyyo puriso sapaññoti** evarūpānaṃ bālānaṃ parosahassatopi eko paṇḍitapurisova seyyo varataroti attho. Kīdiso sapaññoti āha **“yo bhāsitassa vijānāti atthan”**ti, ayaṃ jeṭṭhantevāsiko viya yo bhāsitassa atthaṃ jānāti, so tādiso sapañño varataroti attho. Dutiye parosatajātake **jhāyeyyunti** yāthāvato atthaṃ jānituṃ samāhitā hutvā cinteyyūṃ. Sesametha vuttanayameva.

Tatijātake **ye saññinoti** ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaalābhino avasesacittakasatte dasseti. **Tepi duggatāti** tassā nevasaññānāsaññāyatanaśamāpattiyā alābhato tepi duggatā dukkhaṃ upagatā saññībhave. “Saññā rogo saññā gaṇḍo saññā

sallan”¹ hi te saññāya ādīnavadassino. **Yepi asaññinoti** asaññibhave nibbatte acittakasatte dasseti. Tepi imissāyeva samāpattiyā alābhato duggatāyeva. Jhānasukhaṃ **anaṅgaṇaṃ** niddosaṃ yathāvuttadosābhāvato. Balavacittekaggatāsabhāvenapi taṃ anaṅgaṇaṃ nāma jātaṃ. **Nevasaññī nāsaññīti āhāti** atīte kira bārāṇasiyaṃ brahmadatte rajjaṃ kārente bodhisatto araññāyatane kālaṃ karonto antevāsikehi puṭṭho “nevasaññī nāsaññī”ti āha. Purimajātake vuttanayeneva tāpasā jeṭṭhantevāsikassa kathaṃ na gaṇhimsu. Bodhisatto ābhassarato āgantvā ākāse ṭhatvā imaṃ gāthamāha. Tena vuttaṃ “**sesaṃ vuttanayeneva veditabban**”ti.

Catutthajātake² candassa viya ābhā etassāti **candābhaṃ**, odātakasiṇaṃ. **Sūriyābhaṃ** sūriyassa viya ābhā etassāti sūriyābhaṃ, pītakasiṇaṃ. **Yodha paññāya gādhatīti** yo puggalo idha sattaloke idaṃ kasiṇadvayaṃ paññāya gādhati, āramaṇaṃ katvā anuppavisati, tattha vā patiṭṭhahati. **Avitakkena dutiyajjhānena ābhassarūpago hotīti** so puggalo tathā katvā paṭiladdhena dutiyena jhānena ābhassarabrahmalokūpago hoti. **Sesaṃ purimanayeneva veditabbanti** iminā imaṃ dasseti³—atīte bārāṇasiyaṃ brahmadatte rajjaṃ kārente bodhisatto araññāyatane kālaṃ karonto antevāsikehi pucchito “candābhaṃ sūriyābhaṃ”ti vatvā ābhassare nibbatto. Tāpasā jeṭṭhantevāsikassa na saddahimsu. Bodhisatto āgantvā ākāse ṭhito imaṃ gātham abhāsi.

Pañcamajātake **āsīsethevāti** āsācchedaṃ akatvā attano kammesu āsaṃ kareyyeva. **Na nibbindeyyāti** na nibbedam upādeyya, na ukkaṇṭheyyāti attho. **Voti nipātamattaṃ. Yathā icchinti** ahaṃ hi saṭṭhihatthā narakā uṭṭhānaṃ icchīm, somhi tatheva jāto, tato uṭṭhitoyevāti dīpeti.

Atīte⁴ kira bārāṇasiyaṃ brahmadatte rajjaṃ kārente bodhisatto sarabhamigayoniyaṃ nibbattitvā araññe paṭivasati. Rājā migavittako

1. Ma 3. 20 piṭṭhe.

2. Khu 5. 31 piṭṭhe.

3. Jātaka-Ṭṭha 1. 499 piṭṭhe.

4. Jātaka-Ṭṭha 4. 268 piṭṭhepi.

ahosi thāmasampanno. Ekadivasam gantvā amacce āha “yassa passena migo palāyati, teneva so dātabbo”ti. Athekadivasam sarabhamigo uṭṭhāya rañño ṭhitaṭṭhānena palāyi. Atha nam amaccā uppaṇḍesum. Rājā cintesi “ime mam parihāsanti, mama pamāṇam na jānanti”ti gāḷham nivāsetvā pattikova khaggaṃ ādāya “sarabham gaṇhissāmī”ti vegena pakkhandi. Atha nam disvā tīṇi yojanāni anubandhi. Sarabho araññaṃ pāvīsi. Rājāpi pāvīsiyeva. Tattha sarabhamigassa gamanamagge saṭṭhihatthamatto mahāpūtipātānaraka-āvāṇo atthi, so timsahatthamattam udakena puṇṇo tiṇehi ca paṭicchanno. Sarabho udakagandham ghāyitvāva āvāṭabhāvaṃ ṇatvā thokaṃ osakkitvā gato. Rājā pana ujukameva āgacchanto tasmim pati.

Sarabho tassa padasaddam asuṇanto nivattitvā tam apassanto “naraka-āvāṇe patito bhavissati”ti ṇatvā āgantvā olokeno tam gambhīre udake appatiṭṭhe kilamantam disvā tena katāparādham hadaye akatvā sañjātakāruṇo “mā mayi passante varāko nassatu, imamhā tam dukkhā mocessāmī”ti āvāṭatīre ṭhito “mā bhāyi mahārāja, aham tam dukkhā mocessāmī”ti vatvā attano piyaputtam uddharitum ussāham karonto viya tassuddharaṇatthāya silāya yoggaṃ katvā “vijjhissāmī”ti āgataṃ rājānam saṭṭhihatthā narakā uddharitvā assāsetvā piṭṭhim āropetvā araññaṃ nīharitvā senāya avidūre otāretvā ovādamassa datvā pañcasu silesu patiṭṭhāpesi. Rājā senaṅgaparivuto nagaram gantvā “ito paṭṭhāya sakalapaṭṭhavāsino pañca sīlāni rakkhantū”ti dhammabherim carāpesi. Mahāsattena pana attano katagaṇam kassaci akathetvā sāyam nānaggarasabhojanam bhuñjitvā alaṅkatasayane sayitvā paccūsakāle mahāsattassa gaṇam saritvā uṭṭhāya sayanapiṭṭhe pallaṅkena nisīditvā pītipuṇṇena hadayena udānam udānento “āsīsetheva puriso”ti-ādinā imā cha gāthā abhāsi.

Tattha **ahitā hitā cāti** dukkhaphassā sukhaphassā ca, maraṇaphassā jīvitaphassātipi attho. Sattānam hi maraṇaphasso ahito, jīvitaphasso hito. Tesam acintito maraṇaphasso āgacchatīti

dasseti. **Acintitappīti** mayā “āvāṭe patissāmī”ti na cintitaṃ, “sarabham māressāmī”ti **cintitaṃ**. Idāni pana me cintitaṃ naṭṭhaṃ, acintitameva jātanti udānavasena vadati. **Bhogāti** yasaparivārā, ete cintāmayā na honti. Tasmā ñāṇavatā vīriyameva kātabbanti vadati. Vīriyavato hi acintitampi hotiyeva.

Tassetam udānam udānentasseva aruṇam uṭṭhahi. Purohito pātova sukhasayyapucchanattham āgantvā dvāre ṭhito tassa udānagītasaddam sutvā cintesi “rājā hiyyo migavam āgamāsi, tattha sarabhamigam viddho bhavissati, tena maññe udānam udānetī”ti. Evam brāhmaṇassa rañño paripuṇṇabyañjanam udānam sutvā sumajjite ādāse mukham olokentassa chāyā viya raññā ca sarabhena ca katakāraṇam pākaṭam ahosi, so nakhaggena dvāram ākoṭesi. Rājā “ko eso”ti pucchi. Aham deva purohitoti. Athassa dvāram vivarivā “ito ehācariyā”ti āha. So pavisitvā rājānam jayāpetvā ekamantaṃ ṭhito “aham mahārāja tayā araññe katakāraṇam jānāmi, tvam ekam sarabhamigam anubandhanto narake patito, atha nam so sarabho silāya yoggam katvā narakato uddhari, so tvam tassa guṇam saritvā udānam udānesī”ti vatvā “**sarabham giriduggasmin**”ti-ādinā dve gāthā abhāsi.

Tattha **anusarīti** anubandhi. **Vikkantanti** uddharaṇatthāya kataparakkamaṃ. **Anujīvasīti** upajīvasi, tassānubhāvena tayā jīvitam laddhanti attho. **Samuddharīti** uddharaṇam akāsi¹. **Silāya yoggam sarabho karitvāti** silāya sopānasadisāya narakato uddharaṇayoggatam karitvā. **Alīnacittanti** saṅkocam appattacittam. **Ta migam vadesīti** suvaṇṇasarabhamigam idha sirisayane nipanno vaṇṇesi. Tam sutvā rājā “ayam mayā saddhim na migavam āgato, sabbañca pavattim jānāti, katham nu kho jānāti, pucchissāmi nan”ti cintevā “**kim tvam nu tatthevā**”ti navamagāthamāha. Tattha **bhīmsarūpanti** kim nu te ñāṇam balavajātikam, tenetaṃ jānāsīti vadati. Brāhmaṇo “nāham sabbaññubuddho, byañjanam amakkhetvā tayā kathitagāthāya pana mayham attho upaṭṭhātī”ti dīpento “**na cevahan**”ti

1. Uttari (Ka)

dasamagāthamāha. Tattha **subhāsītānanti** byañjanam amakkhetvā suṭṭhu bhāsītānam. **Attham ta'dānenti** yo tesam attho, tam ānenti upadhārentīti attho. Tadā purohito dhammasenāpati ahosi. Tenevāha “**atītepi**”ti-ādi. Sesam uttānatthameva.

Aññāsikoṇḍaññattheravatthu

Aññāsikoṇḍaññattherādayoti-ādīsu pana **yāthāvasarasaguṇavasenā**ti yathāsabhāvaguṇavasena. Pabbajjāvasena paṭivedhavasena suciram sunipuṇam rattindivaparicchedajānanavasena ca rattaññutā veditabbāti tam dassento “**ṭhapetvā hi sammāsambuddhan**”ti-ādimāha. **Pākaṭova hotīti** satipaññāvepullappattito pākaṭo vibhūto hoti. **Aññāsikoṇḍaññoti** sāvakesu sabbapaṭhamam cattāri ariyasaccāni nābhakoṇḍañño. **Sabbesupi etadaggesūti** sabbesupi etadaggasuttesu, sabbesu vā etadaggaṭṭhapanesu.

Dhurapattānīti pattānam pamukhabhūtāni bāhirapattāni. **Navutihatthānīti** majjihimapurisassa hatthena navutiratanāni. Padumeneva tam tam padesam uttarati atikkamatīti **padumuttaro**, bhagavā. **Gandhadāmamālādāmādīhīti** ādi-saddena pattadāmādīm saṅgaṇhāti. Tattha gandhadāmehi katamālā **gandhadāmarū**. Lavaṅgatakkolajātīpupphādīhi katamālā **mālādāmam**. Tamālapattādīhi katamālā **pattadāmam**. **Vaṅgapaṭṭeti** vaṅgadese uppannaghanasukhumavatthe. **Uttamasukhumavatthanti** kāsikavatthamāha.

Teparivaṭṭadhammacakkappavattanasuttantapariyosāneti ettha “idaṃ dukkham ariyasaccan”ti-ādinā saccavasena, “dukkham ariyasaccam pariññeyyan”ti-ādinā kiccavasena, “dukkham ariyasaccam pariññātan”ti-ādinā katavasena ca tihi ākārehi parivaṭṭetvā catunnam saccānam desitattā tayo parivaṭṭā etassa atthīti tiparivaṭṭam, tiparivaṭṭameva teparivaṭṭam, teparivaṭṭañca tam dhammacakkappavattanañcāti **teparivaṭṭadhammacakkappavattanam**, tadeva suttantam, tassa pariyosāneti attho.

Sāligabbham phāletvā ādāyāti sāligabbham phāletvā tattha labbhamānam sālikhīrasam ādāya. **Anucchavikanti** buddhānam anucchavikam khīrapāyasam pacāpema. Veṇiyo purisabhāvavasena bandhitvā

kalāpakaraṇe **kalāpaggaṃ**. Khale kalāpānaṃ ṭhapanadivase **khalaggaṃ**. Madditvā vīhinaṃ rāsikaraṇadivase **khalabhaṇḍaggaṃ**. Koṭṭhesu hi dhaññassa pakkhipanadivase **koṭṭhaggaṃ**.

Dve gatiyoti dve eva nipphattiyoti, dve niṭṭhāti attho. Tasmim̄ kumāre sabbaññutam̄patteti koṇḍaññamāṇavasseva laddhiyaṃ ṭhatvā itarepi cha janā putte anusāsimsu. Bodhirukkhamūle pācīnapassaṃ **acalaṭṭhānaṃ** nāma, yaṃ “vajirāsanaṃ”tipi vuccati. Mahataṃ mahatiyo vahaṭṭi “pācīnamukho”ti avatvā **“pācīnalokadhātu-abhimukho”**ti vuttaṃ. Maṃsacakkhupi lokanāthassa appaṭighātaṃ mahāvisayañcāti. **Caturaṅgasamannāgatanti** “kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū”ti-ādinā¹ vuttacaturaṅgasamannāgataṃ.

Idaṃ pana sabbamevāti “kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ desessāmi”ti-ādinayappavattaṃ² sabbameva. **Parivittakkamattameva** tathā atthasiddhiyā abhāvato. **Pupphitaphalitaṃ katvāti** abhiññāpaṭisambhidāhi sabbapāliphullaṃ³, maggaphalehi sabbaso phalabhārabharitañca karonto pupphitaṃ phalitaṃ katvā. **Apakkamitukāmo hutvāti** dvepi aggasāvake attano nipaccakāraṃ karonte disvā tesam̄ guṇāṭirekataṃ⁴ bahu maññanto buddhānaṃ santikā apakkamitukāmo hutvā. **Tatthevāti** Chaddantadahaṭṭireyeva.

Sāriputta-moggallānattheravatthu

189-190. Dutiyatatiyesu **iddhimantānanti** ettha **manta-saddo** atisayatthavisayoti therassa atisayika-iddhitaṃ dassetuṃ **“iddhiyā sampannānaṃ”**ti vuttaṃ. Saha paṃsūhi kīlīmsūti **sahapaṃsukīlītā**. **Idhalokattabhāvamevāti** diṭṭhadhammika-attabhāvameva. **Soḷasa paññā paṭivijjhivā ṭhitoti** majjhimanikāye **anupadasuttantadesanāya** “mahāpañño bhikkhave sāriputto, puthupañño bhikkhave sāriputto, hāsapañño bhikkhave sāriputto, javanapañño bhikkhave sāriputto, tikkhapañño bhikkhave sāriputto, nibbedhikapañño bhikkhave sāriputto”ti⁵

1. Ma 2. 146; Saṃ 1. 266, 464; Aṃ 1. 52; Khu 7. 379 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 226; Ma 2. 294; Vi 3. 10 piṭṭhesu.

3. Sabbapāliphullaṃ (Sī, Ka)

4. Guṇāṭirekataṃ (Ka)

5. Ma 3. 75 piṭṭhe.

evamāgatā mahāpaññādikā cha, tasmimyeva sutte āgatā navānupubbavīhārasamāpattipaññā, arahattamaggapaññāti¹ imā soḷasavidhā paññā paṭivijjhivā sacchikatvā ʘhito.

Pañhassakacchanti pañhassa pucchanavasena vissajjanavasena ca sākacchaṃ karoti. **Atthikehi upaññātaṃ magganti** etaṃ anubandhanassa kāraṇavacanaṃ. Idaṃ hi vuttaṃ hoti—yamaññāhaṃ imaṃ bhikkhuṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandheyyaṃ. Kasmā? Yasmā idaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhanaṃ nāma atthikehi upaññātaṃ maggaṃ, ñāto ceva upagato ca maggoti attho. Atha vā atthikehi amhehi maraṇe sati amatenapi bhavitabbanti evaṃ kevalaṃ atthiṭi upaññātaṃ, anumānañāṇena upagantvā ñātaṃ nibbānaṃ nāma atthi, taṃ magganto pariyesantoti evampettha attho daṭṭhabbo.

Nesaṃ parisāyāti dvinnāṃ aggasāvakaṇāṃ parivārabhūtaparisāya. **Dve aggasāvake**ti sārīputtamoggallāne dve mahānubhāve sāvake. **Ṭhānantareti** aggasāvakattasaññite ṭhānantare ṭhapesi. Kasmā panettha “aggasāvake”ti avatvā “mahāsāvake”ti vuttaṃ. Yadi aññepi mahātherā abhiññātādiguṇavisesayogena “mahāsāvakā”ti vattabbattaṃ labhanti, imeyeva pana sāvakesu anaññasādhāraṇabhūtā visesato “mahāsāvakā”ti vattabbāti dassanattamaṃ **“dvepi mahāsāvake”**ti vuttaṃ.

Mahākassapattheravatthu

191. Catutthe yasmā dhutavādadhutadhammadhutaṅgāni dhutamūlakāni, tasmā **“dhuto veditabbo”**ti āradhmaṃ, tattha kilese dhuni dhutavāti **dhuto**, dhutakilesa puggalo, kilesadhunano vā dhammo, **kilesadhunano dhammoti** ca sapubbabhāgo ariyamaggo daṭṭhabbo. Taṃ dhutasaññitaṃ kilesadhunanadhammaṃ vadati, pare tattha paṭiṭṭhāpeti **dhutavādo**. Catukkañcetha sambhavatīti taṃ dassetaṃ **“ettha pana”**ti-ādi āradhmaṃ. **Tayidanti** nipāto, tassa so ayanti attho. Dhutabhūtassa dhutabhūtā dhammā **dhutadhammā**. **Appicchatā santuṭṭhitā** heṭṭhā vuttā

1. Ma 3. 75 piṭṭhe.

eva. Kilese sammā likhati tacchatīti sallekho, kilesajegucchī, tassa bhāvo **sallekhatā**. Dvīhipi kāmehi viviccatīti paviveko, yonisomanasikārabahulo puggalo, tassa bhāvo **pavivekatā**. Iminā sarīraṭṭhapanamattena atthīti idamaṭṭhi ttha-kārassa ttha-kāraṃ katvā, tassa bhāvo **idamaṭṭhitā**, imehi vā kusaladhammehi atthi idamaṭṭhi, yena nāṇena “pabbajitena nāma paṃsukūlikaṅgādīsu patiṭṭhitena bhavitabban”ti yathānusiṭṭhaṃ dhutaḅḅe samādiyati ceva pariharati ca, taṃ nāṇaṃ **idamaṭṭhitā**. Tenāha “**idamaṭṭhitā nāṇamevā**”ti. **Dhutadhammā nāmāti** dhutaṅgasevanāya paṭipakkhabhūtānaṃ pāpadhammānaṃ dhunanavasena pavattiyā dhutoti laddhanāmāya dhutaṅgacetanāya upakārakā dhammāti katvā dhutadhammā nāma. **Anupatantīti** tadantogadhā tappariyāpannā honti tadubhayasseva pavattivisesabhāvato. **Paṭikkhepavattūsūti** dhutaṅgasevanāya paṭikkhipitabbavattūsū pahātabbavattūsū.

Paṃsukūlikaṅgaṃ -pa- nesajjikaṅganti uddesopi peyyālanayena dassito. Yadettha vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ **visuddhimagge**¹ vitthārato vuttaṃ. Dhutavādaggahaṇeneva therassa dhutabhāvopi gahito hotīti “**dhutavādānaṃ**”teva vuttaṃ. **Ayaṃ mahāti** abhinīhārādimaḅḅantatāyapi sāsanaṃ upakāritāyapi ayaṃ therō mahā, guṇamaḅḅantatāya paṃsāvacaṃameva vā etaṃ therassa yadidaṃ mahākassapoti yathā “mahāmogallāno”ti.

Satthu dhammadesanāya vatthuttaye sañjātappasādatāya upāsakabhāve tṭhitattā vuttaṃ “**uposathaṅgaṃ adhiṭṭhāyā**”ti-ādi. Etassa aggabhāvassāti yojetabbaṃ. **Saccakāro**ti saccabhāvāvaho kāro, avisaṃvādanavasena vā tadatthasādhanoṭi attho. **Kolāhalanti** kutūhalavipphāro. Sathā sattame sattame saṃvacchare dhammaṃ kathento sattānaṃ savanayoggaṃ kālaṃ sallakkhento divā sāyanhasamayāṃ katheti, ratthiyāṃ sakalayāmaṃ. Tenāha “**brāhmaṇo brāhmaṇe āha ‘bhoti kiṃ ratthiṃ dhammaṃ suṇissasi, divā’**”ti. **Vissāsikoti** vissāsikabhāvo. “Tato paṭṭhāya so”ti vā pāṭho.

1. Visuddhi 1. 57 piṭṭhe.

Dve asaṅkhyeyyāni pūritapāramissāti idaṃ sā paramparāya sotapatitaṃ atthaṃ gahetvā āha. **Adinnavipākassāti** avipakkavipākassa. **Bhaddake kāleti** yutte kāle. **Nakkhattanti** nakkhattena lakkhitaṃ chaṇaṃ. Tasmim̐ tasmim̐ hi nakkhatte anubhavitabbachaṇāni nakkhattāni nāma, itarāni pana chaṇāni nāma. Sammāpatitadukkhato vimocanena tato niyyānāvahatāya icchitatthassa labhāpanato ca **niyyānikaṃ**. **Tesanti** suvaṇṇapadumānaṃ. **Olambakāti** suvaṇṇaratanavicittā ratanadāmā. **Puññaniyāmenāti** puññānubhāvasiddhena niyāmena. Svassa bārāṇasirajjaṃ dātuṃ katokāso. **Phussarathanti** maṅgalarathaṃ. Setacchatta-uṇhīsavālabhijanikhaggamaṇipādukāni **pañcavidhaṃ rājakakudhabhaṇḍanti** vadanti. Idha pana setacchattaṃ visuṃ gahitanti sīhāsanaṃ pañcamaṃ katvā vadanti. **Pārūpanakaṇṇanti** pārūpanavatthassa dasantaṃ. Dibbavatthadāyipuññānubhāvacoḍito “**nanu tātā thūlan**”ti āha. **Aho tapassīti** aho kapaṇo ahaṃ rājāti attho. **Buddhānaṃ saddahitvāti** buddhānaṃ sāsanaṃ saddahitvā. **Caṅkamanasatānīti iti-saddo** ādyattho. Tena hi aggisālādīni pabbajitasārūppāni thānāni saṅgaṇhāti.

Sādhukīlīnti ariyānaṃ parinibbutaṭṭhāne kātābbasakkāraṃ vadati. **Nappamajji, nirogā ayyāti** pucchitākāradassanaṃ. **Parinibbutā devāti** devī paṭivacanaṃ adāsi. **Paṭiyādetvāti** niyyātetvā. **Samaṇakapabbajanti** samitapāpehi ariyehi anuṭṭhātabbapabbajjaṃ. So hi rājā paccekabuddhānaṃ vesassa diṭṭhattā “idameva bhaddakan”ti tādīsaṃyeva līgaṃ gaṇhi. **Tatthevāti** brahmaloke eva. Vīsatime vasse sampatteti āharitvā sambandho. Brahmalo kato cavitvā nibbattattā, brahmacariyādhikāraṃ ca cirakālasambhūtattā “**evarūpaṃ kathaṃ mā kathethā**”ti āha. Vīsati dharaṇāni **nikkhanti** vadanti, pañcapalaṃ **nikkhanti** apare. **Itthākaroti** itthiratanassa uppattiṭṭhānaṃ. **Ayyadhītāti** amhākaṃ ayyassa dhītā, bhaddakāpilānīti attho. **Samānapaṇṇanti** sadisapaṇṇaṃ sadisalekhaṃ kumārassa kumārīkāya ca yuttaṃ paṇṇalekhaṃ. Te purisā samāgataṭṭhānato magadharaṭṭhe mahātitthagāmaṃ maddaraṭṭhe sāgalanagarañca uddissa apakkamantā aññamaññaṃ vissajjantā nāma hontīti “**ito ca etto ca pesesun**”ti vuttā.

Pupphadāmanti hatthihattappamānaṃ pupphadāmaṃ. **Tānīti** tāni ubhohi ganthāpitāni dve pupphadāmāni. **Teti** ubho bhaddā ceva pippalikumāro

ca. **Lokāmisenā**ti kāmassādena. **Asaṃsaṭṭhā**ti na saṃyuttā ghaṭe jalantena viya padīpena ajjhāsaye samujjalantena vimokkhabījēna samussāhitacittatā. **Yantabaddhā**ni sassasampādanattham tattha tattha dvāarakavāṭayojanavasena baddhāni nikkhamanatumbāni. **Kammantoti** kasikkamakaraṇaṭṭhānam. **Dāsikagāmā**ti dāsānam vasanagāmā. **Osāretvā**ti pakkhipivā. **Ākappakuttavasenā**ti ākārasena kiriyāvasena. **Ananucchavikanti** pabbajitabhāvassa ananurūpaṃ. **Tassa matthaketi** dvedhāpathassa Dvidhābhūtaṭṭhāne. Etesaṃ saṅghaṃ kātum vaṭṭatīti nisīdatīti sambandho. Sā pana tattha satthu nisajjā edisīti dassetuṃ “**nisīdanto panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yā buddhānam aparimitakālasambhūtācinteyyāpariññeyyapuññasambhārūpacayanibhattā rūpappabhāvabuddhaguṇavijjotitā dvattimsamahāpurisalakkhaṇa-asīti-anubyañjanasamujjalitā byāmappabhāketumālālaṅkatā sabhāvasiddhitāya akittimā rūpakāyasirī, tamyeva mahākassapassa adiṭṭhapubbappasādasamvaddhanattham aniggūhitvā nisinno bhagavā “**buddhavesaṃ gahetvā -pa- nisīdī**”ti vutto. Asītiatthappadesaṃ byāpetvā pavattiyā **asītiatthā**ti vuttā. **Satasākhoti** bhusākho anekasākho. **Suvaṇṇavaṇṇova aho**si nirantaram buddharasmīhi samantato samokiṇṇabhāvato.

Tīsu ṭhānesūti dūrato nātidūre āsanneti tīsu ṭhānesu. **Tīhi ovādehī**ti “tasmātiha te kassapa evaṃ sikkhitabbaṃ ‘tibbaṃ me hirottappaṃ paccupaṭṭhitam bhavissati thesesu navesu majjhimesū’ti, evaṃ hi te kassapa sikkhitabbaṃ. Tasmā tiha te kassapa evaṃ sikkhitabbaṃ ‘yaṃ kiñci dhammaṃ suṇissāmi kusalūpasamhitam, sabbaṃ taṃ aṭṭhim katvā manasi karitvā sabbaṃ cetasā samannāharitvā ohtasoto dhammaṃ suṇissāmī’ti, evaṃ hi te kassapa sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te kassapa evaṃ sikkhitabbaṃ ‘sātasahagatā ca me kāyagatāsati na vijahissatī’ti, evaṃ hi te kassapa sikkhitabbaṃ”ti¹ imehi tīhi ovādehi. Ettha hi bhagavā paṭhamam ovādam therassa brāhmaṇajātikattā jātimānappahānatthamabhāsi, dutiyam bāhusaccaṃ nissāya uppajjanaka-ahamkārapahānattham, tatiyam upadhisampattim nissāya

1. Saṃ 1. 420 piṭṭhe.

uppajjanaka-attasinehappahānattham. **Mudukā kho tyāyanti** mudukā kho te ayam. Kasmā pana bhagavā evamāha? Therena saha cīvaram parivattetukāmatāya. Kasmā parivattetukāmo jātoti? Theram attano thāne thapetukāmatāya. Kim sārīputtamoggallānā natthīti? Atthi, evam panassa ahosi “ime na ciram thassanti, kassapo pana vīsativassasatāyuko, so mayi parinibbute sattapaṇṇiguhāyam vasitvā dhammavinayasāṅgaham katvā mama sāsanaṃ pañcavassasahassaparimāṇakālappavattanakaṃ karissatīti attano thāne thapesi. Evam bhikkhū kassapassa sussūsitabbaṃ maññissanti”ti. Tasmā evamāha.

Candūpamoti candasadiso hutvā. Kim parimaṇḍalatāya? No, apica kho yathā cando gaganatalaṃ pakkhandamāno na kenaci saddhiṃ santhavaṃ vā sinehaṃ vā ālayaṃ vā karoti, na ca na hoti mahājanassa piyo manāpo, ayampi evam kenaci saddhiṃ santhavādīnaṃ akaraṇena bahujanassa piyo manāpo candūpamo hutvā khattiyakulādīni cattāri kulāni upasaṅkamatīti attho. **Apakasseva kāyaṃ apakassa cittanti** teneva santhavādīnaṃ akaraṇena kāyañca cittañca apakaḍḍhitvā, apanetvāti attho. **Niccaṃ navoti** niccanavakova, āgantukasadiso hutvāti attho. Āgantuko hi paṭipāṭiyā samattagehaṃ pavisitvā sace naṃ gharasāmikā disvā “amhākampi puttabhātaro vippavāsaṃ gantvā evaṃ vicariṃsū”ti anukampamānā nisīdāpetvā bhojenti, bhuttamattoyeva “tumhākaṃ bhājanaṃ gaṇhathā”ti uṭṭhāya pakkamati, na tehi saddhiṃ santhavaṃ vā karoti, kiccakaraṇīyāni vā saṃvidahati, evamayampi paṭipāṭiyā sampattaṃ gharaṃ pavisitvā yaṃ iriyāpathe pasannā manussā denti, taṃ gahetvā chinnaśanthavo tesāṃ kiccakaraṇīye abyāvaṭo hutvā nikkhamatīti dīpeti.

Appagabbhoti¹ nappagabbho, aṭṭhaṭṭhānena kāyapāgabbhiyena, catuṭṭhānena vacīpāgabbhiyena, anekaṭṭhānena manopāgabbhiyena ca virahitoti attho. Aṭṭhaṭṭhānaṃ kāyapāgabbhiyaṃ nāma saṃghagaṇapuggalabhojanasālaṃ jantāgharaṇaṇatitthabhikkhācāramaggesu antaragharapavesane ca kāyena appatirūpakaraṇaṃ. Catuṭṭhānaṃ vacīpāgabbhiyaṃ nāma saṃghagaṇapuggala-antaragharesu appatirūpavācānicchāraṇaṃ. Anekaṭṭhānaṃ manopāgabbhiyaṃ nāma tesu

1. Appagabboti (Sī)

tesu ṭhānesu kāyavācāhi ajjhācāraṃ anāpajjitvāpi manasā kāmavitakkādīnaṃ vitakkaṇaṃ. Sabbesampi imesaṃ pāgabbhiyānaṃ abhāvena appagabbho hutvā kulāni upasaṅkamatīti attho. Kassapasamyuttena ca candūpamappaṭipadāditherassa dhutavādesu aggabhāvassa bodhitattā vuttam “**etadeva kassapasamyuttaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā**”ti.

Anuruddhattheravatthu

192. Pañcame **bhojenapapañcamattanti** gocaragāme piṇḍāya caraṇāhāraparibhogasaññitaṃ bhojanapapañcamattaṃ. **Dīparukkhānanti** lohadantakaṭṭhamayānaṃ mahantānaṃ dīparukkhānaṃ. Lohamayesupi hi tesu dīpādhāresu dīparukkhakāti ruḥhiresā daṭṭhabbā. Olambakadīpamaṇḍaladīpasañcaraṇadīpādikā **sesadīpā**.

Anupariyāyi padakkhiṇakaraṇavasena. **Ahaṃ tenāti**¹ yena tuyhaṃ attho, ahaṃ tena padhāremi, tasmā taṃ āharāpetvā gaṇhāti attho. **Suvaṇṇapātiyaṃyevassa bhattaṃ uppajjīti** devatānubhāvena uppajji, na kiñci pacanakiccaṃ atthi. **Satta mahāpurisavitakke vitakkesīti** “appicchassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo mahicchassā”ti-ādike² satta mahāpurisavitakke vitakkesi. **Aṭṭhameti** “nippapañcārāmassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo papañcārāmassā”ti² etasmim purisavitakke.

Mama saṅkappamaññāyāti “appicchassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo mahicchassā”ti² ādinā mahāpurisavitakkavasena āraddhamattaṃ³ matthakaṃ pāpetum asamatthabhāvena ṭhitaṃ mama saṅkappaṃ jānitvā. **Manomayenāti** manomayena viya manasā nimmitasadisena, pariṇāmitenāti attho. **Iddhiyāti** “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū”ti evaṃ pavattāya adhiṭṭhānidhiyā.

Yadā me ahu saṅkappoti yasmim kāle mayhaṃ “kīdiso nu kho aṭṭhamo mahāpurisavitakko”ti parivittakko ahosi, yadā me ahu saṅkappo, tato mama saṅkappamaññāya iddhiyā upasaṅkami, uttari desayīti yojanā. **Uttari desayīti** “nippapañcārāmassāyaṃ dhammo

1. Aṭṭhakathāyaṃ nu dissati.

2. Dī 3. 249, 250; Am 3. 65 piṭṭhesu.

3. Āraddhamattaṃ (?)

nippapañcaratino, nāyaṃ dhammo papañcārāmassa papañcaratino”¹ti imāṃ aṭṭhamāṃ mahāpurisavitakkaṃ pūrento upari desayi. Taṃ pana desitaṃ dassento āha “**nippapañcarato buddho, nippapañcamadesayī**”²ti, papañcā nāma rāgādayo kilesā, tesāṃ vūpasamanatāya tadabhāvato ca lokuttaradhammā nippapañcā nāma. Yathā taṃ pāpuṇāti, tathā dhammaṃ desesi, sāmukkaṃsikaṃ catusaccadesanaṃ adesayīti attho.

Tassāhaṃ dhammamaññāyāti tassa satthu desanādhammaṃ jānitvā. **Vihāsinti** yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjanto viharim. **Sāsane ratoti** sikkhattayasaṅgahe sāsane abhirato. **Tisso vijjā anuppattā**ti pubbenivāsañāṇaṃ dibbacakkhuñāṇaṃ āsavakkhayañāṇanti imā tisso vijjā mayā anuppattā sacchikatā. Tato **eva kataṃ buddhassa sāsanaṃ**, anusitṭhi ovādo anuṭṭhitoti attho.

Bhaddiyattheravatthu

193. Chaṭṭhe ucca-saddena samānattho uccā-saddoti āha “**uccākulikānanti ucce kule jātāna**”³ti. **Kālī sā devī**ti kālavaṇṇatāya kālī sā devī. Kulānukkamena rajjānuppatti mahākulinassevāti vuttaṃ “**soyeva cā**”⁴ti-ādi.

Lakuṇḍakabhaddiyattheravatthu

194. Sattame **rittakoti** deyyavatthurahito. **Guṇe āvajjetvā**ti bhagavato rūpaguṇe ceva ākappasampadādiguṇe ca attano adhippāyaṃ ñatvā ambapakkassa paṭiggahaṇaṃ paribhuñjananti evamādike yathā-upaṭṭhite guṇe āvajjetvā.

Piṇḍolabhāradvājattheravatthu

195. Aṭṭhame atītanādabhāvena sīhassa viya nādo sīhanādo, so etesaṃ atthīti sīhanādikā, tesāṃ **sīhanādikānaṃ**. Garahitabbapasāmsitabbadhamme yāthāvato jānantasseva garahā

1. Dī 3. 249, 250; Am 3. 65 piṭṭhesu.

pasamsā ca yuttarūpāti āha “**buddhā ca nāmā**”ti-ādi. **Khīṇājātī**ti-ādīhi paccavekkhaṇañāṇassa bhūmim dasseti. Tena hi ṇāṇena ariyasāvako paccavekkhanto “**khīṇā jāti**”ti-ādim pajānāti. Katamā panassa jāti khīṇā, kathaṅca pajānātīti? Na tāvassa atītā khīṇā pubbeva khīṇattā, na anāgatā anāgate vāyāmābhāvato, na paccuppannā vijjamānattā. Yā pana maggassa abhāvitattā uppajjeyya ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadharmatā apajjanena khīṇā. Tam so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā “**kilesābhāve vijjamānampi kammaṃ āyatim appaṭisandhikaṃ hotī**”ti jānanto pajānāti.

Vusitanti vuṭṭham parivuṭṭham, katam caritam niṭṭhanti attho. **Brahmacariyanti** maggabrahmacariyam. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhim satta sekkhā maggabrahmacariyam vasanti nāma, khīṇāsavo vuṭṭhavāso. Tasmā ariyasāvako attano brahmacariyavāsam paccavekkhanto vusitam brahmacariyam”ti pajānāti. **Katam karaṇīyanti** catūsu saccesu catūhi maggehi pariṇṇāpahānasacchikiriyābhāvanābhisamayavasena soḷasavidham kiccaṃ niṭṭhāpitanti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi tam kiccaṃ karonti, khīṇāsavo katakaraṇīyo. Tasmā ariyasāvako attano karaṇīyam paccavekkhanto “**katam karaṇīyam**”ti pajānāti. **Nāparam itthattāyāti** idāni puna itthabhāvāya evam soḷasavidhakiccabhāvāya, kilesakkhayāya vā maggabhāvanāya kiccaṃ me natthīti pajānāti. Atha vā **itthattāyāti** itthabhāvato imasmā evampakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparam khandhasantānam mayham natthi, ime pana pañcakkhandhā pariṇṇātā tiṭṭhanti chinnamūlakā rukkhā viya, te carimakaviṇṇāṇanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissantīti pajānāti.

Mantānīputta-puṇṇattheravatthu

196. Navame aṭṭharasasupi vijjāṭṭhānesu nipphattim gatattā “**sabbasippesu kovido hutvā**”ti vuttam. Abhidaṇḍā-abbhaññāvahasveva¹ dhammassa tattha upalabbhanato “**mokkhadhammam adisvā**”ti² vuttam. Tenāha “**idam vedattayam**

1. Abbhudaya-abbhaññāvahasveva (?)

2. Mokkhadhammam gavesanto adisvāti (Sī, Ka)

nāmā”ti-ādi. Tathā hi anena duggatiparimuccanampi dullabham, abhiññāparivārānaṃ aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ lābhitāya sayamaṃ ekadesena upasanto paramukkamsagataṃ uttamadamathasamathaṃ anaññasādhāraṇaṃ bhagavantaṃ sambhāvento “**ayamaṃ puriso**”ti-ādimāha. **Piṭakāni gahetvā āgacchantī**ti phalabhājanāni gahetvā assāmikāya¹ āgacchanti. **Buddhānanti** gāravavasena bahuvacananiddeso kato. **Paribhuñjīti** devatāhi pakkhittadibbojaṃ vanamūlaphalāphalaṃ paribhuñji. Patte patiṭṭhāpitasamanantarameva hi devatā tattha dibbojaṃ pakkhipimsu. **Sammasitvāti** paccavekkhitvā, parivattetvāti ca vadanti. **Arahattaṃ pāpuṇimsūti** mahādevattherassa anumodanakathāya anupubbikathāsakkhikāya suvisodhitacittasantānā arahattaṃ pāpuṇimsu.

Dasahi kathāvatthūhīti appicchakathā santuṭṭhikathā pavivekakathā asaṃsaggakathā vīriyārambhakathā sīlasampadākathā samādhisampadākathā paññāsampadākathā vimuttisampadākathā vimuttiñāṇadassanasampadākathāti imehi dasahi kathāvatthūhi. **Jātibhūmiratṭhavāsīnoti** jātibhūmivantadesavāsīno, satthu jātadesavāsīnoti attho. **Sīsānulokikoti** purato gacchantassa sīsaṃ anu anu passanto. **Okāsaṃ sallakkhetvāti** sākacchāya avasaraṃ sallakkhetvā. **Sattavisuddhikkamaṃ pucchīti** “kim nu kho āvuso sīlavisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī”ti-ādinā² satta visuddhiyo pucchi. **Dhammakathikānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesi** savisesena dasakathāvatthulābhitāya.

Mahākaccānattheravatthu

197. Dasame **sāṅkhittena kathitadhammassāti** madhupiṇḍikasuttantadesanāsu viya sāṅkhepena desitadhammassa. **Taṃ desanaṃ vitthāretvāti** taṃ sāṅkhepadesanaṃ āyatanādivasena vitthāretvā. **Atthaṃ vibhajamānānanti** tassā sāṅkhepadesanāya atthaṃ vibhajitvā kathentānaṃ. **Atthavasena vāti** “ettakā etassa atthā”ti atthavasena vā desanaṃ pūretuṃ sakkonti. **Byañjanavasena vāti** “ettakāni ettha byañjanāni desanāvasena vattabbāni”ti byañjanavasena vā pūretuṃ sakkonti. **Ayama pana mahākaccānatthero ubhayavasenaṃ sakkoti** tassa sāṅkhepena uddiṭṭhassa vitthārena satthu

1. Assamaṃ (Sī)

2. Ma 1. 201 piṭṭhe.

ajjhāsayānurūpaṃ desanato, kasmā tattha aggoti vutto. **Vuttanayenevā**ti “pātova subhōjanam̐ bhuñjitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāyā”ti-ādinā heṭṭhā vuttanayeneva. **Aññehī**¹ aññasam̐ itthīnam̐ keschi ativiya dīghā. Na kevalaṅca dīghā eva, atha kho siniddhanīlamudukañcikā ca. **Nikkēsī**ti appakesī yathā “anudarā kaññā”ti.

Paṇiyanti vikketabbabhaṇḍam̐. **Āvajjetvā**ti upanissayam̐ kesānam̐ pakatibhāvāpattim̐ ca āvajjetvā. **Gāravenā**ti muṇḍasīsāpi there gāravena ekavacaneneva āgantvā. **Nimantetvā**ti svātanāya nimantetvā. **Imissā itthiyā**ti yathāvuttaseṭṭhidhītarāmāha. **Diṭṭhadhammikovā**ti avadhāraṇam̐ aṭṭhānapayuttam̐, diṭṭhadhammiko yasapaṭilābhova ahoṣīti attho. **Yasapaṭilābhoti** ca bhavasampattipaṭilābho. Sattasu hi javanacetanāsu paṭhamā diṭṭhadhammavedanīyaphalā, pacchimā upapajjedanīyaphalā, majjhe pañca aparāpariyavedanīyaphalā, tasmā paṭhamam̐ ekam̐ cetanam̐ ṭhapetvā sesā yathāsakam̐ paripuṇṇaphaladāyino honti, paṭhamacetanāya pana diṭṭhadhammiko yasapaṭilābhova ahoṣi.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggavaṇṇanā

Cūḷapanthakattheravatthu

198-200. Dutiyassa paṭhame **manena nibbattitanti** abhiññāmanena uppāditaṃ. **Manena katakāyoti** abhiññācittena desantaram̐ pattakāyo. **Manena nibbattitakāyoti** abhiññāmanasā nimmitakāyo “aññam̐ kāyam̐ abhinimmināti”ti-ādīsu² viya. **Ekasadisēyevā**ti attasadisēyeva. **Ekavidhamevā**ti attanā katappakārameva. Etapparamo hi yebhuyyena sāvakānam̐ iddhinimmānavidhi. **Aggo nāma jāto** ekadesena satthu iddhinimmānānuvidhānato.

1. Aññāhīti (Aṭṭhakathāyam̐)

2. Dī 1. 73; Khu 9. 389 piṭṭhesu.

Lābhitāyāti ettha lābhīti ikāro atisayattho. Tena therassa catunnaṃ rūpāvacarajjhānānaṃ atisayena savisesalābhitāṃ dasseti. **Arūpāvacarajjhānānaṃ lābhitāyā**ti etthāpi eseva nayo. Na kevalañcetā cetosaññāvivaṭṭakusalatā rūpārūpajjhānalābhitāya eva, atha kho imehipi kāraṇehīti dassetuṃ “**cūlapanthako cā**”ti-ādi **vuttaṃ**. **Cetoti** cettha cittasīsenā samādhī vutto, tasmā cetaso samādhissa vivaṭṭanaṃ cetovivaṭṭo, ekasmiṃyevārammaṇe samādhicittaṃ vivaṭṭetvā heṭṭhimassa heṭṭhimassa uparūpari hāpanato rūpāvacarajjhānalābhī **cetovivaṭṭakusalo nāma**. “Sabbaso rūpasaññānaṃ”ti-ādinā¹ vuttasaññā atikkamitvā “ākāsānañcāyatanasaññāsahagataṃ -pa-nevasaññānāsaññāyatanasaññāsahagataṃ”ti¹ saññāsīsenā vuttajjhānānaṃ vivaṭṭakusalo, tathā itthipurisādisaññā niccasaññādito cittaṃ vivaṭṭetvā kevale rūpārūpadhammatte asaṅkhate nibbāne ca visesato vaṭṭanato ca suññatānupassanābahulo **saññāvivaṭṭakusalo**. **Samādhikusalatāya** cetovivaṭṭakusalatā tabbahulavihāritāya. Tathā **vipassanākusalatāya** saññāvivaṭṭakusalatā. **Ekoti** cūlapanthakattheraṃ vadati. **Samādhilakkhaṇeti** savitakkasavicārādisamādhisabhāve. Puna **ekoti** mahāpanthakattheramāha. **Vipassanālakkhaṇeti** satta-anupassanā-aṭṭhārasamahāvipassanādivipassanāsabhāve. **Samādhigāḷhoti** samādhismiṃ ogāḷhacitto subhāvitabhāvanatā. **Aṅgasamkhitteti** caturaṅgikativaṅgikādivasena jhānaṅgānaṃ saṅkhipane. **Ārammaṇasamkhitteti** kasiṇugghāṭimākāsādinibbattanena kasiṇādi-ārammaṇānaṃ saṅkhipane. **Aṅgavavathāpaneti** vitakkādīnaṃ jhānaṅgānaṃ vavathāpane. **Ārammaṇavavathāpaneti** pathavīkasiṇādi-jhānārammaṇānaṃ vavathāpane.

Jhānaṅgehīti rūpāvacarajjhānaṅgehi, jhānaṅgāneva jhānaṃ. Puna **jhānaṅgehīti** arūpāvacarajjhānaṅgehi. **Bhātāti** jeṭṭhabhātā. **Assāti** kuṭumbiyassa. **Suvaṇṇapūjanti** sovaṇṇamayāṃ pupphapūjāṃ katvā. **Devapureti** tāvatimsabhavane Sudassanamahānagare. **Aggadvārenāti** tasmim divase aggaṃ sabbapaṭṭhamāṃ vivaṭṭena nagaradvārena nikkhamitvā.

1. Abhi 1. 68 piṭṭhe.

Kokanadanti padumavisesanam yathā “kokāsakan”ti. Tam kira bahupattam vaṇṇasampannam atisugandhañca hoti. “Kokanadam nāma setapaduman”tipi vadanti. **Pātoti** pageva. Ayam hettha attho—yathā kokanadasaṅkhātam padumam pāto sūriyuggamanavelāyam phullam vikasitam avītagandham siyā virocamañam, evam sarīragandhena guṇagandhena ca sugandham saradakāle antalikkhe ādiccamiva attano tejasā tapantam aṅgehi niccharaṇakajutiyā aṅgīrasam sammāsambuddham passāti.

Cūḷapanthako kira kassapasammāsambuddhakāle pabbajitvā paññavā hutvā aññatarassa dandhabhikkhuno uddesagahaṇakāle parihāsakeḷim akāsi. So bhikkhu tena parihāsenā lajjito neva uddesam gaṇhi, na sajjhāyamakāsi. Tena kammenāyam pabbajitvāva dandho jāto, tasmā gahitagahitapadam upari-uparipadam gaṇhantassa nassati. **Iddhiyā abhisāṅkharitvā suddham coḷakhaṇdam adāsīti** tassa pubbahetum disvā tadanurūpe kammaṭṭhāne niyojento suddham coḷakhaṇdam adāsi. So kira pubbe rājā hutvā nagaram padakkhiṇam karonto nalāṭato sede muccante parisuddhena sātakena nalāṭam puñchi, sātako kiliṭṭho ahosi. So “imam sarīram nissāya evarūpo parisuddhasātako pakatim jahitvā kiliṭṭho jāto, aniccā vata saṅkhārā”ti aniccasaññam paṭilabhi. Tena kāraṇenassa rajoharaṇameva paccayo jāto.

Lomānīti coḷakhaṇdatantagata-aṁsuke vadati. **Kiliṭṭhadhātukānīti** kiliṭṭhasabhāvāni. **Evamgatikamevāti** idam cittampi bhavaṅgavasena pakatiyā paṇḍaram parisuddham rāgādisampayuttadhamavasena saṁkiliṭṭham jātanti dasseti. **Nakkhattam samānetvāti** nakkhattam samannāharitvā, āvajjetvāti attho. **Biḷarassatthāyāti** biḷarassa gocarathāya. **Jalapathakammikenāti** samuddakammikena. **Cārīnti** khāditabbaṭṭam. **Saccakāranti** saccabhāvāvaham kāram, “attannā gahite bhaṇḍe aññesam na dātabban”ti vatvā dātabbalañjanti vuttam hoti. **Tatiyena paṭihārenāti** tatiyena sāsanena. **Pattikā hutvāti** sāmīno hutvā.

Appakenapīti thokenapi parittenapi. **Medhāvīti** paññavā. **Pābhatenāti** bhaṇḍamūlena. **Vicakkhaṇoti** vohāraṅkusalo. **Samuṭṭhāpeti attānanti** mahantam dhanam yasañca uppādetvā tattha attānam saṅṭhāpeti

patiṭṭhāpeti. Yathā kim? **Aṇuṃ aggimva sandhamam**, yathā paṇḍito puriso parittakam aggim anukkamena gomayacuṇṇādīni pakkhipitvā mukhavātena dhamento samuṭṭhāpeti vaḍḍhethi, mahantaṃ aggikkhandham karoti, evameva paṇḍito thokampi pābhataṃ labhitvā nānā-upāyehi payojetvā dhanañca yasañca vaḍḍhethi, vaḍḍhetvā puna tatta attānam patiṭṭhāpeti. Tāya eva vā pana dhanassa mahantatāya attānam samuṭṭhāpeti, abhiññātam pākaṭam karotīti attho.

Subhūtittheravatthu

201-202. Tatiye **raṇāti hi rāgādayo kilesā vuccantīti** “saraṇā dhammā”ti-ādīsu¹ rāgādayo kilesā “raṇā”ti vuccanti. Raṇanti etehīti **raṇā**. Yehi abhibhūtā sattā nānappakārena kandanti paridevanti, tasmā te rāgādayo “raṇā”ti vuttā. **Desitaniyāmato anokkamitvāti** desitānokkamanato anupagantvā deseti, satthārā desitaniyāmeneva anodissakam katvā dhammam desetīti vuttam hoti. **Evanti** evam mettājhānato vuṭṭhāya bhikkhāgahaṇe sati. **Bhikkhādāyakānam mahapphalam bhavissatīti** idam **Cūlaccharāsaṅghātasuttana**² dīpetabbam. Accharāsaṅghātamattampi hi kālam mettacittam āsevantassa bhikkhuno dinnadānam mahapphalam hoti mahānisaṃsam, tena ca so amogham raṭṭhapiṇḍam bhuñjatīti ayamattho tatta āgatoyeva. **Nimittam gaṇhitvāti** ākāram sallakkhetvā.

Khadiravanīyarevatattheravatthu

203. Pañcame **vanasabhāgati** sabhāgam vanam, **sabhāganti** ca sappāyanti attho. Yam hi pakativiruddham byādhiviruddhañca na hoti, tam “sabhāgan”ti vuccati. **Udakasabhāganti**-ādīsūpi imināva nayena attho veditabbo. **Kalyāṇakammāyūhanakkhaṇoti** kalyāṇakammūpacayassa okāso. **Ṭiṇṇam bhātikānanti** upatisso cundo upasenoti imesam ṭiṇṇam jeṭṭhabhātikānam. **Tissannañca bhaginīnanti** cālā upacālā sīsupacālāti imesam tissannam jeṭṭhabhaginīnam. Ettha ca sārīputtatthero sayam

1. Abhi 1. 13 piṭṭhe.

2. Am 1. 9 piṭṭhe.

pabbajitvā cālā upacālā sīsupacālāti tisso bhaginiyo, cundo upasenoti ime bhātaro pabbājesi, revatakumāro ekova gehe avasissati. Tena vuttaṃ “**amhākaṃ -pa- pabbājenti**”ti. **Mahallakatarā**ti vuddhatarā. Idañca kumārikāya cirajīvitam abhikaṅkhamānā āhamsu. Sā kira tassa ayyikā vīsativassasatikā khaṇḍadantā palitakesā valittacā tilakāhatagattā gopānasivaṅkā ahosi. **Pidhāvanikanti** vidhāvanakīlikam. **Tissannaṃ sampattīnanti** anussavavasena manussadevamokkhasampattiyo sandhāya vadati, manussadevabrahmasampattiyo vā. **Sīvalissa puññaṃ vīmaṃsissāmāti** “sīvalinā katapuññaṃ vipākadānaṭṭhānamidan”ti ñatvā evamāha. **Sabhāgaṭṭhānanti** samam desam.

Tam bhūmirāmaṇeyyakanti kiñcāpi arahanto gāmate kāyavivekaṃ na labhanti, cittavivekaṃ pana labhanteva. Tesam hi dibbappaṭibhāgānipi ārammaṇāni cittaṃ cāletum na sakkonti, tasmā gāmo vā hotu araṇṇādīnam vā aññataram, yattha arahanto viharanti, tam bhūmirāmaṇeyyakam, so bhūmippadeso ramaṇīyo evāti attho.

Kaṅkhārevatatheravatthu

204. Chaṭṭhe **akappiyo āvuso guḷoti** ekadivasam thero antarāmagge guḷakaraṇam okkamitvā guḷe piṭṭhampi chārikampi pakkhitte disvāna “akappiyo guḷo, sāmiso na kappati guḷo vikāle paribhuñjitun”ti kukkucāyanto evamāha. **Akappiyā muggāti** ekadivasam antarāmagge vacce muggam jātam disvā “akappiyā muggā, pakkāpi muggā jāyanti”ti kukkucāyanto evamāha. Sesamettha sabbam uttānameva.

Soṅakoḷivisattheravatthu

205. Sattame **hāpetabbameva ahosi** accāraddhāvīriyattā. **Udakena samupabyūlheti** udakena thalam ussāretvā tattha tattha rāsikate. **Haritūpalittāyāti** gomayaparibhaṇḍakatāya. **Tividhena udakena posentī** khīrodakam gandhodakam kevalodakanti evam tividhena udakena posenti paripārenti. **Parissāvetvāti** parisodhetvā gahite taṇḍuleti yojetabbam. **Devo maññeti** devo

viya. **Vīṇovādenā**ti “taṃ kiṃ maññasi soṇa yadā te vīṇāya tantiyo accāyatā honti, api nu te vīṇā tasmim̐ samaye saravatī vā hoti kammaññā vāti. No hetam̐ bhanteti. Evameva kho soṇa accāraddhavīriyam̐ uddhaccāya saṃvattati, atisithilavīriyam̐ kosajjāya saṃvattati. Tasmātiha tvaṃ soṇa vīriyasamatam̐ adhiṭṭhaha, indriyānañca samatam̐ paṭivijjhā”¹ti evam̐ vīṇam̐ upamam̐ katvā pavattitena vīṇopamovādena. **Vīriyasamathayojanattḥāyā**ti vīriyassa samathena yojanattḥāya.

Soṇakuṭikaṇṇattheravatthu

206. Aṭṭhame **kuṭikaṇṇoti vuccatī**ti “koṭikaṇṇo”ti vattabbe “kuṭikaṇṇo”ti voharīyati. Kulaghare bhavā **kulagharikā**. Sā kira avantiraṭṭhe kulaghare mahāvibhavassa seṭṭhissa bhariyā. **Dasabalassa dhammakatham̐ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhāya cintesī**ti idam̐ aṅguttarabhāṇakānam̐ matena vuttam̐. **Suttanipātaṭṭhakathāyam**² pana “sapariso bhagavantam̐ upasaṅkamma dhammadesanam̐ assosi, na ca kañci visesam̐ adhigañchi. Kasmā? So hi dhammam̐ suṇanto hemavatam̐ anussarivā ‘āgato nu kho me sahāyako, no’ti disādisaṃ³ oloketvā tam̐ apassano ‘vañcito me sahāyo, yo evam̐ vicittappaṭibhānam̐ bhagavato desanam̐ na suṇātī’ti vikkhittacitto ahoṣī”ti vuttam̐.

Yasmā paṭisandhijāti-abhinikkhamanabodhiparinibbānesveva dvattimsa pubbanimittāni hutvāva paṭivigacchanti, na ciratṭhitikāni honti, **dhammacakkappavattane**⁴ pana tāni savisesāni hutvā cirataram̐ ṭhatvā nirujjhanti, tasmā vuttam̐ “**tiyojanasahassam̐ himavantam̐ akālapupphitam̐ disvā**”ti-ādi. **Aggabalakāyā**ti sabbapurato gacchantā balakāyā. **Kena pupphitabhāvam̐ jānāsī**ti kena kāraṇena himavantassa pupphitabhāvam̐ jānāsīti, yena kāraṇena imam̐ akālapupphapāṭihāriyam̐ jātam̐, tam̐ jānāsīti vuttam̐ hoti. **Tassa pavattitabhāvanti** tassa dhammacakkassa bhagavatā pavattitabhāvam̐. **Sadde nimittam̐ gaṇhī**ti sadde ākāram̐ sallakkhesi. **Tatoti** “aham̐ ‘etam̐ amatadhammam̐

1. Am̐ 2. 330; Vi 3. 269 piṭṭhesu.

3. Disānudisaṃ (Sī)

2. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 196 piṭṭhe.

4. Saṃ 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhesu.

tampi jānāpessāmī'ti tava santikaṃ āgatosmī'ti yaṃ vuttaṃ, tadanantaranti attho.

Sātāgiro hemavatassa buddhuppādam kathetvā taṃ bhagavato santikaṃ ānetukāmo “**ajja pannaraso**”ti-ādigāthamāha. Tattha¹ **ajjāti** ayaṃ rattindivo pakkhagaṇanato **pannaraso**, upavasitabbato **uposatho**. Tīsu vā uposathesu ajja pannaraso uposatho, na cātuddasi-uposatho, na sāmaggī-uposatho. Divi bhavāni dibbāni, dibbāni ettha atthīti **dibbāni**. Kāni tāni? Rūpāni. Taṃ hi rattim devānaṃ dasasahassilokadhātuto sannipatitānaṃ sarīravatthābharaṇavimānappabhāhi abbhādi-upakkilesavirahitāya candappabhāya ca sakalajambudīpo alaṅkato ahoṣīti ativiya alaṅkato ca parivisuddhidevassa bhagavato sarīrappabhāya. Tenāha “**dibbā ratti upaṭṭhitā**”ti.

Evam rattiguṇavaṇṇanāpadesenapi sahāyassa cittaṃ pasādam janento buddhuppādam kathetvā āha “**anomanāmaṃ satthāraṃ, handa passāma gotaman**”ti. Tattha anomehi alāmakehi sabbākāraparipūrehi guṇehi nāmaṃ assāti anomanāmo. Tathā hissa “bujjhitaṃ saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho”ti-ādinā² nayena buddhoti anomehi guṇehi nāmaṃ. “Bhaggarāgoti bhagavā, bhaggadosoti bhagavā”ti-ādinā³ nayena bhagavāti anomehi guṇehi nāmaṃ. Esa nayo “arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno”ti-ādīsu. Diṭṭhadhammikādi-atthehi devamanusse anusāsati “imaṃ pajahatha, imaṃ samādāya vattathā”ti satthā. Taṃ **Anomanāmaṃ satthāraṃ. Handāti** vacasāyatthe nipāto. **Passāmāti** tena attānaṃ saha saṅgahetvā paccuppannabahuvacanaṃ. **Gotamanti** gotamagottaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti— “satthā, na satthā”ti mā vimatiṃ akāsi, ekantabyavasito hutvāva ehi passāma gotamanti.

Evam vutte hemavato “ayaṃ sātāgiro ‘anomanāmaṃ satthāraṃ’ti bhaṇanto tassa sabbaññutaṃ pakāseti, sabbaññuno ca dullabhā loke, sabbaññupaṭṭhiṇṇehi pūraṇādisadiseveva loko upadduto. So pana yadi sabbaññū, addhā tādilakkhaṇaṃ patto bhavissati, tena evaṃ

1. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 197 piṭṭhepi passitabbaṃ.

2. Khu 7. 364; Khu 8. 197; Khu 9. 172, 197 piṭṭhesu.

3. Khu 7. 162 piṭṭhe.

gahessāmī”ti cintetvā tādilakkhaṇaṃ pucchanto āha “**kacci mano**”ti-ādi. Tattha **kaccīti** pucchā. **Manoti** cittaṃ. **Supaṇihitoti** suṭṭhu ṭhapito acalo asampavedhī. Sabbesu bhūtesu **sabbabhūtesu**. **Tādinoti** tādilakkhaṇaṃ pattasseva sato. Pucchā eva vā ayaṃ “so tava satthā sabbabhūtesu tādī, udāhu no”ti. **Iṭṭhe anīṭṭhe cāti** evarūpe ārammaṇe. **Sanḅkappāti** vitakkā. **Vasīkatāti** vasaṃ gamitā. Idaṃ vuttaṃ hoti—yaṃ taṃ satthāraṃ vadasi, tassa te satthuno kacci tādilakkhaṇaṃ sampattassa sato sabbabhūtesu mano supaṇihito, udāhu yāva paccayaṃ na labhati, tāva supaṇihito viya khāyati. So vā te satthā kacci sabbabhūtesu sattesu tādī, udāhu no, ye ca iṭṭhānīṭṭhesu ārammaṇesu rāgadosavasena sanḅkappā uppajjeyyūṃ, tyāssa kacci vasīkatā, udāhu kadāci tesampi vasena vattaṭīti.

Tīṇi vassānīti soṇassa pabbajitadivasato paṭṭhāya tīṇi vassāni. Tadā kira bhikkhū yebhuyyena majjhimadeseyeva vasimsu, tasmā tattha katipayā eva ahesuṃ. Te ca ekasmiṃ nigame eko dveti evaṃ visuṃ visuṃ vasimsu, therānaṅca katipaye bhikkhū ānetvā aññesu ānīyamānesu pubbaṃ ānītā kenacideva karaṇīyena pakkamimsu, kaṅci kālaṃ āgametvā puna tesu ānīyamānesu itare pakkamimsu, evaṃ punappunaṃ ānayanena sannipāto cireneva ahosi, thero ca tadā ekavihārī ahosi. Tena vuttaṃ “**tīṇi vassāni gaṇaṃ pariyesitvā**”ti. **Tīṇi vassānīti** ca accantasamyoge upayogavacanaṃ. **Satthu adhippāyaṃ ṇatvāti** attano āṇāpaneneva “iminā saddhiṃ ekagandhakuṭiyāṃ vasitukāmo bhagavā”ti satthu adhippāyaṃ jānitvā. Bhagavā kira yena saddhiṃ ekagandhakuṭiyāṃ vasitukāmo, tassa senāsanapaññattiyāṃ ānandattheraṃ āṇāpeti.

Ajjhokāse vītināmetvāti ajjhokāse nisajjāya vītināmetvā. Yasmā bhagavā āyasmato soṇassa samāpattisamāpajjanena paṭisanthāraṃ karonto sāvakasādhāraṇā sabbā samāpattiyo anulomappaṭilomaṃ samāpajjanto bahudeva rattim ajjhokāse nisajjāya vītināmetvā pāde pakkhāletvā vihāraṃ pāvīsi, tasmā āyasmāpi soṇo bhagavato adhippāyaṃ ṇatvā tadanurūpaṃ sabbā tā

samāpattiyo samāpajjanto bahudeva rattim ajjhokāse nisajjāya vītināmetvā pāde pakkhāletvā vihāram pāvisīti vadanti. Pavisitvā ca bhagavatā anuññāto cīvaratirokaraṇiyam katvā bhagavato pādapasse nisajjāya vītināmesi. **Ajjhosīti** āṇāpesi. **Paṭibhātu bham bhikkhu dhammo bhāsītunti** bhikkhu tuyham dhammo bhāsītum upaṭṭhātu, nāṇamukham āgacchatu, yathāsutam yathāpariyattam dhammam bhaṇāhīti attho. **Aṭṭhakavaggiyānīti** aṭṭhakavaggabhūtāni **kāmasuttā**¹soḷasasuttāni. **Suggahitoti** sammā uggahito. **Sabbe vare yācīti** vinayadharapañcamena gaṇena upasampadā dhuvanhānam cammattharaṇam gaṇaṅgaṇūpāhanam cīvaravippavāsoti ime pañca vare yāci. **Sutte āgatamevāti** udānapāḷiyam āgatasuttam² sandhāya vadati.

Sīvalittheravatthu

207. Navame **sākacchitvā sākacchitvāti** raññā saddhim paṭivirujjhanavasena punappunam sākaccham katvā. **Guḷadadhinti** paṭthinam guḷasadisam kaṭhinadadhim. **Ati-añchītunti** ativiya ākaḍḍhitum. **Kañjiyam vāhetvāti** dadhimatthum pavāhetvā, parissāvetvāti attho. “Dadhito kañjiyam gahetvā”¹tipi pāḷho. **Nanti** suppvāsam. Bijapacchim phusāpentīti iminā sambandho. **Yāva na ukkaḍḍhantīti** yāva dāne na ukkaḍḍhanti, dātukāmāva hontīti adhippāyo **mahādukkham anubhosīti** pasavanibandhanam mahantam dukkham anubhosi. **Sāmikam āmantetvāti** sattāham mūḷhagabbhā tibbāhi kharāhi dukkhavedandāhi phuṭṭhā “sammāsambuddho vata so bhagavā, yo imassa evarūpassa dukkhassa pahānāya dhammam deseti. Suppaṭipanno vata tassa bhagavato sāvakasamgho, yo imassa evarūpassa dukkhassa pahānāya paṭipanno. Susukham vata nibbānam, yathīdam evarūpam dukkham na samvijjati”³imehi tīhi vitakkehi tam dukkham adhivāsenti satthu santikam pesetukāmatāya sāmikam āmantetvā. **Pure maraṇāti** maraṇato puretameva. **Ingītanti** ākāram. **Jīvitabhāntanti** jīvitasamsaye dātābbabhāntam. **Sabbakammakkhamo ahosīti** sattavassikehi dārakehi kātabbam yam kiñci kammam kātum samatthāyāya sabbassa kammassa khamo aho. Teneva so sattāham

1. Khu 7. 1 piṭṭhe.

2. Khu 1. 144 piṭṭhe.

3. Khu 1. 93 piṭṭhe Udāne.

mahādāne dīyamāne jātadivasato paṭṭhāya dhammakaraṇaṃ ādāya saṃghassa udakaṃ parissāvetvā adāsi.

Yomanti-ādigāthāya “yo bhikkhu imaṃ rāgapalipathañceva kilesaduggaṇca saṃsāravaṭṭaṇca catunnaṃ saccānaṃ appaṭivijjhanakamoḥaṇca atīto cattāro oghe tiṇṇo hutvā pāraṃ anuppatto, duvidhena jhānena **jhāyī**, taṇhāya abhāvena **anejo**, kathaṃkathāya abhāvena **akathamkathī**, upādānānaṃ abhāvena **anupādiyitvā** kilesanibbānena nibbuto, tamahaṃ brāhmaṇaṃ vadāmi”ti attho.

Sabbesaṃyeva pana kesānaṃ oropanaṇca arahattasacchikiriyā ca apacchā apurimā ahoṣīti iminā therassa khuraggeyeva arahattuppatti dīpitā. Ekacce pana ācariyā evaṃ vadanti “heṭṭhā vuttanayena dhammasenāpatinā ovāde dinne ‘yaṃ mayā kātum sakkā, tamahaṃ jānissāmi’ti pabbajitvā vipassanākammaṭṭhānaṃ gahetvā taṃ divasaṃyeva aññataraṃ vicittaṃ kuṭikaṃ disvā pavisitvā mātukucchiyaṃ satta vassāni attanā anubhūta dukkhaṃ anussaritvā tadanusāreṇa atītānāgate ñāṇaṃ¹ nentassa ādittā viya tayo bhavā upaṭṭhahimsu. Ñāṇassa paripākaṃ gatattā vipassanāvīthiṃ otaritvā tāvadeva maggappaṭipāṭiyā sabbepi āsave khepento arahattaṃ pāpuṇī”ti. Ubhayathāpi therassa arahattuppattiyeva² pakāsitā, thero pana pabhinnappaṭisambhido chaḷabhiñño ahoṣi.

Vakkalitheravatthu

208. Dasame **āhārakaraṇavelanti** bhojanakiccavelaṃ. **Adhigacche padaṃ santanti** saṅkhārūpasamaṃ sukhanti laddhanāmaṃ santaṃ padaṃ nibbānaṃ adhigaccheyya. **Paṭhamapādena pabbate ṭhitoyevāti** paṭhamena pādena gijjhakūṭe pabbate ṭhitoyeva. Sesamettha suviññeyyameva.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Nayaṃ (Ka)

2. Arahattappattiyeva (Sī)

3. Tatiyavaggavaṇṇanā

Rāhula-raṭṭhapālattheravatthu

209-210. Tatiyassa paṭhamadutiyesu **tisso sikkhā**ti adhisīla-adhicitta-adhipaññāsankhātā tisso sikkhā. **Cuddasa bhattachede katvā**ti sattāhaṃ nirāhāratāya ekekasmim divase dvinnam bhattachedānam vasena cuddasa bhattachede katvā.

Tesanti tesam tāpasānam. **Lābubhājanādiparikkhāram samvidhāyā**ti lābubhājanādītāpasaparikkhāram samvidahitvā. **Sapariḷāhakāyadhātukoti** ussannapittatāya sapariḷāhakāyasabhāvo. **Satasahassā**ti satasahassaparimāṇā. Satasahassam parimāṇam etesanti satasahassā uttarapadalopena yathā “rūpabhavo rūpan”ti, atthi-atthe vā akārapaccayo daṭṭhabbo. Pāṇātipātādi-akusaladhammasamudācārasankhāto āmagandho kuṇapagandho natthi etesanti **nirāmagandhā**, yathāvuttakilesasamudācārasahitāti attho. Kilesasamudācāro hettha “āmagandho”ti vutto. Kim kāraṇā? Amanuññattā kilesa-asucimissattā sabbhi jigucchitattā paramaduggandhabhāvāvahattā ca. Tathā hi ye ye ussanakilesā sattā, te te atiduggandhā honti. Teneva nikkilesānam matasarīrampi duggandham na hoti. **Dānaggaparivahanaketi** dānaggadhuravahanake. **Māpakoti** divase divase parimitaparibbayadānavasena dhaññamāpako.

Pāḷiyanti vinayapāḷiyam¹. **Migajātakam āharitvā kathesī**ti atīte kira bodhisatto migayoniyam nibbattitvā migagaṇaparivuto araññe vasati. Athassa bhaginī attano puttakam upanetvā “bhātika imam bhāgineyyam migamāyam sikkhāpehī”ti āha. Bodhisatto “sādhū”ti paṭissuṇitvā “gaccha tāta, asukavelāyam nāma āgantvā sikkheyyāsī”ti āha. So mātulena vuttavelam anatikkamitvā tam upasaṅkamitvā migamāyam sikkhi. So ekadivasam vane vicaranto pāsena baddho baddharavam viravi. Migagaṇo palāyitvā “putto te pāsena baddho”ti tassa mātuyā ārocesi. Sā bhātu santikam gantvā “bhātika

1. Vi 3. 115 piṭṭhe.

bhāgineyyo te migamāyaṃ sikkhāpito”ti pucchi. Bodhisatto “mā tvaṃ puttassa kiñci pāpakaṃ āsaṅki, suggahitā tena migamāyā, idāni taṃ hāsayaṃāno āgacchissatī”ti vatvā “**migaṃ tipallatthan**”ti-ādimāha.

Tattha **miganti** bhāgineyyamigaṃ. Tipallatthanṃ vuccati sayanaṃ, ubhohi passehi ujukameva ca nipannakavasena tīhākārehi pallatthanṃ assa, tīṇi vā pallatthāni assatī tipallattho, taṃ **tipallatthanṃ**. **Anekamāyanti** bahumāyaṃ bahuvañcanaṃ. **Aṭṭhakkhuranti** ekekasmim pāde dvinnam dvinnam vasena aṭṭhahi khurehi samannāgataṃ. **Aḍḍharattāpapāyinti** purimayāmaṃ atikkamitvā majjhimayāme araññato āgamma pāṇiyassa pivanato aḍḍharatte āpaṃ pivatīti aḍḍharattāpapāyī. “Aḍḍharatte āpapāyin”tipi pāḷho. Mama bhāgineyyaṃ migam ahaṃ sādhukaṃ migamāyaṃ uggaṇhāpesim. Kathaṃ? Yathā ekena sotena chamāyaṃ assasanto chahi kalāhi atibhoti bhāgineyyo. Idaṃ vuttam hoti—ahaṃ hi tava puttaṃ tathā uggaṇhāpesim, yathā ekasmim uparimanāsikāsote vātam sannirumbhitvā pathaviyaṃ allīnena ekena heṭṭhimanāsikāsotena tatheva chamāyaṃ assasanto chahi kalāhi luddakaṃ atibhoti, chahi koṭṭhāsehi ajjhottharati vañcetīti attho. Katamehi chahi? Cattāro pāde pasāretvā ekena passena seyyāya, khurehi tiṇapaṃsukhaṇanena, jivhāninnāmanena, udarassa uddhumātabhāvakaṇaṇena, uccārapassāvavissajjanena, vātassa nirumbhanenāti. Atha vā tathā naṃ uggaṇhāpesim, yathā ekena sotena chamāyaṃ assasanto. **Chahīti** heṭṭhā vuttehi chahi kāraṇehi. **Kalāhīti** kalāyissati, luddakaṃ vañcessatīti attho. **Bhotīti** bhaginim ālāpati. **Bhāgineyyoti** evaṃ chahi kāraṇehi vañcakaṃ bhāgineyyaṃ niddisati.

Evaṃ bodhisatto bhāgineyyassa migamāyaṃ sādhukaṃ uggaṇhitabhāvaṃ vadanto bhaginim samassāsesi. Sopi migapotako pāse baddho anibandhitvāyeva bhūmiyaṃ mahāphāsukapassena pāde pasāretvā nipanno pādānaṃ āsannaṭṭhāne khurehi eva paharivā paṃsum ca tiṇāni ca uppāṭetvā uccārapassāvaṃ vissajjetvā sīsam pātetvā jivham ninnāmetvā sarīraṃ khelaḷakilinnaṃ katvā vāttaggaṇaṇena udaraṃ uddhumātakaṃ katvā akkhīni parivattetvā heṭṭhānāsikāsotena vātam sañcarāpento

uparimanāsikāsoṭena vātaṃ sannirumbhitvā sakalasarīraṃ thaddhabhāvaṃ gāhāpetvā matakākāraṃ dassesi, nīlamakkhikāpi naṃ samparivāresuṃ, tasmim̐ tasmim̐ ṭhāne kākā nilīyimsu. Luddo āgantvā udare hatthena paharivā “pātoṃ baddho bhavissati, pūṭiko jāto”ti tassa bandhanarajjūṃ mocetvā “ettheva dāni naṃ ukkantivā maṃsaṃ ādāya gamissāmi”ti nirāsaṅko hutvā sākḥāpalāsaṃ gahetuṃ āraddho. Migapotakopi uṭṭhāya catūhi pādehi ṭhatvā kāyaṃ vidhunitvā gīvaṃ pasāretvā mahāvātena chinnavalāhako viya vegena mātu santikaṃ agamāsi. Satthā “na bhikkhave rāhulo idāneva sikkhākāmo, pubbepi sikkhākāmoyevā”ti evaṃ migajātaṃ āharitvā kathesi.

Ambalaṭṭhiyarāhulovādaṃ desesīti “passasi no tvāṃ rāhula imaṃ parittaṃ udakāvasesaṃ udakādāne ṭhapitanti. Vaṃ bhante. Evaṃ parittakaṃ kho rāhula tesāṃ sāmāññaṃ, yesāṃ natthi sampajānamusāvāde lajjā”ti evamādinā **ambalaṭṭhiyarāhulovādaṃ**¹ kathesi. **Gehasitaṃ vitakkaṃ vitakkentassāti** āyasmā kira rāhulo bhagavato piṭṭhito piṭṭhito gacchantova pādatalato yāva upari kesantā tathāgataṃ olokesi, so bhagavato buddhavesavilāsaṃ disvā “sobhati bhagavā dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavicittasarīro byāmapabbhāparikkhittatāya vippanṇasuvanṇacūṇṇamajjhagato viya vijjulatāparikkhitto kanakapabbato viya yantasamākaddhitaratanavicittasuvanṇa-agghikaṃ viya paṃsukūlacīvarappaṭicchannopi rattakambalaparikkhittakanakapabbato viya pavāḷalatāpaṭimaṇḍitasuvanṇaghaṭikaṃ viya cīnapiṭṭhacūṇṇapūjitasuvanṇacetiyāṃ viya lākhārasānulitto kanakathūpo viya rattavalāhakantaragato taṅkhaṇamuggatapuṇṇacando viya aho samatiṃsapāramitānubhāvena sajjitassa attabhāvassa sirisampattī”ti cintesi. Tato attānampi oloketvā “ahampi sobhāmi, sace bhagavā catūsu mahādīpesu cakkavattirajjaṃ akarissa, mayhaṃ pariṇāyakaṭṭhānantaramadassa, evaṃ sante ativiya jambudīpatalaṃ atisobhissā”ti attabhāvaṃ nissāya gehasitaṃ chandarāgaṃ uppādesi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**satthu ceva attano ca rūpasampattim̐ disvā gehasitaṃ vitakkaṃ vitakkentassā**”ti.

1. Ma 2. 77 piṭṭhe.

Bhagavāpi purato gacchantova cintesi “paripuṇṇacchavimaṃsalohito dāni rāhulassa attabhāvo, rajanīyesu rūpārammaṇādīsu cittassa pakkhandanakālo jāto, nipphalatāya nu kho rāhulo vītināmetī”ti. Atha sahāvajjaneneva pasanne udake macchaṃ viya parisuddhe ādāsamaṇḍale mukhanimittam viya ca tassa taṃ cittuppādam addasa, disvā ca “ayam rāhulo mayham atrajo hutvā mama pacchato āgacchanto ‘aham sobhāmi, mayham vaṇṇāyatanam pasannan’ti attabhāvam nissāya gehasitam chandarāgam uppādeti, atitthe pakkhando, uppatham paṭipanno, agocare carati, disāmūḷha-addhiko viya agantabham disam gacchati, ayam kho panassa kilesa abbhantare vaḍḍhanto attatthampi yathābhūtam passitum na dassissati paratthampi ubhayatthampi, tato nirayepi paṭisandhim gaṇhāpessati, tiracchānayanoyampi pettivisayepi asurakāyepi sambādhepi mātukucchisminti anamatagge saṃsāravaṭṭe paripātessati. Yathā kho pana anekaratanapūrā mahānāvā bhinnaphalakantarena udakam ādiyamānā muhuttampi na ajjhupekkhitabbā hoti, vegena vegenassā vivaram pidahitum vaṭṭati, evameva ayampi na ajjhupekkhitabbo. Yāvassa ayam kilesa abbhantare sīlaratanādīni na vināseti, tāvadeva nam niggaṇhissāmī”ti ajjhāsayam akāsi. Tato rāhulam āmantetvā “yam kiñci rāhula rūpam atītānāgatapaccuppannam ajjhattam vā bahiddhā vā oḷārikam vā sukhuman vā hīnam vā paṇītam vā yam dūre santike vā, sabbam rūpam ‘netam mama, nesohamasmī, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtam sammappaññāya daṭṭhabbanti. Rūpameva nu kho bhagavā rūpameva nu kho sugatāti. Rūpampi rāhula, vedanāpi rāhula, saññāpi rāhula, saṅkhārāpi rāhula, viññāṇampi rāhulā”ti **mahārāhulovādasuttam**¹ abhāsi. Tam dassetum “**yam kiñci rāhula -pa- kathesī**”ti vuttam.

Samyuttake pana rāhulovādoti rāhulasamyutte vuttarāhulovādam sandhāya vadanti. Tattha “sādhu me bhante bhagavā saṃkhittena dhammam desetu, yamaṃ bhante bhagavato dhammam sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyyan”ti therena yācito “tam kim maññasi rāhula, cakkhu niccam vā aniccām vāti. Aniccām bhante. Yam

1. Ma 2. 84 piṭṭhe.

panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vāti. Dukkhaṃ bhante. Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti”ādinaṃ **rāhulovādaṃ**¹ ārabhi.

Therassa vipassanācāroyeva, na pana mahārāhulovādo viya vitakkūpacchedāya vuttoti adhippāyo.

Athassa satthā ñānaparipākaṃ ñatvāti-ādīsu bhagavato kira rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi “paripakkā kho rāhulassa vimutti-paripācanīyā dhammā, yannūnāhaṃ rāhulaṃ uttari āsavānaṃ khaye vineyyan”ti. Athassa bhagavā pubbaṅhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvattīyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto āyasmantaṃ rāhulaṃ āmantesi “gaṇhāhi rāhula nisīdanaṃ, yena andhavanaṃ tenupasaṅkamissāma divāvihārāyā”ti. “Evaṃ bhante”ti kho āyasmā rāhulo bhagavato paṭissutvā nisīdanaṃ ādāya bhagavato piṭṭhito piṭṭhito anubandhi. Tena kho pana samayena anekāni devatāsahassāni bhagavantaṃ abhivanditvā anubandhitā honti “ajja bhagavā āyasmantaṃ rāhulaṃ uttari āsavānaṃ khaye vinessatī”ti. Atha kho bhagavā andhavanaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle paññatte āsane nisīdi. Āyasmāpi rāhulo bhagavantaṃ “taṃ kiṃ maññasi rāhula, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vāti. Aniccaṃ bhante. Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vāti. Dukkhaṃ bhante. Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti”ti-ādinaṃ **rāhulovādaṃ**² adāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**andhavane nisinno cūlarāhulovādaṃ kathesi**”ti.

Koṭṭisatasahassadevatāhīti āyasmatā rāhulena padumuttarassa bhagavato pādāmūle pathavindhararājakāle patthanaṃ ṭhapentena saddhiṃ patthanaṃ ṭhapitadevatāyevetā. Tāsu pana kāci bhūmiṭṭhadevatā, kāci antalikkhaṇakā, kāci cātumahārājikādidevaloke, kāci brahmaloke nibbattā, imasmiṃ pana divase sabbā ekaṭṭhāne andhavanasmimīyeva sannipatitā.

1. Saṃ 1. 439 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 324 piṭṭhe.

Ābhidosikanti pārivāsikaṃ ekarattātikkantaṃ pūtibhūtaṃ.

Ekarattātikkantasessa hi nāmasaññā esā, yadidaṃ ābhidosikoti. Ayaṃ panettha vacanatto—pūtibhāvadosena abhibhūtoti abhidoso, abhidoso yeva **ābhidosiko**. **Kummāsanti** yavakummāsāṃ. **Adhivāsetvāti** “tena hi tāta raṭṭhapāla adhivāsehi svātanāya bhaddantaṃ”ti pitarā nimantito svātanāya bhikkhaṃ adhivāsetvā. Ettha ca thero pakatiyā ukkaṭṭhasapadānacāriko svātanāya bhikkhaṃ nāma nādhivāseti, mātu anuggahena pana adhivāseti. Mātu kirassa therāṃ anussarivā anussarivā mahāsoko uppajjati, rodaneneva dukkhī viya jātā, tasmā thero “sacāhaṃ taṃ apassivā gamissāmi, hadayampissā phaleyyā”ti anuggahena adhivāsesi. Paṇḍitā hi bhikkhū mātāpitūnaṃ ācariyupajjhāyānaṃ vā kātabbāṃ anuggahaṃ ajjupekkhitvā dhutaṅgasuddhikā na bhavanti.

Alaṅkatapaṭiyatte itthijāneti pitarā uyyojite itthijāne. Pitā kirassa dutiyadivase sakanivesane mahantaṃ hiraññasuvaṇṇassa puñjāṃ kārāpetvā kilañjehi paṭicchādāpetvā Ayasmato Raṭṭhapālassa purāṇadatiyikāyo “etha tumhe vadhū, yena alaṅkārena alaṅkatā pubbe Raṭṭhapālassa kulaputtassa piyā hotha manāpā, tena alaṅkārena alaṅkarothā”ti āṇāpetvā paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā kāle ārocite āgantvā paññatte āsane nisinnaṃ “idaṃ te Raṭṭhapāla mattikaṃ dhaṇaṃ, aññaṃ pettikaṃ, aññaṃ pitāmahāṃ, sakkā Tāta Raṭṭhapāla bhoge ca bhujjituṃ, puññāni ca kātuṃ. Ehi tvāṃ Tāta Raṭṭhapāla, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattitvā bhoge ca bhujjassu, puññāni ca karohī”ti yācivā tena paṭikkhipitvā dhamme desite “ahaṃ imāṃ uppabbājessāmi”ti ānayaṃ, so “dāni me dhammakathaṃ kātuṃ āraddho, alaṃ me vacanaṃ na karissati”ti uṭṭhāya gantvā tassa orodhānaṃ dvāraṃ vivarāpetvā “ayaṃ vo sāmiko, gacchatha, yaṃ kiñci katvāna gaṇhituṃ vāyamathā”ti uyyojesi. Tīsu vayesu ṭhitā nāṭakitthiyo therāṃ parivārayiṃsu. Tāsu ayaṃ asubhasaññaṃ uppādesi. Tena vuttaṃ **“alaṅkatapaṭiyatte itthijāne asubhasaññaṃ uppādetvā”**ti.

Ṭhitakova dhammaṃ desetvāti—

“Passa cittakataṃ bimbaṃ, arukāyaṃ samussitaṃ.
 Āturaṃ bahusaṅkappaṃ, yassa natthi dhuvāṃ ṭhiti.

Passa cittakataṃ rūpaṃ, maṇinā kuṇḍalena ca.
 Aṭṭhiṃ tacena onaddhaṃ, saha vatthehi sobhati.

Alattakakatā pādā, mukhaṃ cuṇṇakamakkhitaṃ.
 Alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

Aṭṭhāpadakatā kesā, nettā añjanamakkhita.
 Alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

Añjanīvaṇṇavā citta, pūtikāyo alaṅkato.
 Alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

Odahi migavo pāsaṃ, nāsadā vāguraṃ migo.

Bhutvā nivāpaṃ gacchāmi, kandante migabandhake”ti¹—

imāhi gāthāhi dhammaṃ desetvā.

Ākāsaṃ uppatitvāti ākāsaṃ pakkhanditvā. Kasmā pana thero ākāseṇa gato? Pitā kirassa seṭṭhi sattasu dvārakoṭṭhakesu aggaḷāni dāpetvā malle āṇāpesi “sace nikkhamitvā gacchati, hatthapādesu naṃ gahetvā kāsāyāni haritvā gihivesaṃ gaṇhāpethā”ti. Tasmā thero “ete mādisaṃ mahākhiṇāsavaṃ hatthe vā pāde vā gahetvā apuññaṃ pasaveyyuṃ, taṃ nesaṃ mā ahoṣi”ti cintetvā ākāseṇa agamāsi. **Migacīranti** evaṃnāmakāṃ uyyānaṃ. **Catupārijuññaṇṇapaṭimaṇḍitanti** jarāpārijuññaṃ byādhipārijuññaṃ bhogaṇṇapārijuññaṃ nātipārijuññaṇṇanti imehi catūhi pārijuññehi paṭimaṇḍitaṃ. **Pārijuññaṇṇanti** ca parihānīti attho. Sesamettha suviññeyyameva.

Kuṇḍadhānattheravatthu

211. Tatiye salākaṃ gaṇhantīti **salākagāhaka**. Sunāparantajanapadaṃ gacchantepi paṭhamameva salākaṃ gaṇhīti sambandho. **Chabbassantareti**

1. Ma 2. 253; Khu 2. 325 piṭṭhesu.

channaṃ vassānaṃ abbhantare. **Mettīti** mittabhāvo. **Bhedake satīti** bhedakaraṇe sati. **Gumbasabhāgatoti** gumbasamīpato, ayameva vā pāṭho. **Itthī hutvāti** itthī viya hutvā, manussitthivaṇṇaṃ māpetvāti attho. **Dīgharattānugatoti** dīghakālaṃ anubandho. **Ettakaṃ addhānanti** ettakaṃ kālaṃ. **Handāvusoti** gaṇhāvuso. **Atthaṃ gahetvāti** bhūtatthaṃ gahetvā, ayameva vā pāṭho. **Koṇḍo jātoti** dhutto jāto.

Māvoca pharusāṃ kañcīti kañci ekapuggalaṃ pharusāṃ mā avoca. **Vuttā paṭivadeyyu tanti** tayā pare dussīlāti vuttā tampi tatheva paṭivadeyyuṃ. **Dukkhā hi sārambhakathāti** esā kāraṇuttarā yugaggāhakathā nāma dukkhā. **Paṭidaṇḍā phuseyyu tanti** kāyadaṇḍādīhi paraṃ paharantassa tādisāva paṭidaṇḍā tava matthake pateyyuṃ.

Sace neresi attānanti sace attānaṃ niccalaṃ kātuṃ sakkhissasi. **Kaṃso upahato yathāti** mukhavaṭṭiyaṃ chinditvā talamattaṃ katvā ṭhapitaṃ kaṃsatālaṃ viya. Tādisaṃ hi hatthehi pādehi daṇḍena vā pahatampi saddaṃ na karoti. **Esa pattosi nibbānanti** sace evarūpo bhavituṃ sakkhissasi, imaṃ paṭipadaṃ pūrayamāno eso tvaṃ idāni appattopi nibbānaṃ pattosi nāma. **Sārambho te na vijjatīti** “evañca sati tvaṃ dussīlo, ahaṃ susīlo”ti evamādikō uttarikaraṇavācālakkhaṇo sārambho te na vijjati, na bhavissatīyevāti attho. **Parikkilesenāti** saṃkilesahetunā.

Vaṅgīsattheravatthu

212. Catutthe **sampannapaṭibhānānanti** paripuṇṇapaṭibhānānaṃ. **Cutiṃ yo vedi -pa- sabbasoti** yo sattānaṃ cutiñca paṭisandhiñca sabbākārena pākāṭaṃ katvā jānāti, taṃ ahaṃ alaggaṇatāya **asattaṃ**, paṭipattiyā suṭṭhu gatattā **sugataṃ**, catunnaṃ saccānaṃ sambuddhattā **buddhaṃ** brāhmaṇaṃ vadāmīti attho. **Yassa gatinti** yassete devādayo gatiṃ na jānanti, tamahaṃ āsavānaṃ khīṇatāya **khīṇāsavaṃ**, kilesehi ārakattā **arahantaṃ** brāhmaṇaṃ vadāmīti attho.

Upasenavaṅgantaputtattheravatthu

213. Pañcame **sabbapāsādikānanti** sabbaso pasādaṃ janentānaṃ. **Kintāyanti** kim te ayaṃ. **Atilahunti** atisīghaṃ. Yassa tasmim̐ attabhāve uppajjanārahānaṃ maggaphalānaṃ upanissayo natthi, taṃ buddhā “moghapuriso”ti vadanti ariṭṭhalāḷudāyi-ādike viya. Upanissaye satipi tasmim̐ khaṇe magge vā phale vā asati “moghapurisā”ti vadantiyeva dhaniyattherādike viya. Imassapi tasmim̐ khaṇe maggaphalānaṃ abhāvato “moghapurisā”ti āha, tucchamanussāti attho. **Bāhullāyāti** parisabāhullāya. **Anekapariyāyenāti** anekakāraṇena.

Icchāmahaṃ bhikkhaveli bhagavā kira taṃ addhamāsaṃ na kañci bodhaneyyasattaṃ addasa, tasmā evamāha, evaṃ santepi tantivasena dhammadesanā kattabbā siyā. Yasmā paṇassa etadahosi “mayi okāsaṃ kāretvā paṭisallīne bhikkhū adhammikaṃ katikavattaṃ karissanti, taṃ upaseno bhindissati, ahaṃ tassa pasīditvā bhikkhūnaṃ dassanaṃ anujānissāmi. Tato maṃ passitukāmā bahū bhikkhū dhutaṅgāni samādiyissanti, ahañca tehi ujjhitasanthatapaccayā sikkhāpadam paññāpessāmi”ti, tasmā evamāha. **Therassāti** upasenattherassa. **Manāpāni te bhikkhu paṃsukūlānīti** “bhikkhu tava imāni paṃsukūlāni manāpāni attano ruciyaṃ khantiyaṃ gahitāni”ti pucchati. **Na kho me bhante manāpāni paṃsukūlānīti** bhante na mayā attano ruciyaṃ khantiyaṃ gahitāni, galaggāhena viya matthakatālanena viya ca gāhito mayāti dasseti. **Pāliyaṃ āgatamevāti** vinayapāḷim¹ sandhāya vadati.

Dabbattheravatthu

214. Chaṭṭhe **aṭṭhārasasu mahāvihāresūti** rājagahassa samantato ṭhitesu aṭṭhārasasu mahāvihāresu. **Upavijaññāti** āsannapasūtikālā. **Rahogatoti** rahasi gato. **Samghassa veyyāvaccakaraṇe kāyaṃ yojetukāmo cintesīti** thero kira attano katakiccabhāvaṃ disvā “ahaṃ imaṃ sarīraṃ dhāremi, tañca kho vātamukhe ṭhitapadīpo viya aniccatāmukhe ṭhitaṃ nacirasseva nibbāyanadhammaṃ

1. Vi 1. 336 piṭṭhe.

yāva na nibbāyati, tāva kiṃ nu kho ahaṃ saṃghassa veyyāvaccam kareyyan”ti cintento iti paṭisañcikkhati “tiraṭṭhesu bahū kulaputtā bhagavantam adisvāva pabbajanti, te ‘bhagavantam passissāma ceva vandissāmā’ti ca dūratopi āgacchanti, tatra yesam senāsanaṃ nappahoti, te silāpattakepi seyyam kappenti. Pahomi kho panāham attano ānubhāvena tesam tesam kulaputtānam icchāvasena pāsādavihāra-aḍḍhayogādāni mañcapīṭhattharaṇāni nimminivā dātum. Punadivase cettha ekacce ativiya kilantarūpā honti, te gāravena bhikkhūnam purato ṭhatvā bhattānipi na uddisāpenti, aham kho pana tesam bhattānipi uddisum pahomī”ti. Iti paṭisañcikkhanto “yamnūnāham saṃghassa senāsanañca paññapeyyam, bhattāni ca uddiseyyan”ti cintesi. **Sabhāgasabhāgānanti** suttantikādiguṇavasena sabhāgānam, na mittasanthavavasena. Thero hi yāvaticā suttantikā honti, te uccinitvā uccinitvā ekato tesam anurūpameva senāsanaṃ paññapeti. Venayikābhiddhammikakammaṭṭhānikakāyadaḥhibahulesupi eseva nayo. Teneva **pāliyam**¹ vuttam “yete bhikkhū suttantikā, tesam ekajjham senāsanaṃ paññapetī”ti-ādi.

Aṅguliya jālamānāyāti tejokasiṇacatutthajjhānam samāpajjitvā vuṭṭhāya abhiññāṇaṇena aṅgulijalanam adhiṭṭhahitvā teneva tejodhātusamāpattijanitena aggijālena aṅguliya jālamānāya. **Ayam mañcoti-**ādīsu pana there “ayam mañco”ti-ādīm vadante nimmitāpi attano attano gataṭṭhāne “ayam mañco”ti-ādīm vadanti. Ayam hi nimmitānam dhammatā.

Ekasmim bhāsamānasmim, sabbe bhāsanti nimmitā.

Ekasmim tuḥhimāsine, sabbe tuḥhī bhavanti teti².

Yasmim pana vihāre mañcapīṭhādāni na paripūrenti, tattha attano ānubhāvena pūrenti, tena nimmitānam avatthukam vacanam na hoti sabbattha mañcapīṭhādānam sabbhāvato. Sabbavihāresu ca gamanamagge samappamāṇe katvā adhiṭṭhāti. Katikasaṅṭhānādānam pana nānappakāratā tasmim tasmim vihāre katikavattāni visum visum kathāpetūti vedītabbam.

1. Vi 1. 244 piṭṭhe.

2. Dī 2. 172 piṭṭhe.

Aniyametvā nimmitānaṃ hi “ekasmiṃ bhāsamānasmin”ti-ādidhammatā vuttā. Tathā hi ye vaṇṇavayasārīravayavaparikkhārakiriyāvisesādīhi niyamaṃ akatvā nimmitā honti, te aniyametvā nimmitattā iddhimatā sadisāva honti. Thānanisajjādīsu bhāsitatunhībhāvādīsu vā yaṃ yaṃ iddhimā karoti, taṃ tadeva karonti. Sace pana nānappakāre kātukāmo hoti, keci paṭhamavaye, keci majjhimavaye, keci pacchimavaye, tathā dīghakese upaḍḍhamuṇḍe missakakese upaḍḍharattacīvare paṇḍukacīvare, padabhāṇadhammakathā sarabhañña pañhapucchana pañhavissajjana rajana pacana cīvarasibbana dhovanādīni karonte, aparepi vā nānappakāre kātukāmo hoti, tena pādakajjhānato vuṭṭhāya “ettakā bhikkhū paṭhamavayā hontū”ti-ādinā nayena parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhite adhiṭṭhānacittena saddhim icchiticchitappakārāyeva honti. **Puna attano vasanaṭṭhānameva āgacchatīti** tehi saddhim janapadakathaṃ kathento anisīditvā attano vasanaṭṭhānaṃ veḷuvanameva paccāgacchati. **Pāliyan**ti vinayapāliyaṃ.

Pilindavacchattheravatthu

215. Sattame **piyānanti** piyāyitabbānaṃ. **Manāpānanti** manavaḍḍhanakānaṃ. **Pilindoti panassa gottam, vacchoti nāmanti** ettha vuttavipariyāyenapi vadanti “pilindoti nāmaṃ, vacchoti gottan”ti. Teneva ācariyadhammapālattherena **theragāthāsaṃvaṇṇanāya**¹ vuttaṃ “pilindotissa nāmaṃ akaṃsu, vacchoti pana gottam. Tena so aparabhāge pilindavacchoti paññāyitthā”ti. **Saṃsandetvā**ti ekato katvā.

Satthu dhammadesanaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvāti idaṃ aṅguttarabhāṇakānaṃ kathāmaggena vuttaṃ. Apare pana bhaṇanti— anuppanneyeva amhākaṃ bhagavati sāvatthiyaṃ brāhmaṇagehe nibbattitvā pilindavacchoti paññāto saṃsāre saṃvegabahulatāya paribbājakapabbajjaṃ pabbajitvā cūlagandhāraṃ nāma vijjaṃ sādhetvā ākāsacārī paracittavidū ca hutvā rājagahe lābhaggayasaggappatto paṭivasati. Atha yadā amhākaṃ bhagavā abhisambuddho hutvā anukkamena rājagahaṃ upagato, tato paṭṭhāya

1. Theragāthā-Ṭṭha 1. 63 piṭṭhe.

buddhānubhāvena tassa sā vijjā na sampajjati, attakiccaṃ na sādheti. So cintesi “sutaṃ kho pana metaṃ ‘ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ yattha mahāgandhāravijjā dharati, tattha cūḷagandhāravijjā na sampajjati”ti. Samaṇassa pana gotamassa āgatakālato paṭṭhāya nāyaṃ mama vijjā sampajjati, nissamsayaṃ samaṇo gotamo mahāgandhāravijjāṃ jānāti, yannūnāhaṃ taṃ payirupāsivā tassa santike vijjāṃ pariyāpuṇeyyaṃ”ti. So bhagavantaṃ upasaṅkamtivā etadavoca “ahaṃ mahāsamaṇa tava santike ekaṃ vijjāṃ pariyāpuṇitukāmo, okāsaṃ me karohi”ti. Bhagavā “tena hi pabbajā”ti āha. So “vijjāya parikkammaṃ pabbajjā”ti maññamāno pabbajīti. **Paravambhanavasenā**ti paresaṃ garahanavasena.

Akakkasanti aphaṇusaṃ. **Viññāpaninti** atthaviññāvaṇiṃ. **Saccanti** bhūtatthaṃ. **Nābhisajeti** yāya girāya aññaṃ kujjhāpanavasena na lagāpeyya, khīṇāsavo nāma evarūpameva girāṃ na bhāseyya, tasmā tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ vadāmīti attho.

Anuvicinitvāti anuvicāretvā. **Caṇḍikataṃ gacchantanti** sīghagatiyā gacchantāṃ.

Bāhiyadārucīriyattheravatthu

216. Aṭṭhame **ekarattivāsena gantvā**ti devatānubhāvena gantvā. “Buddhānubhāvenā”tipi vadanti. Evaṃ gato ca vihāraṃ pavisitvā sambahule bhikkhū bhuttapātarāse kāyālasiyavimocanattāya abbhokāse caṅkamante disvā “kahaṃ etarahi satthā”ti pucchi. Bhikkhū “sāvattiyāṃ piṇḍāya pavitṭho”ti vatvā taṃ pucchimsu “tvaṃ pana kuto āgato”ti. Suppārakā¹ āgatomhīti. Kadā nikkhantosīti. Hiyyo sāyaṃ nikkhantomhīti. Dūrato āgato, tava pāde dhovivā telena makkhetvā thokaṃ vissamāhi, āgatakāle satthāraṃ dakkhissatīti. Ahaṃ bhante satthu vā attano vā jīvitantarāyaṃ na jānāti, ekarattenevamhi katthaci aṭṭhatvā anisīditvā vīssayojanasatikaṃ maggaṃ āgato, satthāraṃ passivāva vissamissāmīti. So evaṃ vatvā taramānarūpo sāvattihim pavisitvā bhagavantaṃ anopamāya buddhasiriyā piṇḍāya carantaṃ

1. Suppādakā (Ka)

disvā “cirassaṃ vata me diṭṭho sammāsambuddho”ti diṭṭhaṭṭhānato paṭṭhāya oṇatasarīro gantvā antaravīthiyameva pañcapatiṭṭhitena vanditvā gopphakesu daḷhaṃ gahetvā evamāha “desetu me bhante bhagavā dhammaṃ, desetu me sugato dhammaṃ, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā”ti¹.

Atha naṃ satthā “akālo kho tāva bāhiya, antaragharaṃ pavīṭṭhomhi piṇḍāyā”ti paṭikkhipi. Taṃ sutvā bāhiyo “bhante saṃsāre saṃsarantena kabaḷikārāhāro na no laddhapubbo, tumhākaṃ vā mayhaṃ vā jīvitantarāyaṃ na jānāmi, desetha me dhammaṃ”ti. Satthā dutiyampi paṭikkhipiyeva. Evaṃ kirassa ahosi “imassa maṃ diṭṭhakālato paṭṭhāya sakalasarīraṃ pītiyā nirantaraṃ ajjhotthaṭaṃ hoti, balavapītivegena dhammaṃ sutvāpi na sakkhissati paṭivijjhitaṃ majjhattupekkaṃ tāva tiṭṭhatu, ekaratteneva vīsayojanasataṃ maggaṃ āgatattā darathopissa balavā, sopi tāva paṭippassambhatū”ti. Tasmā dvikkhattuṃ paṭikkhipitvā tatiyaṃ yācito antaravīthiyaṃ ṭhitova “tasmātiha te bāhiya evaṃ sikkhitabbaṃ diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati”ti-ādinā¹ nayena dhammaṃ deseti. Imamatthaṃ saṃkhipitvā dassento “**sathhāraṃ piṇḍāya pavīṭṭhan**”ti-ādimāha. Tattha **antaraghareti** antaravīthiyaṃ.

Aparipuṇṇapattacīvaratāya pattacīvaraṃ pariyesantoti so kira vīsativassasahassāni samaṇadhammaṃ karonto “bhikkhunā nāma attano paccaye labhitvā aññaṃ anoloketvā sayameva bhuñjitaṃ vaṭṭati”ti ekabhikkhussapi pattena vā cīvarena vā saṅgahaṃ nākāsi. Tenassa “iddhimayapattacīvaraṃ na uppajjissati”ti ñatvā ehibhikkhubhāvena pabbajjaṃ na adāsi. Tāvadeva ca pabbajjaṃ yācito “paripuṇṇaṃ te pattacīvaraṃ”ti pucchitvā “aparipuṇṇaṃ”ti vutte “tena hi pattacīvaraṃ pariyesāhi”ti vatvā pakkāmi. Tasmā so pattacīvaraṃ pariyesanto saṅkāraṭṭhānato coḷakhaṇḍāni saṅkaḍḍhati.

Sahassamapīti paricchavedavacanaṃ. Ekasahassaṃ dvesahassānīti evaṃ sahasena ce paricchinnā gāthā honti, tā ca **anattapadasaṃhitā** ākāsaṇṇapabbatavaṇṇādīni pakāsakehi anibbānadīpakehi anattakehi padehi saṃhitā yāva bahukā honti, tāva pāpikā evāti

1. Khu 1. 85 piṭṭhe Udāne.

attho. **Ekam gāthāpadam seyyoti** “appamādo amatapadam -pa- yathā matā”¹ti¹ evarūpā ekagāthāpi seyyoti attho.

Kumārakassapattheravatthu

217. Navame **ekam buddhantaram sampattim anubhavamānoti** sāvakabodhiyā niyatatāya puññasambhārassa ca sātisayattā vinipātam agantvā ekam buddhantaram devesu ca manussesu ca sampattim anubhavamāno. “**Ekissā kuladārikāya kucchimhi uppanno**”ti vatvā tamevassa uppannabhāvaṃ mūlato paṭṭhāya dassetum “**sā cā**”ti-ādi vuttam. Tattha **sāti** kuladārikā. **Ca**-saddo byatirekattho. Tena vuccamānam visesam jotayati. **Kulagharanti** patikulageham. **Gabbhanimittanti** gabbhassa saṅghitabhāvaviggaham. Satipi visākhāya sāvattivāsikulapariyāpannatte tassā tattha padhānabhāvadassanattam “**visākhañcā**”ti-ādi vuttam yathā “brāhmaṇā āgatā, vasiṭṭhopi āgato”ti. Bhagavatā evaṃ gahitanāmattāti yojanā. Yasmā rājaputtā loka “**kumārā**”ti voharīyanti, ayañca rañño kittimaputto, tasmā āha “**rañño -pa- sañjānimsū**”ti.

Pañcadasa pañhe abhisankharitvāti “bhikkhu bhikkhu ayaṃ vammiko rattim dhūpāyati, divā pajjalati”ti-ādinā **vammikasutte**² āgatanayena pañcadasa pañhe abhisankharitvā. **Pāyāsiraññoti** “natthi paraloko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭṭānam kammānam phalaṃ vipāko”ti³ evaṃladdhikassa pāyāsirañjassa. Rājā hi tadā anabhisitto hutvā pasenadinā kosalena dinnasetabyanagaraṃ ajjhāvasanto imaṃ diṭṭhim gaṇhi. **Pañcadasahi pañhehi paṭimaṇḍetvāti** “tam kiṃ maññasi rājañña, ime candimasūriyā imasmim vā loka parasmim vā devā vā te manussa”ti evamādīhi³ pañcadasahi pañhehi paṭimaṇḍitam katvā. **Suttanteti** pāyāsīsuttante⁴.

Mahākoṭṭhikattheravatthu

218. Dasamaṃ uttānatthameva.

Tatīyavaggaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 16 piṭṭhe Dhammapade.

3. Dī 2. 255 piṭṭhe.

2. Ma 1. 196 piṭṭhe.

4. Dī 2. 253 piṭṭhe.

4. Catutthavaggavaṇṇanā

Ānandattheravatthu

219-223. Catutthavaggassa paṭhame **heṭṭhā vuttappamāṇanti** heṭṭhā Koṇḍaññattherassa vatthumhi “tassa dhurapattāni navutihatthāni honti, kesaram tiṃsahattham, kaṇṇikā dvādasahatthā, pādena patiṭṭhitatthānam ekādasahatthan”ti evam vuttappamāṇam. **Raṇṇo pesesīti** paccantassa kupitabhāvam ārocetvā pesesi. **Theragāthāsamvaṇṇanāyam**¹ pana “paccantassa kupitabhāvam raṇṇo anārocetvā sayameva tam vūpasamesi, tam sutvā rājā tuṭṭhamānaso puttam pakkosāpetvā ‘varam te sumana dammi, gaṇhāhī’ti āhā”ti vuttam. **Na metam cittam atthīti** mama evarūpam cittam natthi. **Avañjhanti** atuccham. **Aññam varehīti** aññam patthehi, aññam gaṇhāhīti vuttam hoti. **Udakam adhiṭṭhāyāti** “udakam hotū”ti adhiṭṭhahitvā. **Gatenāti** gamanena. **Na āmisacakkhukāti** cīvarādipaccayasaṅkhātam āmisam na olokenti.

Vasanaṭṭhānasabhāgeyevāti vasanaṭṭhānasamīpeyeva². **Ekantavallabhoti** upaṭṭhākaṭṭhāne ekantena vallabho. **Etassevāti** etasseva bhikkhussa. **Dvejjhakathā na hontīti**³ dvidhābhūtakathā na honti, anekantikakathā na hontīti vuttam hoti. **Anibaddhāti** aniyatā. **Lohitena galantenāti** itthambhūtakkhāne karaṇavacanam, galantena lohitena yuttoti attho. **Anvāsattoti** anugato. **Uṭṭhehi Āvuso Ānanda, uṭṭhehi Āvuso Ānandāti** turite idamāmeditavacanam. **Duvidhena udakenāti** sītudakena uṇhudakena ca. **Tividhena dantakaṭṭhenāti** khuddakam mahantam majjhimanti evam tippakārena dantakaṭṭhena. **Nava vāre anupariyāyatīti** satthari pakkosante paṭivacanadānāya thinamiddhavinodanattham navakkhattum anupariyāyati. Tenevāha “**evañhissa ahoṣī**”ti-ādi. Sesamettha suviññeyyameva.

Uruvelakassapattheravatthu

224. Dutiye yaṃ vattabham, tam vitthārato vinayapāḷiyam āgatameva.

1. Theragāthā-Ṭṭha 2. 412 piṭṭhe.

2. Vasatṭhānasamīpeyeva ṭhāne (Ka)

3. Advējjhakathā hontīti (Aṭṭhakathāyam)

Kāḷudāyittheravattu

225. Tatiye **gamanākappanti** gamanākāraṃ. Sesamettha uttānameva.

Bākulattheravattu

226. Catutthe **nirābādhananti** ābādharahitānaṃ. Yathā “dvāvīsati dvattiṃsā”ti-ādīmhi vattabbe “bāvīsati bāttiṃsā”ti-ādīni vuccanti, evamevaṃ dve kulāni assāti dvikulo, dvekuloti vā vattabbe bākuloti vuttanti āha “**bākuloti dvīsu kulesu vaḍḍhitattā evaṃladdhanāmo**”ti. **Upayogenāti** ānubhāvena. **Phāsukakāleti** arogakāle. **Gadduhanamattampīti** goduhanamattampi kālaṃ. Idha pana na sakalo goduhanakkhaṇo adhippeto, atha kho gāvīm thane gahetvā ekakhīrabinduduhanakālamattaṃ adhippetam. **Ārogyasālanti** āturaṇaṃ arogabhāvakaraṇatthāya katasālaṃ.

Nimujjanummujjanavasenāti jāṇuppanāṇe udake thokaṃyeva nimujjanummujjanavasena. **Chaḍḍetvā palāyīti** macchassa mukhasamīpeyeva chaḍḍetvā palāyi. **Dārakassa tejenāti** dārakassa puññatejena. **Māriyamānāva marantīti** daṇḍādīhi pothetvā māriyamānāva maranti, na jālena baddhatāmattena amāriyamānā. **Nīhaṭamattova matoti** nīhaṭakkhaṇeyeva mato. Tenassa māraṇatthaṃ upakkamo na kato, yena upakkamena dārakassa ābādho siyā. **Tanti** macchaṃ. **Sakalamevāti** avikalameva paripuṇṇāvayavameva. **Na kelāyatīti** na nandati¹, kismiñci na maññati. **Piṭṭhito phālentīti** dārakassa puññatejena piṭṭhito phālentī. **Bherim carāpetvāti** “puttaṃ labhin”ti ugghosanasena bherim carāpetvā. **Pakatiṃ ācikkhīti** attano puttabhāvaṃ katesi. **Kucchiyā dhāritattā amātā kātuṃ na sakkāti** jananiḥhāvato amātā kātuṃ na sakkā. **Macchaṃ gaṇhantāpīti** macchaṃ vikkiṇitvā gaṇhantāpi. Tathā gaṇhantā ca tappariyāpannaṃ sabbaṃ gaṇhanti nāmāti āha “**vakkayakanādīni bahi katvā gaṇhantā nāma natthi**”ti. **Ayampi amātā kātuṃ na sakkāti** dinnaputtabhāvato na sakkā.

1. Na nandayati (Ka)

Sobhitattheravatthu

227. Pañcamaṃ uttānatthameva.

Upālitheravatthu

228. Chaṭṭhe **bhārukacchakavatthunti** aññataro kira bhārukacchadesavāsī bhikkhu supinante purānadutiyikāya methunaṃ dhammaṃ paṭisevitvā “assamaṇo ahaṃ vibbhamissāmi”ti bhārukacchaṃ gacchanto antarāmagge āyasmantaṃ upāliṃ passitvā etamatthaṃ ārocesi. Āyasmā upāli evamāha “anāpatti āvuso supinantenā”ti. Yasmā supinante avisayattā evaṃ hoti. Tasmā upālithero bhagavatā avinicchitapubbampi imaṃ vatthuṃ nayaggāhena evaṃ vinicchini. Gahapatino dve dārakā honti putto ca bhāgineyyo ca. Atha so gahapahi gilāno hutvā āyasmantaṃ ajjukaṃ etadavoca “imaṃ bhante okāsaṃ yo imesaṃ dārakānaṃ saddho hoti pasanno, tassa ācikkheyyāsī”ti. Tena ca samayena tassa ca gahapatino bhāgineyyo saddho hoti pasanno. Athāyasmā ajjuko taṃ okāsaṃ tassa dārakassa ācikkhi. So tena sāpateyyena kuṭumbaṅca saṅṭhapesi, dānaṅca paṭṭhapesi. Atha tassa gahapatino putto āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca “ko nu kho bhante ānanda pituno dāyajjo¹ putto vā bhāgineyyo vā”ti. Putto kho āvuso pituno dāyajjoti. Āyasmā bhante ayyo ajjuko amhākaṃ sāpateyyaṃ amhākaṃ methunakassa ācikkhīti. Assamaṇo āvuso so ajjukoti. Athāyasmā ajjuko āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca “dehi me āvuso ānanda vinicchayan”ti. Te ubhopi upālitherassa santikaṃ agamaṃsu. Athāyasmā upāli āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca “yo nu kho āvuso ānanda sāmikena ‘imaṃ okāsaṃ itthannāmassa ācikkhā’ti vutto, tassa ācikkhati, kiṃ so āpajjati”ti. Na bhante kiñci āpajjati antamaso dukkaṭamattampīti. Ayaṃ āvuso āyasmā ajjuko sāmikena “imaṃ okāsaṃ itthannāmassa ācikkhā”ti vutto tassa ācikkhati, anāpatti āvuso āyasmato ajjukassāti. Bhagavā taṃ sutvā “sukathitaṃ bhikkhave upālinā”ti

1. Dāyādo (?)

vatvā sādhu-kāramadāsi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Kumārakassapavattu** pana heṭṭhā¹ āgatameva.

Channaṃ **khattiyānanti** bhaddiyo sakyarājā anuruddho ānando bhagu kimilo devadattoti imesaṃ channaṃ khattiyānaṃ. **Pasādhakoti** maṇḍayitā. **Pāliyanti** saṃghabhedakkhandhakapāliyanti².

Nandakattheravattu

229. Sattame **ekasamodhāneti** ekasmiṃ samodhāne, ekasmiṃ sannipātetī attho. Sesāṃ suviññeyyameva.

Nandattheravattu

230. Aṭṭhame **na taṃ catusampajaññaivasena aparicchinditvā oloketī** sattakasappāyagocara-asammohasampajaññasāṅkhātānaṃ catunnaṃ sampajaññānaṃ vasena aparicchinditvā taṃ disāṃ na oloketi. So hi āyasmā “yamevāhaṃ indriyesu aguttadvāratāṃ nissāya sāsane anabhirati-ādivippakārappatto, tameva suṭṭhu niggahessāmi”³ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasāṃvaro ukkaṃsapāramippatto catusampajaññaṃ amuñcitvāva sabbadisāṃ āloketi. Vuttaṃ cetāṃ bhagavatā—

“Sace bhikkhave nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, abbaṃ cetaso samannāharitvā nando puratthimaṃ disāṃ āloketi ‘evaṃ me uratthimaṃ disāṃ ālokeyato nābhijjhādomanassā pāpakā ‘akusalā hammā anvāsavissantī’³ti. Itiha tattha sampajāno hoti. Sace bhikkhave nandassa pacchimā disā, uttarā disā, dakkhiṇā disā, uddham, adho, anudisā nuviloketabbā hoti, sabbaṃ cetaso samannāharitvā nando anudisāṃ anuviloketi ‘evaṃ me anudisāṃ anuvolokayato -pa-sampajāno hoti’³ti”³.

1. Am-Ṭṭha 1. 220 piṭṭhe.

2. Vi 4. 336 piṭṭhe.

3. Am 3. 14 piṭṭhe.

Abhisekagehapavesana-āvāhamaṅgalesu vattamānesūti idha tīṇi maṅgalāni vuttāni, vinayaṭṭhakathāyaṃ pana “taṃ divasameva nandakumārassa kesavissajjanam paṭṭabandho ghramaṅgalam chattamaṅgalam āvāhamaṅgalanti pañca maṅgalāni hontī”ti vuttaṃ. Tattha kulamariyādasena kesoropanam **kesavissajjanam**. Yuvarājapattabandhanam **paṭṭabandho**. Abhinavagharappavesanamaho **ghramaṅgalam**. Vivāhakaṛaṇamaho **āvāhamaṅgalam**. Yuvarājachattamaho **chattamaṅgalam**.

Nandakumāram abhisekamaṅgalam na tathā piḷesi, yathā janapadakalyāṇiyā vuttavacananti ajjhāharitabbaṃ. Tadeva pana vacanam sarūpato dassetuṃ “**pattam ādāya gamanakāle**”ti-ādi vuttaṃ. **Janapadakalyāṇī**ti janapadamhi kalyāṇī uttamā chasarīradosarahitā pañcakalyāṇasamannāgatā. Sā hi yasmā nātidīghā nātirassā nātikisā nātitūlā nātikālī nāccodātāti atikkantā mānusavaṇṇam, asampattā dibbavaṇṇam, tasmā **chasarīradosarahitā**. Chavikalyāṇam mānsakalyāṇam nhārukalyāṇam aṭṭhikalyāṇam vayakalyāṇanti imehi pana kalyāṇehi samannāgatattā **pañcakalyāṇasamannāgatā** nāma. Tassā hi āgantukobhāsakiccam natthi, attano sarīrobhāseneva dvādasahatthe ṭhāne ālokaṃ karoti, piyaṅgusāmā vā hoti suvaṇṇasāmā vā, ayamassā **chavikalyāṇatā**. Cattāro panassā hatthapādā mukhapariyosānañca lākhārasaparikkammakataṃ viya rattapavāḷarattakambalasadisaṃ hoti, ayamassā **māsakalyāṇatā**. Vīsati pana nakhapattāni mānsato amuttaṭṭhāne lākhārasapūritāni viya, muttaṭṭhāne khīradhārāsadisāni honti, ayamassā **nhārukalyāṇatā**. Dvattimsa dantā suphusitā¹ sudhotavajirapanti viya khāyanti, ayamassā **aṭṭhikalyāṇatā**. Vīsamvassasatikāpi samānā soḷasavassuddesikā viya hoti nippalitena, ayamassā **vayakalyāṇatā**. Iti imehi pañcahi kalyāṇehi samannāgatattā “janapadakalyāṇī”ti vuccati. **Tuvaṭanti** sīgham.

Imasmim ṭhāne nivattessati, imasmim ṭhāne nivattessatīti cintentamevāti so kira tathāgate gāravavasena “pattam vo bhante gaṇhathā”ti vattum avisahanto evam cintesi “sopānasīse pattam

1. Suphassitā (S)

gaṇhissatī”ti. Satthā tasmimpi ṭhāne na gaṇhi. Itaro “sopānapādamūle gaṇhissatī”ti cintesi. Satthā tatthāpi na gaṇhi. Itaro “rājaṅgaṇe gaṇhissatīti cintesi. Satthā tatthāpi na gaṇhi. Evaṃ “idha gaṇhissati, ettha gaṇhissatī”ti cintentameva satthā vihāraṃ netvā pabbājesi.

Mahākappinatheravatthu

231. Navame **sutavittakoti** dhammassavanapiyo. **Paṭihārakassāti** dovārikassa. **Saccakārenāti** saccakiriyāya. **Satthā** “**uppalavaṇṇā āgacchatū**”ti cintesi. **Therī āgantvā sabbā pabbājetvā bhikkhunī-upassayaṃ gatāti** idaṃ aṅguttarabhāṇakānaṃ kathāmaggaṃ dassentena vuttaṃ. Teneva **dhammapadaṭṭhakathāyaṃ**¹ vuttaṃ—

“Tā satthāraṃ vanditvā ekamantaṃ ṭhitā pabbajjāṃ yācimsu. Evaṃ kira vutte satthā uppalavaṇṇāya āgamaṇaṃ cintesīti ekacce vadanti. Satthā pana tā upāsikāyo āha ‘sāvattim gantvā bhikkhunī-upassaye pabbājethā’ti. Tā anupubbena janapadacārikaṃ caramānā antarāmagge mahājanena abhihaṭasakkārasammānā padasāva vīsayojanasatikāṃ maggaṃ gantvā bhikkhunī-upassaye pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇimsū”ti.

Dhammapītiti dhammapāyako, dhammaṃ pivantoti attho. Dhammo ca nāmesa na sakkā bhājanena yāgu-ādīni viya pātum, navavidhaṃ pana lokuttaradhammaṃ nāmakāyena phusanto ārammaṇato sacchikaronto pariññābhisamayādīhi dukkhādīni ariyasaccāni paṭivijjhanto dhammaṃ pivati nāma. **Sukhaṃ setīti** desanāmettametaṃ, catūhipi iriyāpathehi sukhaṃ viharatīti attho. **Vipprasannāti** anāvīlena nirupakkilesena. **Ariyappaveditēti** buddhādīhi ariyehi pavedite satipaṭṭhānādibhede bodhipakkhiyadhamme. **Sadā ramatīti** evarūpo dhammapīti vipprasannena cetasā viharanto paṇḍiccena samannāgato sadā ramati abhiraṃ. Bāhitapāpattā “**brāhmaṇā**”ti therāṃ ālapati.

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 358 piṭṭhe.

Sāgatattheravatthu

232. Dasame **chabbaggiyānaṃ vacanenā**ti kosambikā kira upāsakā āyasmantaṃ sāgataṃ upasaṅkamitvā abhivādetvā ekamantaṃ ʘhitā evamāhaṃsu “kiṃ bhante ayyānaṃ dullabhañca manāpañca, kiṃ paṭiyādemā”ti. Evaṃ vutte chabbaggiyā bhikkhū kosambike upāsake etadavocuṃ “atthāvuso kāpotikā nāma pasannā bhikkhūnaṃ dullabhā ca manāpā ca, taṃ paṭiyādethā”ti. Atha kosambikā upāsakā ghare ghare kāpotikaṃ pasannaṃ paṭiyādetvā āyasmantaṃ sāgataṃ piṇḍāya carantaṃ disvā etadavocuṃ “pivatu bhante ayyo sāgato kāpotikaṃ pasannaṃ, pivatu bhante ayyo sāgato kāpotikaṃ pasannaṃ”ti. Athāyasmā sāgato ghare ghare kāpotikaṃ pasannaṃ pivitvā nagaramhā nikkhamanto nagaradvāre pati. Tena vuttaṃ “**chabbaggiyānaṃ vacanena sabbagehesu kāpotikaṃ pasannaṃ paṭiyādetvā**”ti-ādi. Tattha **kāpotikā** nāma kapotapādasamānavañṇā rattobhāsā. **Pasannā**ti surāmaṇḍassetāṃ adhivacanaṃ. **Vinaye samuṭṭhitanti** surāpānasikkhāpade¹ āgataṃ.

Rādhatheravatthu

233. Ekādasame **sattā sārīputtattherassa saññaṃ adāsī**ti brāhmaṇaṃ pabbājetuṃ saññaṃ adāsī, āṇāpesīti vuttaṃ hoti. Bhagavā kira taṃ brāhmaṇaṃ pabbajjāṃ alabhitvā kisaṃ lūkhaṃ dubbaṇṇaṃ uppaṇḍuppaṇḍukajātaṃ disvā bhikkhū āmantesi “ko bhikkhave tassa brāhmaṇassa adhikāraṃ saratī”ti. Evaṃ vutte āyasmā sārīputto bhagavantaṃ etadavoca “ahaṃ kho bhante tassa brāhmaṇassa adhikāraṃ sarāmī”ti. Kiṃ pana tvaṃ sārīputta brāhmaṇassa adhikāraṃ sarasīti. Idha me bhante so brāhmaṇo rājagahe piṇḍāya carantassa kaṭacchubhikkhaṃ dāpesi, imaṃ kho ahaṃ bhante tassa brāhmaṇassa adhikāraṃ sarāmī”ti. Sādhu sādhu sārīputta. Katañño hi sārīputta sappurisā katavedino, tena hi tvaṃ sārīputta taṃ brāhmaṇaṃ pabbājehi upasampādehīti. **Aṭṭhuppattiyāṃ āgato**ti alīnacittajātakassa² aṭṭhuppattiyāṃ³ āgato.

1. Vi 2. 144 piṭṭhe.

2. Khu 5. 37 piṭṭhe.

3. Jātaka-Ṭṭha 2. 16 piṭṭhe.

Nidhīnanti tattha tattha nidahitvā ṭhapitānaṃ hiraññasuvaṇṇādipūrānaṃ nidhikumbīnaṃ. **Pavattāraṇti** kicchajīvike¹ duggatamanusse anukampaṃ katvā “ehi, te sukkena jīvanupāyaṃ dassessāmi”ti nidhiṭṭhānaṃ netvā hatthaṃ pasāretvā “imaṃ gahetvā sukhaṃ jīvā”ti ācikkhitāraṃ viya. **Vajjadassinanti** dve vajjadassino “iminā naṃ asāruppena vā khalitena vā saṃghamaṃ niggāṇhissāmi”ti randhagavesako ca, anaññātaṃ nāpanatthāya nātaṃ anuggaṇhanatthāya sīlādīnamassa vuddhikāmatāya taṃ taṃ vajjaṃ olokanena ullumpanasabhāvasaṅghito ca. Ayaṃ idha adhippeto. Yathā hi duggatamanusso “imaṃ gaṇhāhi”ti tajjetvāpi pothetvāpi nidhiṃ dassente kopaṃ na karoti, pamuditova hoti, evamevaṃ evarūpe puggale asāruppaṃ vā khalitaṃ vā disvā ācikkhante kopo na kātabbo, tuṭṭheneva bhavitabbaṃ. “Bhante mahantaṃ vo kammaṃ kataṃ mayhaṃ ācariyupajjhāyaṭṭhāne ṭhatvā ovadantehi, punapi maṃ vadeyyāthā”ti pavāretabbameva.

Niggayhavādinti ekacco hi saddhivihārikādīnaṃ asāruppaṃ vā khalitaṃ vā disvā “ayaṃ me mukhodakadānādīhi sakkaccaṃ upaṭṭhahati, sace naṃ vakkhāmi, na maṃ upaṭṭhahissati, evaṃ me parihāni bhavissati”ti taṃ vattuṃ avisahanto na niggayhavādī nāma hoti, so imasmiṃ sāsane kacavaraṃ ākirati. Yo pana tathārūpaṃ vajjaṃ disvā vajjānurūpaṃ tajjento paṇāmento daṇḍakammaṃ karonto vihārā nīharanto sikkhāpeti, ayaṃ niggayhavādī nāma seyyathāpi sammāsambuddho. Vuttaṃ hettaṃ “niggayha niggayhāhaṃ ānanda vakkhāmi, pavayha pavayha ānanda vakkhāmi, yo sāro, so ṭhassati”ti². **Medhāvinti** dhammojapaññāya samannāgataṃ. **Tādisanti** evarūpaṃ **paṇḍitaṃ bhajeyya** payirupāseyya. Tādisaṃ hi ācariyaṃ **bhajamānassa** antevāsikassa **seyyo hoti na pāpiyo**, vaḍḍhiyeva hoti, no parihānīti.

Mogharājattheravatthu

234. Dvādasame **kaṭṭhavāhananagareti** kaṭṭhavāhanena gahitattā evamladdhanāmake nagare. Atīte kira bārāṇasivāsī eko rukkhavaḍḍhaki sake ācariyake adutiyo. Tassa soḷasa sissā ekamekassa sahasaṃ antevāsikā. Evaṃ te sattarasādhikā soḷasa sahasā

1. Kicchajīvite (Sī, Ka)

2. Ma 3. 159 piṭṭhe.

ācariyantevāsikā sabbepi bārāṇasim upanissāya jīvikam kappentā pabbatasamīpaṃ gantvā rukkhe gahetvā tattheva nānāpāsādavikatiyo niṭṭhāpetvā kullam bandhitvā gaṅgāya bārāṇasim ānetvā sace rājā atthiko hoti, rañño ekabhūmakam vā sattabhūmakam vā pāsadam yojetvā denti. No ce, aññesampi vikkiṇitvā puttadāram posenti. Atha nesam ekadivasam ācariyo “na sakkā vaḍḍhakikammena niccam jīvitum, dukkaram hi jarākāle etam kamman”ti cintetvā antevāsike āmantesi “tātā udumbarādayo appasārarukkhe ānethā”ti. Te “sādhū”ti paṭissuṇitvā ānayimsu. So tehi kaṭṭhasakuṇam katvā tassabbhantaram pavisitvā vātena yantam pūresi. Kaṭṭhasakuṇo suvaṇṇahaṃsarājā viya ākāse laṅghitvā vanassa upari caritvā antevāsīnam purato oruhi.

Athācariyo sisse āha “tātā idisāni kaṭṭhavāhanāni katvā sakkā sakalajambudīpe rajje gahetum, tumhepi tātā etāni karotha, rajjam gahetvā jīvissāma, dukkaram vaḍḍhakisippena jīvitun”ti. Te tathā katvā ācariyassa paṭivedesum. Tato ne ācariyo āha “katamam tātā rajjam gaṇhāmā”ti. Bārāṇasirajjam ācariyāti. Alam tātā mā etam rucittha¹, mayam hi tam gahetvāpi “vaḍḍhakirājā, vaḍḍhakiyuvarājā”ti vaḍḍhakivādā na muccissāma, mahanto jambudīpo, aññattha gacchāmāti. Tato saputtadārakā kaṭṭhavāhanāni abhiruhitvā sajjāvudhā hutvā himavantābhimukhā gantvā himavati aññataram nagaram pavisitvā rañño nivesaneyeva paccuṭṭhamso. Te tatha rajjam gahetvā ācariyam rajje abhisiñciṃsu. So “kaṭṭhavāhano rājā”ti pākaṭo ahosi, tam nagaram tena gahitattā “kaṭṭhavāhananagaran”teva nāmam labhi.

Tapacāranti tapacaraṇam. Pāsānacetiye piṭṭhipāsāṇe nisīdīti
pāsāṇakacetiyanāni laddhavohāre piṭṭhipāsāṇe sakkena māpīte mahāmaṇḍape nisīdī. Tattha kira mahato pāsāṇassa upari pubbe devaṭṭhānam ahosi, uppanne pana bhagavati vihāro jāto, so teneva purimavohārena “pāsānacetiyan”ti vuccati.

1. Rucci (Sī)

Tena puccite dutiyo hutvā satthāraṃ pañhaṃ pucchīti—

“Muddhaṃ muddhādhipātañca, bāvarī paripucchati.
Taṃ byākarohi bhagavā, kaṅkhaṃ vinaya no ise”¹—

evaṃ tena pañhe pucchite bhagavatā ca—

“Avijjā muddhāti jānāhi, vijjā muddhādhipatīnī.
Saddhāsatisamādhīhi, chandavīriyena saṃyutā”¹—

pañhe vissajjite dutiyo hutvā pañhaṃ pucchi.

Athassa -pa- pañhaṃ kathesīti—

“Kathaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurājā na passatī”²—

tena pañhe pucchite—

“Suññato lokaṃ avekkhassu, mogharāja sadā sato.
Attānudiṭṭhiṃ ūhacca, evaṃ maccutaro siyā.
Evaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurājā na passatī”³—

pañhaṃ vissajjesi.

Sesajanāti tasmim samāgame sannipatitā sesajanā. **Na kathīyantīti** “ettakā sotāpannā”^{ti}-ādinā na vuccanti. **Evaṃ pārāyane vatthu samuṭṭhitanti** pārāyanavagge³ idaṃ vatthu samuṭṭhitaṃ.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Therapāḷisaṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcamavaggavaṇṇanā

Mahāpajāpati gotamītherīvatthu

235. Theripāḷisaṃvaṇṇanāya paṭhame **yadidaṃ mahāgotamīti** ettha “yadidaṃ mahāpajāpati gotamī”^{ti} ca paṭhanti. Tattha **gotamīti** gottamī.

1. Khu 1. 433 piṭṭhe.

2. Khu 1. 447 piṭṭhe.

3. Khu 1. 448 piṭṭhe Suttanipāte.

Nāmakaraṇadivase panassā laddhasakkārā brāhmaṇā lakkhaṇasampattiṃ disvā “sace ayaṃ dhītaraṃ labhissati, cakkavattirañño mahesī bhavissati. Sace puttāṃ labhissati, cakkavattirājā bhavissati”ti ubhayathāpi “mahatīyevassā pajā bhavissati”ti byākarīṃsu, tasmā puttapajāya ceva dhītupajāya ca mahantatāya “mahāpajāpati”ti voharīṃsu. Tadubhayaṃ pana saṃsandetvā “**mahāpajāpatigotamī**”ti vuttaṃ. **Vārabhikkhanti** vārena dātabbaṃ bhikkhaṃ. **Nāmaṃ akaṃsūti** gottaṃyeva nāmaṃ akaṃsu. **Mātucchanti** cūlamātaraṃ. Mātubhaginī hi mātucchāti vuccati. **Kalahavivādasuttapariyosāneti** “kutopahūtā kalahā vivādā”ti-ādinā suttanipāte āgatassa **kalahavivādasuttassa**¹ pariyosāne. Idañca aṅguttarabhāṇakānaṃ kathāmaggānusārena vuttaṃ. Apare pana “tasmiṃyeva suttanipāte ‘attadaṇḍābhayaṃ jātan’ti-ādinā āgatassa **attadaṇḍasuttassa**² pariyosāne”ti vadanti. **Nikkhamitvā pabbajitānanti** ettha ehibhikkhupabbajjāya ete pabbajitāti vadanti. Teneva suttanipāte **attadaṇḍasuttasamvaṇṇanāya**³ vuttaṃ “desanāpariyosāne pañcasatā sākiyakumārā koḷiyakumārā ca ehibhikkhupabbajjāya pabbajitā. Te gahetvā bhagavā mahāvanaṃ pāvisī”ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Khemātherīvatthu

236. Dutiye **parapariyāpannā sutvāti** paresaṃ dāsīṃ hutvā. **Suvaṇṇarasapiṇjaro ahoṣīti** suvaṇṇarasapiṇjaro viya ahoṣi.

Makkaṭakova jālanti yathā nāma makkaṭako suttajālaṃ katvā majjhathāne nābhimaṇḍale nipanno pariyante patitaṃ paṭaṅgaṃ vā makkhikaṃ vā vegena gantvā vijjhivā tassa rasaṃ pivivā punāgantvā tasmīyeva thāne nipajjati, evameva ye sattā rāgarattā dosapaduṭṭhā mohamūḷhā sayamkataṃ taṇhāsotaṃ anupatanti, te taṃ samatikkamitum na sakkonti, evaṃ duratikkamaṃ. **Etampi chetvāna vajanti dhīrāti** paṇḍitā etaṃ bandhanaṃ chinditvā **anapekkhino** nirālayā hutvā arahattamaggena sabbaṃ dukkhaṃ pahāya vajanti gacchantīti attho.

1. Khu 1. 413 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Khu 1. 424 piṭṭhe Suttanipāte.

3. Suttanipāta-Ṭīha 2. 285 piṭṭhe.

Uppalavaṇṇātherīvatthu

237. Tatiyaṃ uttānatthameva.

Paṭācārātherīvatthu

238. Catutthe **paṭihārasatenapīti** dvārasatenapi. Paṭihārasaddo hi dvāre dovārike ca dissati. **Kulasabhāganti** attano gehasamīpaṃ.

Tāṇāyāti tāṇabhāvāya paṭiṭṭhānatthāya. **Bandhavāti** putte ca pitaro ca ṭhapetvā avasesā ñātisuhaṃjā. **Antakenā dhipannassāti** maraṇena abhibhūtaṃ. Pavattiyaṃ hi puttādayo annapānādidānena ceva uppannakiccanittharaṇena ca tāṇā hutvāpi maraṇakāle kenaci upāyena maraṇaṃ paṭibāhituṃ asamatthatāya tāṇatthāya leṇatthāya na santi nāma. Teneva vuttaṃ “**natthi ñātīsu tāṇatā**”ti.

Etamatthavasanti etaṃ tesaṃ aññamaññassa tāṇaṃ bhavituṃ asamatthabhāvasaṅkhātaṃ kāraṇaṃ jānitvā **paṇḍito** catupārisuddhisīlena samvuto rakkhitagopito hutvā **nibbānagamaṇaṃ** aṭṭhaṅgikaṃ **maggam** sīghaṃ sodheyyāti attho.

Dhammadinnātherīvatthu

239. Pañcame **parāyattaṭṭhāneti** paresaṃ dāsiṭṭhāne. **Sujātatherassa adhikārakammaṃ katvāti** sā kira attano kese vikkiṇitvā sujātatherassa nāma aggasāvakaṃ dānaṃ datvā patthanaṃ akāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Hatthe pasāriteti** tassa hatthāvalambanattaṃ pubbāciṇṇavasena hatthe pasārite. So kira anāgāmī hutvā gehaṃ āgacchanto yathā aññesu divasesu ito cito ca olokeno sitaṃ kurumāno hasamāno āgacchati, evaṃ anāgantvā santindriyo santamānaso hutvā agamāsi. Dhammadinnā sīhapañjaraṃ ugghāṭetvā vīthiṃ olokayamānā tassa āgamaṇākāraṃ disvā “kiṃ nu kho etan”ti cintetvā tassa paccuggamaṇaṃ kurumānā sopānasīse ṭhatvā olambanattaṃ hatthaṃ pasāresi. Upāsako attano hatthaṃ samiñjesi¹.

1. Samañcheti (Ka)

Sā “pātarāsabhojanakāle jānissāmī”ti cintesi. Upāsako pubbe tāya saddhim ekato bhuñjati. Tam divasaṃ pana taṃ anapaloketvā yogāvacarabhikkhu viya ekakova bhuñji. Tenāha “**bhuñjamānopi imaṃ detha, imaṃ harathāti na byāharī**”ti. Tattha **imaṃ dethāti** imaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā detha. **Imaṃ harathāti** imaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā apaharatha. **Santhavavasenāti** kilesasanthavavasena. Cirakālaparibhāvītāya ghaṭadīpajālāya viya abbhantare dibbamānāya hetusampattiyā codiyamānā āha “**evaṃ sante -pa- mayhaṃ pabbajjaṃ anujānāthā**”ti.

Ayaṃ tāva seṭṭhi gharamajjhe ʒhitova dukkhassantaṃ akāsīti sā kira “dhammadinne tuyhaṃ doso natthi, ahaṃ pana ajja paṭṭhāya santhavavasena -pa- kulagharaṃ gacchā”ti vutte evaṃ cintesi “pakatipuriso evaṃ vattā nāma natthi, addhā etena lokuttaradhammo nāma paṭividdho”ti. Tenassā ayaṃ saṅkappo ahosi “ayaṃ tāva seṭṭhi gharamajjhe ʒhitova dukkhassantaṃ akāsī”ti. **Majjhimanikāyaṭṭhakathāyaṃ**¹ pana “atha kasmā mayā saddhim yathāpakatiyā ālāpasallāpamattampi na karothāti so cintesi ‘ayaṃ lokuttaradhammo nāma garu bhāriyo na pakāsetabbo, sace kho panāhaṃ na kathessāmi, ayaṃ hadayaṃ phāletvā ettheva kālaṃ kareyyā’ti tassā anuggahatthāya kathesi ‘dhammadinne ahaṃ satthu dhammadesanaṃ sutvā lokuttaradhammaṃ nāma adhigato, taṃ adhigatassa evarūpā lokiyakiriyā na vaṭṭatī’ti” vuttam.

Pañcakkhandhādivasena pañhe pucchīti “sakkāyo sakkāyoti ayye vuccati, katamo nu kho ayye sakkāyo vutto bhagavatā”ti-ādinā cūḷavedallasutte² āgatanayena pucchi. **Pucchitaṃ pucchitaṃ vissajjesīti** “pañca kho ime āvuso visākha upādānakkhandhā sakkāyo vutto bhagavatā”ti² ādinā tattheva āgatanayena vissajjesi. **Sūrabhāvanti** tikkhabhāvaṃ. Anadhigata-arahattamaggassa uggahena vinā tattha pañho na upaṭṭhātīti āha “**uggahavasena arahattamaggepi pucchī**”ti. **Taṃ nivattentīti** “vimuttiyā panāyye kiṃ paṭibhāgo”ti³ pucchite “vimuttiyā kho āvuso visākha nibbānaṃ paṭibhāgo”ti³ vutte “nibbānassa panāyye kiṃ paṭibhāgo”ti³ puna pucchite taṃ nivattentī

1. Ma-Ṭṭha 2. 256 piṭṭhe.

2. Ma 1. 373 piṭṭhe.

3. Ma 1. 378 piṭṭhe.

“accasarāvuso visākhā”ti-ādimāha. Tattha accasarāti apucchitabbam pucchanto pañham atikkāmitā ahoṣīti attho. **Nāsakkhi pañhānam pariyantaṃ gahetunti** pañhānam paricchedappamāṇam gahetuṃ nāsakkhi. Pañhānam hi paricchedaṃ gahetuṃ yuttaṭṭhāne aṭṭhatvā tato paraṃ pucchanto nāsakkhi pañhānam pariyantaṃ gahetuṃ. Appaṭibhāgadhammassa ca paṭibhāgam pucchi. Nibbānam nāmetaṃ appaṭibhāgam, na sakkā nīlam vā pītakaṃ vāti kenaci dhammena saddhiṃ paṭibhāgam katvā dassetuṃ, tañca tvaṃ iminā adhippāyena pucchasiṭi attho. **Nibbānogadhanti** nibbānam ogāhetvā ṭhitam, nibbānantogadham nibbānam anuppaviṭṭhanti attho. **Nibbānaparāyaṇanti** nibbānam paraṃ ayanamassa parāgati, na tato paraṃ gacchatīti attho. Nibbānam pariyoṣānam avasānam assāti **nibbānapariyoṣānam**.

Pureti atītesu khandhesu. **Pacchāti** anāgatesu khandhesu. **Majjheti** paccuppannesu khandhesu. **Akiñcananti** yassa etesu tīsu taṇhāgāhasaṅkhātāṃ kiñcanaṃ natthi, tamahaṃ rāgakiñcanādīhi akiñcanaṃ kassaci gahaṇassa abhāvena **anādānam** brāhmaṇam vadāmīti attho.

Paṇḍitāti dhātu-āyatanādikusalatāsaṅkhātēna paṇḍiccena samannāgatā. Vuttaṃ hetam—

“Kittāvātā nu kho bhante paṇḍito hoti? Yato kho ānanda bhikkhu dhātukusalo ca hoti āyatanakusalo ca paṭiccasamuppādakusalo ca hānāṭṭhānakusalo ca, ettāvātā kho ānanda bhikkhu paṇḍito hoti”ti¹.

Mahāpaññāti mahante atthe mahante dhamme mahantā niruttiyo mahantāni paṭibhānāni pariggahaṇe samatthāya paññāya samannāgatā. Imissā hi theriyā asekkhappaṭisambhidāppattatāya paṭisambidāyo pūretvā ṭhitatāya paññāmahattaṃ. **Yathā taṃ dhammadinnāyāti** yathā dhammadinnāya bhikkhuniyā byākataṃ, ahaṃ evameva byākareyyanti attho. **Tanti** nipātamattaṃ.

1. Ma 3. 107 piṭṭhe.

Nandātherīvatthu

240. Chaṭṭhe aññaṃ maggaṃ apassanti aññaṃ upāyaṃ apassanti.
Vissatthāti nirāsankā. Itthinimittanti itthiyā subhanimittam, subhākāranti
vuttam hoti. Dhammapade gātham vatvāti—

“Aṭṭhīnaṃ nagaram kataṃ, maṃsalohitalepanam.

Yattha jarā ca maccu ca, māno makkho ca ohito”¹—

imaṃ gātham vatvā. Tatrāyamadhippāyo—yatheva hi
pubbaṇṇāparaṇṇādīnaṃ odahanatthāya kaṭṭhāni ussāpetvā vallīhi bandhitvā
mattikāya vilimpitvā nagarasaṅkhātāṃ bahiddhā gehaṃ karonti, evamidam
ajjhattikampi tīṇi aṭṭhisatāni ussāpetvā nhāruvinaddham
maṃsalohitalepanam tacapaṭicchannaṃ jīraṇalakkhaṇāya jarāya
maraṇalakkhaṇassa maccuno ārogyasampadādīni paṭicca
uppajjanalakkhaṇassa mānassa sukatakāraṇavināsanalakkhaṇassa makkhassa
ca odahanatthāya nagaram kataṃ. Evarūpo eva hi ettha kāyikacetasiko
ābādhō ohito, ito uddham kiñci gayhūpagaṃ natthīti.

Suttam abhāsīti—

“Caram vā yadi tiṭṭham, nisinno uda vā sayam.

Samiñjeti pasāreti, esā kāyassa iñjanā.

Aṭṭhinahārusamyutto, tacamaṃsāvalepano.

Chaviyā kāyo paṭicchanno, yathābhūtam na dissahi”²—

ādinā suttamabhāsi.

Soṇātherīvatthu

241. Sattame sabbepi visum visum gharāvāse patitthāpesīti ettha
sabbepi visum visum gharāvāse patitthāpetvā “puttāva maṃ paṭijaggissanti,
kiṃ me visum kuṭumbenā”¹ti sabbam sāpateyyampi vibhajitvā adāsīti
veditabbam. Teneva hi tato paṭṭhāya “ayam amhākaṃ kiṃ karissatī”²ti attano
santikam āgataṃ “mātā”²ti saññampi na karimsu. Tathā hi nam
katipāhaccayena jetthaputtassa bhariyā “aho amhākaṃ ayam

1. Khu 1. 36 piṭṭhe Dhammapade.

2. Khu 1. 307 piṭṭhe Suttanipāte.

jeṭṭhaputto meti dve koṭṭhāse datvā viya imameva gehaṃ āgacchatī”ti āha. Sesaputtānaṃ bhariyāyopi evamevaṃ vadimsu. Jeṭṭhadhītaraṃ ādiṃ katvā tāsāṃ gehaṃ gatakāle thāpi naṃ evameva vadimsu. Sā avamānappattā hutvā “kiṃ me imesaṃ santike vutthena, bhikkhunī hutvā jīvissāmi”ti bhikkhunī-upassayaṃ gantvā pabbajjaṃ yāci, tā naṃ pabbājesuṃ. Imameva vatthum dassento “**bahuputtikasoṇā tesāṃ attani agāravabhāvaṃ ñatvā ‘gharāvāsena kiṃ karissāmi’ti nikkhamitvā pabbajī**”ti āha.

Vihāraṃ gacchantiyoti bhikkhuvihāraṃ gacchantiyo.

Dhammamuttamanti navavidhalokuttaradhammaṃ. So hi uttamadhammo nāma yo hi taṃ na passati, tassa vassasatampi jīvanato taṃ dhammaṃ passantassa paṭivijjhantassa **ekāhampi** ekakkhaṇampi jīvitaṃ seyyo. **Āgantukajanoti** vihāragataṃ bhikkhunījanaṃ sandhāya vadati. **Anupadhāretvāti** asallakkhetvā.

Bakulātherīvatthu

242. Aṭṭhamaṃ uttānatthameva.

Kuṇḍalakesātherīvatthu

243. Navame **catukketi** vīthicatukke. Catunnaṃ samāhāro catukkaṃ. **Cārakatoti** bandhanāgārato. **Ubbāṭṭetvāti** uddharitvā.

Muhuttamapi cintayeti muhuttaṃ taṅkhaṇampi ṭhānuppattikapaññāya taṅkhaṇānurūpaṃ atthaṃ cintituṃ sakkuṇeyya. **Sahassamapi ce gāthā, anatthapadasaṃhitāti** ayaṃ gāthā dārucīriyattherassa bhagavatā bhāsītā, idhāpi ca sāyeva gāthā dassitā. **Therīgāthāsaṃvaṇṇanāyaṃ**¹ ācariyadhammapālattherenapi kuṇḍalakesittheriyā vatthumhi ayameva gāthā vuttā. **Dhammapadaṭṭhakathāyaṃ**² pana kuṇḍalakesittheriyā vatthumhi—

“Yo ca gāthāsaṃ bhāse, anatthapadasaṃhitā.

Ekam dhammapadam seyyo, yaṃ sutvā upasammati”ti³—

ayaṃ gāthā āgatā. Taṃtaṃbhāṇakānaṃ kathāmaggānusārena tattha tattha tathā vuttanti na idha ācariyassa pubbāparavirodho saṅkitabbo.

1. Therīgāthā-Ṭṭha 105 piṭṭhe.

2. Dhammapada-Ṭṭha 1. 417 piṭṭhe.

3. Khu 1. 28 piṭṭhe.

Bhaddākāpilānītherī-bhaddākaccānātherīvatthu

244-245. Dasamaṃ ekādasamañca uttānatthameva.

Kisāgotamītherīvatthu

246. Dvādasame **tīhi lūkhehīti** vatthalūkha¹
suttalūkharajanalūkhasaṅkhātehi tīhi lūkhehi. **Siddhatthakanti** sāsapabījam.

Taṃ puttapasusammattanti taṃ rūpabalādisampanne putte ca pasū ca labhitvā “mama puttā abhirūpā balasampannā paṇḍitā sabbakiccasamatthā, mama goṇo arogo abhirūpo mahābhāravaho, mama gāvī bahukhīrā”ti evaṃ puttehi ca pasūhi ca sammattaṃ naraṃ. **Byāsattamanasanti** cakkhuviññeyyādīsu ārammaṇesu hiraññasuvaṇṇādīsu pattacīvarādīsu vā yaṃ yaṃ laddhaṃ hoti, tattha tattheva lagganāya sattamānasam². **Suttaṃ gāmanti** niddaṃ upagataṃ sattakāyaṃ. **Mahoghovāti** yathā evarūpaṃ gāmaṃ gambhīrato vitthārato ca mahanto mahānadi-ogho antamaso sunakhampi asesetvā sabbaṃ ādāya gacchati, evaṃ vuttappakāraṃ naraṃ maccu ādāya gacchatīti attho. **Amataṃ padanti** maraṇarahitaṃ koṭṭhāsaṃ, amataṃ mahānibbānanti attho. Sesamettha uttānameva.

Siṅgālakamātātherīvatthu

247. Terasamaṃ uttānatthameva.

Theripālisamvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Satthalūkha (Sī)

2. Byāsattamanasanti hiraññasuvaṇṇādīsu vā pattacīvarādīsu vā kiñcīdeva labhitvā tato uttaritaraṃ patthanāya āsattamānasam vā. Cakkhuviññeyyādīsu ārammaṇesu vuttappakāresu vā parikkhāresu yaṃ yaṃ laddhaṃ hoti, tattha tattha lagananāya byāsattamānasam (Sī) Dhammapada-Ṭīha 2. 270 piṭṭhepi passitabbaṃ.

6. Chaṭṭhaviggavaṇṇanā

Tapussa-bhallikavatthu

248. Upāsakapāḷisaṁvaṇṇanāya paṭhame **sabbapaṭhamam saraṇam gacchantānanti** sabbesaṁ paṭhamam hutvā saraṇam gacchantānam. **Ito paranti** sattasattāhato param. **Gamanupacchedam akāsīti** gamanavicchedam akāsi. Yathā te goṇā dhuraṁ chaḍḍetvā pothiyamānāpi na gacchanti, tathā akāsīti attho. **Tesanti** Tapussabhallikānam. **Adhimuccitvāti** āvisitvā. Yakkhassa āvaṭṭo **yakkhāvaṭṭo**. Evaṁ sesesupi. **Atītabuddhānam āciṇṇam olokesīti** atītabuddhā kena bhājanena paṭiggaṇhimsūti buddhāciṇṇam olokesi. **Dvevācike saraṇe patiṭṭhāyāti** saṁghassa anuppannattā buddhadhammasena dvevācike saraṇe patiṭṭhahitvā. **Cetiyanti** pūjanīyavatthum. **Jīvakesadhātuyāti** jīvamānassa bhagavato kesadhātuyā.

Anāthapiṇḍikasetṭhivatthu

249. Dutiye **teneva guṇenāti** teneva dāyakabhāvasaṅkhātena guṇena. So hi sabbakāmasamiddhatāya vigatamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālam anāthānam piṇḍamadāsi. Tena sabbakālam upaṭṭhito anāthānam piṇḍo etassa atthīti anāthapiṇḍikoti saṅkham gato. **Yojanikavihāre kāretvāti** yojane yojane ekamekam vihāram kāretvā. **“Evarūpam dānam pavattesī”**ti vatvā tameva dānam vibhajitvā dassento **“devasikam pañca salākabhattāni hontī”**ti-ādimāha. Tattha salākāya gāhetabbam bhattam **salākabhattam**. Ekasmim pakkhe ekadivasam dātabbam bhattam **pakkhikabhattam**. Dhuragehe ṭhapetvā dātabbam bhattam **dhurabhattam**. Āgantukānam dātabbam bhattam **āgantukabhattam**. Evaṁ sesesupi. **Pañca āsanasatāni gehe niccapaññattāneva hontīti** gehe nisīdāpetvā bhuñjantānam pañcannaṁ bhikkhusatānam pañca āsanasatāni niccapaññattāni honti.

Cittagahapativatthu

250. Tatiye migā eva **migarūpāni**. **Bhikkham samādāpetvāti** “bhante mayham anuggaham karotha, idha nisīditvā bhikkham gaṇhathā”ti bhikkhāgahaṇattham

samādāpetvā. Vivaṭṭaṃ uddissa upacitaṃ nibbedhabhāgiyakusalaṃ

upanissayo. Saḷāyatanavibhattimeva desesīti

saḷāyatanavibhāgappaṭisaṃyuttameva dhammakathaṃ kathesi. **Therenāti** tattha sannihitānaṃ sabbesaṃ jeṭṭhena mahātherena. **Pañhaṃ vissajjetuṃ asakkontenāti** cittaena gahapatinā “yā imā bhante thera anekavihitā diṭṭhiyo loke uppajjanti, ‘sassato loko’ti vā, ‘asassato loko’ti vā, ‘antavā loko’ti vā, ‘anantavā loko’ti vā, ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ’ti vā, ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ’ti vā, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘hoti ca na hoti ca tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā yāni cimāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni brahmajāle gaṇitāni, imā nu kho bhante diṭṭhiyo kismim sati honti, kismim asati na honti”ti evamādinā¹ pañhe puṭṭhe taṃ pañhaṃ vissajjetuṃ asakkontena. Imaṃ kira pañhaṃ yāvattiyāṃ puṭṭho mahāthero tuṅhī ahoṣi. Atha isidattatthero cintesi “ayaṃ thero neva attanā byākaroti, na aññaṃ ajjhesati, upāsako ca bhikkhusaṃghaṃ vihesati, ahametaṃ byākaritvā phāsuvihāraṃ katvā dassāmī”ti. Evaṃ cintetvā ca āsanato vuṭṭhāya therassa santikaṃ gantvā “byākaromahaṃ bhante cittassa gahapatino etaṃ pañhan”ti² āha. Evaṃ vutte thero “byākarohi tvaṃ āvuso isidatta cittassa gahapahino etaṃ pañhan”ti isidattaṃ ajjhesi. Tena vuttaṃ “**pañhaṃ vissajjetuṃ asakkontena ajjhiṭṭho**”ti.

Pañhaṃ vissajjetvāti “yā imā gahapati anekavihitā diṭṭhiyo loke uppajjanti ‘sassato loko’ti vā, ‘asassato loko’ti vā -pa- yāni cimāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni Brahmajāle gaṇitāni, imā kho gahapati diṭṭhiyo sakkāyadiṭṭhiyā sati honti, sakkāyadiṭṭhiyā asati na honti”ti-ādinā² nayena pañhaṃ vissajjetvā. **Gihisahāyakabhāve ñātetī** therassa gihisahāyakabhāve cittaena gahapatinā ñāte. Citto kira gahapati tassa pañhaveyyākaṇe tuṭṭho “kuto bhante ayyo isidatto āgacchatī”ti vatvā “avantiyā kho ahaṃ gahapati āgacchāmī”ti vutto “atthi bhante

1. Sam 2. 477 piṭṭhe.

2. Sam 2. 478 piṭṭhe.

avantiyā isidatto nāma kulaputto amhākaṃ adīṭṭhasahāyo pabbajito, diṭṭho so āyasmatā”ti pucchi. Thero ca “evaṃ gahapatī”ti vatvā “kahaṃ nu kho bhante so āyasmā etarahi viharatī”ti puna puṭṭho tuṅhī ahosi. Atha citto gahapati “ayyo no bhante isidatto”ti pucchitvā “evaṃ gahapatī”ti vutte attano gihisahāyabhāvaṃ aññāsi.

Tejosamāpattipāṭihāriyaṃ dassetvāti ekasmiṃ kira divase citto gahapati “sādhu me bhante ayyo uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ dassetū”ti mahātheraṃ yāci. Thero “tena hi tvaṃ gahapati ālīnde uttarāsaṅgaṃ paññāpetvā tattha tiṇakalāpaṃ okirā”ti vatvā tena ca tathā kate sayāṃ vihāraṃ pavisitvā ca ghaṭikaṃ datvā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāresi, yathā tālacchiggaḷena ca aggaḷantarikāya ca acci nikkhamitvā tiṇāni jhāpeti, uttarāsaṅgaṃ na jhāpeti. Atha citto gahapati uttarāsaṅgaṃ papphoṭetvā saṃviggo lomahaṭṭhajāto ekamantaṃ ṭhito therāṃ bahi nikkhamantaṃ disvā “abhiramatu bhante ayyo macchikāsaṇḍe, ramaṇiyaṃ ambāṭakavanaṃ, ahaṃ ayyassa ussukkaṃ karissāmi cīvara piṇḍapāta senāsana gilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ”ti āha. Tato thero “na dāni idha vasitum sakkā”ti tamhā vihārā pakkāmi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**tejosamāpattipāṭihāriyaṃ dassetvā ‘idāni idha vasitum na yuttan’ti yathāsukhaṃ pakkāmi**”ti. **Dve aggasāvakaṭi-ādīsu** yaṃ vattabbaṃ, taṃ vitthārato **vinayapāliyaṃ**¹ āgatameva.

Saddhoti lokiyalokuttarāya saddhāya samannāgato. **Silenāti** agāriyasīlaṃ anagāriyasīlanti duvidhaṃ sīlaṃ, tesu idha agāriyaṃ sīlaṃ adhippetāṃ, tena samannāgatoti attho. **Yasobhogasamappitoti** yādiso anāthapiṇḍikādīnaṃ pañca-upāsakasataparivārasaṅkhāto agāriyo yaso, tādīseneva yasena, yo ca dhanadhaññādiko ceva sattavidha-ariyadhanasaṅkhāto cāti duvidho bhogo, tena ca samannāgatoti attho. **Yaṃ yaṃ padesanti** puratthimādīsu disāsu evarūpo kulaputto yaṃ yaṃ padesaṃ bhajati, tattha tattha evarūpena lābhasakkārena pūjitova hotīti attho.

1. Vi 3. 50 piṭṭhe.

2. Anagāriyaṃ (Ka)

Hatthaka-āḷavakavatthu

251. Catutthe **catubbidhena saṅgahavatthunā**ti dānapiyavacana-atthacariyāsamānattatāsankhātena catubbidhena saṅgahavatthunā. “**Sve bhattacāṭiyā saddhim Āḷavakassa pesetabbo ahoṣī**”ti vuttamattham pākaṭam katvā dassetuṃ “**tatrāyam anupubbikathā**”ti-ādimāha. **Migavatthāya araṇṇam gantvāti** āḷavako rājā vividhanāṭakūpabhogaṃ chaddetvā corappaṭibāhanatthañca paṭirājanisedhanatthañca byāyāmakaraṇatthañca sattame sattame divase migavaṃ gacchanto ekadivasaṃ balakāyena saddhim “yassa passena migo palāyati, tasseva so bhāro”ti katakatikavatto migavatthāya araṇṇam gantvā. **Ekam miganti** attano ṭhitaṭṭhānena palātam eṇimigaṃ. **Anubandhitvāti** tiyojanamaggaṃ ekakova anubandhitvā. Javasampanno hi rājā dhanuṃ gahetvā pattikova tiyojanam taṃ migamanubandhi. **Ghātetvāti** yasmā eṇimigā tiyojanavegā eva honti, tasmā parikkhīṇajavaṃ taṃ migam udakam pavisitvā ṭhitam ghātetvā. **Dvidhā chetvā dhanukoṭiyam lagetvā nivattetvā āgacchantoti** anathikopi maṃsena “nāsakkhi migam gahetun”ti apavādamocanattham dvidhā chinnaṃ dhanukoṭiyam lagetvā āgacchanto. **Sandacchāyanti** ghanacchāyam bahalapattapalāsam.

Rukkhe adhivatthā devatāti āḷavakam yakkham sandhāya vadati. So hi mahārājūnam santikā varaṃ labhitvā majjhanhikasamaye tassa rukkhassa chāyāya phuṭṭhokāsam pavitṭhe paṇino khādanto tattha paṭivasati. **Āḷavakassa nisīdanapallaṅke nisīdīti** yattha abhilakkhitesu maṅgaladivasādīsu āḷavako nisīditvā siriṃ anubhoti, tasmimyeva dibbaratanapallaṅke nisīdi. **Attano gamane asampajjamāne “kim nu kho kāraṇan”ti āvajjentāti** tadā kira sātāgirahevavatā bhagavantam jetavaneyeva vanditvā “yakkhasamāgamaṃ gamissāmā”ti saparivārā nānāyānehi ākāseṇa gacchanti, ākāse ca yakkhānam na sabbattha maggo atthi, ākāsaṭṭhāni vimānāni pariharitvā maggaṭṭhāneneva maggo hoti, āḷavakassa pana vimānam bhūmaṭṭham suguttaṃ pākāraparikkhittam susamvihitadvāraṭṭalagopuram upari kamsajālāsañchannamañjūsāsadisam tiyojanam ubbedhena, tassa upari maggo hoti, te taṃ padesamāgama

gantumasamattā ahesuṃ. Buddhānaṃ hi nisinnokāsassa uparibhāgena yāva bhavaggā koci gantumasamatto, tasmā attano gamane asampajjamāne “kiṃ nu kho kāraṇaṃ”ti āvajjesuṃ. **Tesaṃ kathāṃ sutvā cintesīti** yasmā assaddhassa saddhākathā dukkathā hoti dussīlādīnaṃ sīlakathādayo viya, tasmā tesaṃ yakkhānaṃ santikā bhagavato pasaṃsaṃ sutvā eva aggimhi pakkhittaloṇasakkharā viya abbhantare uppannakopena paṭapaṭāyamaṇahadayo hutvā cintesi. **Pabbatakūṭanti** kelāsapabbatakūṭaṃ.

Ito paṭṭhāya ālavakayuddhaṃ vitthāretabbanti so kira manosilātale vāmapādena ṭhatvā “passatha dāni tumhākaṃ vā satthā mahānubhāvo, ahaṃ vā”ti dakkhiṇapādena satṭhiyojanamattaṃ kelāsakūṭapabbataṃ akkami, taṃ ayokūṭappahato viya niddhanta-ayapiṇḍo papaṭikāyo muñci. So tatra ṭhatvā “ahaṃ ālavako”ti ugghosesi, sakalajambudīpaṃ saddo phari. Tiyojanasahassavitthatahimavāpi sampakampi yakkhassānubhāvena. So **vātamaṇḍalaṃ** samuṭṭhāpesi “eteneva samaṇaṃ palāpessāmi”ti. Te puratthimādibhedā vātā samuṭṭhahitvā aḍḍhajojanayojanadvijoyanatiyojanappamāṇāni pabbatakūṭāni padāletvā vanagaccharukkhādīni ummūletvā ālavinagaraṃ pakkhandā jīṇṇahatthisālādīni cuṇṇentā chadaniṭṭhakā ākāse bhamentā. Bhagavā “mā kassaci uparodho hotū”ti adhiṭṭhāsi. Te vātā dasabalaṃ patvā cīvarakaṇṇamattampi cāletuṃ nāsakkhiṃsu. Tato **mahāvassaṃ** samuṭṭhāpesi “udakena ajjhottharivā samaṇaṃ māressāmi”ti. Tassānubhāvena uparūpari satapaṭālasahassapaṭalādibhedā valāhakā uṭṭhahitvā pavassīṃsu. Vuṭṭhidhārāvegena pathavī chiddā ahoṣi. Vanarukkhādīnaṃ upari mahogho āgantvā dasabalassa cīvare ussāvabindumattampi temetuṃ nāsakkhi. Tato **pāsāṇavassaṃ** samuṭṭhāpesi. Mahantāni mahantāni pabbatakūṭāni dhūmāyantāni pajjalantāni ākāsenāgantvā dasabalaṃ patvā dibbamālāguḷāni sampajjiṃsu. Tato **paharaṇavassaṃ** samuṭṭhāpesi. Ekatothārā ubhatodhārā asisattikhurappādayo dhūmāyantā pajjalantā ākāsenāgantvā dasabalassa pādāmūle dibbapupphāni ahesuṃ.

Tato **aṅgāravassam** samuṭṭhāpesi. Kimsukavaṇṇā aṅgārā ākāsenāgatvā dasabalassa pādamūle dibbapupphāni hutvā vikiriṃsu. Tato **kukkuḷavassam** samuṭṭhāpesi. Accuṅho kukkuḷo ākāsenāgantvā dasabalassa pādamūle candanacuṅṇam hutvā nipati. Tato **vālikavassam** samuṭṭhāpesi. Atisukhumā vālikā dhūmāyantā pajjalantā ākāsenāgantvā dasabalassa pādamūle dibbapupphāni hutvā nipatiṃsu. Tato **kalalavassam** samuṭṭhāpesi. Tam dhūmāyantam pajjalantam ākāsenāgantvā dasabalassa pādamūle dibbagandham hutvā nipati. Tato **andhakāram** samuṭṭhāpesi “bhimsētvā samaṇam palāpessāmī”ti. Caturaṅgasamannāgataṃ andhakārasadisam hutvā dasabalam patvā sūriyappabhāvihatamivandhakāram antaradhāyi. Evaṃ yakkho imāhi navahi vātavassapāsāṇapaharaṇaṅgārakukkuḷavālikakalalandhakāravuṭṭhīhi bhagavantam palāpetumasakkonto nānāvīdhappaharaṇahattha-anekappakārarūpabhūtagaṇasamākulāya caturaṅginīyā senāya sayameva bhagavantam abhigato. Te bhūtagaṇā anekappakāravikāre katvā “gaṇhatha hanathā”ti bhagavato upari āgacchantā viya ca honti. Apica kho niddhantalohapiṇḍam viya makkhikā bhagavantam alliyitumasamatthā eva ahesuṃ.

Evaṃ sabbarattim anekappakāravibhimsākāradassanenapi¹ bhagavantam cāletumasakkonto ālavako cintesi “yamnūnāham kenaci ajeyyam dussāvudham muñceyyam”ti. Sace hi so duṭṭho ākāse tam dussāvudham muñceyya, dvādasa vassāni devo na vasseyya. Sace pathaviyam muñceyya, sabbarukkhatīṇādīni sussitvā dvādasavassantaram na puna ruheyyuṃ. Sace samudde muñceyya, tattakapāle udakabindu viya sabbam susseyya. Sace sinerupabbate muñceyya, khaṇḍākhaṇḍam hutvā vikireyya. So evam mahānubhāvam dussāvudham uttarisāṭakam muñcitvā aggahesi. Yebhuyyena dasasahassilokadhātudevatā vegena sannipatiṃsu “ajja bhagavā ālavakam damessati, tatha dhammam sossāmā”ti. Yuddhadassanakāmāpi devatā sannipatiṃsu. Evaṃ sakalampi ākāsam devatāhi paripuṇṇam ahoṣi. Athālavako bhagavato samīpe uparūpari vicarivā vatthāvudham

1. Anekappakāravihesākāradassanenapi (Ka)

muñci. Taṃ asanicakkaṃ viya ākāse bheravasaddaṃ karontaṃ
dhūmāyantaṃ pajjalantaṃ bhagavantaṃ patvā yakkhassa
mānamaddanattaṃ pādapuñchanacoḷaṃ hutvā pādamūle nipati. Āḷavako
taṃ disvā chinnavisāṇo viya usabho, uddhaṭadāṭho viya sappo nittejo
nimmado nipātitaṃ mānaddhajo ahosi. Evamidaṃ āḷavakayuddhaṃ
vitthāretabbaṃ.

Aṭṭha pañhe pucchīti—

“Kiṃ sūda vittaṃ purisassa seṭṭhaṃ,
Kiṃ su suciṇṇaṃ sukhamāvahāti.
Kim su have sādutaraṃ rasānaṃ,
Kathaṃ jīvaṃ jīvitamāhu seṭṭhan”^{ti}1—

ādinā aṭṭha pañhe pucchi. **Satthā vissajjesīti—**

“Saddhīdha vittaṃ purisassa seṭṭhaṃ,
Dhammo suciṇṇo sukhamāvahāti.
Saccaṃ have sādutaraṃ rasānaṃ,
Paññājīvaṃ jīvitamāhu seṭṭhan”^{ti}1—

ādinā vissajjesi. **Vikkandaṃ mānāyāti** accantaṃ paridevamānāya.

Mahānāmasakkavatthu

252. Pañcame **satthā tato paraṃ paṭiññaṃ nādāsīti** saṃvaccharato
paraṃ sikkhāpadapaññattiyā paccayappavāraṇāsādiyanassa vāritattā
“paṭiññaṃ nādāsī”^{ti} vuttaṃ. Tathā hi bhagavā tatiyavārepi mahānāmena
sakkena “icchāmaṃ bhante saṃghaṃ yāvajīvaṃ bhesajjena pavāretun”^{ti}2
vutte “sādhu sādhu mahānāma, tena hi tvaṃ mahānāma saṃghaṃ yāvajīvaṃ
bhesajjena pavārehī”^{ti}2 paṭiññaṃ adāsiyeva. Evaṃ paṭiññaṃ datvā pacchā
chabbaggiyehi bhikkhūhi mahānāmassa sakkassa viheṭhitabhāvaṃ sutvā
chabbaggiye bhikkhū vigarahitvā sikkhāpadaṃ paññapesi “agilānena
bhikkhunā cātumāsappaccayapavāraṇā sādītā aññatra punappavāraṇāya
aññatra niccappavāraṇāya. Tato ce uttari sādīyeyya, pācittiyā”^{ti}2. Tasmā
paṭhamāṃ anujānitvāpi pacchā sikkhāpadabandhana vāritattā “paṭiññaṃ
nādāsī”^{ti} vuttaṃ.

1. Saṃ 1. 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu.

2. Vi 2. 136, 137 piṭṭhesu.

Uggagahapatyādivatthu

253-256. Chaṭṭhasattamaṭṭhamanavamāni suviññeyyāneva.

Nakulapitugahapativatthu

257. Dasame **Susumāragirinagareti** evaṃnāmake nagare. Tassā kira nagarassa vatthupariggahadivase avidūre udakarahade susumāro saddamakāsi, giram nicchāresi. Atha nagare anantarāyena māpīte tameva susumāragirakaraṇam subhanimittam katvā “susumāragiri”tvevassa nāmam akamsu. Keci pana “susumārasaṅṭhānattā susumāro nāma eko giri, so tassa nagarassa samīpe, tasmā tam susumāragiri etassa atthīti susumāragiriṭi vuccatī”ti vadanti. **Bhesakalāvaneti** bhesakalānāmake vane. “Bhesakalāvane”tipi pāṭho. Katham pana bhagavati nesaṃ puttasaññā patiṭṭhāsīti āha “**Ayam kirā**”ti-ādi. **Daharasseva daharā ānītāti** me daharasseva sato daharā ānītāti attho. **Aticaritāti** atikkamitvā caranto.

Upāsakapālisamvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattamavaggavaṇṇanā

Sujātāvatthu

258. Upāsikāpālisamvaṇṇanāya paṭhamam suviññeyyameva.

Visākhāvatthu

259. Dutiye **mahālatāpasādhanassāti** mahālatāpiḷandhanassa. Tasmim ca piḷandhane catasso vajiranāliyo upayogam agamaṃsu. Muttānam ekādasa nāliyo, pavāḷassa dvāvīsati nāliyo, padumarāgamaṇīnam tettiṃsa nāliyo. Iti etehi ca aññehi ca indanīlādīhi nīlapītalohitodātamañjīṭṭhasāmakabaravaṇṇavasena sattavaṇṇehi vararatanehi niṭṭhānam agamāsi, tam sīse paṭimukkam yāva pādapiṭṭhiyā bhassati,

pañcannaṃ hatthīnaṃ balaṃ dhārayamānāva naṃ itthī dhāretuṃ sakkoti.
Anto-aggi bahi na nīharitabboti-ādīnaṃ attho upari āvi bhavissati.
 Sesamettha suviññeyyameva.

Khujjuttarā-sāmāvatīvattu

260-261. Tatiyacatutthesu **pāyāsassāti** bahalatarassa pāyāsassa. **Taṃ pāyāsaṃ bhuñjantesūti** taṃ bahalataṃ garusiniddhaṃ pāyāsaṃ bhuñjantesu. **Jirāpetuṃ asakkontoti** antarāmagge appāhāratāya mandagahaṇikattā jirāpetuṃ asakkonto. **Vālamigaṭṭhāneti** vālamigeḥi adhiṭṭhitatṭhāne. **Anuvijjantoti** vicārento. **Sālāti** naḷakārasālā. **Mudhā na karissatīti** mūlyaṃ vinā na karissati. **Ālimpesīti** aggim adāsi, aggim jālesīti attho. **Pekkhāti** āgamehi. **Upadhisampadāti** sarīrasampatti. **Vaṭarukkhaṃ patvāti** nigrodharukkhaṃ patvā. **Suvaṇṇakaṭaketi** suvaṇṇavalaye. **Abbhūmeti** me avaḍḍhīti attho. **Anto asodhetvāti** paṇṇasālāya anto kassaci atthibhāvaṃ vā natthibhāvaṃ vā anupadhāretvā. Sesam suviññeyyameva.

Uttarānandamātāvattu

262. Pañcame **upanissayaṃ disvāti** iminā yathā visesādhigamassa satipi paccuppannapaccayasamavāye avassaṃ upanissayasampadā icchitabbā, evaṃ diṭṭhadhammavedanīyabhāvena vipaccanakassa kammassapi paccuppannasamavāyo viya upanissayasampadāpi savisesā icchitabbāti dasseti. Tathā hi ukkaṃsagatasappurisūpanissayayonisomanasikāresu labbhamānesupi upanissayarahitassa visesādhigamo na sampajjatevāti. **Kappiyaṃ katvāti** yathā kappiyaṃ hoti, tathā katvā. **Patte patiṭṭhapeyyāti** āhāraṃ dānamukhe vissajjeyya. **Tīhi cetanāhīti** pubbabhāgamuñca-anumodanācetanāhi. Vuttaṃ hetam—

“Pubbeva dānā sumano, dadaṃ cittaṃ pasādaye.
 Datvā attamano hoti, esā puññassa sampadā”ti¹.

1. Am 2. 296; Khu 2. 159 piṭṭhesu.

Tava manam sandhārehīti “ajja bhattam cirāyitan”ti kodhato tava cittaṃ sandhārehi, mā kujjhīti attho. **Olokitolokitattānaṃ -pa-sampariṇṇam viya ahoṣīti** tena kasitaṭṭhānaṃ sabbam suvaṇṇabhāvāpattiyā mahākosātakipupphehi sañchannaṃ viya ahoṣi. **Tādiseti** tayā sadise. **Na kopemīti** na vināsemi, jātiyā na hīlemi. **Pūjam karotīti** sammāsambuddhassa pūjam karoti. **Antaravattunti** gehaṅgaṇaṃ. **Bhoti** sambodhane nipāto. **Jeti** avaññālapanaṃ. Sayam ariyasāvikaḥbhāvato satthivasena “**sapitikā dhītā**”ti vatvā satthu sammukhā dhammassavanena tassā visesādhigamaṃ paccāsīsanī “**dasabale khamanteyeva khamissāmī**”ti āha. **Kadariyanti** thaddhamaccharim.

Suppavāsāvattu

263. Chaṭṭhe **paṇītaḍāyikānanti** paṇītarasavattānaṃ dāyikānaṃ. Āyuno ṭhithetum bhojanaṃ dentī **āyurū deti** nāma. Esa nayo **vaṇṇam detīti**-ādīsu. Tenāha “**pañca ṭhānānī**”ti. Kammasarikkhakañcetaṃ phalanti dassento “**āyurū kho pana datvā**”ti-ādīmāha. Tattha **datvāti** dānāhetu. **Bhāginīti** bhāgavatī laddhum bhabbā.

Suppiyāvattu

264. Sattame **ūrumamsam chinditvā dāsiyā adāsīti** āgataphalā viññātasāsanaṃ ariyasāvikaṃ attano sarīradukkhāṃ acintetvā tassa bhikkhuno rogavūpasamameva paccāsīsanī attano ūrumamsam chinditvā dāsiyā adāsī. Satthāpi tassā tathāpavattaṃ ajjhāsayasampattim disvā “mama sammukhībhāvūpagamanenevassā vaṇo ruhitvā sañchavi¹ jāyati, phāsubhāvo hotī”ti ca disvā “**pakkosatha nan**”ti āha. **Sā cintesīti** “sabbalokassa hitānukampako satthā na maṃ dukkhāpetum pakkosati, atthettha kāraṇaṃ”ti cintesi. **Attanā katakāraṇam sabbam kathesīti** buddhānubhāvavibhāvanattham kathesi, na attano dalhājjhāsayatāya vibhāvanattham. **Gilānupaṭṭhākīnam aggaṭṭhāne ṭhapesīti** aṅaṇitattadukkhā gilānānaṃ bhikkhūnaṃ gelaññāvūpasamane yuttappayuttāti gilānupaṭṭhākīnam aggaṭṭhāne ṭhapesīti.

1. Sacchavī (Sī)

Kātiyānīvatthu

265. Aṭṭhame **aveccappasannānanti** ratanattayagūṇe yāthāvato ñatvā pasannānaṃ, so panassa pasādo maggenāgatattā kenaci akampanīyo. **Adhigatenā**ti maggādhigameneva adhigatena. “Avigatenā”ti vā pāṭho, tassattho “kadāci avigacchantenā”ti. So appadhamāsiyo ca hoti, tasmā vuttam “**adhigatena acalappasādenā**”ti. Tattha **kāyasakkhim katvāti** pamukham katvā, vacanatthato pana nāmakāyena desanāya sampañicchanavasena sakkhibhūtaṃ katvāti attho. **Ummaggaṃ khanitvāti** gharasandhicchedanena antopavisanamaggaṃ khanitvā. **Dullabhassavananti** dullabhasaddhammassavanam. **Mahāpathavī pavisitabbā bhaveyyāti** avīcippavesanam vadati.

Nakulamātāvattu

266. Navame vissāsakathaneneva nakulamātā nakulapitā ca satthuvissāsikā nāma jātāti vuttam “**vissāsikānanti vissāsakatham kathentīnam upāsikānan**”ti. **Gahapatānī**ti gehasāminī. **Vuttamevāti** upāsakapāḷiyam nakulapitukathāyam vuttanayameva.

Kāḷikuraragharikāvattu

267. Dasame **anussavenevāti** paccakkhato rūpadassanena satthu sammukhā dhammassavanena ca vinā kevalam anussavaneneva parassa vacanam anugatassavaneneva uppannena pasādena. **Anussavikappasādanti** anussavato āgatappasādam.

Upāsikāpāḷisamvaṇṇanā samattā.

Niṭṭhitā ca manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya

Etadaggavaggavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā.

15. Aṭṭhānapāli 1. Paṭhamavaggavaṇṇanā

268. Aṭṭhānapāliavaṇṇanāyaṃ avijjamānaṃ ṭhānaṃ **aṭṭhānaṃ**, natthi ṭhānanti vā **aṭṭhānaṃ**. **Anavakāsoti** etthāpi eseva nayo. Tadatthanigamanameva¹ hi “netam ṭhānaṃ vijjati”ti vacananti. Tenāha “**ubhayenapī**”ti-ādi. **Yanti** kāraṇatthe paccattavacanaṃ. Hetu-attho cettha kāraṇatthoti āha “**yanti yena kāraṇenā**”ti. Ukkatṭhaniddesenettha diṭṭhisampatti veditabbāti vuttaṃ “**maggadiṭṭhiyā sampanno**”ti. Kuto panāyamattho labbhatīti? Liṅgato, liṅgaṃ cetassa niccato upagamanappaṭikkhepo. **Catubhūmakesūti** idaṃ catutṭhabhūmakasaṅkhārānaṃ ariyasāvakaṃ visayabhāvūpagamanato vuttaṃ, na pana te ārabha niccato upagamanasabbhāvato. Vakkhati hi “**tadabhāve catutṭhabhūmakasaṅkhārā panā**”ti-ādinā. Abhisāṅkhataṅkhārā-abhisāṅkharaṇakasaṅkhārānaṃ sappadesattā nippadesasaṅkhāraggahaṇattham “**saṅkhataṅkhāresū**”ti vuttaṃ, lokuttarasāṅkhārānaṃ pana nivattane kāraṇaṃ sayameva vakkhati. **Etam kāraṇaṃ natthīti** tathā upagamane setughāto natthi. **Tejussadattāti** saṅkilesavidhamanatejassa adhikabhāvato. Tathā hi te gambhīrabhāvena duddasā akusalānaṃ ārammaṇaṃ na hontīti. Idaṃ pana pakaraṇavasena vuttaṃ. Appahīnavipallāsānaṃ hi santānesu kusaladhammānampi te ārammaṇaṃ na honti.

269. Asukhe sukhanti vipallāso ca idha sukhato upagamanassa ṭhānanti dassento “**ekanta -pa- attadiṭṭhivasenā**”ti padhānadiṭṭhimāha. **Gūthanti** gūthaṭṭhānaṃ, diṭṭhiyā nibbānassa avisayabhāvo heṭṭhā vutto evāti kaṣiṇādipaṇṇattisaṅgahatthanti vuttaṃ.

270. **paricchodoti** paricchandaṇaṃ paricchijja tassa gahaṇaṃ. Svāyaṃ yesu niccādito upagamanam sambhavati, tesam vasenayeva kātabboti dassento “**sabbavāresu vā**”ti-ādimāha. **Sabbavāresūti** “niccato upagaccheyyā”ti-ādinā āgatesu sabbesu suttapadesu. **Puthujjano hīti hi-**saddo hetu-attho. Yasmā yaṃ yaṃ saṅkhāraṃ puthujjano niccādivasena gaṇhāti, taṃ taṃ ariyasāvako aniccādivasena gaṇhanto

1. Tadatthanigamanatthameva (Sī)

yāthāvato jānanto taṃ gāhaṃ taṃ diṭṭhiṃ gissajjeti, tasmā yattha gāho, tattha vissajjanāti catubhūmakasaṅkhārā idha saṅkhāraggahaṇena na gayhantīti attho.

271. Puttasambandhena mātipitusamaññā dattakittimādivasenapi puttavohāro loke dissati, so ca kho pariyāyenāti nippariyāyena siddhaṃ taṃ dassetuṃ “**janikāva mātā, janakova pitā**”ti vuttaṃ. Tathā ānantariyakammassa adhippetattā “**manussabhūtova khīṇāsavo arahāti adhippeto**”ti vuttaṃ. “Aṭṭhānametan”ti-ādinā “mātu-ādīnaṃyeva jīvitā voropane ariyasāvakaassa abhabbhāvadassanato tadaññaṃ ariyasāvako jīvitā voropetīti idaṃ atthato āpannamevā”ti maññaṃāno vadati “**kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyā**”ti. “Aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca paṇaṃ jīvitā voropeyya, netarṃ ṭhānaṃ vijjati”ti vacanato “**etampi aṭṭhānan**”ti vuttaṃ. Tenevāha “**sace hī**”ti-ādi. Evaṃ sante kasmā “mātaran”ti-ādinā visesetvā vuttanti āha “**puthujjanabhāvassa panā**”ti-ādi. Tattha **baladīpanatthanti** saddhādibalasamannāgamadīpanatthaṃ. Ariyamaggenāgatasaddhādhibalavasena hi ariyasāvako tādisaṃ sāvajjaṃ na karoti.

275. **Pañcahi kāraṇehīti** idamettha nipphādakāni tesāṃ pubbabhāgiyāni ca kāraṇāni kāraṇabhāvasāmaññaena ekajjhaṃ gahetvā vuttaṃ, na pana sabbesaṃ samānayogakkhamattā. **Ākārehīti** kāraṇehi. **Anussāvanenāti** anurūpaṃ sāvanena. Bhedassa **anurūpaṃ** yathā bhedo hoti, evaṃ bhinditabbānaṃ bhikkhūnaṃ attano vacanassa **sāvanena** viññāpanena. Tenāha “**nanu tumhe**”ti-ādi. **Kaṇṇamūle vacībhedam katvāti** etena pākaṭam katvā bhedakaravatthudīpanaṃ vohāro, tattha attano nicchitamatthaṃ rahassavasena viññāpanaṃ anussāvananti dasseti.

Kammameva uddeso vā pamāṇanti tehi saṃghabhedasiddhito vuttaṃ, itare pana tesāṃ sambhārabhūtā. Tenāha “**vohārā**”ti-ādi. **Tatthāti** vohāraṇe. Cuti-anantaraṃ phalaṃ anantaraṃ nāma, tasmīṃ anantare niyuttāni, tannibbattanena anantarakaraṇasilāni, anantarappayojanāni cāti ānantariyāni, tāni eva kammānīti **ānantariyakammāni**.

Kammatoti “evaṃ ānantariyakammaṃ hoti, evaṃ ānantariyakammasadisaṃ”ti evaṃ kammavibhāgato. **Dvāratoti** kāyadvārato. **Kappaṭṭhitiyatoti** “idaṃ kappaṭṭhitiyavipākaṃ, idaṃ na kappaṭṭhitiyavipākaṃ”ti evaṃ kappaṭṭhitiyavibhāgato. **Pākasādhāraṇādīhīti** “idamettha vipaccati, idaṃ na vipaccati”ti vipaccanavibhāgato, gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādharmaṇāsādhāraṇato, **ādi**-saddena vedanādivibhāgato ca.

Kammato tāva vinicchayo vuccatīti sambandho. Yasmā manussatthabhāve ṭhitasseva kusaladhammānaṃ tikkhavisadabhāvāpatti, yathā tiṇṇaṃ bodhisattānaṃ bodhittayanibbattiyaṃ, evaṃ manussabhāve ṭhitasseva edisānaṃ akusaladhammānampi tikkhavisadabhāvāpattīti āha “**manussabhūtassevā**”ti. Pākatikamanussānampi ca kusaladhammānaṃ visesappatti vimānavatthu-aṭṭhakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbā. Yathāvutto ca attho samānajātiyassa vikopane garutaro, na tathā vijātiyassāti vuttaṃ “**manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā**”ti. Liṅgaparivatte ca so eva ekakammanibbatto bhavaṅgappabandho jīvitindriyapabandho ca, na aññoti āha “**api parivattaliṅgaṃ**”ti. Arahattaṃ pattepi eseva nayo. **Tassa vipākanti**-ādi kammaṃ ānantariyabhāvasamatthanaṃ. Catukkoṭiyaṃ cettha sambhavati. Tattha paṭhamā koṭi dassitā, itarāsu visāṅketabhāvaṃ dassetuṃ “**yo panā**”ti-ādi vuttaṃ. Yadiapi tattha visāṅketo, kammaṃ pana garutaraṃ ānantariyasadisāṃ bhāyitabbanti āha “**bhāriyaṃ -pa- tiṭṭhati**”ti. **Ayaṃ pañhoti** nāpanicchānibbattā kathā.

Abhisandhināti adhippāyena. **Ānantariyaṃ phusatīti** maraṇādhippāyeneva ānantariyavatthuno vikopitattā vuttaṃ. **Ānantariyaṃ na phusatīti** ānantariyavatthu-abhāvato ānantariyaṃ na hoti. Sabbatha hi purimaṃ abhisandhicittaṃ appamāṇaṃ, vadhakacittaṃ pana tadārammaṇaṃ jīvitindriyaṃ ānantariyabhāve pamāṇanti daṭṭhabbaṃ. Saṅgāmacatukkaṃ sampattavasena yojetabbā. Yo hi parasenāya aññaṃca yodhaṃ pitaraṃca kammaṃ karonte disvā yodhassa usūṃ khipati “etaṃ vijjhivā mama pitaraṃ vijjhissatī”ti, yathādhippāyaṃ gate pitughātakoti hoti. “Yodhe viddhe mama pitā palāyissatī”ti khipati, usūṃ ayathādhippāyaṃ gantvā pitaraṃ māreti, vohāravasena pitughātakoti vuccati, ānantariyaṃ pana natthīti. Coracatukkaṃ pana ho “coraṃ

māressāmī”ti coravesena gacchantam pitaram māreti, ānantariyam phusatīti-
ādinā yojetabham. **Tenevāti** teneva payogena. **Arahantaghātako hotiyevāti**
arahato māritattā vuttam. **Puthujjanasseva tam dinnam hotīti**
etthāyamadhippāyo—yathā vadhakacetanā paccuppannārammaṇāpi
pabandhavicchedanavasena jīvitindriyam ārammaṇam katvā pavattati, na
evam cāgacetanā. Sā hi cajitabbavattum ārammaṇam katvā
cajanamattameva hoti, aññasantakabhāvakaraṇaṇca tassa cajanam, tasmā
yassa tam santakam kataṃ, tasseva dinnam hotīti.

Lohitam samosaratīti abhighātena pakuppamānam sañcitam hoti.
Mahantataranti garutaram. **Sarīrappaṭijaggane viyāti**
satthurūpakāyappaṭijaggane viya.

Asannipattiteti idam sāmaggīyadīpanam. **Bhedo ca hotīti** saṃghassa
bhedo ca hoti. **Vaṭṭatīti saññāyāti** “īdisam karaṇam saṃghabhedāya na
hotī”ti saññāya. **Tathā navato unāparisāyāti** navato unāparisāya karontassa
tathāti yojetabham. **Tathāti** ca iminā “na ānantariyakamman”ti imam
ākaddhati, na pana “bhedova hotī”ti idam. Heṭṭhimantena hi navannameva
vasena saṃghabhedo. **Dhammavādino anavajjāti** yathādhammam
anavaṭṭhānato. Saṃghabhedassa pubbabhāgo **saṃgharāji**.

Kāyadvārameva pūrenti kāyakammabhāveneva lakkhitabbato.
Sanṭhahantehi kappe -pa- muccatīti idam **kappaṭṭhakathāya**¹ na sameti.
Tattha hi **aṭṭhakathāya**² vuttam “āpāyikoti idam suttam yam so ekam
kappam asītibhāge katvā tato ekabhāgamattam kālam tiṭṭheyya, tam
āyukappam sandhāya vuttan”ti. **Kappavināseyevāti** ca āyukappavināse evāti
atthe sati natthi virodho. Ettha ca **sanṭhahanteti** idampi “sveva vinassissatī”ti
viya abhūtaparikappavasena vuttam. **Ekadivasameva niraye paccati**, tato
param kappābhāve āyukappassapi abhāvatoti avirodhato atthayojanā
daṭṭhabbā. **Sesānīti** saṃghabhedato aññāni ānantariyakammāni.

Yadi tāni ahosikammasaṅkham gacchanti, evam sati katham nesam
ānantariyatā cuti-anantaram vipākadānābhāvato. Atha sati phaladāne

1. Abhi 4. 345 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 3. 234 piṭṭhe.

cuti-anantaro eva etesaṃ phalakālo, na aññoti phalakālaniyamena niyatatā icchitā, na phaladānaniyamena. Evampi niyataphalakālānaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ diṭṭhadhammavedanīyānaṃca niyatatā āpajjeyya, tasmā vipākadhammadhammānaṃ paccayantaravikalatādīhi avipaccamānānampi attano sabhāvena vipākadhammatā viya balavatā ānantariyena vipāke dinne avipaccamānānampi ānantariyānaṃ phaladāne niyatasabhāvā ānantariyasabhāvā ca pavattīti attano sabhāvena phaladānaniyameneva niyatā ānantariyatā ca veditabbā. Avassaṃca ānantariyasabhāvā tato eva niyatasabhāvā ca tesam pavattīti sampañicchitabbameṭaṃ, aññassa balavato ānantariyassa abhāve sati cuti-anantaram ekantena phaladānato.

Nanu evaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ aññasmiṃ vipākadāyake asati cuti-anantameva ekantena phaladānato niyatasabhāvā ānantariyasabhāvā ca pavatti āpajjatīti? Nāpajjati asamānajātikena cetopaṇidhivasena upaghātakena ca nivattetabbavipākattā anantare ekantaphaladāyakattābhāvā, na pana ānantariyānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ dutiyajjhānādīni viya asamānajātikaṃ phalanivattakaṃ atthi sabbānantariyānaṃ avīciphalattā, na ca heṭṭhūpapattim icchato sīlavato cetopaṇidhi viya uparūpapattijanakkammaphalaṃ ānantariyaphalaṃ nivattetum samattho cetopaṇidhi atthi anicchantasseva avīcipātanato, na ca ānantariyopaghātakaṃ kiñci kammaṃ atthi, tasmā tesamyeva anantare ekantavipākajanakasabhāvā pavattīti. Anekāni ca ānantariyāni katāni ekantena vipāke niyatasabhāvattā uparatāvipaccanasabhāvāsaṅkattā nicchitāni sabhāvato niyatāneva. Tesu pana samānasabhāvesu ekena vipāke dinne itarāni attanā kattabbakiccassa teneva katattā na dutiyaṃ tatiyampi ca paṭisandhim karonti, na samatthatāvighātattāti natthi tesam ānantariyakatānivatti, garugarutarabhāvo pana tesam labbhatevāti samghabhedassa siyā garutarabhāvoti “**yena -pa- vipaccatī**”ti āha. Ekassa pana aññāni upatthambhakāni hontīti daṭṭhabbāni. **Paṭisandhivasena vipaccatīti** vacanena itaresam pavattivipākadāyitā anuññātā viya dissati. **No vā tathā sīlavatīti** yathā pitā sīlavā, tathā

sīlavatī no vā hotīti yojanā. Sace mātā sīlavatī, mātugthāto paṭisandhivasena vipaccatīti yojanā.

Pakatattoti anukkhitto. **Samānasamvāsakoti** apārājiko. **Samānasīmāyanti** ekasīmāyaṃ.

276. **Satthu kiccam kātuṃ asamatthoti** yaṃ satthārā kātabbakiccam anusāsanādi, naṃ kātuṃ asamatthoti bhagavantam paccakkhāya. **Aññaṃ titthakaranti** aññaṃ satthāram. Vuttam hetam—

“Tittham jānitabbaṃ, titthakaro jānitabbo, titthiyā jānitabbā, titthiyasāvaka jānitabbā. Tattha **tittham** nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. Ettha hi sattā taranti uplavanti ummujjanimujjam karonti, tasmā titthanti vuccanti. Tādisānaṃ diṭṭhīnaṃ uppādetā **titthakaro** nāma pūraṇakassapādiko. Tassa laddhim gahetvā pabbajitā **titthiyā** nāma. Te hi titthe jātāti titthiyā. Yathāvuttam vā diṭṭhigahasankhātāṃ tittham etesaṃ atthīti titthikā, titthikā eva titthiyā. Tesam paccayadāyakā **titthiyasāvakāti** veditabbā”ti¹.

277. Abhijāti-ādīsu pakampanadevatūpasankamanādinā jātacakkavāḷena samānayogakkhamaṃ dasasahassaparimāṇaṃ cakkavāḷaṃ **jātikhettaṃ**. Saraseneva āṇāpavattanaṭṭhānaṃ **āṇākhettaṃ**. Visayabhūtaṃ ṭhānaṃ **visayakhettaṃ**. **Dasasahassī lokadhātūti** imāya lokadhātuyā saddhim imaṃ lokadhātuṃ parivāretvā ṭhitā dasasahassī lokadhātu. Tattakānaṃyeva jātikhettabhāvo dhammatāvasena veditabbo. “Pariggahavasena”ti keci, “sabbesaṃyeva buddhānaṃ tattakaṃyeva jātikhettaṃ tannivāsīnaṃyeva devatānaṃ dhammābhisamayo”ti ca vadanti. Mātukucchi-okkamanakālādīnaṃ channaṃ eva gahaṇaṃ nidassanamattaṃ mahābhinihārādīkālepi tassa pakampanassa labbhanato. **Āṇākhettaṃ nāma** yaṃ ekajjham samvaṭṭati vivaṭṭati ca, **āṇā pavattati** āṇāya tannivāsīdevatānaṃ sirasā sampaṭicchana, tañca kho kevalaṃ buddhānaṃ ānubhāveneva, na adhippāyavasena.

1. Ma-Ṭṭha 1. 313 piṭṭhe.

Adhippāyavasena pana “yāvata vā pana ākaṅkheyyā”¹ vacanato tato parampi āṇā vatteyyeva.

Na uppajjantīti pana atthīti “na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati”² ti-ādim² imissā lokadhātuyā ṭhatvā vadantena bhagavatā “kiṃ panāvuso sārīputta atthetarahi aññe samaṇā vā brāhmaṇā vā bhagavatā samasamā sambodhiyanti, evaṃ puṭṭho ahaṃ bhante ‘no’³ ti vadeyyan”³ ti³ vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyun”⁴ ti imaṃ **suttam**⁴ āharantena dhammasenāpatinā ca buddhahettabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

Ekatoti saha, ekasmiṃ kāleti attho, so pana kālo kathaṃ paricchinnoti carimabhava paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya yāva dhātuparinibbānāti dassento “**tatthā**”⁵ ti-ādimāha. **Anacchariyattāti** dvīsupi uppajjamānesu acchariyattābhāvatoti attho. Dvīsupi uppajjamānesu anacchariyatā, kimaṅgaṃ pana bahūsūti dassento “**yadi cā**”⁶ ti-ādimāha. Buddhā nāma majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ekasadisāti tesaṃ desanāpi ekarasā ekadhāti āha “**desanāya ca visesābhāvato**”⁷ ti. Etenapi anacchariyattameva sādheti. **Vivādabhāvatoti** etena vivādābhāvatthaṃ dve buddhā ekato na uppajjantīti dasseti. **Etam kāraṇanti** etaṃ anacchariyatādikāraṇaṃ. **Tatthāti** milindapañhe.

Ekam eva buddhaṃ dhāretīti **ekabuddhadhāraṇī**. Etena evaṃsabhāvā ete buddhaguṇā, yena dutiyabuddhaguṇe dhāretuṃ asamatthā ayaṃ lokadhātūti dasseti. Paccayavisesanipphannaṇaṃ hi guṇadhammaṇaṃ bhāriyo viseso mahāpathaviyāpi dussahoti sakkā viññātum. Tathā hi abhisambodhisamaye upagatassa lokanāthassa guṇabhāraṃ bodhirukkhasa tīsupi disāsu mahāpathavī sandhāretuṃ nāsakkhi. Tasmā “na dhāreyyā”⁸ ti vatvā tameva adhāraṇaṃ pariyāyantarehi pakāsento “**caleyyā**”⁹ ti-ādimāha. Tatha **caleyyāti** paripphandeyu. **Kampeyyāti**

1. Am 1. 229 piṭṭhe.

2. Ma 1. 227; Vi 3. 12; Abhi 4. 218 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 94 piṭṭhe.

4. Am 1. 29; Abhi 2. 349; Ma 3. 110; Khu 11. 231 piṭṭhesu.

pavedheyya. **Nameyyāti** ekapassena nameyya. **Onameyyāti** osīdeyya. **Vinameyyāti** vividhaṃ ito cito ca nameyya. **Vikireyyāti** vātena thusamuṭṭhi viya vippakireyya. **Vidhameyyāti** vinasseyya. **Viddhamseyyāti** sabbaso viddhastā bhavēyya. Tathābhūtā ca na katthaci tiṭṭheyyāti āha “**na ṭhānamupagaccheyyā**”ti.

Idāni tattha nidassanaṃ dassento “**yathā mahārājā**”ti-ādimāha. Tattha **eke**¹ **puriseti** ekasmim purise. **Samupādikāti** samaṃ uddhaṃ pajjati pavattatīti samupādikā, udakassa upari samaṃ gāminīti attho. “Samuppādikā”tipi paṭhanti, ayamevattho. **Vañṇenāti** saṅṭhānena. **Pamañṇenāti** ārohena. **Kisathūlenāti** kisathūlabhāvena, pariṇāhenāti attho. **Dvinnampīti** dvepi, **dvinnampi** vā sarīrabhāraṃ.

Chādentanti rocentaṃ rucim uppādentam. **Tandikatoti** tena bhojanena tandibhūto. **Anonamitadaṇḍajātoti** yāvadatthaṃ bhojanena onamitum asakkuṇeyyatāya anonamanadaṇḍo viya jāto. **Sakim bhutto vameyyāti**² ekampi ālopaṃ ajjhoharivā vameyyāti attho.

Atidhamabhārena pathavī calatīti dhammena nāma pathavī tiṭṭheyya. Sā kim teneva calati vinassatīti adhippāyena pucchati. Puna thero “ratanam nāma loke kuṭumbaṃ sandhārentaṃ abhimatañca lokena attano garusabhāvātāya sakaṭabhaṅgassa kāraṇam atibhārabhūtam diṭṭhaṃ. Evaṃdhammo ca hitasukhavisesehi tamsamaṅgīnam dhārento abhimato ca viññūnam gambhīrappameyyabhāvena garusabhāvattā atibhārabhūto pathavīcalanassa kāraṇam hotī”ti dassento “**idha mahārāja dve sakaṭā**”ti-ādimāha. Eteneva tathāgatassa mātukucchi-okkamanādikāle pathavīkampanakāraṇam samvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. **Ekassāti** ekasmā, **ekassa** vā sakaṭassa ratanam, tasmā sakaṭā gahetvāti attho.

Osāritanti uccāritaṃ, vuttanti attho. **Aggoti** sabbasattehi aggo. **Jeṭṭhoti** vuddhataro. **Setṭhoti** pasatthataro. Visiṭṭhehi silādīhi guṇehi samannāgatattā **visiṭṭho**. Uggatamoti **uttamo**.

1. Ekasmim (Aṭṭhakathāyam)

2. Sakim bhuttova mareyyāti (Aṭṭhakathāyam)

Pavaroti tasseva vevacanaṃ. Natthi etassa samoti **asamo**. Asamā pubbabuddhā, tehi samoti **asamasamo**. Natthi etassa paṭisamo paṭipuggaloti **appaṭisamo**. Natthi etassa paṭibhāgoti **appaṭibhāgo**. Natthi etassa paṭipuggaloti **appaṭipuggalo**.

Sabhāvapakatikāti sabhāvabhūtā akittimā pakati. **Kāraṇamahantattā**ti kāraṇānaṃ mahantatāya, mahantehi buddhakaradhammehi pāramisaṅkhātehi kāraṇehi buddhaguṇānaṃ nibbattitoti vuttaṃ hoti. Pathavī-ādīni mahantāni vatthūni, mahantā cakkavāḷādayo attano attano visaye ekekāva, evaṃ sammāsambuddhopi mahanto attano visaye eko eva. Ko ca tassa visayo? Buddhabhūmi, yāvatakaṃ vā ñeyyaṃ. “Ākāso viya anantavisayo bhagavā eko eva hotī”ti vadanto paracakkavāḷesupi dutiyassa buddhassa abhāvaṃ dasseti.

Imināva padenāti “ekissā lokadhātuyā”ti iminā eva padena. **Dasa cakkavālasahassāni gahitānī**ti jātikhettāpekkhāya gahitāni. **Ekacakkavālenevā**ti iminā eva ekacakkavālena, na yena kenaci. Yathā “imasmimyeva cakkavāḷe uppajjantī”ti vutte imasmimpi cakkavāḷe jambudīpe eva, tatthāpi majjhimadese evāti paricchinditum vaṭṭati, evaṃ “ekissā lokadhātuyā”ti jātikhette adhippetepi imināva cakkavālena paricchinditum vaṭṭati.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Aṭṭhānapāḷi 2. Dutiyavaggavaṇṇanā

278. **Vivādupacchedatoti** vivādupacchedakāraṇā. Dvīsu uppannesu yo vivādo bhaveyya, tassa¹ anuppādoyevettha vivādupacchedo. **Ekasmim dīpeti**-ādīnā dīpantarepi ekajjhaṃ na uppajjati, pageva ekadīpeti dasseti. **Sopi parihāyethā**ti cakkavāḷassa padese eva pavattitabbattā parihāyeyya.

1. Tasmā (Sī)

279-280. **Manussattanti** manussabhāvo tasseva pabbajjādiguṇānaṃ yoggabhāvato. **Liṅgasampattīti** purisabhāvo. **Hetūti** manovacīpaṇidhānapubbikā hetusampadā. **Satthāradassananti** satthusammukhībhāvo. **Pabbajjāti** kammakiriyavādīsu tāpasesu, bhikkhūsu vā pabbajjā. **Guṇasampattīti** abhiññādiguṇasampadā. **Adhikāroti** buddhe uddissa adhiko kāro, savisesā upakārakiriyā adhiko sakkāroti vuttam hoti. Chandova **chandatā**, sammāsambodhiṃ uddissa sātisayo kattukamyatākusalacchando. **Aṭṭhadhammasamodhānāti** etesaṃ aṭṭhannaṃ dhammānaṃ samāyogena. **Abhinīhāroti** kāyapaṇidhānaṃ. **Samijjhatīti** nipphajjati. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana paramatthadīpaniyā **cariyāpiṭakavaṇṇanāya**¹ vuttanayena veditabbo. **Sabbākāraparipūramevāti** paripuṇṇalakkhaṇatāya sattuttamādīhi sabbākārena sampannaeva. Na hi itthiyā kosohitavattthaguyhatādi sambhavati. Dutiyapakati ca nāma paṭhamapakatito nihīnā eva. Tenevāha anantaravāre “**yasmā**”ti-ādi.

281. **Idha purisassa tattha nibbattanatoti** imasmim manussaloke purisabhūtassa tattha brahmaloke brahmattabhāvena nibbattanato. Tena asatipi purisaliṅge purisākārā brahmāno hontīti dasseti. Taṃyeva ca purisākāraṃ sandhāya vuttam bhagavatā “yaṃ puriso brahmattaṃ kāreyyā”ti. Tenevāha “**samānepī**”ti-ādi. Yadi evaṃ itthiyo brahmaloke na uppajjeyyunti āha “**brahmattan**”ti-ādi.

290-295. “Kāyaduccaritassā”ti-ādipāliyaṃ kammaniyaṃ nāma kathito. Samañjanaṃ samaṅgo, samannāgamo, so etassa atthīti samaṅgī, samannāgato, samañjanasīlo vā samaṅgī, pubbabhāge upakaraṇasamudāyato pabhubhi āyūhanavasena **āyūhanasamaṅgitā**, sanniṭṭhāpakacetanāvasena **cetanāsamaṅgitā**. Cetanāsantativasena vā **āyūhanasamaṅgitā**, taṃtaṃcetanākkaṇavasena **cetanāsamaṅgitā**. Katūpacitassa avipakkavipākassa kammassa vasena **kammasamaṅgitā**. Kamme pana vipaccitum āraddhe vipākappavattivasena **vipākasamaṅgitā**. Kammādīnaṃ upaṭṭhānakālavasena **upaṭṭhānasamaṅgitā**. **Kusalākusalakammāyūhanakkhaṇeti** kusalakammassa

1. Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 274 piṭṭhe.

akusalakammasa ca samīhanakkhaṇe. **Tathā**ti iminā kusalākusalakammapadam ākaḍḍhati. Yathā kataṃ kammaṃ phaladānasamattham hoti, tathā kataṃ **upacitam**. **Vipākārahanti** dutiyabhavādīsu vipaccanāraham. Uppajjamānānam upapattinimittam upaṭṭhātīti yojanā. Upapattiyā uppajjanassa nimittam kāraṇanti **upapattinimittam**, kammaṃ kammanimittam gatinimittañca. Aṭṭhakathāyaṃ pana gatinimittavaseneva yojanā dassitā. Kammakammanimittānampi upaṭṭhānam yathāraham daṭṭhabbam. “Yānissa tāni pubbe katāni kammāni, tānissa tasmim samaye olambanti ajjholambanti abhilambanti”¹ti¹ vacanato sāyanhe mahantānam pabbatakūṭānam chāyā viya āsannamaraṇassa sattassa citte supine viya vipaccitum katokāsam kammaṃ, tassa nimittam gatinimittam upaṭṭhateva. **Calatīti** parivattati. Ekena hi kammunā taje nimitte upaṭṭhite paccayavisesavasena tato aññena kammunā tadaññassa nimittassa upaṭṭhānam parivattanam. **Sesā niccalā** avasesā² catubbidhāpi samaṅgitā niccalā aparivattanato.

Sunakhavājikoti sunakhehi migavājavasena³ vajanasīlo, sunakhaluddakoti attho. **Talasantharaṇapūjanti** bhūmitalassa pupphehi santharaṇapūjam. **Āyūhanacetanā kmmasamaṅgitāvasenāti** kāyaduccaritassa aparāparam āyūhanena sanniṭṭhāpakacetanāya tasseva pakappane kammakkhayakaraññena akhepitattā yathūpacitakammunā ca samaṅgibhāvassa vasena.

Kammanti akusalakammaṃ. **Tasmimyeva khaṇeti** āyūhanakkhaṇeyeva. **Tassāti** kmmasamaṅgino puggalassa saggo vārito, tañce kammaṃ vipākavāram labheyyāti adhippāyo. **Saggo vāritoti** ca nidassanamattam. Manussalokopissa vāritovāti. Apare pana purimehi vipākāvaraṇassa anuddhaṭattā “tasmimyeva khaṇe”ti ca avisesena vuttattā tam dosam pariharitum “**āyūhitakammaṃ nāmā**”ti-ādimāha. **Yadā kammaṃ vipākavāram labhatīti** idam katokāsassa appaṭibāhiyattā vuttam. Tathā hi bhagavā **tatiyapārājjikavatthusmim**⁴ paṭisallīyi, imasmim sutte “kāyaduccaritasamaṅgi”ti āgatattā vipākūpaṭṭhānasamaṅgitā na labbhanti.

Aṭṭhānapāḷivaṇṇanāyam anuttānatthadīpanā niṭṭhitā.

1. Ma 3. 203 piṭṭhe. 2. Catasso (Ka) 3. Migavavasena (Si) 4. Vi 1. 86 piṭṭhe.

16. Ekadhammapāḷi 1. Paṭhamavaggavaṇṇanā

296. Ekadhammapāḷivaṇṇanāyaṃ idha dhamma-saddo sabhāvattho “kusalā dhammā”ti-ādīsu viyāti āha “**ekasabhāvo**”ti. **Ekantenāti** ekamsena, avassanti attho. **Vaṭṭeti** saṃsāravaṭṭe. **Nibbindanattthāyāti** anabhiramanattthāya. **Virajjanattthāyāti** arajjanattthāya. **Virajjanāyāti** palujjanāya. Tenevāha “**vigamāyā**”ti. **Rāgādīnaṃ nirodhāyāti** maggañāṇena rāgādīnaṃ nirodhanattthāya. Maggañāṇena nirodhanam nāma accantaṃ¹ appavattikaraṇanti āha “**appavattikaraṇattthāyā**”ti. Yathā khādanīyassa mukhe katvā khādanam nāma yāvadeva ajjhoharaṇatttham, evam rāgādīnam nirodhanam vaṭṭanirodhanattthamevāti vuttam “**vaṭṭasseva vā nirujjanattthāyā**”ti. Yasmā kilesesu khīṇesu itaram vaṭṭadvayampi khīṇameva hoti, tasmā mūlameva gaṇhanto “**upasamāyāti kilesavūpasamanattthāyā**”ti āha. Saṅkhatadhammānam abhijānanam nāma tattha lakkhaṇattayāropanamukhenevāti āha “**aniccādi -pa-abhijānanattthāyā**”ti. Sambujjhittabbāni nāma cattāri ariyasaccāni tabbinimuttassa ñeyyassa abhāvato. “**Catunnam saccānam bujjhanattthāyā**”ti vatvā tayidam bujjhanam yassa ñāṇassa vasena ijjhati, tassa ñāṇassa vasena dassetuṃ “**bodhi vuccatī**”ti-ādi vuttam. **Appaccayanibbānassāti** amatadhātuyā.

Ussāhajananattthanti kammaṭṭhāne abhiruci-uppādanāya. **Visakaṇṭakoti** guḷassa vāṇijasamaññā. “Kismiñci dese desabhāsā”ti keci. Ucchuraso samapākapakko cuṇṇādīhi missetvā piṇḍikato **guḷo**, apiṇḍikato **phāṇitam**. Pākavisesena khaṇḍakhaṇḍasedito **khaṇḍo**, malābhāvam āpanno **sakkarā**.

Saratīti satī. Anu anu saratīti **anussati**, anu anurūpā satītipi **anussati**. **Duvidham hotīti** payojanavasena duvidham hoti. **Cittasampahamsanattthanti** pasādanīyavatthusmim pasāduppādanena bhāvanācittassa paritosanatttham. **Vipassanattthanti** vipassanāsukhattham. Upacārasamādhinā hi citte samāhite vipassanāsukhena ijjhati. **Cittuppādoti** bhāvanāvasena pavatto cittuppādo. **Upahaññati** patihaññati paṭikūlattā ārammaṇassa.

1. Accantāya (Ka)

Tato eva **ukkaṇṭhati**, kammaṭṭhānaṃ riñcati, **nirassādo hoti** bhāvanassādassa alabbhanato. **Pasīdati** buddhaguṇānaṃ pasādanīyattā. Tathā ca kaṅkhādicetokhilābhāvena **vinīvaraṇo hoti**. **Dametvāti** nīvaraṇanirākaraṇena nibbisevanāṃ katvā. Evaṃ kammaṭṭhānantarānuyuñjanena cittaparidamanassa upamaṃ dassento “**kathan**”ti-ādimāha.

Ko ayaṃ -pa- anussarīti ko ayaṃ mama abbhantare ṭhatvā anussari. **Pariggaṇhantoti** bāhirakaparikkappitassa anussarakassa sabbaso abhāvadassanametaṃ. Tenāha “**na añño koci**”ti. **Disvāti** pariyesananayena vuttappakāraṃ cittameva anussarīti disvā. **Sabbampetanti** etaṃ hadayavatthu-ādippabhedāṃ sabbampi. **Idaṅca rūpaṃ purimaṅca arūpanti** idaṃ ruppanasabhāvattā rūpaṃ, purimaṃ atamsabhāvattā arūpanti saṅkhepato rūpārūpaṃ vavattthapetvā. Pañcakkhandhe vavattthapetvāti yojanā. **Sambhāvīkāti**¹ samuṭṭhāpikā. **Tassāti** samudayasaccassa. **Nirodhoti** nirodhanimittāṃ. **Appanāvāroti** yathāraddhāya desanāya nigamanavāro.

297. **Eseva nayoti** iminā yvāyaṃ “taṃ panetan”ti-ādinā atthanayo buddhānussatiyaṃ vibhāvītoti atidisati, svāyaṃ atideso payojanavasena navasupi anussatīsu sādharmaṇavasena vuttopi ānāpānassati-ādīsu tīsu vipassanattāhāneva hontīti iminā apavādena nivattitoti tāsaṃ ekappayojanatāva daṭṭhabbā. Dhamme anussati dhammānussatīti samāsapadavibhāgadassanampi vacanatthadassanapakkhikamevāti āha “**ayaṃ panettha vacanattho**”ti. **Dhammaṃ ārabbhāti** hi dhammassa anussatiyā visayabhāvadassanametaṃ. Esa nayo sesesupi. **Sīlaṃ ārabbhāti** attano pārisuddhisīlaṃ ārabbhā. **Cāgaṃ ārabbhāti** attano cāgaguṇāṃ ārabbhā. **Devatā ārabbhāti** ettha devatāguṇasadisatāya attano saddhāsīlasutacāgapaññāsu devatāsamaññā. Bhavati hi taṃsadisepi tabbohāro yathā “tāni osadhāni, esa brahmadatto”ti ca. Tenāha “**devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā**”ti-ādi. Tattha **devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvāti** “yathārūpāya saddhāya samannāgatā tā devatā ito cutā tattha upapannā, mayhampi tathārūpā saddhā samvijjati. Yathārūpena sīlena,

1. Pabhāvīkāti (Aṭṭhakathāyaṃ)

yathārūpena sutena, yathārūpena cāgena, yathārūpāya paññāya samannāgatā tā devatā ito cutā tattha upapannā, mayhampi tathārūpā paññā samvijjati”ti evaṃ devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā. **Assāsapassāsanimittam** nāma tattha laddhabbappaṭibhāganimittam. **Gatāti** ārammaṇakaraṇavasena upagatā pavattā.

Upasammati ettha dukkhanti upasamo, nibbānam. Accantameva ettha upasammati vaṭṭattayanti **accantūpasamo**, nibbānameva. Khīṇoti khepeti kileseti khayō, ariyamaggo. Te eva upasametīti upasamo, ariyamaggo eva. Khayo ca so upasamo cāti **khayūpasamo**. Tatra cāyaṃ upasamo dhammo evāti dhammānussatiyā upasamānussati-ekasaṅgahoti? Saccamekasaṅgaho dhammabhāvasāmaññe adhippete, saṅkhatadhammato pana asaṅkhatadhammo sātisayo uḷāratamaṇaṇītatamabhāvatoti dīpetuṃ visuṃ nīharitvā vuttam. Imameva hi visesaṃ sandhāya bhagavā “dhammānussati”ti vatvāpi upasamānussatiṃ avoca anussarantassa savisesaṃ santapaṇītabhāvena upaṭṭhānato. Evañca katvā idha khayūpasamaggahaṇampi samatthitanti daṭṭhabbam. Yatheva hi samānepi lokuttaradhammabhāve “yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam aggamakkhāyati”ti¹ ādivacanato maggaphaladhammehi nibbānadhammo sātisayo, evaṃ phaladhammato maggadhammo kilesappahānena acchariyadhammabhāvato, tasmā accantūpasamena saddhiṃ khayūpasamopi gahitoti daṭṭhabbam. **Vipassanatthāneva hontīti** kasmā vuttanti? “Ekantanibbidāyāti-ādivacanato”ti keci, tam akāraṇam buddhānussati-ādīsipi tathā desanāya āgatattā. Yathā pana buddhānussati-ādīni kammaṭṭhānāni vipassanatthāni honti, nimittasampahaṃsanatthānipi honti, na evametāni, etāni pana vipassanatthānevāti tathā vuttam.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Ekadhammapāli 2. Dutiyavaggavaṇṇanā

298. Micchā passati tāya, sayam vā micchā passati, micchādassanameva vā tanti **micchādiṭṭhi**, yaṃ kiñci viparītadassanam. Tenāha

1. Khu 1. 254 piṭṭhe.

“**dvāsaṭṭhividhāyā**”ti-ādi. Micchādiṭṭhi etassāti micchādiṭṭhiko. Tassa **micchādiṭṭhikassa**.

299. Sammā passati tāya, sayam vā sammā passati, sammā dassanamattameva vā tanti **sammādiṭṭhi**. **Pañcavidhāyāti** kammassakatājhānavipassanāmaggaphalavasena pañcavidhāya. Tattha jhānacittuppādapariyāpanam ñāṇam **jhānasammādiṭṭhi**, vipassanāñāṇam **vipassanāsammādiṭṭhi**.

302. Pañcasu khandhesu “niccan”ti-ādinā pavatto **anupāyamanasikāro**.

303. “Aniccan”ti-ādinā pavatto **upāyamanasikāro**. **Yāva niyāmomkkamanāti** yāva micchattaniyāmomkkamanā. Micchattaniyāmomkkamanānaṣo pana sāmāññaphalasuttavaṇṇanāyaṃ taṭṭikāya ca vuttanayeneva veditabbo.

304. **Ayam tividhā saggāvaraṇā ceva hotīti** kammāpathappattiyā mahāsāvajjabhāvato vuttam. Saggāvaraṇāya hontiyā maggavibandhakabhāve vattabbameva natthīti vuttam “**maggāvaraṇā cā**”ti. “Sassato loko”ti-ādikā **dasavatthukā antaggāhikā micchādiṭṭhi**. **Maggāvaraṇāya hoti** viparītadassanabhāvato, **na saggāvaraṇā** akammāpathapattitoti adhippāyo. **Idam pana vidhānam paṭikkhipitvāti** viparītadassanañca na maggāvaraṇāñcāti viruddhametaṃ uddhamabhāvato. Tathā hi sati appahīnāya eva sakkāyadiṭṭhiyā maggādhigamena bhavitabbanti adhippāyena yathāvuttavidhānam paṭikkhipitvā. “Na saggāvaraṇā”ti saggūpapattiyā avibandhakattam vadantehi diṭṭhiyā saggāvahatāpi nāma anuññātā hotīti tam vādam paṭikkhipantena “**diṭṭhi nāma¹ saggam upanetuṃ smatthā nāma natthi**”ti vuttam. Kasmā? Ekantagarutarasāvajjabhāvato. Tenāha “**ekantam nirayasmimyeva² nimujjāpeti**”ti-ādi.

305. **Vatṭam viddhamsetīti** maggasammādiṭṭhi kilesavatṭam kammavattāñca viddhamseti. Vipākavattam kā nu viddhamseti nāma. Evaṃ pana attano kāraṇena viddhastabhavam³ phalassammādiṭṭhi paṭibāhatīti vuttam avasaradānato. **Icchetam kusalanti** arahattam pāpetum sace sakkoti, evametaṃ vipassanāya

1. Sakkāyadiṭṭhipi (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Apāyesuyeva (Aṭṭhakathāyaṃ)

3. Viddhastabhāvam (Ka)

paṭisandhi-anākaḍḍhanam kusalam anavajjam. **Satta bhave deti** sotāpattimagassa paccayabhūtā vipassanā sammādiṭṭhi tassa puggalassa satta bhave deti. **Evamayati** pañcavidhampi sammādiṭṭhim sandhāya vuttam. Tenāha “**lokiyalokuttarā sammādiṭṭhi kathitā**”ti. **Imasmim panattheti** “nāham bhikkhave aññam ekadhammampi samanupassāmi”ti-ādinā vutte gatimaggasāṅkhāte atthe. “sugatim saggam lokam upapajjanti”ti vuttattā “**lokikā bhavanipphādikāva veditabbā**”ti vuttam.

306. **Yathādiṭṭhī**ti atthabyāpanicchāyam **yathā**-saddo, tena uttarapadatthappadhāno samāsoti āha “**yā yā diṭṭhī**”ti. **Tassā tassā anurūpanti** tamtamdiṭṭhi-anurūpanti attho. **Samattanti** anavasesam. Tenāha “**paripuṇṇam**”ti. **Samādinnanti** ādimajjhapariyosānesu samam ekasadisam katvā ādinnam gahitam anissaṭṭham. **Tadetanti** yadetaṃ “yam ceva kāyakamma”ti-ādinā vuttam, tadeṃ kāyakammaṃ. **Yathādiṭṭhiyam ṭhitakāyakammanti** yā pana diṭṭhi “natthi tatonidānam pāpan”ti-ādinā pavattā, tassam diṭṭhiyam ṭhitakassa ṭhitamattassa anissaṭṭhassa tamdiṭṭhikassa kāyakammaṃ. **Diṭṭhisahajātam kāyakammanti** tassa yathādiṭṭhikassa paresam hatthamuddādinā viññāpanakāle tāya diṭṭhiyā sahajātam kāyakammaṃ. Na cettha vacīkammāsāṅkhā uppādetabbā pāṇaghātādīnamyeva adhippetattā. **Diṭṭhānulomikam kāyakammanti** yathā paresam pākaṭam hoti, evam diṭṭhiyā anulomikam katvā pavattitam kāyakammaṃ. Tenāha “**samādinnaṃ gahitam parāmaṭṭhan**”ti. **Tatthāti**-ādi suviññeyyameva. **Eseva nayoti** iminā yathāvuttāya diṭṭhiyā ṭhitavacīkammaṃ, diṭṭhisahajātam vacīkammaṃ, diṭṭhānulomikam vacīkammanti tividham hoti evamādi atidisati. **Micchādiṭṭhikassāti** kammaṭṭhappattāya micchādiṭṭhiyā micchādiṭṭhikassa. “Yāya kāyaci micchādiṭṭhiyā micchādiṭṭhikassa sato”ti apare.

Diṭṭhisahajātāti yathāvuttāya diṭṭhiyā sahajātā cetanā. Esa nayo sesapadesupi. **Patthanāti** “idam nāma kareyyan”ti taṇhāpatthanā. **Cetanāpatthanānam vasenāti** yathāvuttadiṭṭhigatanissitacetaskanikāmanānam vasena. **Cittatṭhapanāti** cittassa paṇidahanā. **Phassādayoti** cetanādiṭṭhitāṇhādivinimuttā phassādidhammā. Yasmā diṭṭhi pāpikā, tasmā tassa puggalassa sabbe te dhammā aniṭṭhāya -pa- samvattantīti yojanā.

Purimassevāti tittakapadasseva. Tittakaṃ kaṭukanti ca ubhayaṃ idha aniṭṭhapariyāyaṃ daṭṭhabbaṃ “pacchā te kaṭukaṃ bhvissati”ti-ādīsu viya.

Amboyanti ambo ayaṃ. **Tameva pūjanti** tameva pubbe laddhaparisiñcanadānādipūjaṃ. **Nivesareti** pavisiṃsu. **Asātasannivāsenā**ti amadhuranimbamūlasaṃsaggena.

Taṃ pana paṭikkhipitvā -pa- vuttanti sabbāpi micchādiṭṭhi ekantasāvajjattā aniṭṭhāya dukkhāya saṃvattatīti adhippāyena vuttaṃ. **Anantarassutteti** dasamasutte. **Yojetvā veditabbānī**ti navamasutte viya yojetvā veditabbāni. **Cittatṭhapanāva patthanā**ti ettha paṇidhi cāti vattabbaṃ.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggavaṇṇanā

308. Tatiyassa paṭhame **ayāthāvadiṭṭhikoti** aniccādiḥhāvesu dhammesu niccāti-ādinā uppannadiṭṭhiko. Tenāha “**tāyeva micchādiṭṭhiyā viparītadassano**”ti. **Saddhammā**ti ettha santo pasattho sundaro dhammo, yo manussadhammotipi vuccati. Tato hi micchādiṭṭhiko paraṃ vuṭṭhāpeyya, na ariyadhammato. Tenāha “**dasakusalakammamapathadhammato**”ti. **Evarūpā**ti iminā pāthikaputtādike saṅgaṇhāti.

309. **Sabbaññubodhisattoti** sabbaññubhāgī bodhisatto. **Ādisaddena** pūritapāramikā paccekabodhisattā ekaccasāvakabodhisattā ca saṅgayhanti.

310. **Paramā**ti mahāsāvajjabhāvena paramā, ukkaṃsagatāti attho. **Tesanti** ānantariyakammānaṃ. **Paricchodoti** vipākavasena pariyoṣānaṃ. **Vaṭṭassa mūlaṃ**, tato taṃsamaṅgīpuggalo vaṭṭassa khāṇūti vuccti. Tenāha “**tāyā**”ti-ādi. Tañce gāhaṃ na vissajjeti, tassa punapi tabbhāvāvahattā vuttaṃ “**bhavato vuṭṭhānaṃ natthi**”ti, na pana sabbaso vuṭṭhānassa abhāvato. Yādise hi paccaye paṭicca ayaṃ taṃ dassanaṃ okkanto puna kadāci tappaṭipakkhe paccaye paṭicca tato sīsukkipanamassa na hotīti

na vattabbaṃ. Akusalaṃ hi nāmetaṃ abalaṃ dubbalaṃ, na kusalaṃ viya mahābalaṃ. Aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmopi accantiko siyā, na ca micchattaniyāmo accantiko. Teneva **papañcasūdaniyaṃ**¹—

“Kiṃ panesa ekasmiṃyeva attabhāve niyato hoti, udāhu aññasmimpīti? Ekasmiṃyeva niyato, āsevanavasena bhavantarepi taṃ diṭṭhiṃ roceti evā”ti—

vuttaṃ. Tatoyeva ca **sumaṅgalavilāsiniyaṃ**² vuttaṃ—

“Ye vā pana tesāṃ laddhiṃ gahetvā rattiṭṭhāne divāṭṭhāne nisinnā sajjhāyanti vīmaṃsanti, tesāṃ ‘karoto na kariyati pāpaṃ, natthi hetu, natthi paccayo, mato ucchijjati’ti tasmiṃ ārammaṇe micchāsati antiṭṭhati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, javanāni javanti. Paṭhamajavane satekicchā honti, tathā dutiyādīsū. Sattame buddhānampi atekicchā anivattino riṭṭhakaṇṭakasadisā, tattha koci ekaṃ dassanaṃ okkamati, koci dve, koci tīnipi, ekasmiṃ okkantepi dvīsū tīsū okkantesupi niyatamicchādiṭṭhikova hoti. Patto saggamaggāvaraṇaṅceva makkhamaggāvaraṇaṅca, abhabbo tassattabhāvassa anantaraṃ saggampi gantuṃ, pageva makkhaṃ, aṭṭakhāṇu nāmesa satto pathavigopako, yebhuyyena evarūpassa bhavato vuṭṭhānaṃ natthī”ti.

Piṭṭhicakkavāleti jhāyamānacakkavāḷassa parato ekasmiṃ okāse. Yaṃ jhāyamānānaṃ ajjhāyamānānaṅca cakkavāḷānamantaraṃ, yattha lokantarikanirayasamaññā, tādise ekasmiṃ okāse. **Paccatiyevāti** cakkavāḷe jhāyamāne ajjhāyamānepi attano kammabalena paccatiyeva.

311. Catutthe “**mā khali**”ti **vacanaṃ upādāya evaṃladdhanāmoti** taṃ kira sakaddamāya bhūmiyā telaghaṭaṃ gahetvā gacchantaṃ “tāta mā khali”ti sāmiko āha. So pamādena khalitvā patitvā sāmikassa bhayena palāyituṃ āradhho. Sāmiko upadhāvitvā sāṭakakaṇṇe aggahesi. So sāṭakaṃ chaḍḍetvā acelako hutvā palāto paṇṇena vā tiṇena vā paṭicchādetumpi ajānanto jātarūpeneva ekaṃ

1. Ma-Ṭṭha 3. 85 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 1. 150 piṭṭhe.

gāmaṃ pāvisi. Manussā taṃ disvā “ayaṃ samaṇo arahā appiccho, natthi iminā sadiso”ti pūvabhaddāṇi gahetvā upasaṅkamitvā “mayhaṃ sātakaṃ anivattabhāvena idaṃ uppannaṃ”ti tato paṭṭhāya sātakaṃ labhitvāpi na nivāsesi, tadeva ca pabbajjaṃ aggahehi. Tassa santike aññepi aññepīti pañcasatā manussā pabbajimsu. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “mā khalīti vacanaṃ upādāya evaṃladdhanāmo tittakaro”ti.

Samāgataṭṭhāneti dvinnaṃ nadīnaṃ udakappavāhassa sannipātaṭṭhāne. **Dvīnaṃ udakānanti** dvinnaṃ udakappavāhānaṃ. Yathāvuttaṭṭhāne macchaggahaṇatthaṃ khipitabbato khippaṃ, kuminaṃ, tadeva idha **khippanti** vuttaṃ. Tenāha “**kuminan**”ti. **Ucchūhīti** udaka-ucchūhi. **Tucchapuriso** ariyadhammābhāvato. Jhānamattampi hi tassa nattheva, kuto ariyamaggo. **Manussakhippaṃ maññeti** manussā patitvā byasanappatti-atthaṃ oḍḍitaṃ kuminaṃ viya. Tenāha “**mahājanassā**”ti-ādi.

312. Pañcamādīsū **bāhirakasāsananti** avisesena vuttaṃ tassa sabbassapi aniyyānikattā satthupaṭiññassapi asabbaññubhāvato. Tenāha “**tattha hī**”ti-ādi. **Gaṇoti** sāvakagaṇo. **Tathābhāvāyāti** ācariyena vuttākārātāya samaṅgibhāvattaṃ. **Jaṅghasatanti** bahū aneke satte. **Samakameva akusalaṃ pāpuṇāti** tesāṃ sabbesaṃ ekajjhaṃ samādapanepi tesāṃ akusalena samakameva akusalaṃ pāpuṇāti ekajjhaṃ bahūnaṃ samādapanepi tathā ussahanassa balavabhāvato. Visuṃ visuṃ samādapane vattabbameva natthi. Yathā hi dhammacariyāyaṃ samakamevāti vattabbā kalyāṇamittatā, evaṃ adhammacariyāyaṃ akalyāṇamittatāti.

313. **Suṭṭhu akkhātetī** ekantato niyyānikabhāvena akkhāte. **Satthā ca sabbaññū hotīti** asabbaññuno niyyānikabhāvena kathetuṃ asakkuṇeyyattā. **Dhammo ca svākkhāto** sammāsambuddhappaveditattā. **Gaṇo ca suppaṭipanno** satthārā suvinītattā. **Samādapako hīti**-ādi suppaṭipattiyā nidassanaṃ daṭṭhabbaṃ.

314. **Pamaṇaṃ jānītabbanti** “ayaṃ ettakena yāpeti, imassa ettakaṃ dātuṃ yuttan”ti evaṃ pamaṇaṃ jānītabbaṃ. **Atireke -pa- nibbānasampatti vā natthi** durakkhātattā dhammassa. **Tassāti** paṭiggāhakassa. **Appicchapaṭipadā nāma natthi** durakkhāte dhammavinayeti adhippāyo.

315. **Dāyakassa vaso** nāma ulāruḷāratābhedo ajjhāsayo.
 Deyyadhammassa pana thokabahutāva **deyyadhammassa vaso** nāma. **Attano thāmoti** yāpanappamāṇaṃ. **Yadi hīti**-ādi “kathan”ti-ādinā saṅkhepato vuttassa atthassa vivaraṇaṃ. **Anuppannassāti** anuppanno assa puggalassa. **Cakkhubhūto hotīti** mahājanassa cakkhu viya hoti. **Sāsanam ciraṭṭhitam karotīti** anuppannalābhuppādanena mahājanassa pasāduppādanena ca ciraṭṭhitikam karoti.

Kuṭumbariyavihāreti kuṭumbariyagāmasannissitavihāre.
Bhuñjanatthāyāti tasmimyeva gehe nisīditvā bhuñjanatthāya. **Gahetvā gamanatthāyāti** gehato bahi gahetvā gamanatthāya. **Dhurabhattānīti** niccabhattāni. **Cūḷupaṭṭhākanti** veyyāvaccakaraṃ. **Vīmaṃsitvāti** yathā uddissa kataṃ na hoti, evaṃ vīmaṃsitvā. **Mahājano appiccho bhavitum maññatīti** mahājano sayam appiccho bhavitum maññati diṭṭhānugatim āpajjanena. **Mahājanassāti** bahujanassa. **Avattharivāti** vitthārikam katvā.

316. **Pañcātapatappanam** catūsu passesu aggisantāpassa upari sūriyasantāpassa ca tappanam, tañca kho gimhakāle.
 Channappapātapabbatasikharato patanam **maruppapātapatanam**.
 Pubbaṅhādīsu ādiccābhimukhāvattanam **ādiccānuparivattanam**.

317. **Ayampīti** svākkhāte dhammavinaye kusītopi. **Sāmaññanti** tapacaraṇam. **Dupparāmaṭṭhanti** micchācaritam saṅkiliṭṭham.
Nirayāyupakaḍḍhatīti nirayadukkhāya nam kaḍḍhati.

318. **Vuttappakāreti** pañcātapatappanādike vuttappakāre.

319. **Evanti** vuttappakārāya cittappasādavhayasuppaṭipattiyā. Tena samaṇadhammakaraṇasukhañca saṅgaṇhāti.

320. **Navakanipātetīti** imasmimyeva aṅguttaranikāye vakkhamānam navakanipātam sandhāyāha. **Nava puggalāti** sattakkhattuparamakolaṃkolādayo nava puggalā. **Sabbatthāti** imasmim sutte vuttāvasiṭṭhesu sabbesu suttesu.

Tatīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavaggavaṇṇanā

322. Catutthassa paṭhame **saññāṇabhūtā**ti upalakkhaṇabhūtā.
Pañcadasayojanāvattakkhandhāti pañcadasayojanakkhandhaparikkhepā.
Yathā cāti ca-saddena kadambarukkhādīnaṃ kappaṭṭhāyibhāvaṃ viya
 yojanasatubbedhādibhāvaṃ samuccinoti, na pana jambuyā jambudīpassa
 viya tehi aparagoyānādīnaṃ saññāṇabhāvaṃ. **Rāmaṇeyyakanti**
 ramaṇīyabhāvaṃ. **Sesapadesūti** vanarāmaṇeyyakādīpadesu. Uggataṃ kūlaṃ
 ussitabhāvo etassāti **ukkūlaṃ**, vigataṃ apagataṃ kūlaṃ etassāti **vikūlanti**
 āha “**unnataṭṭhānaṃ ninnataṭṭhānaṃ**”ti ca. **Nandiyāvattamacchapiṭṭhenevāti**
 kujjakakulisakamacchasaṅghātapīṭṭheneva.

323. Dutiyādīsu **Cattāro apāyā aññatra manussehīti adhippetā**, na devā
 aññatra manussehīti hīnāya jātiyā adhippetattā. **Upādāyupādāyāpi**
majjhimadeso labbhati, yattha gati bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ
 upāsikānaṃ aññesampi kammavādikiriyaṃ vādiviññujātikānaṃ, yo
 patirūpadesoti vuccati. Tenāha “**sakalopihī**”ti-ādi.

324. **Eḷāti** doso. Tenāha “**niddosamukhāti attho**”ti.

326. Tathāgatassa guṇe jānitvā cakkhunāpi dassanaṃ dassanameva,
 ajānitvā pana dassanaṃ tiracchānagatānaṃpi hotiyevāti āha “**ye tathāgatassa**
guṇe jānitvā”ti-ādi.

327. **Pakāsetvā kathitanti** saccāni pakāsetvā kathitaṃ.

328. Sutānaṃ dhammānaṃ asammuso dhāraṇanti āha “**dhārentīti na**
pammussantī”ti.

329. **Atthānattham upaparikkhantīti** “ayaṃ imissā pāḷiyā attho, ayaṃ na
 attho”ti atthānattham upaparikkhanti. Anattaparīhārena hi atthaggaṇaṃ
 yathā adhammaparivaḷḷanena dhammapaṭipatti.

330. **Anulomapaṭipadanti** nibbānassa anulomikaṃ paṭipadaṃ.

331. **Samvegajanakesu kāraṇesūti** samvegajanakesu jāti-ādīsu kāraṇesu. Samvejanīyesu ṭhānesu sahottappañāṇaṃ samvego.

332. **Upāyenāti** yena upāyena vaṭṭūpacchedo, tena upāyena. **Padhānavīriyaṃ karontīti** sammappadhānasāṅkhātāṃ vīriyaṃ karonti uppādentī.

333. Vavassajjīyanti vissajjīyanti ettha saṅkhārāti **vavassaggo**, asaṅkhatā dhātūti āha “**vavassaggo vuccati nibbānaṃ**”ti.

334. **Uttamannānanti** uttamānaṃ pañcannaṃ bhojanānaṃ. **Uttamarasānanti** uttamānaṃ rasānaṃ. **Uñchācārenāti** uñchācariyāya kassaci apariggahabhūtaṃ kiñci ayācitvā gahaṇaṃ uñchācāro. **Ettha cāti-ādinā** annādināṃ aggabhāvo nāma manāpaparamo icchitakkhaṇalābho, na tesāṃ lābhitāṃmattanti dasseti. **Paṭilabbhantīti**¹ denti paṇītabhāvena. **Bhattassa ekapātīti** ekapātipūraṃ bhattaṃ. **Idaṃ kiṃ nāmāti** “idaṃ annaggarassaggaṃ nāma hoti, na hoti”ti pucchati. **Uñchena kapālābhatenāti** missakabhattena. **Yāpenteti** yāpanasīsenā yāpanahetum bhattaṃ vadati. **Upādāya aggarasaṃ nāmāti** taṃ taṃ upādāyupādāya annaggarassaggaṃ daṭṭhabbanti dasseti. Cakkavatti-āhārato hi cātumahārājikānaṃ āhāro aggoti evaṃ yāva paranimmitavasavattidevā netabbaṃ.

335. **Attharaso nāma cattāri sāmaññaphalāni** “ariyamaggānaṃ phalabhūto raso”ti katvā. **Dhammaraso nāma cattāro maggā** “sāmaññaphalassa hetubhūto raso”ti katvā. **Vimuttiraso nāma amataṃ nibbānaṃ** “sabbasaṅkhārasamatho”ti katvā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Jambudīpapeyyālo niṭṭhito.

17. Pasādakaradhammavaggavaṇṇanā

336. **Addhamidanti** sandhivasena pāḷiyaṃ rassaṃ katvā vuttaṃ, ma-kāro padasandhikaroti āha “**addhā idan**”ti. **Ekamso esāti** ekamso

1. Paṭilabbhanti (Aṭṭhakathāyaṃ)

hetu esa lābhānaṃ. **Pāpakam nāmā**ti appakampi pāpaṃ nāma byattaṃ ekamsena na karoti. **Tathassā**ti¹ tathā sammāpaṭipajjamānassa assa. Araññikattaṃ -pa- tecīvarikattanti imesaṃ dhutadhammānaṃ gahaṇeneva itaresampi taṃsabhāgānaṃ gahitabhāvo daṭṭhabbo. **Thāvarappattabhāvoti** sāsane thirabhāvappatti therabhāvo. **Ākappassa sampattī**ti “añño me ākappo karaṇīyo”ti evaṃ vuttassa ākappassa sampatti. **Kolaputtī**ti kolaputtiyanti āha “**kulaputtabhāvo**”ti. **Sampannarūpatā**ti upadhisampadā. **Vacanakiriyāyā**ti vacanappayogassa madhurabhāvo mañjussaratā. **Tenassa lābho uppajjati**ti idaṃ na lābhuppādanūpāyadassanaparaṃ, atha kho evaṃ sammāpaṭipajjamānassa anicchantasseva lābho uppajjati lābhassa abyabhicārahedassanaparaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathāha—

“Ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu lābhī assaṃ
cīvarapiṇḍapātasenaṃ anagilānappaccayabhesajjaparikkhārānanti,
sīlesvevassa paripūrakārī”ti².

Pasādakaradhammavaggaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Aparā-accharāsaṅghātavaggaṇṇanā

382. **Idampi suttanti** ettha **pi-saddo** heṭṭhā vuttacūlaccharāsaṅghātasuttaṃ sampiṇḍeti. Cūlaccharāsaṅghātasutte appanaṃ appattāya mettāya tāvamahanto vipāko dassito, kimaṅgaṃ pana imissā appanāppattāya mettāyāti dassetuṃ “**appanāppattāya hī**”ti-ādimāha. **Vipākakathāyeva natthī**ti vipāke kathāyeva natthi, ayameva vā pāṭho. **Gaṇanānupubbatā**ti gaṇanānupubbatāya. Paṭhamam uppannantipi paṭhamam, paṭhamam samāpajjati idaṃ pana na ekantalakkhaṇam. Ciṇṇavasībhāvo hi aṭṭhasamāpattilābhī ādito paṭṭhāya matthakam pāpentopi samāpajjituṃ sakkoti, matthakato paṭṭhāya ādim pāpentopi, antarantarā okkantopi samāpajjituṃ sakkoti eva. Pubbuppattiyatṭhena pana paṭhamam nāma hoti. **Vibhaṅgeti** jhānavibhaṅge. Vipassanaṃ kayiramānaṃ **lakkhaṇūpanijjhānakiccaṃ maggena sijjhati**

1. Athassāti (Ka)

2. Ma 1. 39 piṭṭhe.

taggatasammohaviddhamśanato. Apica **vipassanāya lakkhaṇūpanijjhānaṃ maggena uppannena sijjhati** itarathā parivattanato, tasmā **maggo lakkhaṇūpanijjhānaṃ**, na aniccādilakkhaṇānaṃ ārammaṇakaraṇato. Yathā phalaṃ nibbānassa asaṅkhatalakkhaṇānaṃ ārammaṇakaraṇavasena upanijjhāyati, evaṃ maggopi. Evampissa lakkhaṇūpanijjhānataṃ veditabbaṃ. **Vattabbameva natthi** arittajjhānatāya. **Sesaṃ** visesaṃ, arittajjhānā evāti attho.

386-387. **Hitapharaṇanti** sattesu hitānurūpaṃ jhānassa pharitvā pavattanaṃ. Cetopaṭipakkhato vimuccati etāyāti **cetovimutti**, appanāppattā mettā. Tenāha “**idhā**”ti-ādi. **Eseva nayoti** iminā karuṇādīnampi appanāppattataṃ atidisati. **Vatṭaṃ honti** kammavattabhāvato. **Vatṭapādā hontīti** vipākavattassa kāraṇaṃ honti.

390. **Ajjhattaparikkammavasena**ti attano kesādīsu karikkammakaraṇavasena. **Aṭṭhārasavidheti** aṭṭharasappabhede. **Kāyeti** rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnaṃca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya kāyoti adhippeto. Samūhavisayatāya cassa kāyasaddassa samudāyupādanatāya ca asubhākārassa “kāye”ti ekavacanaṃ. Tathā ārammaṇādivibhāgena anekabhedabhinnampi cittaṃ cittabhāvasāmaññaena ekajjhaṃ gahetvā “citte”ti ekavacanaṃ kataṃ. **Kāyānupassīti** imassa atthaṃ dassetuṃ “**tameva kāyaṃ paññāya anupassanto**”ti āha. **Tameva kāyanti** ca avadhāraṇena vedanādi-anupassanaṃ nivatteti. Tena ca puna kāyaggahaṇassa payojanaṃ sūcitantī daṭṭhabbaṃ. “Kāye”ti hi vatvāpi puna “kāyānupassī”ti dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavattānaghaṇavinibbhogādīdassanattaṃ kataṃ. Tena vedanādayopi ettha sitā, ettha paṭibaddhāti kāyavedanādi-anupassanappasaṅgepi āpanne na kāye vedanānupassī cittānupassī dhammānupassī vā, atha kho kāyānupassīyevāti kāyasaṅkhātavattusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavattānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimutta-ekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimutta-itthipurisānupassī. Yopi cettha kesalomādiko bhūtipādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tathapi na bhūtipādāyavinimutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya

aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nāgarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibbhujako rittamuṭṭhiviniveṭhako viya ca bhūtopādāyasamūhānupassīyevāti nānappakārato samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamattheyeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti.

Aṭṭhārasavidhenāti aṭṭhārasavidhā. Satipaṭṭhānabhāvakkassāti satipaṭṭhānabhāvanam bhāventassa. Tīsu bhavesu kilese ātapetīti **ātāpo**, vīriyassetam nāmaṃ. Yadihi hi kilesānam pahānam ātāpananti, tam sammādiṭṭhi-ādīnampi attheva. Ātapasaddo viya pana ātāpasaddopi vīriyeva niruḷho. Atha vā paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānam abhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisayam tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññadhammā, tasmā ātāpoti vīriyassa nāmaṃ, so assa atthīti **ātāpī**. Ayañca ikāro pasamsāya atisayassa vā dīpakoti ātāpiggahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Tenevāha **“ātāpīti -pa-vīriyena vīriyava”**ti. **Sampajānoti** sampajāññasāṅkhātēna nāṇena samannāgato. Tenāha **“aṭṭhārasavidhena -pa- sammāpajānanto”**ti. Ayam panettha vacanatto—sammā samantato sāmāñca pajānanto **sampajāno**, asammissato vavatthāne aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītam sabbākārappajānena samantato uparūparivisesāvahabhāvena pavattiyā sammā pajānantoti attho.

Kāyo ca idha lujjanappalujjanaṭṭhena lokoti adhippetoti āha **“tasmiṃyeva kāyasaṅkhāte loke”**ti. **Pañcakāmaguṇikatāṇhanti** rūpādīsu pañcasu kāmaguṇesu pavattamānam taṇhaṃ. Yasmā panettha abhijjhāgahaṇena kāmacchando, domanassaggahaṇena byāpādo saṅgham gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpannalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānam vuttam hotīti veditabbaṃ. Viseseṇa cettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena kāyavipattimūlakassa virodhassa, abhijjhāvinayena ca kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā, abhijjhāvinayena kāye

abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepassa, domanassavinayena kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ apanayanassa ca pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa, yadidaṃ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepabhūtāpanayanavirahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto cesa aratiratisaho abhūtaṃ apakkipanto bhūtañca anapanento yogasamattho hotīti. **Suddharūpasammasanameva kathitanti** kevalaṃ kāyānupassanābhāvato vuttaṃ.

Sukhādibhedāsu vedanāsūti sukhadukkha-adukkhamasukhasāmisa-nirāmisabhedāsu vedanāsu. Tattha sukhayatīti **sukhā**, sampayuttadhamme kāyañca laddhassāde karotīti attho. Suṭṭhu vā khādati, khanati vā kāyikaṃ cetasikañca ābādhanti **sukhā**, sukaraṃ okāsadānaṃ etissāti vā **sukhā**. Dukkhatīti **dukkhā**, sampayuttadhamme kāyañca pīleti vibādhatīti attho. Duṭṭhu vā khādati, khanati vā kāyikaṃ cetasikañca sātanti **dukkhā**, dukkaraṃ okāsadānaṃ etissāti vā **dukkhā**. Dukkhasukhappaṭikkhepena **adukkhamasukhāti** upekkhā vuttā. Vediti ārammaṇarasānaṃ anubhavatīti **vedanā**. **Vediyamānoti** anubhavamāno. **Sukhaṃ vedanaṃ vediyāmīti pajānātīti** kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vediyamāno “ahaṃ sukhaṃ vedanaṃ vediyāmī”ti pajānātīti attho. Tattha kāmaṃ uttānaseyyakāpi dāraṇā thaṇṇapivanādikāle sukhaṃ vedanaṃ vediyamānā “sukhaṃ vedanaṃ vediyāmā”ti pajānanti, na panetaṃ evarūpaṃ pajānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpaṃ hi jānanaṃ sattupaladdhiṃ na jahati, attasaññaṃ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ sattupaladdhiṃ jahati, attasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idaṃ hi “ko vediyati, kassa vedanā, kimkāraṇā vedanā”ti evaṃ sampajānantassa vediyanaṃ sandhāya vuttaṃ.

Tattha ko vediyatīti? Na koci satto vā puggalo vā vediyati. Kassa vedanāti? Na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. Kimkāraṇā vedanāti? Vatthu-ārammaṇā ca panassa vedanāti. Tasmā esa evaṃ pajānāti “taṃ taṃ sukhādīnaṃ vatthubhūtaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇaṃ katvā

vedanāva vediyati, taṃ pana vedanāpavattiṃ upādāya ‘ahaṃ vediyāmi’ti vohāramattaṃ hoti”ti. Evaṃ “sukhādīnaṃ vatthubhūtaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vediyati”ti sallakkhento esa “sukhaṃ vedanaṃ vediyāmi”ti pajānātīti veditabbo.

Atha vā **sukhaṃ vedanaṃ vediyāmīti pajānātīti** sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato sukhaṃ vedanaṃ vediyamāno “sukhaṃ vedanaṃveva vediyāmi”ti pajānāti. Tena yā pubbe bhūtapubbā dukkhā vedanā, tassā idāni abhāvato imissā ca sukhāya vedanāya ito paraṃ paṭhamaṃ abhāvato “vedanā nāma aniccā addhuvā vipariṇāmadhammā”ti itiha tattha sampajāno hoti. **Dukhaṃ vedanaṃ vediyāmīti pajānātīti**-ādīsupi eseva nayo.

Sāmisā vā sukhanti-ādīsu yasmā kilesehi āmasitabbato āmisā nāma pañca kāmagaṇā. Ārammaṇakaraṇavasena saha āmisehīti sāmisā, tasmā **sāmisā sukhā** nāma pañcakāmagaṇāmisānissitā chasu dvāresu uppannā chagehassitā somanassavedanā. **Sāmisā dukkhā** nāma chagehassitā domanassavedanā. Sā ca chasu dvāresu “iṭṭhārammaṇaṃ nānubhavissāmi nānubhavāmi”ti vitakkayato uppannā kāmagaṇānissitā domanassavedanā veditabbā. **Nirāmisā sukhā** nāma chanekkhāmassitā somanassavedanā. Sā ca chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ sakkontassa “ussakkitā me vipassanā”ti somanassajātassa uppannā somanassavedanā daṭṭhabbā.

Nirāmisā dukkhā nāma chanekkhāmassitā domanassavedanā. Sā pana chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate anuttaravimokkhasāṅkhāta-ariyaphaladhammesu pihaṃ paṭṭhapetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ asakkontassa “imampi pakkaṃ imampi māsaṃ imampi saṃvaccharaṃ vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyabhūmiṃ pāpuṇituṃ nāsakkhin”ti anusocato uppannā domanassavedanā.

Sāmisā adukkhāmasukhā nāma chagehassitā upekkhāvedanā. Sā ca chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate gulāpiṇḍake nilīnamakkhikā viya rūpādīni anuvattamānā tattheva laggā laggitā hutvā uppannā

kāmaguṇanissitā upekkhāvedanā. **Nirāmisā adukkhamasukhā** nāma chanekkhammassitā upekkhāvedanā. Sā pana chasu dvāresu iṭṭhādi-ārammaṇe āpāthagate iṭṭhe arajjantassa, anīṭṭhe adussantassa, asamapekkhanena amuyhantassa uppannā vipassanāñāṇasampayuttā upekkhāvedanā. **Evam vuttanti** mahāsatipaṭṭhānasutte vuttam. **Sāva vedanā veditabbā**ti lujjanappalujjanaṭṭhena sā vedanā “loko”ti veditabbā.

Evam vitthāriteti “sarāgam vā cittaṃ sarāgam cittaṃ pajānāti, vītarāgam vā cittaṃ -pa- sadosam vā cittaṃ, vītadosam vā cittaṃ. Samoham vā cittaṃ, vītamoham vā cittaṃ. Saṃkhittam vā cittaṃ, vikkhittam vā cittaṃ. Mahaggatam vā cittaṃ, amahaggatam vā cittaṃ. Sa-uttaram vā cittaṃ, anuttaram vā cittaṃ. Samāhitam vā cittaṃ, asamāhitam vā cittaṃ. Vimuttam vā cittaṃ, avimuttam vā cittaṃ pajānāti”ti evam satipaṭṭhānasutte¹ vitthāretvā dassite soḷasavidhe citte.

Tattha **sarāganti** aṭṭhavidham lobhasahagatam. **Vītarāganti** lokiyakusalābyākataṃ. Idam pana yasmā sammasanam na dhammasamomānam, tasmā idha ekapadepi lokuttaram na labbhati. Sesāni cattāri akusalacittāni neva purimapadam, na pacchimapadam bhajanti. **Sadosanti** duvidham domanassasahagatam. **Vītadosanti** lokiyakusalābyākataṃ. Sesāni dasa akusalacittāni neva purimapadam, na pacchimapadam bhajanti. **Samohanti** vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcāti duvidham. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā sesānipi idha vattantiyeva. Imasmiññeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādinnānīti. **Vītamohanti** lokiyakusalābyākataṃ.

Saṃkhittanti thinamiddhānupatitam. Etaṃ hi saṅkucitacittam nāma ārammaṇe saṅkocavasena pavattanato. **Vikkhittanti** uddhaccasahagatam. Etaṃ hi pasaṭacittam nāma ārammaṇe savisesam vikkhepavasena viṣaṭabhāvena pavattanato. **Mahaggatanti** rūpāvacaram arūpāvacarañca. **Amahaggatanti** kāmāvacaram. **Sa-uttaranti** kāmāvacaram. **Anuttaranti** rūpāvacaram arūpāvacarañca. Tatrāpi sa-uttaram rūpāvacaram, anuttaram arūpāvacameva. **Samāhitanti** yassa appanāsamādhi vā upacārasamādhi vā atthi. **Asamāhitanti** ubhayasamādhivirahitam.

1. Dī 2. 237; Ma 1. 76 piṭṭhesu.

Vimuttanti tadaṅgavikkhambhanavimuttīhi vimuttaṃ. **Avimuttanti** ubhayavimuttirahitaṃ. Samucchedappaṭippassaddhinissaraṇavimuttīnaṃ pana idha okāsova natthi, okāsābhāvo ca sammasanacārassa adhippetattā veditabbo.

Upādānassa khandhā **upādānakkhandhā**, upādānassa paccayabhūtā dhammapuñjā dhammarāsayoti attho. Upādānehi ārammaṇakaraṇādivasena upādātabbā vā khandhā **upādānakkhandhā**. **Cha ajjhattikabāhirāyatanānīti** cakkhu sotam ghānaṃ jivhā kāyo manoti imāni cha ajjhattikāyatanāni ceva, rūpaṃ saddo gandho raso phoṭṭhabbo dhammāti imāni cha bāhirāyatanāni ca. Ettha pana lokuttaradhammā na gahetabbā sammasanacārassa adhippetattā. **Satta sambojjhaṅgāti** satisambojjhaṅgādayo satta sambojjhaṅgā. Sati-ādayo hi sambodhissa, sambodhiyā vā aṅgāti **sambojjhaṅgā**. Tathā hi sambujjhati āraddhavipassakato paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhi, yāya vā so sati-ādikāya sattadhammasāmaggiyā sambujjhati, kilesaniddāto uṭṭhāti, saccāni vā paṭivijjhati, sā dhammasāmaggī sambodhi, tassa sambodhissa, tassā vā sambodhiyā aṅgāti **sambojjhaṅgā**.

Cattāri ariyasaccānīti “dukkhaṃ dukkhasamudayo dukkhanirodho dukkhanirodhagāminipaṭipadā”¹ti evaṃ vuttāni cattāri ariyasaccāni. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭaṃ pavattihetubhāvato. Pacchimāni vivaṭṭaṃ nivaṭṭatadadhigamūpāyabhāvato. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti sarūpato pariggahasambhavato. Vivaṭṭe natthi abhiniveso avisayattā avisayatte ca payojanābhāvato. **Pañcadhā vuttēsūti** satipaṭṭhānasutte vuttēsū. **Suddha-arūpasammasanamevāti** rūpena amissitattā kevalaṃ arūpasammasanameva. Khandhāyatanasaccakoṭṭhāsānaṃ pañcakkhandhāsāṅgahato “**rūpārūpasammasanan**”ti vuttaṃ. Pubbhāgiyānampi satipaṭṭhānānaṃ saṅgahitattā “**lokiyalokuttaramissakāneva kathitānī**”ti āha.

394. **Anibbattānanti** ajātānaṃ. **Payogaṃ parakkamanti** ettha bhusaṃ yogo payogo, payogova parakkamo, payogasaṅkhātāṃ parakkamanti attho. **Cittaṃ ukkhipatīti** kosajjapakke patitum apadānavasena ukkhipati.

1. Saṃ 3. 363 piṭṭhādīsu.

Padhānavīriyanti sammappadhānalakkhaṇappattavīriyaṃ. **Lokiyāti** lokiyasammappadhānakathā. **Sabbapubbabhāgeti** sabbamaggānaṃ pubbabhāge. **Kassapasamyuttapariyāyenāti** kassapasamyutte āgatasuttena “uppannā me pāpakā akusalā dhammā appahīyamānā anathāya saṃvatteyyūn”¹ ti āgatattā. Sā lokiyāti veditabbā.

Samathavipassanāvāti avadhāraṇena maggaṃ nivattetvā tassa nivattane kāraṇaṃ dassento “**maggo paṇā**”² ti-ādimāha. **Sakiṃ uppajjivāti** idaṃ bhūtakathanamattaṃ. Niruddhassa puna anuppajjanato “na koci guṇo”³ ti āsaṅkeyyāti āha “**so hī**”⁴ ti-ādi. Anantameva yathā phalaṃ uppajjati, tathā pavattiyevassa paccayadānaṃ. **Purimasimpīti** “anuppannā me kusalā dhammā uppajjamānā anathāya saṃvatteyyūn”³ ti etthapi. **Vuttanti** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Taṃ pana** tathāvuttavacanaṃ **na yuttaṃ** dutiyasmiṃ viya purimasmiṃ maggassa aggahaṇe kāraṇābhāvato. Purimasmiṃ aggahite magge anuppajjamāno maggo anathāya² saṃvatteyyāti āpajjeyya, na cetāṃ yuttaṃ āpajjamāne tasmīṃ padhānatthasambhavato³.

Catukiccasāadhanavasenāti

anuppannākusalānuppādanādicatukiccasāadhanavasena.

Vuttanayenāti “asamudācārasena vā ananubhūtārammaṇavasena vā”⁴ ti-ādinā vuttanayena. **Vijjamānāti** dharamānasabhāvā. Khaṇattayapariyāpannattā uppādādisamaṅgino vattamānabhāvena uppannaṃ **vattamānuppannaṃ**. Tā hi uppādato paṭṭhāya yāva bhaṅgā uddhaṃ pannaṃ pattanti nippariyāyato “**uppanna**”² ti vuccati. Anubhavitvā bhavitvā ca vigataṃ bhutvāvigataṃ. Anubhavanabhavanāni hi bhavanasāmañña bhutvā-saddena vuttāni. Sāmaññaeva hi upasaggena visesīyati. Idha vipākānubhavanavasena tadārammaṇaṃ avipakkavipākassa sabbathā avigatattā bhavitvāvigatamattavasena kammañca “**bhutvāvigatuppanna**”² ti vuttaṃ. Na aṭṭhasālīniyaṃ viya rajjanādivasena anubhūtāpagataṃ javanaṃ uppajjivā niruddhatāvasena bhūtāpagatañca saṅkhatam **bhūtāpagatuppannanti**. Tasmā idha **okāsakatuppannaṃ** vipākameva vadati, na tattha viya kammampi. Aṭṭhasālīniyaṃ hi bhūtāvigatuppannaṃ okāsakatuppannañca aññathā dassitaṃ. Vuttaṃ hi tattha⁴—

1. Saṃ 1. 400 piṭṭhe.

3. Padhānatthāsambhavato (Sī)

2. Atthāya (Sī)

4. Abhi-Ṭṭha 1. 108, 109 piṭṭhesu.

“Ārammaṇarasam anubhavitvā niruddham
 anubhūtāpagatasāṅkhātam kusalākusalam, upādāditayam anuppatvā
 niruddham bhūtāpagatasāṅkhātam sesasāṅkhatañca
 bhūtāpagatuppannam nāma. ‘Yānissa tāni pubbekatāni kammāni’ti
 evamādinā nayena vuttam kammam atītampi samānam aññam vipākam
 paṭibāhitvā attano ipākassokāsam katvā t̥hitattā, tathākatokāsañca
 vipākam anuppannampi samānam evam kate okāse ekantena
 uppajjanato okāsakatuppannam nāmā”ti.

Idha pana sammohavinodaniyam vuttanayeneva bhutvāvigatuppannam
 okāsakatuppannañca dassitam. Vuttam hi **sammohavinodaniyam**¹—

“Kamme pana jahite ārammaṇarasam anubhavitvā niruddho vipāko
 bhutvāvigatam nāma. Kamam uppajjitvā niruddham hutvāvigatam
 nāma. Tadubhayampi bhutvāvigatuppannanti saṅkhyam gacchati.
 Kusalākusalam kammam aññakammassa vipākam paṭibāhitvā attano
 vipākassa okāsam karoti. Evam kate okāse vipāko uppajjamāno
 okāsakaraṇato paṭṭhāya uppannoti vuccati. Idam okāsakatuppannam
 nāmā”ti.

Tattha aṭṭhasāliniyā ayamadhippāyo—satipi sabbesampi cittuppādānam
 samvedayitasabhāvā ārammaṇānubhavane savipallāse pana santāne
 cittābhisāṅkhāravasena pavattito abyākatehi viṣiṭṭho kusalākusalānam
 sātisayo visayānubhavanākāro. Yathā² vikappaggāhavasena rāgādīhi
 tabbipakkhehi ca akusalam kusalañca nipariyāyato ārammaṇarasam
 anubhavati, na tathā vipāko kammavegakkhittattā, nāpi kiriyā ahetukānam
 atidubbalatāya, sahetukānañca khīṇakilesassa chaḷaṅgupekkhāvato
 uppajjamānānam atisantavuttittā, tasmā rajjanādivasena
 ārammaṇarasānubhavanam sātisayanti akusalam kusalañca uppajjitvā
 niruddhatāsamaññena sesasāṅkhatañca bhūtāpagatanti vuttam.
 Sammohavinodaniyā pana vipākānubhavanavasena tadārammaṇam
 avipakkapākassa sabbathā avigatattā bhavitvāvigatamattavasena kammañca

1. Abhi-Ṭṭha 2. 285 piṭṭhe.

2. Tathā (Ka)

bhuvāpagatanti vuttam. Teneva tattha okāsakatuppannanti vipākamevāha, na kammampi, tasmā imāpi sammohavinodaniyam vuttanayeneva bhuvāpagatuppannam okāsakatuppannañca vibhattanti daṭṭhabbam.

Pañcakkhandhā pana vipassanāya bhūmi nāmāti sammasanassa ṭhānabhāvato vuttam. **Tesūti atītādibhede**su. **Anusayitakilesāti** appahīnā maggena pahātabbā adhippetā. Tenāha “**atītā vā -pa- na vattabbā**”ti. Hontu tāva “atītā”ti vā “paccuppannā”ti vā na vattabbā, “anāgatā”ti pana kasmā na vattabbā, nanu kāraṇalābhe uppajjanārahā appahīnaṭṭhena thāmagatā kilesā anusayāti vuccantīti? Saccametaṃ, anāgatabhāvopi nesaṃ na paricchinnō itarānāgatakkhandhānam viyāti “anāgatā vāti na vattabbā”ti vuttam. Yadi hi nesaṃ paricchinnō anāgatabhāvo siyā, tato “paccuppannā, atītā”ti ca vattabbā siyūṃ, paccayasamavāye pana uppajjanārahataṃ upādāya anāgatavohāro tattha veditabbo.

Idam bhūmiladdhuppannam nāmāti idam yathāvuttam kilesajātam appahīnaṭṭhena bhūmiladdhuppannam nāma kāraṇalābhe satī vijjamānakiccakaraṇato. **Tāsu tāsu bhūmisūti** manussadevādi-attabhāvasaṅkhātesu upādānakkhandhesu. Ārammaṇakaraṇavasena hi bhavanti ettha kilesāti **bhūmiyo**, upādānakkhandhā. **Asamugghātagatāti** tasmim tasmim santāne anuppattidhammataṃ anāpāditatāya samugghātam samucchedam na gatāti **asamugghātagatā**. **Bhūmiladdhuppannam nāmāti** ettha laddhabhūmikaṃ bhūmiladdhanti vuttam aggi-āhito viya. Okāsakatuppannasaddepi ca **aṭṭhasālīniyam**¹ āgatanayena okāso kato etena kusalākusalakammena, okāso kato etassa vipākassāti ca duvidhatthepe evameva katasaddassa paranipāto veditabbo, idha pana okāsakatuppannasaddena vipākasseva gahitattā “okāso kato etassa vipākassā”ti evam viggaho daṭṭhabbo.

Khaṇattayasamaṅgitāya samudācārappattam **samudācāruppannam**. Tenāha “**sampati vattamānamyevā**”ti. Ārammaṇam adhiggaṃyha daḷham gahetvā pavattam **ārammaṇādhiggaḥhituppannam**. Vikkhambhanappahānavasena appahīnā **avikkhambhitā**. Samucchedappahānavasena appahīnā **asamugghātītā**. Nimittaggāhavasena ārammaṇassa

1. Abhi-Ṭṭha 1. 109 piṭṭhe.

adhiggahitattā taṃ ārammaṇaṃ anussaritānussaritakkhaṇe
kilesupattihetubhāvena upatiṭṭhanato adhiggahitameva nāmaṃ hotīti āha
“**ārammaṇassa adhiggahitattā**”ti. Ettha ca āhaṭakhīrarukkho viya
nimittaggāhavasena adhiggahitaṃ ārammaṇaṃ, anāhaṭakhīrarukkho viya
avikkhambhitatāya antogatakilesa-ārammaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Nimittaggāhikā
avikkhambhitakilesā vā puggalā vā āhaṭānāhaṭakhīrarukkhasadisā.

Purimanayenevāti avikkhambhituppanne vuttanayeneva. **Vitthāretabbanti**
“imasmiṃ nāma ṭhāne nuppajjissanti”ti na vattabbā. Kasmā?
Asamugghātittā. Yathā kiṃ? Yathā sace khīrarukkhaṃ kuṭhāriyā
āhaneyyūṃ, imasmiṃ nāma ṭhāne khīraṃ na nikkhameyyāti na vattabbāṃ,
evaṃ. Idaṃ asamugghātittuppannaṃ nāmāti evaṃ yojetvā vitthāretabbāṃ.

Imesu uppannesūti yathāvuttesu aṭṭhasu uppannesu. Idaṃ **na**
maggavajjhaṃ appahātabbavattuttā. **Maggavajjhaṃ** maggena
paheyyavattuttā. **Rattoti** rāgena samannāgato. Esa nayo **duṭṭho mūlhoti**
etthāpi. **Vinibaddhoti** mānasaṃyojanena virūpaṃ nibandhito. **Parāmaṭṭhoti**
diṭṭhiparāmāsenā khammasabhāvaṃ atikkamma parato āmaṭṭho.
Aniṭṭhaṅgatoti niṭṭhaṃ agato, saṃsayāpannoti attho. **Thāmagatoti**
anusayavasena daḷhataṃ upagato. **Yuganaddhāti** pahātabbappahāyakayuge
naddhā viya vattanakā ekakālikattā. **Saṃkilesikāti** saṃkilesadhammasahitā.

Pāḷiyanti paṭisambhidāpāḷiyā¹. Tikālikesupi kilesesu
vāyāmābhāvadassanattamaṃ ajātapthalataruṇarukkho pāḷiyāṃ nidassito,
aṭṭhakathāyaṃ pana jāto satto asamudāhaṭakilesa nāma natthīti
“**jātaphalarukkheṇa dīpetabban**”ti vatvā tamattamaṃ vivarituṃ “**yathā hī**”ti-
ādi vuttaṃ. Atha vā maggena pahīnakilesānameva atītādibhedena tidhā
navattabbataṃ pākaṭaṃ kātuṃ ajātaphalarukkho upamāvasena pāḷiyāṃ
ābhato, atītādīnaṃ appahīnatādassanattampi “**jātaphalarukkheṇa**
dīpetabban”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tattha yathā acchinne rukkhe
nibbattanārahāni phalāni chinne anuppajjamānāni kadāci sasabhāvāni
ahesuṃ, honti, bhavissanti vāti atītādibhāvena na vattabbāni, evaṃ maggena
pahīnakilesā ca daṭṭhabbā magge anuppanne uppattirahānaṃ uppanne
sabbena sabbāṃ

1. Khu 9. 394 piṭṭhe.

abhāvato. Yathā ca chede asati phalāni uppajjissantīti chedanassa sātthakatā, evaṃ maggabhāvanāya ca sātthakatā yojetabbā. **Nāpi na pajahatīti** uppajjanārahānaṃ pajahanato vuttam. **Uppajjitvāti** lakkhaṇe tvā-saddo. Maggassa uppajjanakiriyāya hi samudayappahānanibbānasacchikaraṇakiriyā viya khandhānaṃ pariḷānanakiriyā lakkhīyati.

Tepi pajahatiyevāti ye tehi kilesehi janetabbā upādinnakkhandhā, tepi pajahatiyeva tannimittassa abhisankhāraviññāṇassa nirodhanato. Tenāha “**vuttampi cetan**”ti-ādi. **Abhisankhāraviññāṇassa nirodhenāti** kammaviññāṇassa anuppattidhammatāpādanena. **Etthāti** etasmim sotāpattimaggaṇaṇe hetubhūte. **Eteti** nāmarūpasaññitā saṅkhārā. **Sabbabhavehi vuṭṭhātiyevāti** vadantīti arahattamaggo sabbabhavehi vuṭṭhātiyevāti vadanti taduppattito uddham bhavūpapattiyā kilesassapi abhāvato.

Ekacittakkhaṇikattā maggassāti adhippāyena “**katham anuppannānaṃ -pa- ṭhitiyā bhāvanā hotī**”ti pucchati. Maggappavattiyāyeva ubhayakiccāsiddhito āha “**maggappavattiyāyevā**”ti. **Maggo hīti**-ādinā tamattham vivarati. Anuppanno nāma vuccati, tasmā tassa bhāvanā anuppannānaṃ uppādāya bhāvanā vuttāti yojetabbā. **Vattum vaṭṭatīti** yāvataṃ maggassa pavattiyeva ṭhiti, tattakāneva nibbattitalokuttarāni.

398-401. Kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhi chandasamādhīti āha “**chandaṃ nissāya pavatto samādhi chandasamādhi**”ti. **Padhānasankhārāti** catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassetam adhivacanaṃ. Tenāha “**padhānabhūtā saṅkhārā padhānasankhārā**”ti. Tattha **padhānabhūtāti** vīriyabhūtā. Saṅkhatasaṅkhārādinivattanattham padhānaggahaṇanti. Atha vā taṃ taṃ viśesaṃ saṅkharotīti **saṅkhāro**, sabbam vīriyam. Tattha catukiccasādhakato sesanivattanattham padhānaggahaṇanti, padhānabhūtā seṭṭhabhūtāti attho. Catubbidhassa pana vīriyassa adhippetattā bahuvacananiddeso kato. **Tehi dhammehīti** chandasamādhinā padhānasankhārehi ca. **Iddhipādanti** ettha ijjhatīti iddhi, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontītipi iddhi. Paṭhamenatthena iddhi eva

pādo **iddhipādo**, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyenatthena iddhiyāpādoti **iddhipādo**, pādoti patiṭṭhā, adhigamūpāyoti attho. Tena hi yasmā uparūparivisesasaṅkhātā iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti, tasmā pādoti vuccati. Tenāha “**iddhiyā pādaṃ, iddhibhūtaṃ vā pādaṃ iddhipādan**”ti.

Atha vā **iddhipādanti** nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena iddhīti saṅkhaṃ gatānaṃ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhīpadhānaṅkharānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ sesacittacetāsakarāsinti attho. Teneva **iddhipādavibhaṅge**¹ “iddhipādoti tathābhūtaṃ vedanākkhandho -pa- viññāṅkhandho”ti vuttaṃ. Sā eva ca tathāvuttā iddhi yasmā heṭṭhimā heṭṭhimā uparimāya uparimāya tayo chandasamādhīppadhānaṅkharā pādabhūtā adhiṭṭhānaṅkharā, tasmā vuttaṃ “iddhibhūtaṃ vā pādan”ti. Tathā heṭṭhā dhammā iddhipi honti iddhipādāpi, sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva. Vīriyacittavīmaṃsāsamādhīppadhānaṅkharāsaṅkhātāpi tayo tayo dhammā iddhipi honti iddhipādāpi, sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva.

Apica pubbabhāgo pubbabhāgo iddhipādo nāma, paṭilābho paṭilābho iddhi nāmāti veditabbā. Ayamatto upacārena vā vipassanāya vā dīpetabbo. Paṭhamajjhānaparikammaṃ hi iddhipādo nāma, paṭhamajjhānaṃ iddhi nāma. Dutīya, tatiya, catuttha, ākāsa, viññāṇa, ākiñcaññāyatana, nevasaññānāsaññāyatanaṅkharānaṃ iddhipādo nāma, nevasaññānāsaññāyatanaṃ iddhi nāma. Sotāpattimaggassa vipassanā iddhipādo nāma, sotāpattimaggo iddhi nāma. Sakadāgāmi, anāgāmi-arahattamaggassa vipassanā iddhipādo nāma, arahattamaggo iddhi nāma. Paṭilābhenapi dīpetuṃ vaṭṭatiyeva. Paṭhamajjhānaṃ hi iddhipādo nāma, dutīyajjhānaṃ iddhi nāma. Dutīyajjhānaṃ iddhipādo nāma, tatiyajjhānaṃ iddhi nāma -pa- anāgāmiṃ maggo iddhipādo nāma, arahattamaggo iddhi nāma.

Sesesupīti vīriyasamādhī-ādīsūpi. Tattha hi vīriyaṃ, cittaṃ, vīmaṃsaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhī vīriyasamādhī, cittasamādhī,

1. Abhi 2. 226 piṭṭhe.

vīmaṃsāsamādhīti attho veditabbo. **Chandādīsu ekanti** chandādīsu catūsu ādito vuttattā ādibhūtaṃ ekaṃ padhānaṃ chandanti adhippāyo. Tenevāha **“tadāssa paṭhamiddhipādo”**ti. **Evam sesāpīti** etena vīriyaṃ cittaṃ vīmaṃsaṃ nissāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇantānaṃ vasena dutiyavīriyiddhipādādayo yojetabbāti dasseti. Iminā hi suttantena catunnaṃ bhikkhūnaṃ matthakappattaṃ kammaṭṭhānaṃ dassitaṃ. Eko hi bhikkhu chandaṃ avassayati, kattukamyatākusaladhammacchandena atthanipphattiyaṃ sati “ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāro”ti chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatteti. Eko vīriyaṃ avassayati, eko cittaṃ, eko paññaṃ avassayati, paññāya atthanipphattiyaṃ sati “ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāro”ti paññaṃ jeṭṭhakaṃ paññaṃ dhuraṃ paññaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatteti.

Kathaṃ? Yathā hi catūsu amaccaputtesu ṭhānantaraṃ paṭthetvā vicarantesu eko upaṭṭhānaṃ avassayati, eko sūrabhāvaṃ, eko jātiṃ, eko mantāṃ. Kathaṃ? Tesu hi paṭhamo upaṭṭhāne appamādakāritāya atthanipphattiyā sati labbhamānaṃ “lacchāmetaṃ ṭhānantaraṃ”ti upaṭṭhānaṃ avassayati. Dutiyō upaṭṭhāne appamattopi “ekacco saṅgāme paccupaṭṭhite saṅṭhātum na sakkoti, avassaṃ pana rañño paccanto kuppissati, tasmim kuppite rathassa purato kammaṃ katvā rājānaṃ ārādhētva āharāpessāmetaṃ ṭhānantaraṃ”ti sūrabhāvaṃ avassayati. Tatiyo “sūrabhāvepi sati ekacco hīnajātiko hoti, jātiṃ sodhetvā ṭhānantaraṃ dento mayhaṃ dassati”ti jātiṃ avassayati. Catuttho “jātimāpi eko amantaṇīyo hoti, mantena kattabbakicce uppanne āharāpessāmetaṃ ṭhānantaraṃ”ti mantāṃ avassayati. Te sabbepi attano attano avassayabalena ṭhānantarāni pāpuṇimsu.

Tattha upaṭṭhāne appamatto hutvā ṭhānantaraṃ patto viya chandaṃ avassāya kattukamyatākusaladhammacchandena “atthanipphattiyaṃ sati ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāro”ti chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako

daṭṭhabbo **raṭṭhapālatthero**¹ viya. So hi āyasmā “chande sati katham nānujānissantī”ti sattāhampi bhattāni abhuñjitvā mātāpitaro anujānāpetvā pabbajitvā chandameva avassāya lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Sūrabhāvena rājānaṃ ārādhētva ṭhānantaraṃ patto viya vīriyaṃ jeṭṭhakaṃ vīriyaṃ dhuraṃ vīriyaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo **soṇatthero**² viya. So hi āyasmā vīriyaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi.

Jātisampattiyā ṭhānantaraṃ pattoviya cittaṃ jeṭṭhakaṃ cittaṃ dhuraṃ cittaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo **sambhūtatthero**³ viya. So hi āyasmā cittaṃ jeṭṭhakaṃ cittaṃ dhuraṃ cittaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Mantaṃ avassāya ṭhānantaraṃ patto viya vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ vīmaṃsaṃ dhuraṃ vīmaṃsaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo **thero mogharājā**⁴ viya. So hi āyasmā vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ vīmaṃsaṃ dhuraṃ vīmaṃsaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Tassa hi bhagavā “suññato lokaṃ avekkhassū”ti⁵ suññatākathaṃ kathesi. Paññānissitamānaniggahatthañca dvikkhattuṃ pucchito pañhaṃ na kathesi. Ettha ca punappunaṃ chanduppādanaṃ tosaṃ viya hotīti chandassa upaṭṭhānasadisatā vuttā, thāmaabhāvato vīriyassa sūrattasadisatā, “chadvārādhīpati rājā”ti⁶ vacanato pubbaṅgamatā cīttassa viṣiṭṭhajātisadisatā.

402-406. **Attano saddhādhureti** attano saddhākicce saddahanakiriyāya. **Indaṭṭhamkāretīti** anuvattanavasena sampayuttadhammesu indaṭṭham kāreti, tasmā ādhipateyyaṭṭhena saddhā eva indiyanti **saddhindriyaṃ**. Tathā vīriyādīnaṃ sakasakakiccesūti āha “**vīriyindriyādīsipi eseva nayo**”ti. **Visodhentoti** vipakkhavi vajjanasapakkanisevanasarikkhūpanissayasaṅgaṇhanalakkhaṇehi tīhi kāraṇehi visodhanavasena sodhento.

Assaddhe puggale parivajjayatoti buddhādīsū pasādasinehābhāvena saddhārahite lūkhapuggale sabbaso vajjayato. **Saddhe puggale**

1. Ma 2. 244 piṭṭhe.

3. Theragāthā-Ṭīha 2. 18 piṭṭhe.

5. Khu 1. 448; Khu 8. 180, 188 piṭṭhesu.

2. Vi 3. 267 piṭṭhe.

4. Khu 1. 447; Khu 8. 172 piṭṭhesu.

6. Dhammapada-Ṭīha 2. 150 piṭṭhe.

Sevatoti buddhādīsu saddhādhimutte vakkalittherasadise sevato. **Pasādanīyeti** pasādāvahe sampasādanīyasuttādike¹. **Paccavekkhatoti** pālito atthato ca pati pati avekkhantassa cintentassa. **Visujjhatīti** paṭipakkhamalavigamato paccayavasena sabhāvasaṃsuddhito visuddhaphalanibbattito ca saddhindriyaṃ visujjhati. Esa nayo sesesupi. **Sammappadhāneti** sammappadhānappaṭisaṃyutte² suttante. Esa nayo sesesupi. **Jhānavimokkheti** paṭhamajjhānādijjhānāni ceva paṭhamavimokkhādivimokkhe ca. Kāmaṃ cettha jhānāniyeva vimokkhā, pavatti-ākāravasena pana visuṃ gahaṇaṃ.

Gambhīrañānacariyanti gambhīraṇaṃ ñāṇaṇaṃ pavattiṭṭhānaṃ. Tenāha “saṇhasukhuman”ti-ādi. **Khandhantaranti** sabhāvajātibhūmi-ādivasena khandhānaṃ nānattaṃ. Esa nayo sesesupi. **Akatābhinivesoti** pubbe akatābhāvanābhiniveso. **Saddhādhurādīsūti** saddhādhure paññādhure ca. **Avasāneti** bhāvanāpariyosāne. **Vivaṭṭetvāti** saṅkhārārammaṇato vivaṭṭetvā nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā. **Arahattaṃ gaṇhātīti** maggaparamparāya arahattaṃ gaṇhātīti. **Akampiyatṭhenāti** paṭipakkhehi akampiyabhāvena. Etenevassa sampayuttadhammesu thirabhāvopi vibhāvito daṭṭhabbo. Na hi sampayuttadhammesu thirabhāvena vinā paṭipakkhehi akampiyatā sambhavati. Sampayuttadhammesu thirabhāveneva hi akusalānaṃ abyākatānañca nesaṃ balavabhāvūpapatti. **Assaddhiyeti** assaddhiyahetu. Nimittatthe hetāṃ bhumavacanaṃ. Esa nayo sesesupi.

418. **Ādipadānanti** sati-ādipadānaṃ. **Saraṇatṭhenāti** cirakatacirabhāsītānaṃ anussaraṇatṭhena. **Upatṭhānalakkhaṇāti** kāyādīsu asubhākārādisallakkhaṇamukhena tattha upatṭṭhanasabhāvā. Upatṭṭhanañca ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, avissajjanaṃ vā ārammaṇassa. **Apilāpanalakkhaṇāti** asamussanasabhāvā, udaye alābu viya ārammaṇe plavitvā gantuṃ appadānaṃ, pāsāṇassa viya niccalassa ārammaṇassa ṭhapanāṃ saraṇaṃ asammuṭṭhakaṇaṃ apilāpanaṃ. **Sāpateyyanti** santakaṃ. Apilāpanaṃ asammuṭṭhaṃ katori **apilāpeti**, sāyaṃ pātañca rājānaṃ issariyasampattiṃ sallakkhāpeti saretīti attho. **Kaṇhasukkasappaṭibhāge dhammeti** kaṇhasukkasāṅkhāte sappaṭibhāge dhamme. Kaṇho hi dhammo sukkena,

1. Dī 3. 82 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 214 piṭṭhe.

sukko ca kaṇhena sappaṭibhāgo. **Vitthāra**-saddo ādisaddattho. Tena “ime cattāro dhammā sammappaddhānā, ime cattāro iddhipādā, imāni pañcindriyāni, imāni pañca balāni, ime satta bojjhaṅgā, ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṃ samatho, ayaṃ vipassanā, ayaṃ vijjā, ayaṃ vimutti, (ime lokuttaradhammā)ti¹ evaṃ kho mahārāja apilāpanalakkhaṇā sati”ti² imāni pālisesaṃ saṅgaṇhāti. **Therenā**ti nāgasenattherena. So hi dhammānaṃ kiccaṃ lakkhaṇaṃ katvā dasseti “apilāpanalakkhaṇā sati, ākoṭanalakkhaṇo vitakko”ti-ādinā. Evaṃ hi dhammā subodhā hontīti. Sammosapaccanīkaṃ kiccaṃ asammo, na sammosābhāvamattanti āha “**asamosarasā vā**”ti. Yassa dhammassa balena sampayuttadhammā ārammaṇābhimukhā bhavanti, sā sati. Tasmā sā tesāni ārammaṇābhimukhabhāvaṃ paccupaṭṭhāpesi, sayāni vā ārammaṇābhimukhabhāvena paccupaṭṭhatīti vuttaṃ “**gocarābhimukhībhāvapaccupaṭṭhānā**”ti. Sammā pasattho bojjhaṅgoti **sambojjhaṅgo**. **Bodhiyā** vakkhamānāya³ dhammasāmaggiyā, **bodhissa vā** ariyasāvakaṃ aṅgoti bojjhaṅgo. **Yā hī**ti-ādinā tameva saṅkhepatto vuttamatthaṃ vivarati. “Yā hi ayaṃ dhammasāmaggi”ti etassa “bodhīti vuccatī”ti iminā sambandho. **Dhammasāmaggiyā**ti dhammasamūhena, yāya dhammasāmaggiyāti sambandho. **Pariṭṭhānāyūhanā oghatarāṇasuttavaṇṇanāyaṃ**⁴ “kilesavasena paṭiṭṭhānaṃ, abhisāṅkhārasena āyūhanā. Taṇhāvasena paṭiṭṭhānaṃ, diṭṭhivasena āyūhanā. Sassaṭaditṭhiyā paṭiṭṭhānaṃ, ucchedaditṭhiyā āyūhanā. Līnavasena paṭiṭṭhānaṃ, uddhaccavasena āyūhanā. Kāmasukhallikānuyogavasena paṭiṭṭhānaṃ, attakilamathānuyogavasena āyūhanā. Sabbākusalābhisāṅkhārasena paṭiṭṭhānaṃ, sabbalokiyakusalābhisāṅkhārasena āyūhanā”ti evaṃ vuttasu sattu paṅkāsesu idha avuttānaṃ vasena veditabbā. **Paṭipakkhabhūṭāyā**ti ettha līnappatiṭṭhānakāmasukhallikānuyoga-ucchedābhinivesānaṃ dhammavicayavīriyapītipadhānā dhammasāmaggi paṭipakkho, uddhaccāyūhana-attakilamathānuyogasassaṭābhinivesānaṃ passaddhisamādhi-upekkhāpadhānā dhammasāmaggi paṭipakkho. Sati pana ubhayatthāpi icchitabbā. Tathā hi sā “sabbatthikā”ti vuttā.

1. () Pāliyaṃ na dissati.

3. Vattamānāya (Sī)

2. Khu 11. 36 piṭṭhe.

4. Saṃ-Ṭṭha 1. 18 piṭṭhe.

Kilesasantānaniddāya utthahatī etena sikhāppattavipassanāya sahaḡatānampi sati-ādīnaṃ bojjaṅgabhāvaṃ dasseti. Vuṭṭhānagāminivipassanā hi kilese nirodhentī eva pavattatī. **Cattāri vāti-**ādīnā pana maggaphalasaḡatānaṃ bojjaṅgabhāvaṃ dasseti. Sattahi bojjaṅgehi bhāvitehi saccappaṭivedho hotīti kathamidaṃ jānitabbanti codanaṃ sandhāyāha “**yathāhā**”ti-ādi. **Jhānaṅgapaggaṅgādayo viyāti** etena bodhibojjaṅga-saddānaṃ samudāyāvayavavisayataṃ dasseti. **Senāṅgarathaṅgādayo viyāti** etena puggalapaññattiyā avijjamānapaññattibhāvaṃ dasseti.

Bodhāya samvattantīti bojjaṅgāti kāraṇattho aṅgasaddoti katvā vuttaṃ. Bujjhantīti bodhiyo, bodhiyo eva aṅgāni bojjaṅgānīti vuttaṃ “**bujjhantīti bojjaṅgā**”ti. Vipassanādīnaṃ kāraṇādīnaṃ bujjhitabbānaṃ saccānaṃ anurūpaṃ paccakkhabhāvena paṭimukhaṃ aviparītatāya sammā ca bujjhantīti evaṃ atthavisesadīpakehi upasaggehi “**anubujjhantī**”ti-ādi vuttaṃ. Bodhisaddo hi sabbavisesayuttabujjhanāṃ sāmāññena saṅgaṇhāti. Sam-saddo pasāmsāyaṃ sundarabhāve ca dissatīti āha “**pasattho sundaro ca bojjaṅgo sambojjaṅgo**”ti.

Dhamme vicinatīti **dhammavicayo**. Tattha **dhammeti** catusaccadhamme tabbinimuttassa sabhāvadhammassa abhāvato. Tato eva so **pavicayalakkhaṇo**. **Obhāsanarasoti** visayobhāsanaraso. Asammuyhanākārena paccupaṭṭhatīti **asammohapaccupaṭṭhāno**.

Vīrassa bhāvo, kammaṃ vāti **vīriyaṃ**. **Īrayitabbatoti** pavattetabbato. **Paggahalakkhaṇanti** kosajjapakkhe patituruṃ adatvā sampayuttadhammānaṃ paggahalakkhaṇaṃ. Tato eva sampayuttadhamme **upatthambhanarasaṃ**. **Anosīdanaṃ** asaṃsīdanaṃ.

Pīṇayatīti tappeti. Pīṇanakkicca sampayuttadhammānaṃ viya taṃsamuṭṭhānapaṇītarūpehi kāyassābyapanaṃ. Pharaṇapītivaseṇa hetam lakkhaṇaṃ vuttaṃ, tathā **rasoti**. Udagabhāvo odagyaṃ, taṃ paccupaṭṭhapetīti **odagyapaccupaṭṭhānā**. ubbegaṇītivaseṇa cetam vuttaṃ.

Kāyacittadarathappassambhanatoti kāyadarathassa cittadarathassa ca passambhanato vūpasamanato. Tenāha “**upasamalakkhaṇā**”ti,

kāyacittadarathānaṃ vūpasamanalakkhaṇāti attho. **Kāyoti** cettha vedanādayo tayo khandhā. **Daratho** sārambho, dukkhadomanassapaccayānaṃ uddhaccādikānaṃ kilesānaṃ, tathāpavattānaṃ vā catunnaṃ khandhānametaṃ adhivacanaṃ. Darathanimmaddanena pariḷāhaparipphanavirahito sītibhāvo **aparipphandanasītibhāvo**.

Sammā cittassa ṭhapanāṃ **samādhānaṃ**. **Avikkhepo** sampayuttānaṃ avikkhittatā. Yena sampayuttā avikkhittā honti, so dhammo **avikkhepo**. **Avisāro** attano eva avisaraṇabhāvo. Atha vā vikkhepappaṭipakkhatāya **avikkhepalakkhaṇo**. Nhānīyacuṇṇassa udakaṃ viya sampayuttadhammānaṃ sampiṇḍanakiccatāya avisārabhāvena lakkhitabbo **avisāralakkhaṇo**. Nivāte dīpacīṭṭhiti viya cetaso ṭhitibhāvena paccupatiṭṭhatīti **ittatṭhipaccupaṭṭhāno**.

Ajjhupekkhanatoti samappavattesu assesu sārathi viya sampayuttadhammānaṃ ajjhupekkhanato. **Paṭisaṅkhānalakkhaṇāti** majjhatabhāve ṭhatvā vīmaṃsanasaṅkhātappaṭisaṅkhānalakkhaṇā. **Samavāhitalakkhaṇāti** samaṃ avisamaṃ yathāsakakiccesu sampayuttadhammānaṃ pavattanalakkhaṇā. Udāsīnabhāvena pavattamānāpi sesasampayuttadhamme yathāsakakiccesu pavatteti, yathā rājā tuṅhī nisinnopi atthakaraṇe dhammaṭṭhe yathāsakaṃ kiccesu appamatto pavatteti. Alīnānuddhatappavattipaccayattā **ūnādhikanivāraṇarasā**¹. **Pakkhapātupacchedanarasāti** “idaṃ nihīnakiccaṃ hotu, idaṃ atirekatarakiccaṃ”ti evaṃ pakkhapātanavasena viya pavatti pakkhapāto, taṃ upacchindantī viya hotīti **pakkhapātupacchedanarasā**. Sampayuttadhammānaṃ sakasakakicce majjhatabhāvena paccupatiṭṭhatīti **majjhatabhāvapaccupaṭṭhāno**. Bojjhaṅgānaṃ uparūpari uppādanameva brūhanaṃ vaḍḍhanañcāti āha “**uppādeti**”ti.

Sati ca sampajaññaṇca **satisampajaññaṇaṃ**, satipadhānaṃ vā sampajaññaṇaṃ **satisampajaññaṇaṃ**. Taṃ sabbattha satokāribhāvāvahattā satisambojjhaṅgassa uppādāya hoti. Yathā paccanīkadhammappahānaṃ anurūpadhammasevanā ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahitapuggalavivajjanā, satokāripuggalasevanā, tattha ca yuttatā satisambojjhaṅgassa

1. Ūnādhikatānivāraṇarasā (Sī, Ka)

uppādāya hotīti imamattham dasseti “**satisampajaññan**”ti-ādinā. **Sattasu ṭhānesūti** “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṃghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsīte tuṅhībhave sampajānakārī hoti”¹ti evaṃ vuttetu abhikkantādīsu sattu ṭhānesu. **Tissadattatthero** nāma yo bodhimaṇḍe suvaṇṇasalākaṃ gahe tvā “aṭṭhārasasu bhāsāsu katarabhāsāya dhammam kathamī”ti parisam padhāresi. **Abhayattheroti** dattābhayattheramāha. **Abhinivesanti** vipassanābhinivesam.

Paripucchakatāti pariyoḡāhetvā pucchakabhāvo. Ācariye payirupāsītvā pañcapi nikāye saha aṭṭhakathāya pariyoḡāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānabhūtam, tam tam “idam bhante katham, imassa ko attho”ti khandhāyatanādi-attham pucchantassa hi dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjati. Tenāha “**kandhadhātu -pa- bahulatā**”ti.

Vatthuisadakiriyāti ettha cittacetasikānam pavattiṭṭhānabhāvato sarīram tappaṭibaddhāni cīvarādīni ca vatthūnīti adhippetāni. Tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇam tesam visadakiriyā. Tenāha “**ajjhattikabāhirānan**”ti-ādi. **Ussannadosanti** vātapittādivasena upacitadōsam. **Sedamalamakkhitanti** sedena ceva jallikāsāṅkhātena sarīramalena ca makkhitam. **Ca**-saddena aññampi sarīrassa pīlavaham accāsanādīm saṅgaṇhāti. **Senāsanam vāti vā**-saddena malaggahitapattādīnam² saṅgato daṭṭhabbo. **Paribhaṇḍakaraṇādīhīti ādi**-saddena pattapacanādīnam saṅgaho daṭṭhabbo. **Avisadeti** vatthumhi avisade sati, visayabhūte vā. Katham bhāvanamanuyuttassa tāni ajjhattikabāhiravatthūni visayo? Antarantarā pavattanakacittuppādaseneva vuttam. Te hi cittuppādā cittekaggatāya aparissuddhabhāvāya samvattanti. **Cittacetasikesūti** nissayādipaccayabhūtesu cittacetasikesu. **Ñāṇampīti api**-saddo sampiṇḍanattho. Tena “na kevalam vatthuyeva, atha kho tasmim aparissuddhe ñāṇampi

1. Dī 2. 233; Ma 1. 72 piṭṭhesu.

2. Malaggahitavatthādīnam (Sī)

aparissuddham hoti”ti nissayāparissuddhiyā taṃnissitāparissuddhi viya visayassa aparissuddhatāya visayino aparissuddhim dasseti.

Samabhāvakarāṇanti kiccato anunādhikabhāvakarāṇam. **Saddhindriyam balavam hoti**, saddheyyavattusmiṃ paccayavasena adhimokkhaiccassa paṭutarabhāvena paññāya avisadatāya vīriyādīnaṃ sithilatādinā saddhindriyam balavam hoti. Tenāha “**itarāni mandāni**”ti. **Tatoti** tasmā, saddhindriyassa balavabhāvato itaresaṃca mandattāti attho. Kosajjapakkhe patitum adatvā sampayuttadhammānam paggaṇhanam anubalappadānam paggaho. Paggahova kiccam **paggahakiccam**. Kātum na sakkotīti ānetvā sambandhitabbam. Ārammaṇam ugapantvā ṭhānam, anissajjanam vā **upaṭṭhānam**. Vikkhepappaṭipakkho, yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo**. Rūpagatam viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvam passati, tam **dassanakiccam kātum na sakkoti** balavatā saddhindriyena adhibhūtattā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭham kārentānam sahapavattamānānam dhammānam ekadesatāvaseneva¹ atthasiddhi, na aññathā. **Tasmāti** vuttamevattham kāraṇabhāvena paccāmasati. **Tanti** saddhindriyam. **Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenāti** yassa saddheyyassa vatthuno uḷarātādiguṇe adhimuccanassa sātisayappavattiyā saddhindriyam balavam jātam, tassa paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evaṃ hi evaṃdhammatānayena yāthāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti “ayam imesam dhammānam sabhāvo”ti parijānavasena paññābyāpārassa sātisayattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hoti. Tena vuttam “**taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāpetabban**”ti.

Tathā amanasikārenāti yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyam balavam jātam, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttam hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesena kiccuttariyato vīriyādīnam vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasikaroto vīriyādīnam mandakiccatāya saddhindriyam balavam jātam, tathā amanasikārena

1. Ekarasatāvaseneva (Ka)

vīriyādīnaṃ paṭukiccabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samarasam karontena hāpetabbanṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalitttheravatthūti so hi āyasmā saddhādhimuttatāya katādhikāro satthu rūpadassanappasuto eva hutvā viharanto satthārā “kim te vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho vakkali dhammaṃ passati, so maṃ passatī”¹ti-ādinā¹ nayena ovaditvā kammaṭṭhāne niyojītopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhiruhi. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsavissajjanena attānaṃ dassetvā—

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane.

Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukhaṃ”²—

gāthaṃ vatvā “ehi vakkalī”²ti āha. So teneva amatena abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭhapesi, saddhāya pana balavabhāvena vipassanāvīthim na otari. Taṃ ñatvā bhagavā tassa indriyasamattappaṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanaye ṭhatvā vipassanaṃ ussukkāpetvā maggappaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ “**vakkalitttheravatthu cettha nidassanaṃ**”²ti. **Etthāti** saddhindriyassa adhimattabhāve sesindriyānaṃ sakiccākaraṇe. **Itarakiccabhedanti** upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādīti ādi-**saddena samādhī-
upekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho. **Hāpetabbanti** yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhi-ādibhāvanāya hāyati samādhīpakkhiyattā tassā. Tathā hi samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī passaddhādibhāvanā ekamsato hāpeti. Tena vuttaṃ “**passaddhādibhāvanāya hāpetabban**”²ti.

Soṇattherassa vatthūti sukhumālasonattherassa vatthu. So hi āyasmā satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto “mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheva sukhaṃ adhigantum, kilametvāpi

1. Sam 2. 98 piṭṭhe.

2. Khu 1. 68 piṭṭhe.

samaṇadhammo kātabbo”ti ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya padhānamanuyuñjanto pādātalesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṃ ajjhupekkhitvā dalhāvīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi. Satthā tattha gantvā viṇūpamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ visodhetvā gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yojetvā bhāvento vipassanampi ussukkāpetvā arahatte patiṭṭhāsi. Tena vuttam **“soṇattherassa vatthu dassetabban”**ti. **Sesesupīti** satisamādhīpaññīndriyesupi.

Samatanti saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ anūnādhikabhāvaṃ, tathā samādhivīriyaṇaṃ. Yathā hi saddhāpaññānaṃ visuṃ dhuriyadhammabhūtānaṃ kiccato aññamaññānavattanaṃ visesato icchitabbaṃ, yato nesaṃ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyaṇaṃ kosajjuddhaccapakkhikānaṃ samarasatāya sati aññamaññūpatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhati. **Balavasaddhoti**-ādi byatirekamukhena vuttassevatthassa samatthanaṃ. Tassattho—yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadañño, so mudhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā hi avatthusmiṃ pasīdati seyyathāpi titthiyasāvaka. **Kerāṭakapakkhanti** sāṭheyyapakkaṃ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto “deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hoti”ti-ādīni parikkappeti hetuppaṭirūpakehi vañcīto, evambhūto sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati, saññattim¹ na gacchati. Tenāha **“bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti”**ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, anattāvaho visamabhāvo, evaṃ samādhivīriyaṇaṃ aññamaññaṃ avikkhepāvaho samabhāvo, itaro vikkhepāvaho cāti **kosajjaṃ abhibhavati**, tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. **Uddhaccaṃ abhibhavatīti** etthāpi eseva nayo. **Tam ubhayan**ti saddhāpaññādvayaṃ samādhivīriyadvayañca. **Samam kattabbanti** samarasam kātabbānaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Evanti** evaṃ sante, saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. **Saddahantoti** “pathavī pathavīti

1. Paññattim (Ka)

manasikaraṇamattena kathaṃ jhānuppatti”ti acintetvā “addhā sammāsambuddhena vuttavidhi ijjhissatī”ti saddahanto saddhaṃ janento. **Okappentoti** ārammaṇaṃ anuppavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhippadhānattā jhānassa. **Ubhinnanti** samādhipaññānaṃ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatā viya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha “**samatāyapī**”ti, samabhāvenapīti attho. **Appanāti** lokiya-appanā. Tathā hi “**hotiyevā**”ti sāsāṅkaṃ vadati. Lokuttarappanā pana tesāṃ samabhāveneva icchitā. Yathāha “samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī”ti¹.

Yadi visesato saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānaṅca samatāva icchitā, kathaṃ satīti āha “**sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati**”ti. **Sabbatthāti** līnuddhaccapakkhikesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhike gaṇhanto “**saddhāvīriyapaññānaṃ**”ti āha. Aññathāpīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi **kosajjapakkhikena ca samādhinā**-icceva vuttaṃ, na “passaddhisamādhi-upekkhāhī”ti. **Sāti** sati. Sabbesu rājakammesu niyutto **sabbakammiko**. **Tenāti** tena sabbattha icchitabbatthena kāraṇena. **Āha** aṭṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā** sabbattha līne uddhate ca citte icchitabbattā, sabbena vā līnuddhaccapakkhiyena bojjaṅgagaṇena atthetabbāti sabbatthā, sāva **sabbatthikā**. **Cittanti** kusalacittaṃ. Tassa hi **satipaṭisaraṇaṃ** parāyaṇaṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha “**ārakkhapaccupaṭṭhānā**”ti-ādi.

Khandhādibhedesu anogālhapaññānanti pariyattibāhusaccavasenapi khandhāyatanādīsu appatīṭṭhitabuddhīnaṃ. Bahussutasevanā hi sutamayañāṇāvahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayañāṇe ṭhitattā ekaṃsato paññāvā eva nāma hotīti āha “**samapaññāsa -pa-puggalasevanā**”ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakañāṇassa gambhīrabhāvaggahaṇanti āha “**gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā**”ti. Tam hi ñeyyaṃ tādīsāya paññāya caritabbato gambhīrañāṇacariyaṃ. Tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīrañāṇacariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha “**gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā**”ti.

1. Ma 2. 127; Am 1. 475; Khu 9. 288 piṭṭhesu.

Pañcavidhabandhanakammakāraṇaṃ niraye nibbattasattassa yebhuyyena sabbapaṭhamam karontīti devadūtasuttādīsu ādito vuttattā ca āha “**pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā**”ti. **Sakaṭavahanādikāleti ādi**-saddena tadaññaṃ manussehi tiracchānehi ca vibādhitabbakālaṃ saṅgaṇhāti. **Ekam buddhantaranti** idam aparāparesu petesuyeva uppajjanakasattavasena vuttaṃ, ekaccānaṃ vā petānaṃ ekaccatiracchānānaṃ viya dīghāyukatā siyāti tathā vuttaṃ. Tathā hi kāḷo nāgarājā catunnaṃ buddhānaṃ sammukhībhāvaṃ labhitvā ṭhitopi metteyyassapi bhagavato sammukhībhāvaṃ labhissatīti vadanti, yatassa kappāyukatā vuttā.

Evaṃ ānisaṃsadassāvinoti vīriyāyatto eva sabbo lokiyo lokuttaro ca viśesādhigamoti evaṃ vīriye ānisaṃsadassanasīlassa. **Gamanavīthinti** sapubbabhāgaṃ nibbānagāmini paṭipadaṃ, saha vipassanāya ariyamaggappaṭipāṭi, sattavisuddhiparamparā vā. Sā hi “bhikkhuno vaṭṭaniyyānāya gantabbā paṭipajjitabbā paṭipadā”ti katvā gamanavīthi nāma.

Kāyadaḷhībahuloti yathā tathā kāyassa daḷhīkammappasuto. **Piṇḍapātanti** raṭṭhapiṇḍam. Paccayadāyakānaṃ attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā **piṇḍapātāpacāyanaṃ**.

Nīharantoti pattatthavikato nīharanto. **Tam saddam sutvāti** tam upāsikāya vacanaṃ paṇṇasālādvāre ṭhitova pañcābhiññatāya dibbasotena sutvā. Manussasampatti dibbasampatti nibbānasampattīti imā **tisso sampattiyo**. **Dātuṃ sakkhissasīti** tayi katena dānamayena veyyāvaccamayena ca puññakammena khattavisesabhāvūpagamanena aparāparaṃ devamanussānaṃ sampattiyo ante nibbānasampattīna dātuṃ sakkhissasīti thero attānaṃ pucchati. **Sitam karontoti** “akiccheneva mayā vaṭṭadukkhāṃ samatikkantaṃ”ti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena sitam karonto.

Nipparissayakāloti nirupaddavakālo, tadā bhikkhusaṃghassa sulabhā paccayā hontīti paccayahetukā cittapiḷā natthīti adhippāyo. **Passantānamyevāti** anādare sāmivacanaṃ. **Khīradhenunti** khīradāyikaṃ

dhenum. **Kiñcideva katvā**ti kiñcideva bhatikammaṃ katvā.
Ucchuyantakammanti ucchuyantasālāya kātabbam kiccaṃ. **Tameva**
magganti upāsakena paṭipannamaggaṃ. **Upakatthāyā**ti āsannāya.
Vippatipannanti jātidhammakuladhammādilaṅghanena asammāpaṭipannaṃ.
Evanti yathā asammāpaṭipanno putto tāya eva asammāpaṭipattiyā
kulasantānato bāhiro hutvā pitu santikā dāyajjassa na bhāgī, evaṃ **kusītopi**
teneva kusītabhāvena na sammāpaṭipanno satthu santikā laddhabba-
ariyadhanadāyajjassa na bhāgī. **Āraddhavīriyova labhati**
sammāpaṭipajjanato. Uppajjati vīriyasambojjhaṅgoti yojanā, evaṃ sabbattha.

Mahāti sīlādiguṇehi mahanto vipulo anaññasādhāraṇo. Tam panassa
guṇamahattaṃ dasasahassilokadhātukampanena loke pākaṇanti dassento
“**satthuno hi**”ti-ādimāha.

Yasmā satthusāsane pabbajitassa pabbajjūpagamanena
sakyaputtiyabhāvo sañjāyati, tasmā buddhaputtabhāvaṃ dassento
“**asambhinnāyā**”ti-ādimāha.

Alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyadaḷhībahulānaṃ
yāvadatthaṃ bhuñjivā seyyasukhādi-anuyuñjanakānaṃ tiracchānagatikānaṃ
puggalānaṃ dūrato vajjanā **kusītapuggalaparivajjanā**ti āha “**kucchirūpūretvā**
ṭhita-ajagarasadi”ti-ādi. “Divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāya āvaraṇīyehi
dhammehi cittaṃ parisodhessāmā”ti-ādinā bhāvanārambhavasena
āraddhavīriyānaṃ daḷhaparakkamānaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamaṇā
āraddhavīriyapuggalasevanāti āha “**āraddhavīriye**”ti-ādi. **Visuddhimagge**¹
pana jātimahattapaccavekkhaṇā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti idaṃ
dvayaṃ na gahitaṃ, thinamiddhavinodanā
sammappadhānapaccavekkhaṇatāti idaṃ dvayaṃ gahitaṃ. Tattha
ānisaṃsadassāvitāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā hoti
lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato,
thinamiddhavinodanaṃ pana tadadhimuttatāya eva gahitaṃ hoti.
Vīriyuppādane yuttappayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthasiddhamevāti.

1. Visuddhi 1. 129 piṭṭhe.

Tattha thinamiddhavinodana kusītapuggalaparivajjana
 āraddhavīriyapuggalasevana
 tadadhimuttatāpaṭipakkhavidhamanapaccayūpasamhārasena
 apāyabhayapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa
 uppādakā daṭṭhabbā.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṃ “**yāva upacārā**”ti.
Sakalasarīraṃ pharamānoti pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi sakalasarīraṃ
 pharamāno, dhammasamghaguṇe anussarantassapi yāva upacārā
 sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati evaṃ sesa-anussatīsu,
 pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāya ca yojetabbaṃ tassāpi
 vimuttāyatanabhāvena taggatikkattā. **Evarūpe kāleti** “dubbhikkhabhayādīsū”ti
 vuttakāle. **Samāpatti -pa- na samudācarantī**ti idaṃ upasamānussatiyā vasena
 vuttaṃ. Saṅkhārānaṃ hi vasena sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame
 viya tathā saññāya¹ pavattito bhāvanāmanasikāro
 kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhim āvahanto
 tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti.
 Tattha “vikkhambhitā kilesā”ti pāṭho. **Na samudācarantī iti-saddo**
 kāraṇattho. Yasmā na samudācaranti, tasmā taṃ nesam asamudācāram
 paccavekkhantassāti yojanā. Na hi kilese paccavekkhantassa bojjhaṅgupatti
 yuttā, pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena lūkhahadayatāya lūkhatā.
 Sā tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha “**asakkaccakiriyāya**
samsūcitalūkhabhāve”ti.

Paṇītabhojanasevanatīti paṇītasappāyabhojanasevanatā. **Utu-**
iriyāpathasukhaggahaṇena sappāya-utu-iriyāpathaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.
 Taṃ hi tividhampi sappāyaṃ seviyamānaṃ kāyassa kalyatāpādanavasena
 cittassa kalyataṃ āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti.
 Ahetukasattesu labbhamānaṃ² sukhadukkhanti ayameko anto,
 issarādivisamahetukanti pana ayaṃ dutiyo. Ete ubho ante anupagamma
 yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo
 yassa so majjhattapayogo, tassa bhāvo **majjhattapayogatā**. Ayaṃ hi
 sabhāvāsāradhātāya taṃpassaddhakāyatāya³ kāraṇaṃ hoti,

1. Paññāya (Ka)

2. Labhamānaṃ (Sī, Ka)

3. Pahānasāradhakatāyāsāṅkhātāpassaddhakāyatāya (Sam-Ṭī 2. 438 piṭṭhe)

passaddhidvayaṃ āvahati. Eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjana passaddhakāyapuggalasevanānaṃ tadāvahanatā samvvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Vatthuvisadakiriyā indriyasamattappaṭipādanā ca paññāvahā vuttā, samādhānāvahāpi tā honti. Samādhānāvahabhāveneva paññāvahabhāvatoti vuttaṃ “**vatthuvisada -pa- veditabbā**”ti.

Kāraṇakosallabhāvanākosallānaṃ nānantariyabhāvato rakkhanākosallassa ca taṃmūlakattā “**nimittakusalatā nāma kaṣiṇanimittassa uggahakusalatā**” icceva vuttaṃ. **Kaṣiṇanimittassāti** ca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Asubhanimittādikassapi hi yassa kassaci jhānuppattinimittassa uggahakosallaṃ nimittakusalatā evāti. **Atisithilavīriyatādīhīti ādi-**saddena paññāpayogamandataṃ payogavekallaṅca saṅgaṇhāti. **Tassa paggaṇhananti** tassa līnassa cittaṃ dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuddharaṇaṃ. Vuttaṃ hetuṃ bhagavatā—

“Yasmiṃ ca kho bhikkhave samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo īriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ bhikkhave cittaṃ, taṃ etehi dhammehi usamuṭṭhāpayāṃ hoti. Seyyathāpi bhikkhave puriso parittaṃ aggim ujjāletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni ca gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, ukhavātaṅca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggim ujjāletuntī. Evaṃ bhante”ti¹.

Ettha ca yathāsakaṃ āhārasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaraṃ vibhāvitā eva.

Accāraddhavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogabalavataṃ pamoduppilāpanaṅca saṅgaṇhāti. **Tassa niggaṇhananti** tassa uddhatassa cittaṃ samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanaṃ. Vuttampi cetuṃ bhagavatā—

1. Saṃ 3. 99 piṭṭhe.

“Yasmim̄ ca kho bhikkhave samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim̄ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ bhikkhave cittaṃ, taṃ etehi dhammehi suvūpasamaṃ hoti. Seyyathāpi bhikkhave puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, allāni ca gomayāni nikkhipeyya, allāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca na dadeyya, paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti. Evaṃ bhante”ti¹.

Etthāpi yathāsakaṃ āhāravasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā. Tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva, samādhisambojjhaṅgassa vuccamānā, itarassa anantaraṃ vakkhati.

Paññāpayogamandatāyāti paññābyāpārassa appakabhāvena. Yathā hi dānaṃ alohappadhānaṃ, sīlaṃ adosappadhānaṃ, evaṃ bhāvanā amohappadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparaṃ visesāvahā na hoti. Anabhisankhato viya āhāro purisassa, yogino cittassa abhiruciṃ na janeti, tena taṃ nirassādaṃ hoti. Tathā bhāvanāya sammadeva avīthipaṭipattiyā upasamasukhaṃ na vindati, tenapi cittaṃ nirassādaṃ hoti. Tena vuttaṃ **“paññāpayoga -pa- nirassādaṃ hoti”**ti. Tassa saṃveguppādanaṃ pasāduppādanañca tikicchānanti taṃ dassento **“aṭṭha saṃvegavatthūni”**ti-ādimāha. Tattha jāti jarā byādhimaraṇāni yathārahaṃ sugatiyaṃ duggatiyañca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādikhuppipāsādi-aññamaññaviheṭhanādihetukaṃ apāyadukkaṃ daṭṭhabbaṃ. Tayidaṃ sabbam̄ tesam̄ tesam̄ sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visum̄ gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajīvino, tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, tesam̄ aññehi asādhāraṇajīvitadukkaṃ aṭṭhamam̄ saṃvegavatthu gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Ayam̄ vuccati samaye sampahaṃsanatā**ti ayam̄ bhāvanācittassa sampahaṃsitabbasamaye vuttanayeneva

1. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

saṁvegajananavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahamsanā, saṁvegajananapubbakapasāduppādanena tosanāti attho.

Sammāpaṭipattim āgammāti līnuddhaccavirahena samathavīthipaṭipattiyā ca sammā avisamaṁ sammadeva bhāvanāpaṭipattim āgamma. **Alīnanti**-ādīsu kosajjapakkhiyānaṁ dhammānaṁ anadhimattatāya **alīnaṁ**, uddhaccapakkhikānaṁ anadhimattatāya **anuddhataṁ**, paññāpayogasampattiyā upasamasukhādhigamena ca **anirassādaṁ**, tato eva ārammaṇe **samappavattaṁ samathavīthipaṭipannaṁ**. Alīnānuddhatāhi vā ārammaṇe **samappavattaṁ**, anirassādatāya **samathavīthipaṭipannaṁ**. Samappavattiyā vā **alīnaṁ anuddhataṁ**, samathavīthipaṭipattiyā **anirassādanti** datṭhabbāṁ. Tattha alīnatāya **paggahe**, anuddhatatāya **niggahe**, anirassādatāya **sampahaṁsane** na byāpāraṁ āpajjati. **Ayaṁ vuccati samaye ajjuhekkhanatā**ti ayaṁ ajjuhekkhitabbasamaye bhāvanācittassa pagghaniggahasampahaṁsanesu byāvaṭatāsānkhātāṁ paṭipakkhaṁ abhibhuyya ajjuhekkhanā vuccati. Paṭipakkhavikkhambhanato vipassanāya adhiṭṭhānabhāvūpagamanato ca upacārajjhānampi samādhānakiccanipphattiyā puggalassa samāhitabhāvasādhanamevāti tattha samadhurabhāvenāha “**upacāraṁ vā appanaṁ vā**”ti. **Esa uppajjatīti** esa samādhisambojjhaṅgo anuppanno uppajjati.

Anurodhavirodhappahānavasena majjhatabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṁ tasmim sati sijjhanato, asati ca asijjhanato, so ca majjhatabhāvo visayavasena duvidhoti āha “**sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā**”ti. Tadubhayena ca virujjhanāṁ passaddhisambojjhaṅgabhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhim dassetuṁ “**sattamajjhattatā**”ti-ādi vuttaṁ. Tenāha “**sattasaṅkhārelāyanapuggalaparivajjanatā**”ti. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakkho. Tathā cāha “**upekkhā rāgabahulassa visuddhimaggo**”ti¹. **Dvīhākārehī**ti kammassakatāpaccavekkhaṇaṁ attasuññatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevāti** avadhāraṇaṁ saṅkhyāsamānatādassanattamaṁ. Saṅkhyā eva hettha samānā, na saṅkhyeyyaṁ sabbathā samānanti. **Assāmikabhāvo** anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṁ aññaṁ vā kiñci attaniyaṁ nāma siyā,

1. Visuddhi 1. 314 piṭṭhe.

so pana koci natthevāti adhippāyo. **Anaddhaniyanti** na addhānakkhamaṃ, na ciraṭṭhāyī ittaraṃ aniccanti attho. **Tāvakālikanti** tasseva vevacanaṃ.

Mamāyatīti mamattaṃ karoti, mamāti tañhāya pariggayha tiṭṭhati.
Dhanāyantāti dhanaṃ dabbam¹ karontā.

419. **Sammādassanalakkhaṇāti** sammā aviparītaṃ aniccādivasenadassanasabhāvā. **Sammā-abhiniropanalakkhaṇoti** sammadeva ārammaṇe cittassa abhiniropanasabhāvo. Caturāṅgasamannāgatā vācā jaṇaṃ saṅgaṇhātīti tabbipakkhaviratisabhāvā sammāvācā bhedakaramicchāvācāpahānena jane sampayutte ca pariggaṇhana kiccavatī hotīti “**pariggahalakkhaṇā**”ti vuttā. Viśamvādanādikiccatāya hi lūkhānaṃ apariggāhakānaṃ musāvādādīnaṃ paṭipakkhabhūtā siniddhabhāvena pariggahaṇasabhāvā sammājappanakiccā sammāvācā tappaccayasubhāsitasampañiggaṇhake jane sampayuttadhamme ca pariggaṇhantī pavattatīti **pariggahalakkhaṇā**. Yathā cīvarakammādippayogasaṅkhāto kammanto kātabbaṃ cīvararajanādikaṃ samuṭṭhāpeti nipphādeti, taṃtaṃkiriyaṇipphādako vā cetanāsaṅkhāto kammanto hatthacalanādikaṃ kiriyaṃ samuṭṭhāpeti, evaṃ sāvajjakattabbakiriyaṇasamuṭṭhāpakamicchākammantappahānena sammākammanto niravajjassa kattabbassa niravajjākārena samuṭṭhāpanakiccavā hotīti āha “**sammāsamuṭṭhāpanalakkhaṇo**”ti. Sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ **samuṭṭhāpanaṃ** kāyikakiriyaṇa bhārukkhipanaṃ viya. **Sammāvodāpanalakkhaṇoti** jīvamānassa puggalassa, sampayuttadhammānaṃ vā jīvitindriyavuttiyā, ājīvasseva vā sammadeva sodhanaṃ vodāpanaṃ lakkhaṇaṃ etassāti sammāvodāpanalakkhaṇo. Atha vā kāyavācānaṃ khandhasantānassa ca saṃkilesabhūtamicchā-ājīvappahānena sammā-ājīvo “**vodāpanalakkhaṇo**”ti vutto. Sammāvāyāmasatisamādhisu vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva.

Paññāya kusalānaṃ dhammānaṃ pubbaṅgamabhāvato sabbepi akusalā dhammā tassā paṭipakkhāvāti vuttam “**aññehipi attano paccanīkakilesehi saddhin**”ti. Atha vā **attano paccanīkakilesā** diṭṭhekatṭhā avijjādayo paññāya ujupaccanīkabhāvato. **Passatīti**

passantī viya hoti vibandhābhāvato. Tenāha “**tappaṭicchādaka -pa-asammohato**”ti. Sammāsaṅkappādīnaṃ micchāsaṅkappādayo ujuvipaccanīkāti āha “**sammāsaṅkappādayo -pa- pajahantī**”ti. Tathevāti iminā attano paccanīkakilesehi saddhinti imamattamaṃ anukaḍḍhati. **Visesatoti** sammādiṭṭhiyā vuttakiccato visesena. **Etthāti** etesu sammāsaṅkappādīsu.

Esā sammādiṭṭhi nāmāti lokiyamaṃ lokuttarañca ekajjhaṃ katvā vadati missakatābhāvato. Tenāha “**pubbabhāge**”ti-ādi. **Ekārammaṇā** nibbānārammaṇattā. **Kiccatoti** pubbabhāge¹ dukkhādīhi nāṇehi² kātabbakiccassa idha nipphattito, imasseva vā nāṇassa dukkhādippakāsanakiccato. **Cattāri nāmāni labhati** dukkhapariññādicatukiccasādhanato. **Tīṇi nāmāni labhati** kāmasaṅkappādippahānakiccanipphattito. **Sikkhāpadavibhaṅge**³ “viraticetanā taṃsampayuttāca dhammā sikkhāpadāni”ti vuttāni, tattha padhānānaṃ viraticetanānaṃ vasena “**viratiyopi honti cetanādayopi**”ti āha. “sammāvadati etāyā”ti-ādinā atthasambhavato **sammāvācādayo tayo viratiyopi honti cetanādayopi**. Musāvādādīhi viramaṇakāle viratiyo, subhāsītādivācābhāsanādīkāle cetanādayo yojetabbā. **Maggakkhaṇe pana viratiyova** maggalakkhaṇappattito. Na hi cetanā niyyānasabhāvā. Atha vā ekassa nāṇassa dukkhādīnāṇatā viya ekāya viratiyā musāvādādiviratibhāvo viya ca ekāya cetanāya sammāvācādikiccattayasādhanasabhāvā sammāvācādivācādivasiddhito “**maggakkhaṇe viratiyovā**”ti vuttaṃ.

Cattāri nāmāni labhatīti catusammappadhānacatusatipaṭṭhānavasena labhati. Maggakkhaṇeti ānetvā sambandho. **Pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhi evāti** yadipi samādhi-upakāraṇaṃ abhiniropanānumajjanasampiyyāyanabrūhanasantasukhānaṃ vitakkādīnaṃ vasena catūhi jhānehi sammāsamādhi vibhatto, tathāpi vāyāmo viya anuppannākusalānuppadanādicatuvāyāmakiccaṃ, satī viya ca asubhāsukhāniccānattesu kāyādīsu subhādisaññāpahānalakkhaṇaṃ catusatikiccaṃ, eko samādhi catujjhānasamādhikiccaṃ na sādhetīti pubbabhāgepi paṭhamajjhānasamādhi,

1. Pubbabhāgehi (Mūlaī 2. 71 piṭṭhe.)

2. Nātehi (Ka)

3. Abhi 2. 299 piṭṭhe.

paṭhamajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepi, tathā pubbhāgepi
catutthajjhānasamādhi, catutthajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepīti attho.

“Kiṃ paṇāyaṃ maggadhammānaṃ desanānukkamo, kevalaṃ vācāya
kamavattinibhāvato, udāhu kañci viśesaṃ upādāyā”ti vicāraṇāyaṃ kañci
viśesaṃ upādāyāti dassento āha “**imesū**”ti-ādi. Tatha bhāvanānubhāvā
hitaphalāya sātisaṃyāṃ tikkhavisadabhāvappattiyā
acchariyabbhūtasamatthatāyogena sabbaso paṭipakkhavidhamanena
yāthāvato dhammasabhāvabodhanena ca sammādiṭṭhiyā bahukārātā
veditabbā. Tenāha “**ayaṃ hī**”ti-ādi.

Tassāti sammādiṭṭhiyā. **Bahukāro**ti dhammasampañivedhe bahūpakāro.
Idāni tamatthaṃ upamāhi vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Vacībhedassa kāraṇaṃ vitakko
sāvajjānavajjavacībhedanivattanappavattanākārāya sammāvācāyapi
upakārako evāti āha “**svāyaṃ -pa- sammāvācāyapi upakārako**”ti.
Sammāsaṅkappo hi saccavācāya¹ virativācāyapi viśesapaccayo
micchāsaṅkappatadekaṭṭhakilesappahānato.

Saṃvidahitvāti-ādīsu sammā vidahaṇaṃ kammantappayojanaṅca
ekantānavajjavacīkāyakkammavasena icchitabbanti virativācāvasena
saṃvidahaṇaṃ viratikammantasseva payojanaṅca nidassitanti daṭṭhabbaṃ.
Evaṃ hissa sammāvācāya sammākammantassāpi bahukārātā jotitā siyā.
Vacībhedanīyāmiṅkā hi vacīduccaritavirati kāyikakiriyāniyāmiṅkāya
kāyaduccaritaviratiyā upakārikā. Tathā hi viśaṃvādanādimicchāvācato
avirato micchākammantatopi na viramateva. Yathāha “ekāṃ dhammaṃ
atītassa -pa- natthi pāpaṃ akāriyaṃ”ti². Tasmā aṅguttaraṅgādisammāvācāya
ṭhito sammākammantampi pūreṭiyevāti vacīduccaritavirati
kāyaduccaritaviratiyā upakārikā.

Yasmā ājīvapārisuddhi nāma dussīlyappahānapubbikā, tasmā
sammāvācākammantānantaraṃ sammā-ājīvo desitoti dassetuṃ
“**catubbidham**

1. Saddavācāya (Ka)

2. Khu 1. 207 piṭṭhe Itivuttake.

panā”ti-ādi vuttam. **Ettāvatā**ti parisuddhasilājīvikāmattena. **Idam vīriyanti** catusammappadhānavīriyam.

Vīriyārambhopi sammāsati-pariggahito eva nibbānāvaho, na kevaloti dassetuṃ **“tato”**ti-ādi vuttam. **Sūpaṭṭhitā**ti bahiddhāvikkhepaṃ pahāya suṭṭhu upaṭṭhitā kātabbā. **Samādhissa upakāradhammā** nāma yathāvuttavattuvisadakiriyādayo. Tappaṭipakkhato **anupakāradhammā** veditabbā. **Gatīyoti** nipphattiyo. **Samanvesitvā**ti sammā pariyesitvā.

427. Yathā itthīsu kathā pavattā adhiṭṭhīti vuccati, evaṃ attānaṃ adhikicca pavattā **ajjhattaṃ**. “Evaṃ pavattamānā mayam ‘attā’ti gahaṇaṃ gamissāmā”ti iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikicca uddissa pavattā sattasantatipariyāpannā ajjhattaṃ. Tasmim **ajjhattarūpe**, attano kesādivatthuke kaṣiṇarūpeti attho. **Parikkammavasena ajjhattaṃ rūpasaññīti** parikkammakaraṇavasena ajjhattaṃ rūpasaññī, na appanāvasena. Na hi paṭibhāganimittārammaṇā appanā ajjhattavisayā sambhavati. Tam pana ajjhattaṃ parikkammavasena laddhaṃ kaṣiṇanimittaṃ avisuddhameva hoti, na bahiddhā parikkammavasena laddhaṃ viya visuddhaṃ. Tenāha **“tam panā”**ti-ādi.

Yassevaṃ parikkammaṃ ajjhattaṃ uppannanti yassa puggalassa evaṃ vuttappakārena ajjhattaṃ parikkammaṃ jātam. **Nimittaṃ pana bahiddhāti** paṭibhāganimittaṃ sasantatipariyāpannaṃ na hotīti bahiddhā. **Parittānīti** yathāladdhāni suppasarāvamattāni. Tenāha **“avaḍḍhitānī”**ti. **Parittavasenevāti** vaṇṇavasena ābhoge vijjamānēpi parittavaseneva idam abhibhāyatanaṃ vuttam. Parittatā hettha abhitavanassa kāraṇaṃ. Vaṇṇābhoge satipi asatipi abhibhavatīti abhibhu, parikkammaṃ, ñāṇaṃ vā. Abhibhu āyatanaṃ etassāti **abhibhāyatanaṃ**, jhānaṃ. Abhibhavitabbaṃ vā ārammaṇasaṅkhātāṃ āyatanaṃ etassāti **abhibhāyatanaṃ**. Atha vā ārammaṇābhibhavanato abhibhu ca tam āyatanaṃca yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato manāyatanaḍḍhammāyatanaḍḍhāvatō cāti sasampayuttajjhānaṃ **abhibhāyatanaṃ**. Abhibhāyatanaḍḍhāvanā nāma tikkhapaññasseva sambhavati, na itarassāti āha **“ñāṇuttariko puggalo”**ti. **Abhibhavitvā samāpajjhīti** ettha

abhibhavanam samāpajjanañca upacārajjhānādhiḡamanasamanantameva appanājhānuppādananti āha “**saha nimittuppādenevettha appanam pāpeti**”ti. **Saha nimittuppādenāti** ca appanāparivāsābhāvassa lakkhaṇavacanametam. Yo khippābhiññoti vuccati, tatopi nānuttarasseva abhibhāyatanabhāvanā. **Etthāti** etasmim nimitte. **Appanam pāpeti**ti bhāvanā-appanam neti.

Ettha ca keci “uppanne upacārajjhāne tam ārabba ye heṭṭhimantena dve tayo javanavārā pavattanti, te upacārajjhānapakkhikā eva, tadanantaram bhavaṅgaparivāsenā upacārasevanāya ca vinā appanā hoti, saha nimittuppādeneva appanam pāpeti”ti vadanti, tam tesam matimattam. Na hi pārivāsikaparikkamma appanāvāro icchito, nāpi mahaggaṭappamañajjhānesu viya upacārajjhāne ekantato paccavekkhaṇā icchitabbā. Tasmā upacārajjhānādhiḡamato param katipayabhavaṅgacittāvasāne appanam pāpuṇanto “**saha nimittuppādenevettha appanam pāpeti**”ti vutto. **Saha nimittuppādenāti** ca adhippālikamidam vacanam, na nītattham, tattha adhippāyo vuttanayeneva veditabbo. **Na antosamāpattiyam** tadā tathārūpassa ābhogassa asambhavato. **Samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo** pubbhāḡabhāvanāvasenā jhānakkhaṇe pavattam abhibhavanākāram gahetvā pavattoti daṭṭhabbam. Abhidhammaṭṭhakathāyam pana “imināssa pubbhābhogo kathito”ti vuttam. Antosamāpattiyam tadā tathā ābhogābhāve kasmā jhānasaññāyapīti vuttanti āha “**abhibhavasāññā hissa antosamāpattiyampi atthi**”ti.

Vaḍḍhitappamañānīti vipulappamañānīti attho, na ekaṅguladvaṅgulādivaḍḍhim pāpitāni tathā vaḍḍhanassevettha asambhavato. Tenāha “**mahantāni**”ti. **Bhattavaḍḍhitakanti** bhūñjanabhājane vaḍḍhetvā dinnam bhattam, ekāsane purisena bhūñjitabbabhattato upaḍḍhabhattanti attho.

Rūpe saññā rūpasaññā, sā assa atthīti rūpasaññī, na rūpasaññī **arūpasaññī**. Saññāsīsenā jhānam vadati. Rūpasaññāya anuppādanamevettha **alābhitā**. **Bahiddhāva uppananti** bahiddhāvattusmimyeva uppannam. Ettha ca—

“Ajjhattam rūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. Ajjhattam rūpasaññī bahiddhā rūpāni passati appamañāni

suvaṇṇadubbaṇṇāni. Ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. Ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni”¹—

evamidha cattāri abhibhāyatanāni āgatāni, **abhidhamme**² pana “ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni”³ti evamāgatāni. Tatha ca kāraṇaṃ abhidhammaṭṭhakathāyaṃ vuttameva. Tathā hi vuttaṃ aṭṭhasāliniyaṃ³—

“Kasmā pana yathā suttante ‘ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittāni’^{ti}-ādi vuttaṃ, evaṃ avatvā idha catūsūpi abhibhāyatanesu ajjhattaṃ arūpasaññitāva vuttāti. Ajjhattarūpānaṃ anabhibhavanīyato. Tatha vā hi idha vā bahiddhā rūpāneva abhibhavitabbāni, tasmā tāni niyamato vattabbāni”^{ti}.

Tatrāpi idhapi vuttāni “ajjhattaṃ rūpasaññī ajjhattaṃ arūpasaññīti idaṃ pana satthu desanāvīlāsamattamevā”^{ti}. Ayaṃ panettha adhippāyo—idha vaṇṇābhogarahitāni sahitāni ca sabbāni parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni abhibhuyyāti. Pariyāyakathā hi suttantadesanāti. Abhidhamme pana nippariyāyadesanattā vaṇṇābhogarahitāni visuṃ vuttāni, tathā sahitāni. Atthi hi ubhayattha abhibhavanavisesoti. Tathā idha pariyāyadesanattā vimokkhānampi abhibhavanapariyāyo atthīti “ajjhattaṃ rūpasaññī”^{ti}-ādinā paṭhamadutiya-abhibhāyatanesu paṭhamavimokkho, tatiyacatuttha-abhibhāyatanesu dutiyavimokkho, vaṇṇābhāyatanesu tatiyavimokkho ca abhibhavanapattito saṅgahito. Abhidhamme pana nippariyāyadesanattā vimokkhābhāyatanāni asaṅkarato desetum vimokkhe vajjetvā abhibhāyatanāni kathitāni. Sabbāni ca vimokkhakiccāni jhānāni vimokkhadesanāyaṃ vuttāni. Tadetam “ajjhattaṃ rūpasaññī”^{ti} āgatassa abhibhāyatanadvayassa abhidhamme abhibhāyatanesu avacanato “rūpī rūpāni passati”^{ti}-ādīnañca sabbavimokkhakiccāsādhāraṇavacanabhāvato vavatthānaṃ katanti viññāyati.

1. Dī 3. 215, 250; Am 3. 125, 305 piṭṭhesu.

2. Abhi 1. 64 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 1. 234 piṭṭhe.

Ajjhattarūpānaṃ anabhibhavanīyatoti idaṃ abhidhamme katthacipi “ajjhattarūpāni passatī”ti avatvā sabbattha yaṃ vuttaṃ “bahiddhā rūpāni passatī”ti, tassa kāraṇavacanāṃ. Tena yaṃ aññahetukaṃ suttante “bahiddhā rūpāni passatī”ti vacanāṃ, taṃ tena hetunā vuttaṃ. Yaṃ pana desanāvīlāsahetukaṃ ajjhattaṃ arūpasaññitāya eva abhidhamme vacanāṃ, na tassa aññaṃ kāraṇaṃ maggitabbanti dasseti. Ajjhattarūpānaṃ anabhibhavanīyatā ca tesaṃ bahiddhārūpānaṃ viya avibhūtattā. Desanāvīlāso ca yathāvuttavavattānavasena vedītabbo veneyyajjhāsaya vasena vijjamaṇapariyāyakathanabhāvato. Desanāvīlāso hi nāma veneyyajjhāsayanurūpaṃ vijjamaṇassa ca pariyāyassa vibhāvanāṃ, na yassa kassaci, tasmā “idha pariyāyadesanattā”ti-ādinā vuttappakāraṃ vavattānaṃ desanāvīlāsanibandhananti daṭṭhabbaṃ.

Suvaṇṇadubbaṇṇānīti eteneva siddhattā na nīlādi-abhibhāyatanāni vattabbānīti ce? Na nīlādīsu katādhikārānaṃ nīlādibhāvasseva abhibhavanakāraṇattā. Na hi tesaṃ parisuddhāparisuddhavaṇṇānaṃ parittatā appamaṇatā vā abhibhavanakāraṇaṃ, atha kho nīlādibhāvo evāti. Etesu ca parittādikasiṇarūpesu yaṃyaṃcaritassa imāni abhibhāyatanāni ijjhanti, taṃ dassetuṃ “imesu panā”ti-ādi vuttaṃ.

Sabbasaṅgāhikavasenati nīlavaṇṇanīlanidassananīlanibhāsānaṃ sādharmaṇavasena. **Vaṇṇavasena**ti sabhāvavaṇṇavasena. **Nidassanavasena**ti passitabbatāvasena, cakkhuvīññānavīthiyā gahetabbatāvasena. **Obhāsavasena**ti sappabhāsatāya avabhāsanasena. **Vaṇṇadhātuyā vā**ti añjanarajatavattādivaṇṇadhātuyā. **Lokiyāneva** rūpāvacarajjhānabhāvato.

435. **Rūpī**ti ettha yenāyaṃ sasantatipariyāpanna rūpena samannāgato, taṃ yassa jhānassa hetubhāvena viṣiṭṭharūpaṃ hoti. Yena viṣiṭṭhena rūpīti vucceyya, tadeva sasantatipariyāpannarūpanimittaṃ jhānaṃ. Idha pana paramatthato rūpibhāvasādhakanti āha “ajjhattaṃ kesādīsū”ti-ādi. **Rūpajjhānaṃ rūpanti** uttarapadalopena vuttaṃ “rūpūpapattiyā”ti-ādīsū¹ viya.

1. Abhi 1. 44, 52, 53, 64; Abhi 2. 276 piṭṭhesu.

Subhantveva adhimutto hotīti ayaṃ tatiyavimokkho idha suparisuddhanīlādivaṇṇakasiṇajjhānavasena vuttoti dassetvā idāni paṭisambhidāpāliyaṃ tassa brahmavihārajjhānavasena āgatabhāvaṃ dassetuṃ “**paṭisambhidāmagge panā**”ti-ādi āraddhaṃ. Idha pana uparipāliyaṃyeva brahmavihārānaṃ āgatattā taṃ nayaṃ paṭikkhipitvā parisuddhanīlādivaṇṇakasiṇavaseneva subhavamokkho anuññāto.

443. **Parikammapathaviyāpīti** akatāya vā katāya vā daḷhamaṇḍalādisaṅkhātaparikammapathaviyāpī. Uggahanimittādīnaṃ pathavīkasiṇanti nāmaṃ nissite nissayavohāravasena vuttanti daṭṭhabbaṃ yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karonti”ti.

Sīlānīti pātimokkhasaṃvarādīni cattāri sīlāni. **Sodhetvāti** anāpajjana āpannavuṭṭhāpanena kilesehi appaṭipīlanena ca visodhetvā. Tividhaṃ hi sīlassa visodhanaṃ nāma anāpajjanaṃ āpannavuṭṭhāpanaṃ kilesehi ca appaṭipīlananti. Kammatṭhānabhāvanaṃ paribundheti uparodheti pavattituṃ na detīti **palibodho** rakārassa lakāraṃ katvā, paribandhoti attho. **Upacchinditvāti** samāpannena saṅgāhaṇena vā uparundhitvā, apalibodhaṃ katvāti attho. **Kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvāti**—

“Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo.

Gambhīraṇca kathaṃ kattā, no caṭṭhāne niyojako”ti¹—

evamādiguṇasamannāgataṃ ekantahitesiṃ vuddhipakkhe ṭhitaṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā.

Ananurūpaṃ vihāranti aṭṭhārasannaṃ dosānaṃ aññatarena samannāgataṃ. Vuttaṃ hettaṃ aṭṭhakathāsu—

“Mahāvāsaṃ navāvāsaṃ, jarāvāsaṇca panthaniṃ.

Soṇḍiṃ paṇṇaṇca pupphaṇca, phalaṃ patthitameva ca.

Nagaraṃ dārunā khettaṃ, visabhāgena paṭṭanaṃ.

Paccantasīmā sappāyaṃ, yatthā mitto na labbhati.

Aṭṭhārasetāni ṭhānāni, iti viññāya paṇḍito.

Ārakā parivajjeyya, maggaṃ sappaṭibhayaṃ yathā”ti².

1. Am 2. 422 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 118 piṭṭhe.

Anurūpeti gocaragāmato nātidūranaccāsannatādīhi pañcahi aṅgehi samannāgate. Vuttaṃ hetam bhagavatā—

“Kathañca bhikkhave senāsanaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hoti? Idha bhikkhave senāsanaṃ nātidūraṃ hoti naccāsannaṃ amanāgamanasampannaṃ divā appākiṇṇaṃ rattiṃ appasaddaṃ appanigghosaṃ appaḍaṃsamakasaṃvātātapasarīsapasamphassaṃ, tasmim kho pana senāsane viharantassa appakasirena uppajjanti cīvarapiṇḍapātasenaṃsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārā, tasmim kho pana senāsane therā bhikkhū viharanti bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādhārā, te kālena kālaṃ upasaṅkamitvā paripucchati paripaṇhāti ‘idaṃ bhante kathaṃ imassa ko attho’ti. Tassa te āyasmanto avivaṭṭāṇceva vivaranti, anuttānīkatañca uttānīṃ karonti, anekavihitesu ca kaṅkhāṭṭhāniyesu dhammesu kaṅkhaṃ paṭivinodenti. Evaṃ kho hikkhave senāsanaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hoti”ti¹.

Ettha ca nātidūraṃ naccāsannaṃ gamanāgamanasampannanti ekaṃ aṅgaṃ, divā appākiṇṇaṃ rattiṃ appasaddaṃ appanigghosanti ekaṃ, appaḍaṃsamakasaṃvātātapasarīsapasamphassanti ekaṃ, tasmim kho pana senāsane viharantassa -pa- parikkhārāti ekaṃ, tasmim kho pana senāsane therā -pa- kaṅkhaṃ paṭivinodenti ekanti evaṃ pañcaṅgāni veditabbāni.

Khuddakapalibodhaṃ upacchinditvāti dīghakesanakhalomānaṃ chedanena cīvarakammacīvararajanapattapacanamañcapīṭhādisodhanavasena khuddakapalibodhaṃ upacchinditvā.

453. **Uddhumātakādīsūti** ettha ādi-saddena vinīlakavipubbakavicchiddakavikkhāyitakahatavikkhittakalohitakapuḷavaka-aṭṭhikānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha bhastā viya vāyunā uddhaṃ jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena dhumātattā uddhumātaṃ, uddhumātameva **uddhumātakaṃ**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ uddhumātanti **uddhumātakaṃ**, tathārūpassa chavasarīrassetam adhivacanaṃ. Vinīlam vuccati viparibhinnaṃlavāṇṇam, vinīlameva **vinīlakaṃ**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti **vinīlakaṃ**, maṃsussadaṭṭhānesu

1. Am 3. 268 piṭṭhe.

rattavaṇṇassa, pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa, yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhāne nīlasāṭakapārutasseva chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Paribhinnaṭṭhānesu vissandamānapubbaṃ vipubbaṃ, vipubbameva **vipubbakaṃ**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti **vipubbakaṃ**, tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vicchiddaṃ vuccati dvidhā chindanena apadhāritaṃ, vicchiddameva **vicchiddakaṃ**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vicchiddanti **vicchiddakaṃ**, vemajjhe chinnassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Ito ca etto ca vividhākārena soṇasiṅgālādīhi khāyitaṃ vikkhāyitaṃ, vikkhāyitameva **vikkhāyitakaṃ**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vikkhāyitanti **vikkhāyitakaṃ**, tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ.

Vividhā khittaṃ vikkhittaṃ, vikkhittameva **vikkhittakaṃ**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vikkhittanti **vikkhittakaṃ**, aññena hatthaṃ, aññena pādaṃ, aññena sīsanti evaṃ tato tato vikkhittassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Hatañca taṃ purimanayeneva vikkhittakañcāti **hatavikkhittakaṃ**, kāyapadākārena aṅgapaccaṅgesu satthena hanitvā vuttanayeneva vikkhittassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Lohitaṃ kirati vikkhipati ito cito ca paggharati **lohitaṃ**, paggharitalohitamakkhitassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Puḷavā vuccanti kimayo, puḷave kiratīti **puḷavakaṃ**, kimiparipuṇṇassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Aṭṭhiyeva **aṭṭhikaṃ**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ aṭṭhīti **aṭṭhikaṃ**, aṭṭhisāṅkhalikāyapi ekaṭṭhikassapi etaṃ adhivacanaṃ. Imesu dasasu asubhesu paṭhamajjhānameva uppajjati, na dutiyādīni. Tenāha idha “**paṭhamajjhānasahagatā saññā**”ti. Tathā hi aparisaṅṭhitajalāya sīghasotāya nadiyā arittabaleneva nāvā tiṭṭhati, vinā arittena na sakkā ṭhapetuṃ. Evamevaṃ dubbalattā ārammaṇassa vitakkabaleneva cittaṃ ekaggaṃ hutvā tiṭṭhati, vinā vitakkena na sakkā ṭhapetuṃ. Tasmā paṭhamajjhānamevettha hoti, na dutiyādīni. Ārammaṇassa dubbalatā cettha paṭikūlabhāvena cittaṃ ṭhapetuṃ asamatthatā.

“Rukkho mato, lohaṃ matan”ti-ādīsu yaṃ khandhappabandhaṃ upādāya rukkhādisamaññā, tasmim̐ anupacchinnepi allatādivigamaṇaṃ nissāya matavohāro **sammutimaraṇaṃ**. Saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgasaṅkhātāṃ **khaṇikamaraṇaṃ**. **Samucchedamaraṇanti** arahato santānassa sabbaso ucchedabhūtaṃ maraṇaṃ. Vipassanābhāvanāvasena cetāṃ vuttaṃ. Maraṇānussatibhāvanāyaṃ pana tividhampetaṃ

nādhīppetam̄ asaṃvegavatthuto anupaṭṭhahanato abāhullato ca.
Maraṇānussatiyaṃ hi ekena bhavena paricchinnassa
jīvitindriyappabandhassa vicchedo maraṇanti adhippeto saṃvegavatthuto
upaṭṭhahanato bāhullato ca. Idāni imameva maraṇaṃ sandhāya
vikappantaraṃ dassento “**heṭṭhā vuttalakkhaṇā vā**”ti-ādimāha.

Asitapītādibhedeti asitapītakhāyitasāyitappabhede,
asitabbakhāditabbasāyitabbavibhāgeti attho kālabhedavacanicchāya
abhāvato yathā “duddhan”ti. Kabaḷaṃ kariyatīti kabaḷikāro, āhariyatīti
āhāro, kabaḷikāro ca so āhāro cāti **kabaḷikārāhāro**. Vatthuvaseṇa cetam̄
vuttaṃ. Savatthuko eva hi āhāro idha kammaṭṭhānabhāvena adhippeto.
Ojālakkaṇo pana āhāro ojaṭṭhamakaṃ rūpaṃ āharatīti āhāroti vuccati. So
idha nādhīppetō paṭikūlakāraggaṇassa asambhavato. **Nava paṭikūlānīti**
gamanapariyesanaparibhogāsayanidāna-
aparipakkaparipakkaphalanissandappaṭikūlavaseṇa nava paṭikūlāni.
Samakkhanappaṭikūlaṃ pana paribhogādīsu labbhamānattā idha visum̄ na
gahitaṃ, aññathā tena saddhiṃ “dasa paṭikūlānī”ti vattabbaṃ.
Visuddhimagge¹ pana samakkhanaṃ paribhogādīsu labbhamānampi
nissandavasena visesato paṭikūlanti visum̄ gahetvā dasahākārehi paṭikūlatā
vuttā.

Uppajjanakasaññanti paṭikūlakāraggaṇavasena uppajjanakasaññaṃ.
Saññā-saddo cāyaṃ “rūpasaññā saddasaññā”ti-ādīsu² sañjānalakkaṇe
dhamme āgato, “aniccasaññā dukkhasaññā”ti-ādīsu³ vipassanāya āgato,
“uddhumātakasaññāti vā sopāka rūpasaññāti vā ime dhammā ekaṭṭhā, udāhu
nānaṭṭhā”ti-ādīsu samathe āgato. Idha pana samathassa parikamme
daṭṭhabbo. Āhārehi paṭikūlakāraggaṇaṃ, tappabhāvitam̄ vā
upacārajjhānaṃ idha “āhāre paṭikūlasaññā”ti ādhīppetam̄.

Ukkaṇṭhitasaññanti nibbindanākāreṇa uppajjanakasaññaṃ.
Aniccasaññanti ettha aniccaṃ khandhapañcakaṃ
uppādavayaññathattabhāvato, hutvā abhāvato vā, tasmim̄ anicce
khandhapañcake aniccanti uppajjamānā aniccalakkaṇapariggāhikā saññā
aniccasaññā. Tenāha “**pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ**”ti-ādi. Tattha

1. Visuddhi 1. 341 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 52 piṭṭhe.

3. Aṃ 3. 75, 294 piṭṭhesu.

udayo nibbattilakkhaṇaṃ, **vayo** vipariṇāmalakkhaṇaṃ, **aññathattaṃ** jarā.

Udayabbayaññathattaggahaṇena aniccalakkhaṇaṃ dasseti.

Uppādavayaññathattabhāvato hi khandhapañcakaṃ aniccanti vuccati. Yassa

ca sabhāvena khandhapañcakaṃ aniccanti vuccati, taṃ **aniccalakkhaṇaṃ**.

Tena hi taṃ aniccanti lakkhīyati, aniccalakkhaṇaṃca udayabbayānaṃ

amanasikārā santatiyā paṭicchannattā na upaṭṭhāti, udayabbayaṃ pana

pariggahetvā santatiyā vikopitāya aniccalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato

upaṭṭhāti. Na hi sammadeva udayabbayaṃ sallakkhentassa pubbāpariyena

pavattamānānaṃ dhammānaṃ aññoññabhāvaṃ sallakkhaṇena santatiyā

ugghāṭitāya dhammā sambandhabhāvena upaṭṭhahanti, atha kho ayosalākā

viya asambandhabhāvenāti suṭṭhutaṃ aniccalakkhaṇaṃ pākaṭaṃ hoti.

“Yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ”ti¹ vacanato tadeva khandhapañcakaṃ

abhiṅhappaṭipīlanato dukkhaṃ, abhiṅhappaṭipīlanākāro pana

dukkhalakkhaṇaṃ. Tenevāha “**anicce khandhapañcake -pa- saññānaṃ**

bhāveti”ti. Tattha paṭipīlanānaṃ nāma yathāpariggahitaṃ udayavayavasena

saṅkhārānaṃ nirantaraṃ paṭipīliyamānatā vibādhiyamānatā.

Dukkhalakkhaṇaṃca abhiṅhasampaṭipīlanassa amanasikārā iriyāpathehi

paṭicchannattā na upaṭṭhāti, abhiṅhasampaṭipīlanānaṃ pana manasi karitvā

iriyāpathe labbhamānadukkhappaṭicchādakabhāve ugghāṭite

dukkhalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Tathā hi iriyāpathehi

paṭicchannattā dukkhalakkhaṇaṃ na upaṭṭhāti, te ca iriyāpathā

abhiṅhasampaṭipīlanāmanasikāreṇa paṭicchādakā jātā. Ekasmiṃ hi

iriyāpathe uppannassa dukkhassa vinodakaṃ iriyāpathantaraṃ tassa

paṭicchādakaṃ viya hoti, evaṃ sesāpi. Iriyāpathānaṃ pana

taṃtaṃdukkhapaṭitākārabhāve yāthāvato ñāte tesaṃ

dukkhappaṭicchādakabhāvo ugghāṭito nāma hoti saṅkhārānaṃ nirantaraṃ

dukkhābhitunnatāya pākaṭabhāvato. Tasmā abhiṅhasampaṭipīlanānaṃ manasi

karitvā iriyāpathe labbhamānadukkhappaṭicchādakabhāve ugghāṭite

dukkhalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti.

“Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā”ti vacanato tadeva khandhapañcakaṃ

avasavattanato anattā, avasavattanākāro pana anattalakkhaṇaṃ. Tenāha

1. Saṃ 2. 19, 37, 68, 69, 92, 236, 237; Khu 9. 295 piṭṭhesu.

“**paṭipīḷanaṭṭhenā**”ti-ādi. Anattalakkhaṇaṅca nānādhātuviniḃbhogassa amanasikārā ghanena paṭicchannattā na upaṭṭhāti, nānādhātuyo pana viniḃbhujjitvā “aññā pathaviḍhātu, aññā āpodhātū”ti-ādinā, “añño phasso, aññā vedanā”ti-ādinā ca visum visum katvā ghanaviniḃbhoge kate samūhaghane kiccārammaṇaghane ca bhedite anattalakkhaṇam yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Yā hesā aññamaññūpatthambhesu samudītesu rūpārūpadhammesu ekattābhinivesavasena aparimadditasāṅkhārehi mamāyamānā samūhaghanatā, tathā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ kiccabhedassa satipi paṭiniyatabhāve ekato gayhamānā kiccaghanatā, tathā sārammaṇadhammānaṃ satipi ārammaṇakaraṇabhede ekato gayhamānā ārammaṇaghanatā. Sā catūsu dhātūsu ñāṇena viniḃbhujjitvā dissamānāsu hatthena parimaddiyamāno pheṇapiṇḍo viya vilīnam¹ āgacchati, yathāpaccayaṃ pavattamānā suññā ete dhammamattāti avasavattanākārasāṅkhātānaṃ anattalakkhaṇaṃ pākaṭataraṃ hoti.

Apara-accharāsaṅghātavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

19. Kāyagatāsativaggavaṇṇanā

563. **Cetasā phuṭoti** cittena pharito. Cittena pharaṇaṅca samuddassa dvidhā sambhavatīti āha “**duvidham pharaṇan**”ti-ādi. **Purimena atthenāti** “sampayogavasena vijjānaṃ bhajantī”ti vuttena atthena. **Pacchimenāti** “vijjābhāge vijjākoṭṭhāse vattantī”ti vuttena.

564. **Mahato saṃvegāya saṃvattatīti**-ādīsu ayaṃ pana aparo nayo. Yāthāvato kāyasabhāvappavedanato mahato saṃvegāya saṃvattati. **Atthāyāti** diṭṭhadhammikādi-atthāya. **Yogakkhemāyāti** catūhi yogehi khemabhāvāya. **Satisampajaññāyāti** sabbattha sati-avippavāsāya sattaṭṭhānīyasampajaññāya ca. **Ñāṇadassanappaṭilābhāyāti** vipassanāñāṇadhigamāya. **Vijjāvimutti phalāsacchikiriyāyāti** tisso vijjā cittassa adhimutti nibbānaṃ cattāri sāmāññaphalānīti etesaṃ paccakkhakarāṇāya.

584. **Paññāpaṭilābhāyā**ti-ādīsu soḷasasu padesu paññāpaṭilābhāya paññāvuddhiyā paññāvepullāya paññābhāhullāyāti imāni cattāri paññāvasena bhāvavacanāni, sesāni dvādasa puggalavasena bhāvavacanāni.

Sappurisasamsevoti sappurisānaṃ bhajanaṃ. **Saddhammassavananti** tesam sappurisānaṃ santike silādippaṭipattidīpakassa saddhammavacanassa savanaṃ. **Yoniso manasikāro**ti sutānaṃ dhammānaṃ atthūparikkhāvasena upāyena manasikāro. **Dhammānudhammapaṭipattī**ti lokuttaradhamme anugatassa silādippaṭipadādhammassa paṭipajjanaṃ.

Channaṃ abhiññāṇānanti

iddhividhadibbasotacetopariyapubbenivāsadibbacakkhu-

āsavakkhayañāṇānaṃ. **Tesattatīnaṃ ñāṇānanti paṭisambhidāpāliyaṃ**¹

“sotāvadhāne paññā sutamaye ñāṇaṃ, sutvāna samvare paññā silamaye ñāṇaṃ”ti-ādīnā ñāṇakathāya niddiṭṭhānaṃ sāvakasādhāraṇāsādhāraṇānaṃ ñāṇānaṃ. Imesaṃ hi tesattatiñāṇānaṃ sutamayañāṇādīni sattasatṭhiñāṇāni sāvakassa sādāraṇāni, “indriyaparopariyatte ñāṇaṃ, sattānaṃ āsayānusaye ñāṇaṃ, yamakapāṭihīre ñāṇaṃ, mahākaruṇāsamaṇāpattiyā ñāṇaṃ, Sabbaññutaññāṇaṃ, anāvaraṇañāṇaṃ”ti² imāni cha asādhāraṇañāṇāni sāvakehi.

Sattasattatīnaṃ ñāṇānanti ettha—

“Jātipaccayā jarāmarāṇanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmarāṇanti ñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ jātipaccayā jarāmarāṇanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmarāṇanti ñāṇaṃ. Anāgatampi addhānaṃ jātipaccayā jarāmarāṇanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmarāṇanti ñāṇaṃ. Yampissa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti ñāṇaṃ. Bhavapaccayā jāṭīti ñāṇaṃ -pa-. Upādānapaccayā bhavoti ñāṇaṃ, taṇhāpaccayā upādānanti ñāṇaṃ, vedanāpaccayā taṇhāti ñāṇaṃ, phassapaccayā vedanāti ñāṇaṃ, saḷāyatanapaccayā phassoti ñāṇaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatananti ñāṇaṃ, viññānapaccayā nāmarūpanti ñāṇaṃ, saṅkhārapaccayā viññānanti ñāṇaṃ, avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ,

1. Khu 9. 1 piṭṭhe.

2. Khu 9. 4 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇaṃ, atītampi addhānaṃ avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇaṃ, anāgatampi addhānaṃ avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇaṃ, yampissa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi khayadhammaṃ ayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti ñāṇaṃ”ti—

bhagavatā **nidānavagge**¹ jarāmarañādīsu ekādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu paccekaṃ satta satta katvā vuttāni sattasattatiñāṇāni.

Tattha **dhammaṭṭhitiñāṇanti** paccayākārañāṇaṃ. Paccayākāro hi dhammānaṃ pavattisaṅkhātāya ṭhitiyā kāraṇattā “dhammaṭṭhiti”ti vuccati, tattha ñāṇaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, “jātipaccayā jarāmarāṇaṃ”ti-ādinā vuttasseva chabbidhassa ñāṇassettaṃ adhivacanaṃ. **Khayadhammanti** khayagamanasabhāvaṃ. **Yavadhammanti** vayagamanasabhāvaṃ. **Virāgadhammanti** virajjanasabhāvaṃ. **Nirodhadhammanti** nirujjhanasabhāvanti attho.

Lābhoti-ādīsu lābhoyeva upasaggena visesetvā “**paṭilābho**”ti vutto. Puna tasseva atthavivaraṇavasena “**patti sampatti**”ti vuttam. **Phusanāti** adhigamanavasena phusanā. **Sacchikiriyāti** paṭilābhasacchikiriyā. **Upasampadāti** nipphādanā.

Sattannaṃ ca sekkhānanti tisso sikkhā sikkhantīti sekkhasaññitānaṃ sotāpattimaggaṭṭhādīnaṃ sattannaṃ. **Puthujjanakalyāṇakassa cāti** nibbānagāminiyā paṭipadāya yuttattā sundaraṭṭhena kalyāṇasaññitassa puthujjanassa. Vaḍḍhitaṃ vaḍḍhanaṃ etāyāti **vaḍḍhitavaḍḍhanā**. Yathāvuttānaṃ aṭṭhannampi paññānaṃ vasena visesatova arahato paññāvasena **paññāvuddhiyā**. Tathā **paññāvepullāya**.

Yassa kassacipi visesato anurūpadhammassa mahantaṃ nāma kiccāsiddhiyā veditabbanti tadassa kiccāsiddhiyā dassento “**mahante atthe pariggaṇhāti**”ti-ādimāha. Tattha atthādīnaṃ mahantabhāvo mahāvisayatāya veditabbo, mahāvisayatā ca tesam paṭisambhidāmagge āgatanayena veditabbā. Silakkhandhassa pana hetumahantatāya paccayamahantatāya

1. Saṃ 1. 291 piṭṭhe.

nissayamahantatāya pabhedamahantatāya kiccamahantatāya phalamahantatāya ānisaṃsamahantatāya ca mahantabhāvo veditabbo. Tattha **hetu** alobhādayo. **Paccayo** hirottappasaddhāsativīriyādayo. **Nissayo** sāvakabodhipaccekabodhiniyatatā taṃsamaṅgino ca purisavisesā. **Pabhedo** cārittavārittādivibhāgo. **Kiccam** tadaṅgādivasena paṭipakkhavidhamanaṃ. **Phalam** saggasampadā nibbānasampadā ca. **Ānisaṃso** piyamanāpatādi. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge**¹ **ākaṅkheyyasuttā**dīsu² ca āgatanayena veditabbo. Iminā nayena samādhikkhandhādīnampi mahantatā yathārahaṃ niddhāretvā vattabbā. Ṭhānāṭṭhānādīnaṃ mahantabhāvo pana mahāvisayatāya veditabbo. Tattha ṭhānāṭṭhānānaṃ mahāvisayatā bahudhātukasuttādīsu āgatanayena veditabbā.

Vihārasamāpattīnaṃ mahāvisayatā samādhikkhandhe mahāvisayatāniddhāraṇanayena veditabbā, ariyasaccānaṃ sakalayānasaṅgāhakato **saccavibhaṅge**³ **taṃsamvaṇṇanāsu**⁴ ca āgatanayena, satipaṭṭhānādīnaṃ **satipaṭṭhānavibhaṅgā**dīsu⁵ **taṃsamvaṇṇanā**dīsu⁶ ca āgatanayena, sāmaññaphalānaṃ mahato hitassa mahato sukhasa mahato atthassa mahato yogakkhemassa nipphattibhāvato santapaṇīta-atakkāvacarapaṇḍitavedanīyabhāvato, abhiññāya mahāsambhārato mahāvisayato mahākiccato mahānubhāvato mahānipphattito, nibbānassa madanimmadanādīmahatthasiddhito ca mahantabhāvo veditabbo. **Pariggaṇhātī**ti sabhāvādito paricchijja gaṇhāti jānāti, paṭivijjatīti attho.

Puthupaññāti etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayam pana viseso—**puthu nānākkhandhesu ñāṇaṃ pavattatī**ti “ayam rūpakkhandho nāma -pa- ayam viññāṇakkhandho nāmā”ti evam pañcannaṃ khandhānaṃ nānākaṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattatī. Tesupi ekavidhena rūpakkhandho -pa- ekādasavidhena rūpakkhandho. Ekavidhena vedanākkhandho -pa- bahuvadhena vedanākkhandho. Ekavidhena saññākkhandho -pa- bahuvadhena saññākkhandho. Ekavidhena saṅkhārakkhandho -pa- bahuvadhena saṅkhārakkhandho. Ekavidhena viññāṇakkhandho -pa-

1. Visuddhi 1. 9 piṭṭhe.

2. Ma 1. 39 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 104 piṭṭhe.

4. Abhi-Ṭṭha 2. 78 piṭṭhe.

5. Abhi 2. 200 piṭṭhe.

6. Abhi-Ṭṭha 2. 204 piṭṭhe.

bahuvidhena viññāṇakkhandhoti evaṃ ekekassa khandhassa ekavidhādivasena atītādivasenapi nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Puthu nānādhātūsūti “ayaṃ cakkhudhātu nāma -pa- ayaṃ manoviññādhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve cātubhūmikā”ti evaṃ dhātūsu nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tayidaṃ upādinnadhātuvasena vuttaṃ. Paccekabuddhānaṃ hi dvinnaṅca aggasāvakaṇaṃ upādinnadhātūsu eva nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati, taṅca kho ekadesatova, na nippadesato. Bahiddhā anupādinnadhātūnaṃ nānākaraṇaṃ tesāṃ avisayova, sbaññubuddhānaṃyeva pana “imāya dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto hoti, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa kharo, imassa bahalataco, imassa sukkhataco. Imassa pattāṃ vaṇṇasaṅṭhānādivasena evarūpaṃ. Imassa pupphaṃ nīlaṃ, pītaṃ, lohitaṃ, odātaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ, missakagandhaṃ. Phalaṃ khuddakaṃ, mahantaṃ, dīghaṃ, vaṭṭaṃ, suvaṇṇaṃ, dubbaṇṇaṃ, maṭṭhaṃ, pharusaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ, madhuraṃ, tittakaṃ, ambilaṃ, kaṭukaṃ, kasāvaṃ. Kaṇṭako tikhiṇo, atikhiṇo, ujuko, kuṭilo, tambo, nīlo, lohito, odāto”ti-ādinaṃ dhātunānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Puthu nānā-āyatanesūti “idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma -pa- idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanaṃ kāmāvacarā, dve cātubhūmakā”ti evaṃ āyatanaṃnānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Phuthu nānāpaṭiccasamuppādesūti ajjhatabhiddhābhedato santānābhedato ca nānābhēdesu paṭiccasamuppādaṅgesu. Avijjādi-aṅgāni hi paccekaṃ paṭiccasamuppādasāññitāni. Tenāha saṅkhārapīṭake “dvādasa paccayā dvādassa paṭiccasamuppāda”ti¹.

Puthu nānāsuññatamanupalabbhesūti nānāabhāvesu nīccasārādivirahitesu suññābhāvesu, tato eva itthipurisa-attattaniyādivasena anupalabbhamānasabhāvesu. Ma-kāro hettha padasandhikaro.

Puthu nānā-atthesūti atthapaṭisambhidāvisayesu paccayuppannādinānā-atthesu. **Dhammesūti** dhammapaṭisambhidāvisayesu paccayādinānādhammesu.

1. Saṃ-Ṭī 1. 163 piṭṭhepi.

Niruttisūti tesam̐yeva atthadhammānaṃ niddhāraṇavacanasāṅkhātesu nānāniruttisu. **Puthu nānāpaṭibhānesū**ti atthapaṭisambhidādivisayesu imāni nāṇāni idamatthajotakānīti tathā tathā paṭibhānato upatiṭṭhanato paṭibhānānīti laddhanāmesu nānāñāṇesu.

Puthu nānāsīlakkhandhesūti-ādīsu sīlassa puthuttaṃ nānattañca vuttameva, itaresaṃ pana vuttanayānusārena suviññeyyattā pākaṭameva. Yaṃ pana abhinnaṃ ekameva nibbānaṃ, tattha upacāravasena puthuttaṃ gaḥetabbanti āha “**puthu nānājanasādhāraṇe dhamme samatikkammā**”ti. Tenassa madanimmadanādipariyāyena puthuttaṃ paridīpitaṃ hoti.

Vipule attheti mahante atthe. Mahantapariyāyo hi vipulasaddo. **Gambhīresū**ti sasādīhi viya mahāsamuddo anupacitañāṇasambhārehi alabbhaneyyappatiṭṭhesu khandhesu nāṇaṃ pavattatīti visayassa gambhīratāya nāṇassa gambhīratā vibhāvītā.

Tikkhavisadabhāvādiguṇehi asādhāraṇattā paresaṃ paññāya na sāmāntā, atha kho suvidūravidūreti **asamantapaññā** ākāraṃ rassattaṃ katvā. Keci “asamatthapaññā”ti paṭhanti, tesaṃ yathāvuttaguṇehi aññehi asādhāraṇattā natthi etissā kāyaci samatthanti asamattā paññāti yojanā. **Atthavavattānatoti** atthappabhedassa yāthāvato sanniṭṭhānato. **Na añño koci sakkoti abhisambhavitunti** nāṇagatiyā sampāpuṇitum na añño kocipi sakkoti, tasmā ayaṃ suvidūravidūreti asamantapaññā. Idāni puggalantaravasena asamantapaññāṃ vibhāvetum “**puthujjanakalyāṇakassā**”ti-ādi āradhmaṃ.

“Paññāpabhedakusalo abhinnañāṇo adhigatappaṭisambhido catuvesārajjappatto dasabaladhārī purisāsabho purisasīho purisanāgo purisajāñño purisadhorayho anantañāṇo anantatejo anantayasa aḍḍho mahaddhano balavā netā vinetā anunetā paññāpetā viniṭṭhāpetā pekkhetā pasādetā. So hi bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā, asaṅgātassa maggassa saṅgānetā, anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū maggavidū maggakovido. Maggānugāmī ca pana etarahi sāvaka viharanti pacchā samannāgatā.

So hi bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passaṃ, cakkhubhūto
 ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā
 amatassa dātā dhammassāmī tathāgato, natthi tassa bhagavato aññātaṃ
 adiṭṭhaṃ aviditaṃ asacchikataṃ aphasitaṃ paññāya. Atītaṃ anāgataṃ
 paccuppannaṃ upādāya sabbe dhammā sabbākārena buddhassa
 bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṃ āgacchanti, yaṃ kiñci neyyaṃ nāma
 atthi taṃ sabbaṃ jānitabbaṃ, attattho vā parattho vā ubhayattho vā
 diṭṭhadhammiko vā attho samparāyiko vā attho uttāno vā attho
 gambhīro vā attho gūḷho vā attho paṭicchanno vā attho neyyo vā attho
 nīto vā attho anavajjo vā attho nikkilesso vā attho vodāno vā attho
 paramattho vā attho, sabbaṃ taṃ antobuddhañāṇe parivattati.

Sabbaṃ kāyakammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇānuparivatti,
 sabbaṃ vacīkammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇānuparivatti, sabbaṃ
 manokammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇānuparivatti. Atīte buddhassa
 bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, anāgate buddhassa bhagavato
 appaṭihataṃ ñāṇaṃ, paccuppanne buddhassa bhagavato appaṭihataṃ
 ñāṇaṃ, yāvatakaṃ neyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ,
 tāvatakaṃ neyyaṃ. Neyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ
 neyyaṃ, neyyaṃ atikkamitvā ñāṇaṃ nappavattati, ñāṇaṃ atikkamitvā
 neyyapatho natthi, aññamaññapariyantaṭṭhāyino te dhammā, yathā
 dvinnaṃ samuggapaṭalānaṃ sammā phusitānaṃ heṭṭhimāṃ
 samuggapaṭilaṃ uparimaṃ nātivattati, uparimaṃ samuggapaṭalaṃ
 heṭṭhimāṃ nātivattati, aññamaññapariyantaṭṭhāyino, evamevaṃ
 buddhassa bhagavato neyyaṅca ñāṇaṅca aññamaññapariyantaṭṭhāyino.
 Yāvatakaṃ neyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ
 neyyaṃ, neyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ neyyaṃ, neyyaṃ
 atikkamitvā ñāṇaṃ nappavattati, ñāṇaṃ atikkamitvā neyyapatho natthi.
 Aññamaññapariyantaṭṭhāyino te dhammā. Sabbadhammesu buddhassa
 bhagavato ñāṇaṃ pavattati.

Sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanappaṭibaddhā
 ākaṅkhappaṭibaddhā manasikārappaṭibaddhā cittuppādappaṭibaddhā,
 sabbasattesu buddhassa bhagavato ñāṇaṃ pavattati. Sabbesaṃ sattānaṃ
 buddho āsayam jānāti, anusayam jānāti, caritam jānāti, adhimuttim
 jānāti, apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye svākāre
 dvākāre suviññāpaye duviññāpaye bhabbābhabbe satte pajānāti,
 sadevako loko samārako sabrahmako sassamaṇabrāhmaṇī pajā
 sadevamanussā antobuddhañāṇe parivattati.

Yathā ye keci macchakacchapā antamaso timitimiṅgalaṃ upādāya
 automahāsamudde parivattanti, evameva sadevako loko samārako
 sabrahmako sassamaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussā antobuddhañāṇe
 parivattati. Yathā ye keci pakkhino antamaso garuḷaṃ venateyyaṃ
 upādāya ākāssa padese parivattanti, evameva yepi te sārīputtasamā
 paññāya, tepi buddhañāṇassa padese parivattanti, buddhañāṇaṃ
 devamanussānaṃ paññaṃ pharivā atighamsivā tiṭṭhati. Yepi te
 khattiyapaṇḍitā brāhmaṇapaṇḍitā gahapatipaṇḍitā samaṇapaṇḍitā nipuṇā
 kataparappavādā vāavedhirūpā, vobhindantā maññe caranti
 paññāgatena diṭṭhigatāni, te te pañhaṃ abhisankharitvā
 abhisankharitvā”ti¹—

ādinā niddiṭṭhapāḷim peyyālamukhena saṅkhipitvā dassento

“paññāpabhedakusalo pabhinnañāṇo -pa- te pañhaṃ abhisankharitvā
 abhisankharitvā”ti-ādimāha.

Tattha **pabhinnañāṇoti** atthādīsu pabhedagatañāṇo. “Pabhedañāṇo”tipi
 paṭhanti, soyeva attho. **Te pañhanti** te te attanā adhippetāṃ pañhaṃ.

Niddiṭṭhakāraṇāti vissajjitakāraṇā. **Upakkhattakā**ti bhagavato
 paññāveyyattiyena samīpe khittakā antevāsikā sampajjanti.

1. Khu 9. 375 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Bhavati abhibhavatīti bhūri, kim? Rāgādīm. Upasagge satipi tadeva padaṃ tamatthaṃ vadatīti upasaggena vināpi so attho viññeyyo anekatthattā dhātūnanti vuttaṃ **“abhibhuyyati”**ti. Kārakabyattayena cetam vuttaṃ, tasmā **rāgaṃ abhibhuyyati**ti sā sā maggapaññā attanā attanā vajjhaṃ rāgaṃ abhibhuyyati abhibhavati, maddatīti attho. Abhibhavatīti sā sā phalapaññā taṃ taṃ rāgaṃ bhavi abhibhavi maddīti **bhūripaññā**. “Abhibhavitā”ti vā pāṭho, “abhibhavitvā”tipi paṭhanti. Abhibhavitvāti ca kiriyāya siddhabhāvadassanaṃ. Paññā ce siddhā, rāgābhibhavo ca siddho evāti. Sesesupi eseva nayo.

Rāgādīsu pana rajjanalakkhaṇo **rāgo**. Dussanalakkhaṇo **doso**. Muyhanalakkhaṇo **moho**. Kujjhanalakkhaṇo **kodho**, upanandhanalakkhaṇo **upanāho**. Pubbakālaṃ **kodho**, aparakālaṃ **upanāho**. Paraguṇamakkhanalakkhaṇo **makkho**, yugaggāhalakkhaṇo **palāso**. Parasampattikhīyanalakkhaṇā **issā**, attano sampattiniggūhanalakkhaṇaṃ **macchariyaṃ**. Attanā¹ katapāpappaṭicchādanalakkhaṇā **māyā**, attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṃ **sātheyyaṃ**. Cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo **thambho**, karaṇuttariyalakkhaṇo **sārambho**. Unnatilakkhaṇo **māno**, abhunnatilakkhaṇo **atimāno**. Mattabhāvalakkhaṇo **mado**, pañcakāmaguṇesu cittavossaggalakkhaṇo **pamādo**. Bhavati abhibhavati arinti **bhūri** asarūpato parassa akārassa lopaṃ katvā. Tenāha **“arim maddanipaññāti bhūripaññā”**ti. Bhavati ettha thāvarajaṅgamanti **bhūri vuccati pathavī** yathā “bhūmī”ti bhūri viyāti **bhūripaññā** vitthatavipulaṭṭhena sabbam sahatāya ca. Tenāha **“tāyā”**ti-ādi. Tattha **pathavisamāyāti** vitthatavipulaṭṭheneva pathavisamāya. **Vitthatāyāti** pajānitabbe visaye vitthatāya, na ekadese vattamānāya. **Vipulāyāti** uḷarabhūtāya. **Samannāgatoti** puggalo. **Iti**-saddo kāraṇatthe, iminā kāraṇena puggalassa bhūripaññāya samannāgatattā tassa paññā bhūripaññā nāmāti attho. “Bhūripaññassa paññā bhūripaññāpaññā”ti vattabbe ekassa paññāsaddassa lopaṃ katvā “bhūripaññā”ti vuttaṃ.

1. Attano (Ka)

Apicāti paññāpariyāyadassanattam vuttam. **Paññāyametanti** paññāya etam. **Adhivacananti** adhikam vacanam. **Bhūrīti** bhūte atthe khandhādike ramati saccasabhāvena, diṭṭhi viya na abhūtetī bhūrī. **Medhāti** asani viya siluccaye kilese medhati himsatīti medhā, khippam gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā. **Pariṇāyikāti** yassuppajjati, tam sattam attahitappaṭipattiyam sampayuttadhamme ca yāthāvalakkhaṇappaṭivedhe pariṇetīti pariṇāyikā. Imeheva aññānipi paññāpariyāyavacanāni honti.

Paññābāhullanti paññā bahulā assāti paññābahulo, tassa bhāvo paññābāhullam. Tañca paññāya bāhullam pavatti evāti tamattham paññāgarukassa puggalassa vasena dassento “**idhekacco paññāgaruko hotī**”ti-ādimāha. Tattha **idhekaccoti** puthujjanakalyāṇako, ariyo vā. Paññāgaru etassāti **paññāgaruko**. Paññāya carito pavattito **paññācarito**, paññāya caritam pavattam assāti vā **paññācarito**. Anulomikakhanti-ādivibhāgā paññā āsayo etassāti **paññāsayo**. Paññāya adhimutto tanninnoti **paññādhimutto**. Samussitaṭṭhena paññā dhajo etassāti **paññādhajo**. **Paññāketūti** tasseva vevacanam. Paññānimittam ādhipateyyam etassāti **paññādhipateyyo**. Paññāsaṅkhāto vicayo, dhammasabhāvavicinanam vā bahulam etassāti **vicayabahulo**. Nānappakārena dhammasabhāvavicinanam bahulam assāti **pavicayabahulo**. Okkhāyanam yāthāvato dhammānam upaṭṭhānam bahulam etassāti **okkhāyanabahulo**. Paññāya tassa tassa dhammassa sammāpekkhanā sampekkhā, sampekkhāya ayanam pavattanam sampekkhāyanam, sampekkhāyanam dhammo pakati assāti **sampekkhāyanadhammo**. Sampekkhāyanam vā yāthāvato dassanadhammo sabhāvo etassāti **sampekkhāyanadhammo**. Sabbam dhammajātam vibhūtam vibhāvitam katvā viharasīloti **vibhūtavihārī**.

Taccaritoti-ādīsu **taṃ**-saddena paññā paccāmaṭṭhā, tasmā tattha “paññācarito”ti-ādinā attho veditabbo. Sā paññā caritā garukā bahulā assāti **taccarito taggaruko tabbahulo**. Tassam paññāyam ninno poṇo pabbhāro adhimuttoti **tanninno tappoṇo tappabbhāro tadadhimutto**. Sā paññā adhipati tadadhipati, tadadhipatito

āgato **tadādhipateyyo**. **Paññāgarukoti**-ādīni “kāmaṃ sevantaṃyeva jānāti, ayaṃ puggalo nekkhammagaruko”ti-ādīsu¹ viya purimajātito pabhuti vuttāni. **Taccaritoti**-ādīni imissā jātiyā vuttāni. Idāni vuttamevatthaṃ nidassanavasēnapi dassetuṃ “**yathā**”ti-ādī vuttāni. **Evamevanti**-ādīni dassitabbanigamaṃ.

Sīghapaññāti attano visaye sīghappavattikā paññā, yā samāraddhā attano paññākkiccam adandhāyanti avitthāyanti khippameva sampāpeti. Tenāha “**sīghaṃ sīghaṃ sīlāni paripūreti**”ti-ādī. Tattha **sīghaṃ sīghanti** bahūnaṃ sīlādīnaṃ saṅghatthaṃ dvikkhattuṃ vuttāni. **Sīlānīti** cārittavārittavasena paññattāni pātimokkhasaṃvarasīlāni, ṭhapetvā vā indriyasaṃvaraṃ tassa visuṃ gahitattā itarāni tividhasīlāni.

Indriyasaṃvaranti cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ rāgappaṭighappavesaṃ akatvā satikavāṭena nivāraṇaṃ thakanaṃ. **Bhojane mattaññutanti** paccavekkhitaparibhogavasena bhojane pamāṇaññubhāvaṃ.

Jāgariyānuyoganti divasassa tīsu koṭṭhāsesu rattiyā paṭhamamajjhimakotṭhāsesu ca jāgarati na niddāyati, samaṇadhamameva karotīti jāgaro, jāgarassa bhāvo, kammaṃ vā jāgariyaṃ, jāgariyassa anuyogo jāgariyānuyogo, taṃ jāgariyānuyogaṃ. **Silakkhandhanti** sekkhaṃ vā asekkhaṃ vā silakkhandhaṃ. Evamitarepi khandhā veditabbā.

Paññākkhandhanti maggapaññā ca sekkhāsekkhānaṃ lokiyapaññā ca.

Vimuttikkhandhanti phalavimutti. **Vimuttiññānadassanakkhandhanti** paccavekkhāṇāṇaṃ. Sīghapaññāniddeśasādisoyeva lahupaññāniddeśo, tathā hāsapaññāniddeśo. Javanapaññāniddeśo pana kalāpasammasananayena pavatto. Tikkhapaññāniddeśo vīriyassa usukkāpanavasena, nibbedhikapaññāniddeśo sabbaloke anabhiratasāññāvasena pavatto. Tattha turitakiriya **sīghatā**. Adandhatā **lahutā**. Vegāyitattaṃ **khippatā**.

Hāsabahuloti pītibahulo. Sesapadāni tasseva vevacanāni. Atha vā **hāsabahuloti** mūlapadaṃ. **Vedabahuloti** tassā eva pītiyā sampayuttasomanassavedanāvasena niddesapadaṃ. **Tuṭṭhibahuloti** nātibalavapītiyā tuṭṭhākārasena. **Pāmojjabahuloti** balavapītiyā pamuditabhāvavasena. **Sīlāni paripūreti**ti haṭṭhappahaṭṭho

1. Khu 9. 118 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

udaggūdaggo sampiyāyamāno silāni sampādeti. Pītisomanassasahagatā hi paññā abhirativasena ārammaṇe phullitā vīkasitā viya pavattati, na evaṃ upekkhāsahagatāti.

Aniccato khippaṃ javatīti “khandhapañcakaṃ aniccan”ti vegāyitena pavattati, paṭipakkhadūrīhāvena pubbābhisañkhārassa sātīsayattā indena vīsaṭṭhavaḥjiraṃ viya lakkhaṇaṃ avirajjhantī adandhāyantī aniccalakkhaṇaṃ vegasā paṭivijjhati, tasmā sā javanapaññā nāmāti attho. Sesapadesupī eseva nayo. Evaṃ lakkhaṇārammaṇīkavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetvā balavavipassanāvasena dassetuṃ “**rūpan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **khayaṭṭhenāti** yattha yattha uppajjati, tattha tattheva bhijjanato khayasabhāvattā.

Bhayaṭṭhenāti bhayānakabhāvato. **Asārakaṭṭhenāti** attasāravirahato niccasārādivirahato ca. **Tulayitvāti** tulābhūtāya vipassanāpaññāya tuletivā. **Tīrayitvāti** tāya eva tīraṇabhūtāya tīretivā. **Vibhāvayitvāti** yāthāvato pakāsetvā pākaṭaṃ katvā. Atha vā **tulayitvāti** kalāpasammasanavasena tulayitvā. **Tīrayitvāti** udayabbayānupassanāvasena tīretivā. **Vibhāvayitvāti** bhaṅgānupassanādivasena pākaṭaṃ katvā. **Vibhūtaṃ katvāti** sañkhārupekkhānulomavasena phuṭaṃ katvā. **Rūpanirodheti** rūpakkhandaṃ nirodhabhūte nibbāne. **Khippaṃ javatīti** ninnapoṇapabbhāravasena javati pavattati. Idāni sikhāppattavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetuṃ puna “**rūpan**”ti-ādi vuttaṃ.

Ñāṇassa tikkhabhāvo nāma savisesaṃ paṭipakkhasamucchindanena veditabboti “**khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā**”ti vatvā te pana kilese vibhāgena dassento “**uppannaṃ kāmavitakkaṃ**”ti-ādimāha. Samathavipassanāhi vikkhambhanatadaṅgasena pahīnampi ariyamaggena asamūhatattā uppattidhammataṃ anatītatāya asamūhatuppannanti vuccati, taṃ idha “**uppannaṃ**”ti adhippetāṃ. **Nādhivāsetīti** santānaṃ āropetvā na vāseti. **Pajahaṭīti** samucchēdavasena pajahati. **Vinodetīti** khipati. **Byantiṃ karotīti** vīgatantaṃ karoti. **Anabhāvaṃ gametīti** anu abhāvaṃ gameti, vipassanākkamena ariyamaggaṃ patvā samucchēdavaseneva abhāvaṃ gamayatīti attho. Ettha ca kāmappaṭisaṃyutto vitakko **kāmavitakko**. “Ime

sattā marantū”ti paresaṃ maraṇappaṭisaṃyutto vitakko **byāpādavitakko**. “Ime sattā vihiṃsiyantū”ti paresaṃ vihiṃsāpaṭisaṃyutto vitakko **vihiṃsāvitakko**. **Pāpaketi** lāmake. **Akusale dhammeti** akosallasambhūte dhamme. Tikkhapañño nāma khippābhiñño hoti, paṭipadā cassa na calatīti āha “**ekamhi āsane cattāro ariyamaggā**”ti-ādi.

“Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā”ti yāthāvato dassanena saccappaṭivedho ijjhati, na aññathāti kāraṇamukhena nibbedhikapaññaṃ dassetum “**sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hoti**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ubbegabahuloti** “sabbe saṅkhārā aniccā”ti-ādinā¹ nayena sabbasaṅkhāresu abhiṇhappavattasaṃvego. **Uttāsabahuloti** ñāṇabhayavasena sabbasaṅkhāresu bahuso utrastamānaso. Tena ādīnavānupassanamāha. **Ukkaṇṭhanabahuloti** saṅkhārato uddhaṃ visāṅkhārābhimukhatāya ukkaṇṭhanabahulo. Iminā nibbidānupassanamāha. **Aratibahuloti**-ādinā tassā eva aparāparūpapattim. **Bahimukhoti** sabbasaṅkhārato bahibhūtaṃ nibbānaṃ uddissa pavattañāṇamukho. Tathā pavattitavimokkhamukho. Nibbijjhanam paṭivijjhanam nibbedho, so etissā atthīti nibbedhikā, nibbijjhatīti vā nibbedhikā, sā eva paññā **nibbedhikapaññā**. **Anibbidhapubbanti** amatagge saṃsāre antaṃ pāpetvā anividhapubbaṃ. **Appadālitapubbanti** tasseva atthavacanaṃ, antakaraṇeneva appadālitapubbanti attho. **Lobhakkhandhanti** lobharāsim, lobhakoṭṭhāsaṃ vā.

Kāyagatāsativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

20. Amatavaggavaṇṇanā

600-611. Natthi ettha mataṃ maraṇaṃ vināsoti **amataṃ**, nibbānanti āha “**marāṇavirahitaṃ nibbānaṃ paribhuñjantī**”ti. Amatassa vā nibbānassa

1. Khu 1. 53 piṭṭhe Dhammapade.

adhigamahetutāya amatasadisa-atappakasukhapatitatāya ca kāyagatāsati
 “**amatan**”ti vuttā. **Paribhuñjantī**ti jhānasamāpajjanena vaḷañjanti.
Viraddhanti anadhigamena virajjhitaṃ. Tenāha “**virādhitaṃ nādhigatan**”ti.
Āradvanti sādhitam nippāditaṃ. Tañca paripuṇṇam nāma hotīti āha
 “**āradhanti paripuṇṇan**”ti. **Pamādimsūti** kālabyattayenedam vuttanti āha
 “**pamajjantī**”ti.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāyaṭṭhakathāya
 Ekakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

Āṅguttaraṭṭikāya paṭhamabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akakkasaṁ	180	Aṭṭhakkhuraṁ	170
Akathitapubbo	82	Aṭṭhānaṁ	211
Akalyako	76	Aṭṭhikaṁ	272
Akiñcanaṁ	196	Aṭṭhikalyāṇatā	187
Akusalapakkhikā	110	Aṭṭhittaco	68
Akusalabhāgiyā	110	Aḍḍhacūḷaṁ	99
Aggadvārena	160	Aṇuṁ	162
Aggipapaṭikaṁ	79	Aṇusahagate	131
Aggo	127	Ati-añchituṁ	167
Āṅgasamkhitte	160	Aticaritā	207
Āṅgārapakkaṁ	78	Atilīnatā	85
Āṅguttarāgamavaro	18	Atilūkhabhāvaṁ	113
Āṅgulaggena	142	Atīritaṁ	125
Āṅguliya	178	Atucchajjhāno	107
Acintitampi	147	Atulitaṁ	125
Accantūpasamo	224	Attajjhāsayo	48
Accasarā	196	Atthāya	275
Accho	98	Atricchatā	112
Ajāto	72	Adantaṁ	90
Ajjatagge	142	Adiṭṭhaṁ	125
Ajjhattaṁ	266	Adiṭṭhajotanā	124
Ajjhattikaṁ	117	Adhigamo	102
Ajjhāsayaṁ	49	Adhipannassa	194
Ajjhesi	167	Adhimuccitvā	200
Ajjhopannā	102	Adhivahati	89
Aññātaṁ	125	Anatikkamanto	72

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anatthapadasamhitā	181	Antaraghare	181
Anadhikaṃ	134	Antaravatthum	209
Ananucchavikaṃ	153	Apattāni	82
Ananuyogo	111	Apanetvā	19
Anapekkhino	193	Apāyo	97
Anabhāvaṃ	286	Apilāpeti	248
Anabhirati	77	Apeti	70
Anāvilo	98	Appakenapi	161
Aniccasaññaṃ	273	Appagabbho	154
Aniṭṭhaṅgato	243	Appaṭipuggalo	138, 219
Anivattakena	137	Appaṭibhāgo	219
Anucchavikaṃ	148	Appaṭisamo	219
Anujīvasi	147	Appamādo	111
Anutāpakarā	137	Abbokiṇṇaṃ	113
Anuttaraṃ	13	Abbhūṃ	208
Anudhāriyamāne	127	Abhinivesaṃ	130
Anuddhataṃ	262	Abhinīhāraṃ	49
Anupatanti	151	Abhinīhāro	220
Anupadhāretvā	198	Abhibhāyatanāṃ	266
Anupavajjaṃ	134	Abhisamayaṭṭho	33
Anubhosi	167	Abhisamayo	34
Anumatipucchā	125	Amataṃ	287
Anuvicinitvā	180	Ambilaggaṃ	142
Anusari	147	Ayogo	116
Anussati	139	Ayyadhītā	152
Anūnaṃ	134	Arati	77
Anejo	168	Arahantaṃ	176
Anvāvajjana	75	Arittajjhāno	107
Antaṃ	80	Ariyavihāro	38
Antakena	194	Ariyasamghaṃ	16

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ā]	
Arūpasaññī	267	Ānantariyakammāni	212
Alābūneva	82	Ānantariyāni	122
Alīnaṃ	262	Ānanaṃ	77
Alīnacittaṃ	147	Ābhata	19
Avañjhaṃ	183	Ābhidosikaṃ	174
Avibhūtaṃ	125	Ābhogo	75
Asaṃsaṭṭhā	153	Āyatacakkhunetta	68
Asattaṃ	176	Āyūhanasamaṅgitā	220
Asantuṭṭhitā	114	Āyūhanto	78
Asamasamo	219	Āraddhavīriyo	85
Asamugghātagatā	242	Ārambhatha	79
Asamo	219	Ārāmo	39
Asampajaññaṃ	115	Ārogyasālaṃ	184
Asammosena	30	Ālasyaṃ	77
Asammohena	30	Ālimpesi	208
Asātaṅgaciriyatā	111	Āvāhamaṅgalaṃ	187
Asītihaṭṭhā	153	Āvilo	98
Asubhanimittaṃ	83	Āvutā	103
Asekhabhāgiyaṃ	67	Āsabhiṃ	127
Assagandhinī	70	Āsayavasena	68
Assāsaṭṭhānaṃ	106	Āsīsetheva	145
Assutavā	101		
[Ā]		[I]	
Āgantukabhattaṃ	200	Īṅgitaṃ	167
Āgamo	102	Īcchāgatā	112
Ācikkhi	184	Īṅaparibhogo	108
Āṇākhettaṃ	216	Ītthākaro	152
Ātāpī	235	Ītthijane	174
Ātāpo	235	Ītthinimittaṃ	197
Ādānaṃ	130	Ītthiyā	50, 70

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[I - Ī]		[U]	
Idamaṭṭhitā	151	Upapattinimittam	221
Iddhipādam	244, 245	Upayogena	184
Iddhiyā	79	Upavijaññā	177
Iriyam	143	Upasamharitvā	104
Iriyati	107	Upahaññati	222
Iriyāpathavihāro	107	Upādānakkhandhā	239
Iriyāpatho	38	Upāyena	232
Īrayitabbato	250	Uppathamānāsikāro	75
[U]		Ubbatṭetvā	198
Ukkaḍḍhanti	167	Ummujji	113
Ukkaṇṭhitasaññam	273	Ussannadosam	252
Ukkaṇṭhitā	77	[E]	
Ukkūlam	231	Ekamso	232
Uggaho	102	Ekabuddhadhāraṇī	217
Ucchuyantakammaṃ	258	Ekarājā	69
Ucchūhi	229	[O]	
Uñchācārena	232	Okappento	256
Uttamānānam	232	Okkhāyanabahulo	284
Uttamo	218	Oṭṭhaṭṭhivaṇṇam	119
Udakadaho	98	Oṭṭhamāmsasammakkhano	71
Udakarāhaddo	98	Odhisoparaṇā	85
Udeti	69	Onameyya	218
Uddhaccaṃ	78	Onayhati	76
Uddhumātakaṃ	271	Onāho	76
Upakappati	51	Olambakā	152
Upakkhittakā	282	Olīnavuttitā	111
Upagato	13	Olīyanā	76
Upacitaṃ	221	Olokentopi	49
Upanāho	283		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[O]		[Ka]	
Ovutā	103	Kāyūpapanno	68
Osāritam	218	Kālakiriyā	137
Osāretvā	153	Kāsāvakaṇṭhā	119
Oḷārike	131	Kilāsubhāvo	105
[Ka]		Kiliṭṭhadhātukāni	161
Kakkhaḷattam	131	Kilesadhunano	150
Kaṅkhā	33	Kisathūlena	218
Katakāyo	159	Kukkuccam	78
Kadariyam	209	Kuñjaro	68
Kaddamībhūto	98	Kuṭam	79
Kampeyya	217	Kummāsam	174
Kammato	213	Kulagharam	182
Kammanto	153	Kulagharikā	164
Kammasamaṅgitā	220	Kerāṭikapakkham	255
Kammassakatā	84, 122	Kesavissajjanam	187
Karuṇāsītalahadayam	5	Kokanadam	161
Kalāpaggam	149	Koṭi	127
Kalyāṇamittatā	84	Koṭibhūtā	142
Kasiṇanimitte	50	Koṭṭhaggam	149
Kāpotakāni	82	Kolāhalaṃ	151
Kāpotikā	189	Kosajjam	111
Kāmacchando	73	[Kha]	
Kāmanandī	73	Khaṇḍo	222
Kāmapariḷāho	73	Khayūpasamo	224
Kāmamucchā	73	Khalaggam	149
Kāmarāgo	73	Khalabhaṇḍaggam	149
Kāmasneho	73	Khippatā	285
Kāyadalhībahulo	257	Khīṇāsavam	176
Kāyikam	85	Khīradhenuṃ	257
		Khepetvā	50

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]		[Ca]	
Gaṇhantassa	74	Catudosāpagataṃ	85
Gaṇhi	164	Candābhaṃ	145
Gatiyo	266	Caleyya	217
Gativimuttaṃ	9	Cārakato	198
Gadduhanamattampi	184	Cāriṃ	161
Gadhitā	102	Ciraṭṭhitatthaṃ	20
Ganthakammaṃ	81	Cūḷupaṭṭhākaraṃ	230
Gandhadāmaṃ	148	Cetanāsamaṅgitā	220
Gandhamaṅḍalamāḷe	105	Cetiyam	200
Gamaṇākappaṃ	184	Cetovimutti	234
Gameti	71	Codenti	119
Gahapatānī	210	[Cha]	
Gāravayutto	36	Chattamaṅgalaṃ	187
Gāravena	159	Chavikalyāṇatā	187
Giddhā	102	Chasarīradosarahitā	187
Gītasaddo	68	Chādentam	218
Guṇasampatti	220	[Ja - Jha]	
Guttā	69	Janapadakalyāṇī	187
Guḷadadhim	167	Jambhanā	77
Guḷo	222	Jalapathakammikena	161
Gotamī	192	Jāgariyānuyogaṃ	285
Gotrabhuno	119	Jātikhettaṃ	216
[Gha]		Jātisamsāraṃ	80
Ghaṭentasseva	82	Jīvakesadhātuyā	200
Ghanabahalaṃ	97	Jeṭṭhakaṃ	68
Gharamaṅgalaṃ	187	Jeṭṭho	218
Ghātetvā	203	Jhānaṅgehi	160
[Ca]		Jhāyī	168
Cakkhumā	69	Jhāyeyyuraṃ	144
Caṇḍikataṃ	180		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ña - Tha]		[Da]	
Ñātattacariyā	126	Diṭṭhasaṃsandana	124
Ñāpane	43	Diṭṭhekaṭṭhe	131
Ṭhānantare	150	Dibbavihāro	38
[Ta]		Dibbāni	165
Tathameva	133	Divasaṃ	69
Tathāgato	134, 135	Dīpakamigapakkhino	79
Tadaṅgappahānaṃ	82	Dīparukkhānaṃ	155
Tandikato	218	Dīpavāsinaṃ	19
Tandī	77	Dukkhā	236
Tapacāraṃ	191	Dukkhūpanisā	79
Tāṇāya	194	Dukkheṇa	89
Tipallatthaṃ	170	Duggati	97
Tumbo	99	Duggandho	70
Tejussadattā	211	Duṭṭhullaṃ	77
Tejena	184	Duppesanato	89
[Tha]		Dullabhassavanaṃ	210
Thambho	283	Dussantappayo	112
Thāmagato	243	Desentassa	74
Thinaṃ	76	[Dha]	
Theraṃ	79	Dhanāyantā	263
Theravaṃsadīpānaṃ	19	Dhammaṃ	13
[Da]		Dhammakathikapuṅgavā	18
Daratho	251	Dhammakkhānaṃ	126
Dassanānuttariyaṃ	139	Dhammatṭhitiñāṇaṃ	277
Dāyajjaparibhogo	108	Dhammanetti	33
Dāsikagāmā	153	Dhammapīti	188
Diṭṭhadhammiko	98	Dhammavicayo	250
		Dhammadhiṭṭhānaṃ	67
		Dhutaṅga-appiccho	113

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Dha]		[Na]	
Dhutadhammā	21, 150	Nimujjanummujjanavasena	184
Dhuto	150	Nirābādhānaṃ	184
Dhurapattāni	148	Nirāmagandhā	169
Dhurabhattaṃ	200	Nirodhadhammaṃ	277
[Na]		Nirodhānupassanāya	130
Nakkhattaṃ	152	Nivatthanivāsanassa	68
Nandiṃ	130	Nivutā	103
Nameyya	218	Nissaraṇappahānaṃ	83
Navutihatthāni	148	Nhārukalyāṇatā	187
Naḷāgāraṃ	80	[Pa]	
Nānattasaññāyo	129	Pakāsentassa	74
Nikkamatha	79	Pakkhikabhattaṃ	200
Nikkesī	159	Paggharaṇaṃ	131
Nikkhaṃ	152	Pacalāyikabhāvo	76
Nikkhittadhuratā	111	Paccaya-appiccho	113
Nikkhittassa	47	Paccavekkhanto	106
Niggayhavādiṃ	190	Paccekabuddhā	103
Niccasaññaṃ	130	Pañcakalyāṇasammānāgatā	187
Nidānaṃ	23	Paññāgaruko	284
Nidhīnaṃ	190	Paññācarito	284
Nipphatti	138	Paññādhajo	284
Nibbānaparāyaṇaṃ	196	Paññādhigateyyo	284
Nibbānapariyosānaṃ	196	Paññādhimutto	284
Nibbānogadhaṃ	196	Paññāpubbaṅgamāya	30
Nibbidānupassanāya	130	Paññāvuddhiyā	277
Nibbindeyya	145	Paññāsaṅkalananicchayo	21
Nibbedhabhāgiyaṃ	67	Paññāsayo	284
Nibbedhikapañña	287	Paṭikkhepavatthūsu	151
Nimantetvā	159	Paṭighanimittaṃ	76

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṭighasaññā	129	Paramattho	121
Paṭicchannā	103	Paramasantuṭṭhova	115
Paṭinissaggānupassanā	130	Paravambhanavasena	180
Paṭippassaddhippahānaṁ	83	Parāmaṭṭho	243
Paṭibalassa	79	Pariggaṇhāti	278
Paṭimā	138	Pariggahalakkhaṇā	131
Paṭiyādetvā	152	Paricchedo	211
Paṭisaṅkhānaṁ	84	Paritassitā	77
Paṭisamo	138	Paribhuñjanti	288
Paṭihārakassa	188	Pariyatti-appiccho	113
Paṭṭabandho	187	Pariyesanto	124
Paṇakaṁ	98	Parissāvetvā	163
Paṇamaṇā	77	Parihīnajjhānassa	74
Paṇiyaṁ	159	Parosahassaṁ	144
Patikiṭṭham	117	Palāyi	184
Pattadāmaṁ	148	Palālavaraṇakaṁ	79
Pathabyā	68	Palāso	283
Pathavippabhāso	69	Palibuddhā	103
Padavibhāgo	23	Palibodho	270
Padumuttaro	148	Pavattāraṁ	190
Padhānakammikā	82	Pavivekatā	151
Panūdanāya	85	Pāpamittatā	116
Pantesu	77	Pāpicchatā	112
Pabbajjā	220	Pābhatena	161
Pabbatagahaṇaṁ	69	Pāyāsassa	208
Pabhassaraṁ	99	Pāyāsirañño	182
Pamaṇena	218	Pāricariyā	139
Payogo	116	Pārijuññaṁ	175
Parajjhāsayo	48	Pārupanakaṇṇaṁ	152
Parapariyāpannā	193	Pāleti	107

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Ba]	
Piṇḍāpacitiṃ	81	Buddhabhāvaṃ	13
Piyānaṃ	179	Buddhicariyā	126
Pihitā	103	Bodhiyā	116
Piṇayati	250	Byantiṃ	286
Piḷanaṃ	34	Byādhiyakam	77
Puññaṃ	17	Byāpādo	76
Puññaniyāmena	152	Byāsattamanasaṃ	199
Puttapasusammattaṃ	199	Brahmavihārā	38
Puthujjanā	102	Brāhmaṇā	69
Pupphadāmaṃ	152	Brūhetvā	127
Pubbacariyā	126	[Bha]	
Pubbayogo	126	Bhaginīnaṃ	162
Puḷavakaṃ	272	Bhajeyya	190
Pekkha	208	Bhatakilamatho	77
Posenti	163	Bhattapariḷāho	77
[Pha]		Bhattabyāpatti	76
Phāṇitaṃ	222	Bhattamucchā	77
Phāḷenti	184	Bhattavaḍḍhitakaṃ	267
Phāsukakāle	184	Bhāginī	209
Phuṭo	275	Bhātā	160
Phussaratham	152	Bhāvetvā	13
[Ba]		Bhikkhanadhammatā	44
Bandhavā	194	Bhikkhanasīlatā	44
Balaṃ	115	Bhiyyobhāvāya	72
Bahimukho	287	Bhuttāvissa	77
Bāhiraṃ	117	Bhutvāvigatuppannaṃ	240
Bāhullāya	74	Bhūtakāraṇā	121
Bujjhanakasattassa	116	Bhūtāpagatuppannaṃ	240
		Bhūmiyo	242

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Maṃsakalyāṇatā	187	Muttaharītakaṃ	115
Makkho	283	Mettā	84
Maṇivaṇṇe	82	Metti	176
Manāpānaṃ	179	Medhāvim	190
Manomayena	155	Moghapurisa	177
Mamāyati	263	Morakukkuṭikāya	70
Maranti	184	[Ya]	
Marū	128	Yakkhāvaṭṭo	200
Mahaṭṭhiyaṃ	109	Yathālābhasantoso	115
Mahapphalaṃ	109	Yantabaddhāni	153
Mahallakatarā	163	Yuganaddhā	243
Mahā-avijjaṃ	97	Yogakkhemāya	275
Mahājutikaṃ	109	Yogo	116
Mahābodhimaṇḍo	136	[Ra]	
Mahābhūti	81	Rajjateva	70
Mahāvipphāraṃ	109	Raṇā	162
Mahāsamayo	33	Ratanam	17
Mahāhatthī	68	Rattā	102
Mahicchata	112	Rahogato	177
Mahoghova	199	Rāgaṭṭhāniyaṃ	75
Mātucchaṃ	193	Rājakakudhabhaṇḍam	152
Māpako	169	Rāmaṇeyyakam	231
Māyā	283	Rittako	156
Mārasenamathanā	16	Ruppati	50
Mālādāmaṃ	148	Rūpagarukānaṃ	49
Migarūpāni	200	Rūpasaññā	129
Migo	68	Rūpūpapattiyā	50
Middham	76	Rodantiyā	69
Muṇḍapīṭhakaṃ	142		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Vinipāto	97	Samgharāji	214
Vinibaddho	243	Samyogābhinivesaṃ	130
Vinīlakam	271	Sakkarā	222
Vinodeti	286	Sankhama	98
Vipākārahaṃ	221	Sanḡitā	19
Vipubbakam	272	Saccakārena	188
Vippaṭisāro	78	Saccakāro	151
Vippasanno	98	Saccavippaṭikūlena	75
Vibhūtavihārī	284	Sacchikatvā	13
Vimati	33	Sajjhāyantassa	74
Vimaticchedanā	125	Satasākho	153
Viraddham	288	Sativossaggaṃ	74
Virāgānupassanāya	130	Satisampajaññaṃ	251
Visaṅkharitvā	79	Sattādhiṭṭhānaṃ	67
Visakaṇṭako	222	Satthāradassanaṃ	220
Visikādassanaṃ	51	Saddahanto	255
Visiṭṭho	218	Saddhammā	227
Visuddhipavāraṇaṃ	82	Saddhādhure	247
Vissatṭhajjhānassa	74	Sanarāmaralokagaruṃ	7
Vissatthā	197	Santāpo	34
Vissāsiko	151	Sandacchāyaṃ	203
Vihassati	80	Sabbakilese	131
Vīriyaṃ	250	Sabhāgasabhāgānaṃ	178
Vusitaṃ	157	Samaṇakapabbajjaṃ	152
Vedagū	69	Samanupassanā	49
Vepullāya	72	Samannāhāro	75
Vossaggānuppadānaṃ	111	Samayappavādake	33
[Sa]		Samayo	34
Samkilesabhāgiyaṃ	66	Samā	128
Samkilesikā	243	Samādhikammikassa	255

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samādhigāḷho	160	Sārade	82
Samānapañṇaṃ	152	Sārappam	115
Samijjhati	220	Sālā	208
Samucchedappahānaṃ	83	Sālisūkamaṃ	96
Samuddhari	147	Siṅgī	68
Samupādikā	218	Siddhatthakamaṃ	199
Samodhānaṃ	132	Siḅhatā	285
Samosaraṇaṃ	132	Sīlakathā	21
Sampajāno	235	Sīlāni	270
Sampatijāto	127	Sīsānulokiko	158
Samparāyo	98	Sīhanādikānaṃ	156
Samparikiṇṇaṃ	209	Sukkhavipassakā	118
Sampekkhāyanadhammo	284	Sukhā	236
Sambojjhaṅgo	249	Sugataṃ	9, 176
Sammasitvā	158	Sutavā	103
Sammādiṭṭhi	225	Sutavittako	188
Sammuti	121	Suttanikkhepo	48
Saraṇaṭṭhena	248	Sunakhavājiko	221
Salākagāhakā	175	Sunipuṇavinicchayā	20
Salākabhattaṃ	200	Supaṇihito	166
Sallekhata	151	Suppiyo	68
Sallekhitaṃ	106	Subhanimittaṃ	72
Savanaṃ	139	Suvaṇṇakaṭake	208
Sahapaṃsukīḷitā	149	Suvaṇṇapūjamaṃ	160
Sākacchitvā	167	Suvihatantarāyo	17
Sāṭheyyaṃ	283	Sūpaṭṭhitā	266
Sādhukāritā	44	Sūrabhāvaṃ	195
Sādhukīḷitaṃ	152	Sūriyābhaṃ	145
Sāpateyyaṃ	248	Seṭṭho	218
Sāraṃ	132	Sevālaṃ	98

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Ha]	
Soṇitagandhinī	70	Harissavaṇṇo	69
Sodhetvā	270	Hāpetabbaṃ	254
[Ha]		Hāretvā	72
Hatavikkhittakam	272	Hāsabahulo	285
Harati	107	Hitatthāya	124
Haritūpalittāya	163	Hitapharaṇaṃ	106, 234
		Hīnādhikajanasevitaṃ	44